

การศึกษา เรื่อง การก ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์

โมคคัลลานพยากรณ์ การกวิมสา

A STUDY OF K³/RAKA IN MOGGALL³/NA-BY³/KARAḍA

พระมหาवासนา กลุยาโน (เถื่อนแก้ว)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาบาลี

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๐

การศึกษา เรื่อง การก ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์

พระมหาवासนา กลุยาโณ (เถื่อนแก้ว)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาบาลี

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

โมคคัลลานพยากรณ์ การกวีมโสภา

กฤษณภิกษุณา รจิตา

อัย รจนาวินโย

พุทธสตมมหาปณฺธิตฎฐิตีวตฺถาย ปาลิภาสาสาขาปริปุริยา

รจิตโต

ทยยรรณเจ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย-มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย

ปณฺธิตสภาย ปกาสิโต

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลี

.....

(พระศรีสิทธิมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบบัณฑิตวิทยาลัย

..... ประธานกรรมการ

(พระมหาจิระพันธ์ จันทวี)

..... กรรมการ

(พระสุธีธรรมาวุธ)

..... กรรมการ

(ผศ. เวทย์ บรรณกรกุล)

..... กรรมการ

(นายรุ่งอรุณ จันทร์สงคราม)

..... กรรมการ

(นายจำรูญ ธรรมดา)

คณะกรรมการควบคุมบัณฑิตวิทยาลัย

พระสุธีธรรมาวุธ

ประธานกรรมการ

นายรุ่งอรุณ จันทร์สงคราม

กรรมการ

นายจำรูญ ธรรมดา

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเรื่องการกในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์
ผู้วิจัย : พระมหาวาสนา กลุยาโณ (เถื่อนแก้ว)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บาลี)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
: พระสุธีธรรมานวัตร ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.
: นายรุ่งอรุณ จันทร์สงคราม โสตุชนป็นติ, ศษ.บ.
: นายจำรูญ ธรรมดา ป.ธ. ๔, ประกาศนียบัตรบาลีชั้นสูง,
ธัมมาจริยะ, ศษ.บ.
วันสำเร็จการศึกษา : ๑ เมษายน ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้รจนาขึ้นเพื่อศึกษาคัมภีร์โมคคัลลานะด้านประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง โครงสร้างเนื้อหา แนวทางการเขียนตำราไวยากรณ์ และคัมภีร์อธิบาย และเพื่อแปลสูตรการก ในคัมภีร์โมคคัลลานะเป็นภาษาไทย อธิบายหลักไวยากรณ์ พร้อมทั้งเปรียบเทียบกับคัมภีร์กัจจายณะ และสัททนีติปกรณ์

ผลการวิจัยพบว่า

คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์แต่งโดยพระโมคคัลลานะชาวสิงหล มีสำนักอยู่ที่ภูปาราม เมืองอนูราธปุระ ในสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ หลังพุทธศักราช ๑๗๐๔ เนื้อหาแบ่งเป็น ๖ กัณฑ์ คือ สัญญาทิกัณฑ์ สยาทิกัณฑ์ สมาสกัณฑ์ ฌาทิกัณฑ์ ขาทิกัณฑ์ และตยาทิกัณฑ์ ภายหลังได้แต่ง ฌวาทิกัณฑ์ขึ้นอีก

คัมภีร์อธิบายคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์มี ๑๐ คัมภีร์ คือ โมคคัลลานปัญญาธิกา โมคคัลลานปัญญาธิกาที่ปนี นิรุติที่ปนี ปโยคสิทธิ ปทสาธนะ ปทสาธนฎีกา สัมพันธ์จินตา สัมพันธ์จินตาฎีกา สารัตถวิลาสินี และสุสัททสิทธิ

การกมี ๖ คือ กัตตุการก กัมมการก กรณการก สัมปทานการก อวธิการก อาธารการก อการกมี ๑๒ คือ สัมพันธ์ระ ลิงคัตถะ อาลปนะ สหาทียะคะ เหตุ อิตถัมภุตลักษณะ วิเสสนะ อัจจันตสังโยคะ กัมมปจวณียะ นิทธารณะ อนาทร และภาวลักษณะ สูตรการกในโมคคัลลานไวยากรณ์มี ๓๙ สูตร ในกัจจายนไวยากรณ์มี ๔๕ สูตร และในสัททนีติมี ๑๒๔ สูตร

สูตรในคัมภีร์ทั้งสามนั้นแตกต่างกันโดยศัพท์ แต่เนื้อหาสอดคล้องกันโดยมาก ยกเว้น เรื่องสัมปทานการก โมคคัลลานไวยากรณ์ยึดตามแนวสันสกฤตว่า สัมปทาน หมายถึง ผู้รับสิ่งของที่เขาให้เพื่อบูชา และให้เพื่ออนุเคราะห์เท่านั้น ส่วนกัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์ยึดตาม คัมภีร์ฝ่ายพุทธศาสนาว่า “สัมปทาน หมายถึงผู้รับทั้งหมด ไม่ว่าผู้นั้นจกัรบก็ดี กำลังรับก็ดี ซึ่งสิ่งของที่เขาประสงค์จะให้หรือที่เขาให้โดยไม่เคารพก็ตาม”.

รจนาวิสัยนาม : โมคคัลลานพยากรณ์ การกวีมีสา

อนุวิจารณ์ : กลุยาณภิกขุ

จิตติ : พุทธสตมมหาปณฺธิโต (ปาลี)

รจนาวิสัยปรีปาลนาย สมปาทกสภา

: พระสุธีธรรมานุวัตร ปาลี IX, M.A., Ph.D.

: นายรุ่งอรุณ จันทร์สงคราม โสตุชนปณฺธิ, B.Ed.

: นายจำรูญ ธรรมดา ปาลี IV, มหาเวทย์การณิกปภาสนีเย-
ปตฺต, ธรรมาจริย, B.Ed.

อุปาลิลาภทิน : ๒๕๕๑ พุทธวสุเส จิตตมาสสุส ปจเม ทิน

สงเขปตฺโต

อัย รจนาวิสโย คนฺถการกปวตฺติวิวิจิตกาลอตุตวิภาคสทฺตตฺถลิขณวิวิเสณ โมคคัลลานญจ ตพพณฺณนคนฺถญจ อุกฺคหิตฺตญจ สยามภาสาย โมคคัลลานเน การกสฺตฺตตานี ปรีวตเตตฺตญจ นิรุตฺตํ สัณฺณตฺตญจ กจฺจายนสทฺทนีตีสุ การกสฺตฺตเตหิ สัณฺนทิตฺตญจ โหติ. เวมฺปนตฺต สกฺเขปตฺโต เวทิตพฺโป :-

โมคคัลลานพยากรณ์ โมคคัลลานตฺเถเรน อญฺจจิกสฺตตสฺตสทฺสสมฺหา พุทฺธวสุสโต ปจฺฉา ปจฺมปรกฺกมพาทฺกาเล รจิตฺ อนุราธปฺเร ฐปารามวสนฺเตน. โมคคัลลานพยากรณ์ “สญฺญาทิกถฺโต สญาทิกถฺโต สมาสกถฺโต ณาทิกถฺโต ชาทิกถฺโต ตฺยาทิกถฺโต จา”ติ ฉ กถฺเทศา โหนฺติ. ปจฺฉา ปุณฺ ญวาทิกถฺโต รจิตฺ.

โมคคัลลานปญฺจิกา โมคคัลลานปญฺจิกาทิปนี นิรุตฺตทิตฺตปนี ปโยคสิทฺธิ ปทสาธนํ ปทสาธนญฺิกา สมฺพนฺธจินฺดา สมฺพนฺธจินฺดาญฺิกา สารตฺถวิลาสิเน สุตฺตทสิทฺธิ จาติ ทส โมคคัลลาน-
วณฺณนา โหนฺติ.

กตฺตการโก กมฺมการโก กรณการโก สมฺปทานการโก อวธิการโก อาธารการโก จาติ ฉ การกา โหนฺติ. สมฺพนฺธ ลิงฺคตฺโต อาลปนํ สหาทียโค เหตุ อิตฺตมฺภูตลฺกขณํ วิเสสนํ อจฺจนฺตสฺสโยโค กมฺมปฺปวณฺนียํ นิทฺธารณํ อนาทรํ ภาวลฺกขณญฺจาติ ทฺวาทส อการกา โหนฺติ. โมคคัลลานพยากรณ์ เอกฺขนจตฺตาลีลํ การกสฺตฺตตานี อตฺถิ. กจฺจายนพยากรณ์ ปญฺจจตฺตาลีลํ. สทฺทนีตีปกรณ อญฺจวิสาธิกสฺตตสฺต.

ตีสุ คนฺถสุ สทฺทโต สุตฺตานํ นานาตฺตํ อตฺถิ. อตฺถโต ปน จเปตฺวา สมฺปทานํ เยภฺยเยน สทฺธิสา โหนฺติ. โมคคัลลานพยากรณ์ “ยสฺส สมฺมาปฺชาพุทฺธิยา อนุคฺคหพุทฺธิยา วา ทียเต, ตํ สมฺปทานนฺ”ติ สกฺกฏสทฺทตฺถนํ คนฺหติ. กจฺจายนพยากรณ์สทฺทนีตีปกรณานิ “ทาตุกามตามตฺเตน วา อสฺกกจฺจทานมตฺเตน วา โย ทานํ คนฺหิสฺสตี, โย จ ทานํ คนฺหาตี, เต สพฺเพ สมฺปทานา โหนฺติเยวา”ติ พุทฺธสาสนคนฺถนํ คนฺหนฺติ.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความเมตตาอนุเคราะห์ของพระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริธาดา) ป.ธ. ๙, MA., Ph.D. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อาจารย์รุ่งอรุณ จันทร์สงคราม และอาจารย์จำรูญ ธรรมดา ซึ่งเป็นประธานและกรรมการควบคุม วิทยานิพนธ์ โดยแต่ละท่านได้ให้ความรู้ แนวคิด และคำแนะนำ อันเป็นประโยชน์ในการทำวิทยานิพนธ์ พระศรีสิทธิมนี (พล อากาศโร) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคณะกรรมการสอบโครงร่างวิทยานิพนธ์ที่อนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

นอกจากนี้ ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณพระพรหมโมลี(สมศักดิ์ อุปสโม) และคณะผู้จัดทำคัมภีร์สัททวาเสสทุกท่านที่มีเมตตาอนุเคราะห์มอบหนังสือสัททวาเสส เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ แผนกบริการหนังสือโบราณที่อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าคัมภีร์โบราณอักษรขอม เจ้าหน้าที่หอสมุดพุทธโฆษาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ให้ยืมหนังสือเพื่อศึกษาค้นคว้า

ขออนุโมทนาผู้ที่อุปถัมภ์ปัจจัยเป็นทุนการศึกษาวิจัย คือ คุณทองพร พันธุ์พิชญเสถียร คุณอมร คุณอรรธรณ สรรเพชญวิทยา คุณธานีและคุณคำพา วงศ์ศรีชา พระมหาถนอม อานนุโท ที่ช่วยแบ่งเบาภาระงานขณะที่ศึกษาอยู่ ดร. จารุวรรณ พึ่งเพียร ที่แนะนำและกระตุ้นเตือนเรื่องการศึกษา คณาจารย์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้วิชาการต่าง ๆ ให้จนสามารถเขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้ คุณโยมวัชร สัมสมุบรรณ อาจารย์ศรีวิไล สัมสมุบรรณ และอาจารย์พิมพ์ศักดิ์ พึ่งพันธ์ ถวายปัจจัยค่าพิมพ์วิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณพระอาจารย์สุทัศน์ จิตตปาโล และพระมหาศุภกร ศุภกิจใจ พุทธสถานสุสานบ้านคำกลาง ที่เก็บรักษาหนังสือและคอมพิวเตอร์ไว้ให้ขณะที่ข้าพเจ้าไปปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่วัดภูคำผัถุด ตลอด ๓ เดือน และยังอำนวยความสะดวกในการพิมพ์วิทยานิพนธ์ตลอด ๑ เดือน ที่พุทธสถานสุสานบ้านคำกลาง จังหวัดอำนาจเจริญ ชาวบ้านโพนแพง และชาวบ้านแพงใหญ่ ตำบลโพนแพง อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนครทุกท่าน ที่ดูแลขณะที่ข้าพเจ้าอาพาธ ตลอด ๑ เดือน จนสามารถกลับมาทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ พระมหามงคลวชิโร วัดพิบูลทองที่อำนวยความสะดวกเรื่องที่พักระหว่างที่มาติดต่ออาจารย์และมหาวิทยาลัย และทุกรูปทุกนามที่มีอุปการคุณที่ไม่ได้ระบุนามไว้ในที่นี้

พระมหาवासนา กุลยาโน

๓๑ มีนาคม ๒๕๕๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และอักษรย่อ

๑. พระไตรปิฎก

การใช้อักษรย่อในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกฉบับของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับบาลี คือ มหาจุฬาเตปิฎกัม พุทธศักราช ๒๕๐๐ โดยใช้ระบบย่อต่อไปนี้

วิ.มหา. (บาลี)	=	วินยปิฎก มหาวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ม. (บาลี)	=	วินยปิฎก มหาวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.จุ. (บาลี)	=	วินยปิฎก จุฬวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ป. (บาลี)	=	วินยปิฎก ปริวารวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ส. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก ทีฆนิกาย สีสขนฺธวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.มหา. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ม.มฺ. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.ม. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.อุ. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ส.ส. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก สงฺยุตฺตฺนิกาย สคาถวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.นิ. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก สงฺยุตฺตฺนิกาย นิตานวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.สพ. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก สงฺยุตฺตฺนิกาย สพายตนวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
อง.เอกก. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก องคฺคฺตฺตรนิกาย เอกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ทุก. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก องคฺคฺตฺตรนิกาย ทุกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.จตุกก. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก องคฺคฺตฺตรนิกาย จตุกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.อติ. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย อติจฺจุตฺตปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.สุ. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.วิ. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺตปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย ชาตกปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.อป. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย อปทานปาติ (ภาษาบาลี)

ขุ.จริยา. (บาลี) = สุตตุนตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎกปาติ (ภาษาบาลี)

อภิ.สง. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณฺ์ปาติ (ภาษาบาลี)

๒. คัมภีร์สหทวิเสสและคัมภีร์อื่น ๆ

การใช้อักษรคัมภีร์สหทวิเสสในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ อ้างอิงจากกัจจายนไวยากรณ์ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สหทนีติปกรณ์ นิรุตติที่ปนี และกาดันตระ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส ปทฐปสิทธิ ฉบับวัดท่ามะโอ พุทธศักราช ๒๕๔๓ โมคคัลลนไวยากรณ์ ฉบับอักษรพม่า พุทธศักราช ๒๕๒๕ โมคคัลลนวุตติวิกรมปัญจิกา ฉบับวัดท่ามะโอ (อัดสำเนา) พุทธศักราช ๒๕๓๗ พระคัมภีร์อภิธานปทีปิกา ฉบับพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราวุธวัฒน มีระบบย่อดังต่อไปนี้

กจ.	=	กัจจายนพฺยากรณ์
กา.	=	กาดนฺตฺรพฺยากรณ์
โมค.	=	โมคคฺลฺลนพฺยากรณ์
โมค.ปญ.	=	โมคคฺลฺลนวุตฺติวิกรมปัญจิกา
นิ.	=	นิรุตฺติที่ปนี
นีติ.	=	สหทนีติ สุตฺตมาลา
ฐ.	=	ปทฐปสิทธิ
อภิธาน.	=	พระคัมภีร์อภิธานปทีปิกา

วิธีอ่าน

ตัวอย่างการอ้างอิงพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑/๑ หมายถึง การอ้างอิงนั้น ระบุถึงคัมภีร์ วินยปิฎก มหาวิภังคปาติ เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑ หน้าที่ ๑

การอ้างอิงคัมภีร์สหทวิเสส กัจจายนไวยากรณ์ สหทนีติปกรณ์ นิรุตติที่ปนี ปทฐปสิทธิ ปกรณ์ อ้างลำดับสูตรเป็นหลัก ตัวอย่างเช่น กจ. ๓๐๔. หมายถึง การอ้างอิงระบุถึง กัจจายนพฺยากรณ์ สูตรที่ ๓๐๔ ถ้าอ้างวุตติหรืออุทาหรณ์จะอ้างเลขหน้าด้วย ตัวอย่างเช่น กจ. ๓๓๗/๑๐๘. หมายถึง การอ้างอิงระบุถึง กัจจายนพฺยากรณ์ สูตรที่ ๓๐๔ หน้า ๑๐๘ ถ้าอ้างอิงหน้าอย่างเดียวย่อมมีคำว่า หน้ากำกับ เช่น ฐ. หน้า ๑๓๑ หมายถึง การอ้างอิงระบุถึง ปทฐปสิทธิ หน้า ๑๓๑

ส่วนโมคคัลลานไวยากรณ์และกาดันตรไวยากรณ์ มีการอ้างอิง ๓ อย่าง คือ ลำดับกัณฑ์ ลำดับสูตร และหน้าเพราะเริ่มนับลำดับสูตรใหม่ทุกกัณฑ์ ไม่นับลำดับต่อเนื่องเหมือนกัจจายน ไวยากรณ์เป็นต้น ตัวอย่างเช่น โมค. ๕/๑๓๑/๒๐๒. หมายถึง การอ้างอิงระบุถึง โมคคัลลานพยานกัณฑ์ที่ ๕ สูตรที่ ๑๓๑ หน้า ๒๐๒

พระคัมภีร์อภิธานปทีปิกา อ้างอิงลำดับคาถา ตัวอย่างเช่น อภิธาน. ๑๑๖๗ หมายถึง การอ้างอิงระบุถึง พระคัมภีร์อภิธานปทีปิกา คาถาที่ ๑๑๖๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ง
สารบัญ	๗
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗
บทที่ ๒ ศึกษาคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์และคัมภีร์อธิบาย	๘
๒.๑ คัมภีร์โมคคัลลานะ	๘
๒.๑.๑ ประวัติผู้แต่ง	๘
๒.๑.๒ สมัยที่แต่ง	๑๐
๒.๑.๓ จุดประสงค์ในการแต่ง	๑๑
๒.๑.๔ โครงสร้างเนื้อหาในคัมภีร์โมคคัลลานะ	๑๑
๒.๑.๕ วิธีการเขียนเนื้อหา	๑๓
๒.๑.๖ ลักษณะของภาษาที่ใช้ในคัมภีร์โมคคัลลานะ	๑๔
๒.๑.๗ อิทธิพลไวยากรณ์สันสกฤตที่มีต่อคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์	๑๙
๒.๑.๘ คุณค่าของคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์	๒๐
๒.๒ คัมภีร์อธิบายโมคคัลลานะ	๒๒

๒.๒.๑	คัมภีร์โมคคัลลานปัฏฐิกา	๒๒
๒.๒.๒	คัมภีร์โมคคัลลანะปัฏฐิกาทิปิปะ	๒๒
๒.๒.๓	คัมภีร์นirutติปิปะ	๒๒
๒.๒.๔	คัมภีร์ปโยคสิทธิ	๒๓
๒.๒.๕	คัมภีร์ปทสาธนะ	๒๔
๒.๒.๖	คัมภีร์ปทสาธนฎีกา	๒๕
๒.๒.๗	คัมภีร์สัมพันธจินดา	๒๕
๒.๒.๘	คัมภีร์สัมพันธจินดาฎีกา	๒๖
๒.๒.๙	คัมภีร์สารัตถวิลาสินี	๒๖
๒.๒.๑๐	คัมภีร์สุลลทสิทธิ	๒๖
บทที่ ๓	คัมภีร์โมคคัลลันะภาษาบาลีและแปลเป็นไทย	๒๗
๓.๑	พุทธิยักถ์ (สยาทักถ์) การก ภาษาบาลี	๒๗
๓.๒	พุทธิยักถ์ (สยาทักถ์) การก แปลเป็นภาษาไทย	๓๗
บทที่ ๔	อธิบายและวิเคราะห์หลักไวยากรณ์ในการก	๕๒
๔.๑	อธิบายหลักไวยากรณ์ในการก	๕๒
๔.๑.๑	นิยามและความหมายการก	๕๒
๔.๑.๒	ประเภทของการก	๕๓
๔.๑.๓	อการก	๗๐
๔.๑.๔	ความสำคัญของการกในคัมภีร์ไวยากรณ์	๙๑
๔.๒	วิเคราะห์สูตร วุตติ และอุทาหรณ์ในการก	๙๒
๔.๒.๑	โครงสร้างของสูตร	๙๒
๔.๒.๒	การจัดลำดับสูตร	๙๓
๔.๒.๓	ประเภทของสูตร วุตติ และอุทาหรณ์	๑๐๐
๔.๒.๔	ความสัมพันธ์ของสูตร วุตติ และอุทาหรณ์	๑๑๕

๔.๓ เปรียบเทียบสูตรการโกศลคัลลนไวยากรณ์กับกัจจายนไวยากรณ์	
และสัททนีติปกรณ์	๑๒๖
๔.๓.๑ เปรียบเทียบจำนวนสูตรการโกศลคัลลนไวยากรณ์ทั้งสามสาย	๑๒๖
๔.๓.๒ สูตรที่เหมือนกันในคัมภีร์ทั้งสามหรือคู่ใดคู่หนึ่ง	๑๒๙
๔.๓.๓ สูตรที่แตกต่างกันในคัมภีร์ทั้งสามหรือคู่ใดคู่หนึ่ง	๑๔๙
๔.๓.๔ สูตรที่มีเฉพาะคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่ง	๑๕๑
บทที่ ๕ สรุปผลและข้อเสนอแนะ	๑๕๙
๕.๑ สรุปผล	๑๕๙
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๖๑
บรรณานุกรม	๑๖๒
ภาคผนวก	๑๖๗
ประวัติผู้วิจัย	๑๗๙

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งพระธรรมสังคหาคณาจารย์รวบรวมไว้เป็นคัมภีร์ เรียกว่า พระไตรปิฎก และคัมภีร์ที่อธิบายคำสอนเหล่านั้นซึ่งพระเถระทั้งหลายได้รวบรวมไว้ เป็นลำดับสืบมา มีอรรถกถา ฎีกา อรรถฎีกา โยชนา และปกรณ์พิเศษ คัมภีร์ปฐมภูมิล้วนเขียนเป็นภาษาบาลี ฉะนั้น หากพุทธศาสนิกชนประสงค์จะศึกษาคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง จึงจำเป็นต้องเข้าใจ หลักภาษาบาลีซึ่งมีชื่อเรียกว่าบาลีไวยากรณ์ เพราะถ้าเข้าใจหลักภาษาแล้วย่อมจะทำให้เข้าใจเนื้อหาของคำสอนโดยถูกต้อง ไม่ถ้อยเอานัยของคำสอนผิด ถ้าถ้อยเอานัยคำสอนผิด สิ่งที่จะตามมาคือ การนำไปปฏิบัติแบบผิด ๆ อันจะเป็นสาเหตุให้ไม่ได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามความมุ่งหมายของคำสอน แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลายก็ยังตรัสถึงความสำคัญของหลักไวยากรณ์ไว้ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อถ้อยคำภาษาสืบทอดกันมาผิดหลัก แม้ความหมายก็เป็นอันดีความผิดได้ ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ ประการนี้ ย่อมเป็นไป เพื่อความเสื่อมสูญหายไปในแห่งพระสังฆธรรม”^๑ และตรัสไว้ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระพุทธศาสนา อาจศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกผิดพลาดได้ หากว่า ถ้อยคำภาษาสืบทอดกันมาผิดหลัก ภิกษุทั้งหลาย เมื่อถ้อยคำภาษาสืบทอดกันมาผิดหลัก แม้ความหมายก็เป็นการดีความผิดได้ ภิกษุทั้งหลาย นี่คือ สาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระสังฆธรรมเสื่อมหาย อันตรธานไป”^๒ และผู้ไม่เข้าใจหลักภาษาย่อมไม่สามารถศึกษาได้อย่างรวดเร็ว เพราะจะเกิดความสงสัยไปทุก ๆ คำศัพท์ที่อ่าน ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

“โย นิรุตุตธี น ลิกฺขเขยฺย

ลิกฺขนฺโต ปิฎฺกตฺตยํ

ปเท ปเท วิกฺขเขยฺย

วเน อนฺนคฺไซ ยถา.”^๓

^๑ อ.พ.ท. (บาลี) ๒๐/๒๐/๕๘

^๒ อ.พ.ท. (บาลี) ๒๑/๑๖๐/๑๖๗

^๓ โมคคัลลานุตเถร, โมคคัลลานวุตติวิวรรตปญญิก (ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๒๑) หน้า ก.

ผู้ใดไม่ศึกษาคัมภีร์ไวยากรณ์ ผู้นั้นเมื่อศึกษาพระไตรปิฎก
จะเกิดความสงสัยในทุกบท ดูช่างตาบอดเที่ยวสะเปะสะปะไป
ในป่าฉะนั้น

การศึกษานิติไวยากรณ์ในประเทศไทยมี ๒ รูปแบบ คือการศึกษานิติไวยากรณ์ที่รวบรวม
ไว้แบบย่อ ไม่มีการอ้างสูตร ซึ่งเป็นหลักสูตรของบาลีสนามหลวงในปัจจุบัน และการศึกษา
บาลีคัมภีร์สหวิเศษที่ประกอบด้วย สูตร วุติ และอุทาหรณ์ มีคัมภีร์ไวยากรณ์ ๓ สาย คือ
กัจจายนไวยากรณ์ โมคคัลลานไวยากรณ์ และสหวินีติปริกัณห์ ซึ่งเป็นหลักสูตรเดิมที่ใช้ศึกษา
ในสมัยก่อน ดังมีข้อความที่ใช้เป็นข้อสันนิษฐานว่า

การให้ความสำคัญต่อการศึกษาคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีในสังคมไทยได้ปรากฏต่อเนื่องมา
แต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ หลักฐานที่เห็นได้ชัดในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ
ในการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อ พ.ศ.
๒๓๓๑ นั้น ได้จัดตั้งพระภิกษุสงฆ์และราชบัณฑิตผู้ทำการสังคายนาตรวจสอบชำระ
คัมภีร์ออกเป็น ๔ กอง มีกองชำระคัมภีร์ สหวิเศษด้วยกองหนึ่ง

การศึกษานิติไวยากรณ์บาลีซึ่งอาศัยคัมภีร์มูลกัจจายน์ได้เปลี่ยนแปลงไป นับแต่ปี
พ.ศ. ๒๔๓๖ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้นดำรงพระยศ
เป็นพระเจ้าอภัยราชโอรสทรงริเริ่มก่อตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น ในด้านการศึกษา
พระปริยัติธรรมได้จัดการศึกษาตามหลักสูตรของมหามกุฏฯ โดยสร้างหลักสูตรขึ้นใหม่ เช่น
บาลีไวยากรณ์อันเปลี่ยนมาจากมูลกัจจายน์ปกรณ์ ซึ่งต้องกินเวลาศึกษาหลาย ๆ ปี
มาลดลงเพียง ๓ เดือน หรือ ๔ เดือน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่เมื่อดำรงพระยศเป็นพระเจ้า
อภัยราชโอรส กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ทรงนิพนธ์ตำราบาลีไวยากรณ์ขึ้น เป็นหนังสือ
แบบเรียนไวยากรณ์บาลีที่อาศัยโครงสร้างตามกัจจายนไวยากรณ์ แต่เรียบเรียงใหม่
ให้กระชับ สั้น ง่าย ด้วยวัตถุประสงค์ที่จะให้ผู้ศึกษาได้มีความรู้ไวยากรณ์บาลีเบื้องต้น
ได้รวดเร็วขึ้น จักได้เกิด ความมั่นใจ และความพากเพียรที่จะศึกษาไวยากรณ์บาลีขั้นสูงต่อไป
ผลงานบาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้รับการ
ยอมรับเป็นแบบศึกษาไวยากรณ์บาลีโดยทั่วไป สมฤทธิ์ผลตรงตามวัตถุประสงค์
แต่น่าเสียดายว่าผู้ศึกษาส่วนใหญ่ มักศึกษาเพียงตำราเรียนชุดนี้อันเป็นตำราพื้นฐานแล้ว
ละเลยที่จะศึกษาไวยากรณ์บาลี จากคัมภีร์มูลราก มีคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์เป็นต้น

เปรียบเสมือนผู้ศึกษาธรรมจากหนังสือ พื้นฐานที่ช่วยให้เข้าใจสัจธรรมได้เร็วขึ้นพอเป็นแนวทางแล้ว หยุดเพียงเท่านั้น ไม่ศึกษาพระพุทธรูปที่ปรากฏในพระไตรปิฎก^๕

การศึกษาคัมภีร์สัททวิเสสแม้จะไม่ได้ได้รับความสนใจไปนาน ปัจจุบันการศึกษาด้านนี้ได้รับการฟื้นฟูจากพระเถระผู้เห็นคุณค่าของการศึกษาด้านนี้ โดยมีพระภิกษุทันตธัมมานันทมหาเถระเจ้าสำนักเรียนวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปางเป็นผู้ริเริ่มการฟื้นฟู ต่อมา พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปลโม) ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระศรีสุทธิวงศ์ ได้ไปศึกษาคัมภีร์สัททวิเสสที่สำนักเรียนวัดท่ามะโอ ได้เล็งเห็นประโยชน์ของการศึกษาคัมภีร์สัททวิเสส และได้ร่วมกับศิษยานุศิษย์จัดหลักสูตรการศึกษาคัมภีร์สัททวิเสสและพระไตรปิฎกในระดับอุดมศึกษาที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม โดยใช้ชื่อสาขาวิชาว่าบาลีพุทธศาสตร์ ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๗ และได้ดำเนินการแปลพร้อมจัดพิมพ์ตำราบาลีไวยากรณ์เป็นจำนวนมาก แต่คัมภีร์ไวยากรณ์ที่พิมพ์นั้นเป็นสายกัจจายนะ และสัททนีติเท่านั้น ส่วนคัมภีร์ไวยากรณ์สายโมคคัลลานะที่เป็นต้นฉบับเดิมโดยตรงยังไม่มีการจัดพิมพ์เผยแพร่ ฉบับโบราณอักษรขอมในหอสมุดแห่งชาติก็มีแต่ส่วนที่เป็นถวาทิกถนที่^๖ ฉบับบาลีอักษรพม่า^๗ และฉบับบาลีอักษรไทยของวัดท่ามะโอซึ่งเป็นฉบับ โรเนียวพิมพ์^๘

อนึ่ง แม้แต่ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดการศึกษาสาขาวิชาบาลีในระดับบัณฑิตศึกษาก็ได้มุ่งเน้นศึกษาคัมภีร์สายกัจจายนะไวยากรณ์ และสัททนีติปกรณ์เป็นหลัก รวมถึงการทำวิจัยของนิสิต ก็ศึกษาเฉพาะสายคัมภีร์กัจจายนะไวยากรณ์เท่านั้น ส่วนคัมภีร์สาย

^๕สุภาพรณ ณ บางช้าง, **ไวยากรณ์บาลี** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔) หน้า ๒๔-๒๕.

^๖**สัททโมคคัลลาน**. ฉบับทองทิพย์ เลขที่ ๕๑๙๔/ก/๑-๒ ตู ๑๗๒ ชั้น ๕/๑๓ มี ๒ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หอสมุดแห่งชาติ, พระยาพิศาลสุภณ สรวาง, พ.ศ. ๒๔๑๑ (ร.๕).

^๗**โมคคัลลานพฺยากรณ** ฉบับอักษรพม่า พิมพ์ที่ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์พุทธศาสนสภา พ.ศ. ๒๕๒๕ มีเนื้อหา ๒ ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นโมคคัลลานไวยากรณ์ ส่วนที่สองเป็นถวาทิโมคคัลลานะ แตกต่างจากฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๖ และ ๒๔๙๔ ที่มีโมคคัลลานบัญญัติเป็นส่วนที่สอง.

^๘**โมคคัลลานวุตติวิवरณปัญจิกา** ฉบับวัดท่ามะโอ พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๕๒๑ โดยปริวรรตจากโมคคัลลานไวยากรณ์ต้นฉบับอักษรพม่า ซึ่งตรวจชำระโดยพระอัศคมมาภิวังสเถระ พิมพ์ที่ย่างกุ้ง โรงพิมพ์พุทธศาสนสภา พ.ศ. ๒๔๙๔. ฉบับนี้ จะมีเนื้อหา ๒ ส่วน คือ โมคคัลลานไวยากรณ์ อยู่ส่วนแรก โมคคัลลานบัญญัติ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า โมคคัลลานวุตติวิवरณปัญจิกาอยู่ส่วนที่สอง

โมคคัลลานไวยากรณ์ยังไม่พบว่ามีผู้ศึกษาวิจัย จึงทำให้เอกสารที่จะใช้ศึกษาค้นคว้าสายโมคคัลลานไวยากรณ์หาได้ยาก และอาจจะเลือนหายไป หากไม่ทำการศึกษาวิจัยเพื่อให้มีเอกสารที่ค้นคว้าได้ง่าย

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ควรศึกษาคัมภีร์โมคคัลลανε โดยการแปลเป็นภาษาไทยและอธิบายหลักไวยากรณ์ โดยอาศัยแนวทางที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์อธิบายโมคคัลลανε สรุปกฎเกณฑ์ไวยากรณ์ไว้เพื่อให้ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าได้ง่าย และจะศึกษาเฉพาะสูตรที่เกี่ยวกับการกในสยatikāṇṭha เพราะหลักไวยากรณ์เรื่องการมีอุปการะในการแต่งและแปลภาษาบาลี ทำให้ประกอบวิวัตตินามได้ตรงตามความหมาย และสัมพันธ์กับกริยาได้ถูกต้อง ทำให้แต่งภาษาบาลีได้ถูกต้องตามความหมายที่แท้จริง และแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทยได้อรรถรส ไม่ผิดกฎเกณฑ์ทางภาษา

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาคัมภีร์โมคคัลลανεในด้านประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง โครงสร้างเนื้อหา ตลอดจนถึงแนวทางการเขียนตำราไวยากรณ์ และคัมภีร์อธิบาย

๑.๒.๒ เพื่อแปลคัมภีร์โมคคัลลανεฉบับภาษาบาลีเป็นภาษาไทยเฉพาะการก และอธิบายหลักไวยากรณ์ พร้อมทั้งเปรียบเทียบกับคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาค้นคว้าคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ กัณฑ์ที่ ๒ (สยatikāṇṭha) เฉพาะการก โดยอาศัยคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ฉบับอักษรพม่า พิมพ์ที่โรงพิมพ์พุทธสาสนสภา ย่างกุ้ง พ.ศ. ๒๕๒๕ และโมคคัลลανεติวิกรมปัญญา ฉบับวัดท่ามะโอ พ.ศ. ๒๕๒๑ แปลสูตรและวุตติของคัมภีร์โมคคัลลανε กัณฑ์ที่ ๒ (สยatikāṇṭha) เฉพาะส่วนที่เป็นการก ๔๐ สูตร เป็นภาษาไทย เปรียบเทียบสูตรการกของคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์กับคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

สยatikāṇṭha หมายถึง ปริเฉทที่ว่าด้วยวิวัตติมีสยatikāṇṭhaเป็นต้น มีเนื้อหากล่าวถึงเรื่องการกและนาม คัมภีร์นรุตติปิณี เรียกสยatikāṇṭhaว่านามกัณฑ์ ส่วนคัมภีร์ปโยคสิทธิแบ่งเนื้อหาในสยatikāṇṭhaเป็น ๒ กัณฑ์ คือ นามกัณฑ์และการกกัณฑ์

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

รศ.พัฒน์ เพ็งผลา ได้กล่าวถึงคัมภีร์โมคคัลลანะว่า บาลีไวยากรณ์ของพระโมคคัลลนเถระ มีมาตรฐานสูงกว่าของพระกัจจายนะ กล่าวคือมีเนื้อหาทางภาษาศาสตร์มาก กล่าวไว้อย่างละเอียดละเอียดและมีความเข้าใจสารสำคัญและลักษณะของภาษาบาลีมากกว่า แต่ก็มีข้อแตกต่างกันระหว่างคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ทั้งสองเล่มในด้านการจัดเนื้อหา การแบ่งกฎ ข้อบังคับ และการใช้ถ้อยคำ^๙

สุภาพรณ ฦ บางช้าง กล่าวไว้ว่า^{๑๐} สำนักนี้เริ่มขึ้นในสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ (ค.ศ. ๑๑๕๓-๑๑๘๖) มีตำราไวยากรณ์ชื่อ โมคคัลลนไวยากรณ์ หรือบางทีก็เรียกว่า ตำราสัตทลักษณะ ตำราไวยากรณ์ในสำนักนี้ได้รับอิทธิพลจากไวยากรณ์สันสกฤตมาก และภาษาบาลีที่ใช้กันในระยะนี้ ก็มีลักษณะเป็นแบบผสมสันสกฤต (Sanskritized Pali) W. Geiger วิจัยพบว่า ตำราไวยากรณ์ของพระโมคคัลลนเถระดีกว่าตำราของกัจจายนะมาก เพราะมีการวิเคราะห์แสดงลักษณะทางภาษาศาสตร์ของภาษาบาลีอย่างชัดเจน นอกจากนี้การจัดแบ่งประเภทหน้าที่ของคำ ตามลักษณะไวยากรณ์ในตำราของพระโมคคัลลนเถระมีระบบที่ทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจง่ายกว่า ในการเขียนตำรานี้พระโมคคัลลนเถระได้ศึกษาค้นคว้าจากตำราหลายเล่ม เช่น ตำราไวยากรณ์ของปาณินิ ตำราที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดของพระโมคคัลลนเถระมากที่สุด คือ ตำราไวยากรณ์ของจันทรโคมิน^{๑๑}

พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า จิตปญฺญโก) กล่าวถึงคัมภีร์โมคคัลลนเถระว่า โมคคัลลนเถระโดยศัพท์ย่อมาก แต่โดยเนื้อความกว้างขวางอย่างยิ่ง สทฺทโต อติสงฺขิตฺโต โหติ อตฺถโต ปน อติวิปุลํ พระโมคคัลลนเถระผู้แต่งโมคคัลลนไวยากรณ์ได้คำนวณสูตรกัจจายนะบางสูตรไว้ เช่น สูตรกัจจายนะแผนกสนธิสูตรที่ ๒ กล่าวถึงจำนวนอักขระบาลี ๔๑ ตัวว่า อกฺขรปาปโย เอกจตุตถาลีสํ (That these are forty-one letters in the pali alphabet) แปลว่า อักขระบาลีมี ๔๑ ตัว มี อะ เป็นต้น แต่โมคคัลลนเถระคำนวณว่า อักขระบาลีมี ๔๑ ตัว จำนวนอักขระบาลีที่ถูกต้องต้องมี ๔๓ ตัว โดยเพิ่มสระอะ และ สระโอะ ตั้งสูตรแสดงจำนวนอักขระบาลี ๔๓ ตัวไว้ว่า ออาปโย ติตาลีสํ วณฺณนา อักขระมี ๔๓ ตัว มี อะ เป็นต้น

^๙พัฒน์ เพ็งผลา, **ประวัติวรรณคดีบาลี**. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย รามคำแหง, ๒๕๔๖).

^{๑๐}สุภาพรณ ฦ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : ศักติโสภาคการพิมพ์, ๒๕๒๖).

^{๑๑}W. Geiger, **Pali Literature and Language**, (Calcutta : Univerlity of Calcutta, 1943).

สระที่ท่านโมคคัลลานะเพิ่มเข้ามานั้น มี ๒ ตัว คือ สระเอะ และสระโอะ สระ ๒ ตัวนั้น เข้าใจว่าท่านเอาสระในภาษาสิงหลมาเพิ่มเป็นสระบาลี เพราะสระสิงหลมีจำนวนทั้งหมด ๑๖ ตัว คือ อ อา แอะ แอ อี อี้ อุ ฐู เอะ เอะ โอะ โอ อัม อัก เอะ โอ

การที่ท่านโมคคัลลานะเอาสระสิงหลมาเพิ่มเป็นสระบาลีได้นั้น ก็เพราะภาษาสิงหลใกล้เคียงภาษาบาลีมากที่สุด โดยเฉพาะไวยากรณ์และการสร้างประโยคมีความคล้ายคลึงใกล้เคียงภาษาบาลีประมาณ ๕๐ เปอร์เซ็นต์ ส่วนรากศัพท์ภาษาสิงหลนั้นมาจากภาษาบาลีประมาณ ๒๕ เปอร์เซ็นต์ มาจากสันสกฤตประมาณ ๒๕ เปอร์เซ็นต์ เช่น บาลีว่า อัมมะ แม่ ตาตะ พ่อ สิงหลเป็น อัมมะ ตาตะ เหมือนกัน บาลีว่า มาลา สิงหลเป็น มัลละ บาลีว่า อัมพะ สิงหลเป็น อัมเบอะ บาลีว่า วชิรารามะ สิงหลเป็น วชิรารามะ เป็นต้น^{๑๑}

คัมภีร์สายโมคคัลลานะไวยากรณ์ที่มีพิมพ์เผยแพร่ในรูปภาษาไทย คือ บาลิมหาไวยากรณ์ ของศาสตราจารย์แสง มนวิฑูร สามารถใช้เป็นคู่มือการศึกษาคัมภีร์โมคคัลลานะไวยากรณ์เบื้องต้นได้ แต่ไม่เหมาะที่จะนำมาเป็นคู่มือศึกษาภาษาบาลีขั้นสูง เพราะท่านไม่ได้แปลมาจากคัมภีร์โมคคัลลานะไวยากรณ์โดยตรง แต่แปลมาจากต้นฉบับภาษาฮินดีที่นำเสนอในรูปแบบใหม่เน้นวิธีการสำเร็จรูปศัพท์ ดังปรากฏข้อความในคำปรารภของหนังสือว่า บาลิมหาไวยากรณ์ ฉบับแปลเป็นภาษาไทยเล่มนี้ ศาสตราจารย์พิเศษ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร แปลจากต้นฉบับภาษาฮินดี ของภิกษุชคทีสะ กาศยปะ ซึ่งมหาโพธิสภาแห่งสารนาถ เมืองพาราณสี ประเทศอินเดีย จัดตีพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓^{๑๒}

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๖.๑ รวบรวมคัมภีร์สายโมคคัลลานะไวยากรณ์ ภาษาบาลีที่เป็นอักษรพม่า อักษรไทย และอักษรขอม และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๒ ศึกษาคัมภีร์โมคคัลลานะในด้านประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง เนื้อหาสาระ โครงสร้าง ตลอดจนถึงแนวทางการเขียนตำราไวยากรณ์ และคัมภีร์อธิบาย

^{๑๑}พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า จิตปัญโญ), **แบบเรียนวรรณคดีบาลี ประเภทคัมภีร์ ไวยากรณ์ (PALI GRAMMAR)**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔).

^{๑๒}แสง มนวิฑูร, **บาลิมหาไวยากรณ์** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๔) หน้า (๑).

๑.๖.๓. แปลหุติยักถ์เฉพาะส่วนที่เป็นการของคัมภีร์โมคคัลลนเป็นภาษาไทย อธิบายหลักไวยากรณ์ วิเคราะห์ข้อมูล สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล

๑.๖.๔ จัดทำรายงานผลการวิจัยเป็นภาษาไทย และสรุปเป็นภาษาบาลี

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ได้รับความรู้เรื่องคัมภีร์โมคคัลลนไวยากรณ์ ในด้านประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง โครงสร้างเนื้อหา ตลอดจนแนวทางการเขียนตำราไวยากรณ์ และคัมภีร์อธิบาย

๑.๗.๒ ได้รู้หลักภาษาบาลีเรื่องการกโดยละเอียด เพื่อใช้เป็นหลักในการเขียนภาษาบาลี และศึกษาคัมภีร์ที่เขียนด้วยภาษาบาลี และได้รู้ความแตกต่างของสูตรและคำอธิบายการกในคัมภีร์โมคคัลลนไวยากรณ์กับกัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์

บทที่ ๒

ศึกษาคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์และคัมภีร์อธิบาย

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาคัมภีร์สายโมคคัลลานไวยากรณ์เป็นหลัก ส่วนสายกัจจายน-ไวยากรณ์ และสหพนิตปิฎกจะนำเนื้อหาในส่วนของกรณมาเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างและเพื่อเสริมในส่วนที่โมคคัลลันะไม่กล่าวไว้ ซึ่งจะกล่าวในบทที่ ๔ ดังนั้นผู้วิจัยจึงจะกล่าวถึงความเป็นมา ประวัติของผู้แต่ง และโครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์โมคคัลลันะและคัมภีร์อธิบาย เพื่อให้ทราบข้อมูลพื้นฐานของคัมภีร์เหล่านั้นอย่างชัดเจน ดังต่อไปนี้

๒.๑ คัมภีร์โมคคัลลันะ

๒.๑.๑ ประวัติผู้แต่ง

คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์แต่งโดยพระโมคคัลลานเถระ พระภิกษุชาวลังกา สังกัดนิกายอุตรมุล ไม่ใช่พระอัครสาวกเบื้องซ้าย เป็นพระภิกษุในยุคหลัง มีสำนักอยู่ที่ภูปาราม เมืองอนูราธปุระ บางตำราก็ว่า ท่านเป็นศิษย์ของพระมหากัสสปะ วัดอุทุมพรศิริวิหาร ประเทศลังกา^๑

อนึ่ง เรื่องผู้แต่งคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ บางมติเห็นว่า เป็นรูปเดียวกับผู้แต่งคัมภีร์อภิธานปทีปิกา^๒ พระคณธสราภิงศ์มีความเห็นว่าเป็นคนละรูปกัน โดยอ้างเหตุผล ๓ ประการคือ^๓

๑. สถานที่พำนัก พระโมคคัลลันะผู้แต่งไวยากรณ์อยู่ที่วัดภูปาราม เมืองอนูราธปุระ ส่วนพระโมคคัลลันะผู้แต่งอภิธานปทีปิกาอยู่ที่วัดมหาเชตวัน^๔ เมืองโปโรชนปุระ

^๑พัฒน์ เพ็งผลา. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. หน้า ๒๑๑.

^๒ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ไวยากรณ์บาลี**. หน้า ๑๙.

^๓ พระคณธสราภิงศ์. **พระอภิธรรมเป็นพระพุทฺธพจน์ และ ประวัติคัมภีร์สหทวิเสส**. (กรุงเทพมหานคร : หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๘๗-๘๘.

^๔ พระโมคคัลลันะ. **พระคัมภีร์อภิธานปทีปิกา หรือ พจนานุกรมภาษาบาลี แปลเป็นไทย**. พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณฯ ทรงเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๓๘๐.

๒. นิกาย พระโมคคัลลานะรูปแรกเป็นพระนิกายอุตรมุล ส่วนพระรูปหลังเป็นพระนิกายสโรคาม^๕

๓. ความเห็น พระโมคคัลลานะรูปแรกมีความเห็นแย้งกับกัจจายนไวยากรณ์ แต่รูปหลังเห็นตามมติของกัจจายนไวยากรณ์ เช่น

๓.๑ กัจจายนไวยากรณ์แสดง อว อุปสรรคโดยไม่มี โอ และแสดง นิ, นี อุปสรรคสองตัว^๖ พระโมคคัลลานะผู้แต่งไวยากรณ์แสดง อว, โอ อุปสรรคสองตัว และแสดง นิ อุปสรรค โดยไม่มี นี^๗ แต่พระโมคคัลลานะผู้แต่งอภิธานปทีปิกาได้กล่าวถึงอุปสรรค ๒๐ ตัวไว้ เหมือนกัจจายนไวยากรณ์^๘

๓.๒ กัจจายนไวยากรณ์แสดงรูปว่า สุนฺธิ, ทฺคฺธิ, ปฺติคฺธิ, สุรฺกฺธิ^๙ แต่โมคคัลลานไวยากรณ์ปฏิเสธรูปเหล่านี้^{๑๐} ในขณะที่คัมภีร์อภิธานปทีปิกาได้กล่าวถึงรูปเหล่านั้นไว้ตามกัจจายนไวยากรณ์^{๑๑}

๓.๓ โมคคัลลานไวยากรณ์แสดงรูปว่า อโหฺรตฺโต อฑฺฒรตฺโต เป็นปฺลงลฺิงค์^{๑๒} แต่คัมภีร์อภิธานปทีปิกาแสดงเป็นรูปนปฺลงลฺิงค์ว่า อโหฺรตฺตํ, อฑฺฒรตฺตํ^{๑๓}

๓.๔ โมคคัลลานไวยากรณ์ปฏิเสธรูปว่า คินิ โดยถือว่าเป็น อคฺคินิ ศัพท์ที่ลบ อ และ ค^{๑๔} แต่คัมภีร์อภิธานปทีปิกาแสดงรูปนี้ไว้^{๑๕}

^๕เรื่องเดียวกัน.

^๖กจ. ๖๓ ปฏฺเฐ.

^๗โมค. ๕/๑๓๑/๒๐๒.

^๘อภิธาน. ๑๑๖๗/๓๖๑.

^๙กจ. ๓๓๗/๑๐๘.

^{๑๐}โมค. ๓/๕๑/๑๓๔.

^{๑๑}อภิธาน. ๑๔๖/๔๐.

^{๑๒}โมค. ๓/๔๕/๑๓๓.

^{๑๓}อภิธาน. ๗๐/๑๙.

^{๑๔}โมค. ๓/๕๓/๖๕.

^{๑๕}อภิธาน. ๓๔/๑๑.

๓.๕ โมคคัลลานไวยากรณ์แสดงรูปว่า อสฺสึ ที่แปลว่า “มูม” ไว้เป็น อิการันต์ โดยคล้ายตามสันสกฤต^{๑๖} แต่คัมภีร์อภิธานปทีปิกาแสดงรูปว่า อสฺส เป็น อิการันต์^{๑๗}

๓.๖ โมคคัลลานไวยากรณ์กล่าวว่า ยาวตา ศัพท์เป็นต้นเป็นบทตัทธิต^{๑๘} แต่คัมภีร์อภิธานปทีปิกากล่าวว่า เป็นอัพพยศัพท์^{๑๙}

๒.๑.๒ สมัยที่แต่ง

คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์แต่งในสมัยของพระเจ้าปราคัมพาหุที่ ๑ ดังท่านกล่าวไว้ในนิคมคาถาของโมคคัลลานไวยากรณ์ว่า

ศาสนาของพระจอมมุนีที่เคลื่อนกล่นด้วยนิกายทั้งสาม ได้ดำรงมั่นเป็นอย่างดี ไม่มีภิกษุผู้ทำบาปเห็นผิด ย่อมเจริญรุ่งเรืองดังสาครเต็มฝั่งเพราะประกอบกับ พระจันทร์เพ็ญ ด้วยอานุภาพของพระราชาพระองค์ใด เมื่อพระราชา พระองค์นั้นผู้ทรงพระนามว่าปราคัมพาหุ ผู้ทรงเจริญด้วยคุณธรรมคือศรัทธา และปรีชาเหมือนดังธงชัยแห่งวงศ์ของพระเจ้ามุนีทรงปกครองลังกาทวีป พระเถระชื่อโมคคัลลานะ ผู้ทรงปัญญา มีความประพุดติหมดจดได้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์ที่รู้ง่าย ไม่ชวนสงสัย ไม่ซับซ้อน^{๒๐}

ในคัมภีร์มหาวงศ์เป็นต้นกล่าวว่า พระเจ้าปราคัมพาหุที่ ๑ เป็นกษัตริย์ที่ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา โดยโปรดฯ ให้เลิกพระอลัชชีที่ปลอมบวชเพื่อแสวงหาลาภยศ แล้วโปรดให้รวมนิกายสงฆ์ที่แตกแยกกันเป็นเวลานานเข้ามาเป็นหนึ่งเดียวเมื่อพุทธศักราช ๑๗๐๘^{๒๑} ด้วยเหตุดังกล่าว พระโมคคัลลานะจึงแต่งโมคคัลลานไวยากรณ์นี้หลังพุทธศักราช ๑๗๐๘

^{๑๖}โมค. ๓/๔๗/๑๓๓.

^{๑๗}อภิธาน. ๓๙๔/๑๐๗.

^{๑๘}โมค. ๓/๔๓/๑๓๓.

^{๑๙}อภิธาน. ๑๑๔๑/๓๕๑.

^{๒๐}โมค. ๔/๔๓/๑๕๕.

^{๒๑}G.p. Malalasekera. The Pali Literature of Celon (Colombo : M.D. Gunasena, 1958), P.

๒.๑.๓ จุดประสงค์ในการแต่ง

พระโมคคัลลานะแต่งคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์โดยมีจุดประสงค์ในการแต่งสรุปได้ดังนี้

๑. เพื่อให้มีคัมภีร์บาลีไวยากรณ์แผนใหม่ตามสมัยนิยม
๒. เพื่อใช้เป็นแบบเรียนไวยากรณ์ในโรงเรียนที่ท่านก่อตั้งขึ้น
๓. เพื่อขจัดอิทธิพลการศึกษาภาษาบาลีแบบสันสกฤต

ดังพระเทพเมธาจารย์(เข้า)กล่าวไว้ว่า “สมัยนั้นการศึกษาลีแบบสันสกฤตมีอิทธิพลกว้างขวางมากในหมู่พระสงฆ์ในลังกา พระโมคคัลลานะมีความประสงค์จะเริ่มก่อตั้งโรงเรียนไวยากรณ์แผนใหม่ขึ้นในลังกา เพื่อขจัดอิทธิพลการศึกษาบาลีแบบสันสกฤต จึงแต่งโมคคัลลานไวยากรณ์ขึ้น”^{๒๒}

๒.๑.๔ โครงสร้างเนื้อหาในคัมภีร์โมคคัลลานะ

โมคคัลลานไวยากรณ์ประกอบด้วยไวยากรณ์ ๖ กัณฑ์ คือ

๑. สัณฺญาทิกัณฑ์ มี ๕๘ สูตร
๒. สยาทิกัณฑ์ มี ๒๔๑ สูตร
๓. สมาสกัณฑ์ มี ๑๑๐ สูตร
๔. ฌาทิกัณฑ์ มี ๑๔๒ สูตร
๕. ขาทิกัณฑ์ มี ๑๗๙ สูตร
๖. ตยาทิกัณฑ์ มี ๗๘ สูตร

การจำแนกส่วนเนื้อหาจะมีน้อยกว่ากระจายไวยากรณ์ ๒ กัณฑ์ คือ ไม่มีการกัณฑ์และอุณาทิกัณฑ์ แต่มีเนื้อหาโดยเนื้อหาของการกอยู่ในตอนต้นของสยาทิกัณฑ์ ๔๐ สูตร ส่วนอุณาทินั้นไม่มีเนื้อหาในโมคคัลลานไวยากรณ์ ดังนั้นจึงมีการแต่งเนื้อหาส่วนที่เป็นอุณาทิในกระจายไวยากรณ์เรียกชื่อว่า ฌวาทิโมคคัลลานะ หรือ ฌวาทิกัณฑ์

^{๒๒}พระเทพเมธาจารย์(เข้า จิตปัญโญ), แบบเรียนวรรณคดีบาลี ประเภทคัมภีร์ไวยากรณ์.

เปรียบเทียบการเรียกชื่ออรรถโมคคัลลานไวยากรณ์กับกัจจายนไวยากรณ์

โมคคัลลานไวยากรณ์

กัจจายนไวยากรณ์

- | | |
|----------------------------|------------------------------|
| ๑. สัญญาทิกัณฐ์ มี ๕๘ สูตร | ๑. สนธิกัณฐ์ มี ๕๑ สูตร |
| ๒. สยาทิกัณฐ์ มี ๒๔๑ สูตร | ๒. นามกัณฐ์ มี ๒๑๙ สูตร |
| | ๓. การกกัณฐ์ มี ๔๕ สูตร |
| ๓. สมาสกัณฐ์ มี ๑๑๐ สูตร | ๔. สมาสกัณฐ์ มี ๒๘ สูตร |
| ๔. ณาทิกัณฐ์ มี ๑๔๒ สูตร | ๕. ตัทธิตกัณฐ์ มี ๖๒ สูตร |
| ๕. ขาทิกัณฐ์ มี ๑๗๙ สูตร | ๗. กิพพิธานกัณฐ์ มี ๑๐๐ สูตร |
| ๖. ตยาทิกัณฐ์ มี ๗๘ สูตร | ๖. อาชยาตกัณฐ์ มี ๑๑๘ สูตร |
| ๗. ฌวาทิกัณฐ์ มี ๑๑๙ สูตร | ๘. อุณาทิกัณฐ์ มี ๕๐ สูตร |

ในการเรียงลำดับเนื้อหานี้ ในโมคคัลลานไวยากรณ์จะเรียงเนื้อหาแตกต่างจากสายกัจจายนไวยากรณ์ คือ

โมคคัลลานไวยากรณ์

กัจจายนไวยากรณ์

- | | | |
|------------------------|------------------|----------------------------|
| ๑. สัญญาทิกัณฐ์ | ๑. สนธิกัณฐ์ | ตรงกัน |
| ๒. สยาทิกัณฐ์ (นาม) | ๒. นามกัณฐ์ | ตรงกัน |
| ๓. สมาสกัณฐ์ | ๓. สมาสกัณฐ์ | ตรงกัน |
| ๔. ณาทิกัณฐ์ (ตัทธิต) | ๔. ตัทธิตกัณฐ์ | ตรงกัน |
| ๕. ขาทิกัณฐ์ (กิตก) | ๕. อาชยาตกัณฐ์ | สับลำดับกัน |
| ๖. ตยาทิกัณฐ์ (อาชยาต) | ๖. กิพพิธานกัณฐ์ | สับลำดับกัน |
| ๗. ฌวาทิกัณฐ์ | ๗. อุณาทิกัณฐ์ | (ฌวาทิ แต่งเพิ่มในภายหลัง) |

จากการเปรียบเทียบลำดับนี้ จะเห็นว่าเรียงลำดับเนื้อหาแตกต่างกันในกัณฐ์ที่ ๕ และที่ ๖ ข้อแตกต่างในการเรียงนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ในโมคคัลลานไวยากรณ์ ท่านพระโมคคัลลานั้นน่าจะมีวามประสงค์ที่จะเรียงส่วนที่เป็นนามไว้ต่อเนื่องกัน เพราะศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจากกิตกปัจจัยส่วนหนึ่งเป็นนาม

๒.๑.๕ วิธีการเขียนเนื้อหา

คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ประเภทมีสูตร หลักการเขียนเนื้อหา ท่านโมคคัลลანะอาศัยหลักที่นักไวยากรณ์ทั้งหลายใช้ คือ แบ่งโครงสร้างของเนื้อหา เขียนสูตร เขียนคำอธิบายสูตร เขียนอุทาหรณ์

โครงสร้างของเนื้อหาไวยากรณ์ของบาลีและสันสกฤตที่เป็นต้นแบบโดยทั่วไป มักแบ่งเป็น ๗ ส่วน คือ สนธิ นาม การก สมาส ตัทธิธ อาชยาต กิตก์ เช่น กาดันตรไวยากรณ์ เป็นต้น หรือ แบ่งเป็น ๘ โดยเพิ่มอุณาที เช่น กัจจายนไวยากรณ์ ปาณินิไวยากรณ์ ในโมคคัลลันไวยากรณ์ แม้จะแบ่งกัณฑ์เป็น ๖ กัณฑ์ ดังที่กล่าวไว้ในเบื้องต้น แต่ก็มีเนื้อหา ๗ ส่วน คือ สนธิ นาม การก สมาส ตัทธิธ กิตก์ อาชยาต โดยเนื้อหาส่วนที่เป็นการกรรวมอยู่ในสยาทีกัณฑ์ (นามกัณฑ์)

การเขียนสูตรในโมคคัลลันไวยากรณ์ ท่านโมคคัลลันะอาศัยหลักตามที่นักไวยากรณ์ทั่วไปใช้ คือ เขียนให้สั้นกะทัดรัด เพื่อให้ท่องจำได้ง่าย เพราะสูตรเป็นหลักการที่ต้องจำไปใช้ในการแต่ง หรือเขียนศัพท์และประโยคทางภาษาบาลี หลักในการเขียนสูตรท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์การิกาวา

อปปุขุขรมสนุเทหิ สารตุถิ คฺยุหนินฺนยํ

นิทุโทสํ เหตุมํ ตถิ สุตฺตลฺกฺขณสมฺมตํ.^{๒๓}

ลักษณะของสูตรมี ๗ อย่าง คือ มีอักษรน้อย ไม่ให้เกิด ความสงสัย มีเนื้อหาที่เป็นสาระ มีนัยอันลึกซึ้ง ไม่มีโทษ มีเหตุ เป็นจริง.

ลักษณะของสูตรอีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า

อปปุขุขริ อสนุเทหิ สารตุถิ สพุพโตมุขํ

อฺกุโขภมฺนวชฺชญฺจ จพุพิธิ สุตฺตลฺกฺขณํ.^{๒๔}

ลักษณะของสูตรมี ๖ อย่าง คือ มีอักษรน้อย ไม่ให้เกิด ความสงสัย มีเนื้อหาเป็นสาระ มีประตูเข้าทุกด้าน ไม่สั่นสะเทือน ไม่มีโทษ.

^{๒๓}พระภิกษุทันตธัมมเสนาปติ, การิกา (ย่างกุ้ง : ม.ป.ท., ๒๕๒๖), หน้า ๑๗๗.

^{๒๔}พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า จิตปญฺโญ), ตำราเรียนไวยากรณ์กัจจายนสนธิ (ธนบุรี : โรงพิมพ์ ประยูรวงศ์, ๒๕๐๖), หน้า ๘.

สูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ มีลักษณะตามที่กล่าวมาแล้ว คือ รวบรวม ได้ใจความ มีตั้งแต่ ๑ คำ ขึ้นไป เช่น ฆา.^{๒๕} อาอักษรอันเป็นที่สุดของนามที่เป็นอิติลึงค์ ชื่อ ฆ.

ประเภทของสูตร

สูตรแบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ สัจญาสูตร อธิการสูตร ปริภาสาสูตร และวิธีสูตร^{๒๖}

สัจญาสูตร คือ สูตรที่ใช้ตั้งชื่อของวิธีการต่าง ๆ เพื่อนำไปใช้ในการเขียนสูตรให้สั้นลง เช่น ออาทโย ติตาลีส วณฺณนา อักษร ๔๓ ตัว มี อะ เป็นต้น ชื่อว่า วณฺณะ เป็นต้น

อธิการสูตร คือ สูตรที่ตามไปได้แก่ สูตรที่โยคเข้ามาแปลในสูตรต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับวิธีของสูตรนั้น มี ๓ อย่าง คือ ๑. สืหคติกอธิการณย มีนัยแห่งการตามไปดูการไปของราชสีห์ ๒. มัณชุกคติกอธิการณย มีนัยแห่งการตามไปดูการไปของกบ คือ ตามไปข้างหน้าเพียงบางสูตรที่ใกล้ ๆ เพียง ๒ - ๓ สูตร เหมือนกบกระโดดไป ๓. ยถานุပ္พุพิกอธิการณย มีนัยแห่งการตามไปตามลำดับสูตร หรือ นทีโสธอธิการณย มีนัยแห่งการตามไปเหมือนกระแสน้ำ^{๒๗}

ตัวอย่างอธิการสูตร

๑. สืหคติกอธิการณย เช่น พหุล.^{๒๘} เป็นสูตรที่ใช้ได้ทุกที่ที่ต้องการ ดังท่านกล่าวไว้ในวุตติว่า อยฺ อธิกาโร อาสตุตฺถปริสมตฺติยา. เตน นาติปฺปสงฺโก อิมฺหฺมปฺปสิทฺธิ จ.

๒. มัณชุกคติกอธิการณย เช่น ปโร กฺวจิ.^{๒๙} กฺวจิ ตามไปข้างหน้าจนจบปริจเฉท แต่มีข้ามสูตรบ้าง ๑ สูตร ๒ สูตร เหมือนการกระโดดของกบ ดังท่านกล่าวไว้ในวุตติว่า กฺวจิตฺติ กิ ? สทฺธินุทฺธิยํ. อยมธิกาโร อาปริจฺเจทวสานา, เตน นาติปฺปสงฺโก.

๓. ยถานุပ္พุพิกอธิการณย เช่น วิทฺธิพิเสสนนตฺตฺสา.^{๓๐} สูตรนี้เป็นสูตรที่ ๑๓ ตามไปทุกสูตร เป็นลำดับจนถึงสูตร ๒๒ ดังท่านกล่าวไว้ในวุตติว่า วิทฺถยยมธิกาโร ยาว “วิปฺปฏิเสธ”ติ

^{๒๕}โมค. ๑/๑๑/๒๖

^{๒๖}พระสังฆมณฑลปาละ. กัจจายนสูตรตนิทเทศ. พระมหานิมิตฺต ธรรมสาโร ปรีวรต พระธรรมโมลี ตรวจชำระ. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยรายวัน, ๒๕๔๕), หน้า ๔.

^{๒๗}พระพุทฺธปิยมหาเถร. ปทฺฐปฺปสิทฺธิ. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๕๖.

^{๒๘}โมค. ๑/๕๘/๖๖

^{๒๙}โมค. ๑/๒๗/๕๙

^{๓๐}โมค. ๑/๑๓/๕๖

ปริภาสาสูตร คือ สูตรที่กล่าวครอบคลุมวิธีการต่าง ๆ ที่ไม่ได้กำหนดไว้โดยเฉพาะ มี ๓ ประเภท คือ สณฺณวคฺคปริภาสา ปริภาสาเกี่ยวกับการตั้งชื่อ วิธฺยวคฺคปริภาสา ปริภาสาเกี่ยวกับการทำอนวคฺคปริภาสา ปริภาสาทั่วไป

ตัวอย่างสณฺณวคฺคปริภาสาสูตร ว่า สงฺเกโตนวยโวณฺพนโร^{๓๑}

ตัวอย่างวิธฺยวคฺคปริภาสา ว่า วิธิพุพิเสสนนุตฺตสา^{๓๒}

ตัวอย่างอนวคฺคปริภาสา ว่า สตฺตมฺมียํ ปุพฺพสฺส.^{๓๓}

วิธีสูตร คือ สูตรที่แสดงวิธีทำ มี ๘ อย่าง คือ โลปวิธิ อาเทศวิธิ อาคมวิธิ ที่มวิธิ รัสสวิธิ นิเสธวิธิ วิภตติวิธิ และปัจจยวิธิ

ตัวอย่างวิธีสูตร มีดังนี้

โลปวิธิ เช่น สโร โลโป สเร.^{๓๔}

อาเทศวิธิ เช่น ยฺวณฺณมานเมโธ ลฺลุตฺตา.^{๓๕}

อาคมวิธิ เช่น วนฺตรคา จาคุมฺา.^{๓๖}

ที่มและรัสสวิธิ เช่น พฺยญฺชเน ที่มฺรฺสฺสา.^{๓๗}

นิเสธวิธิ เช่น น เทว วา.^{๓๘}

วิภตติวิธิ เช่น เทวเทวกาเนเกสุ นามสุมฺา สฺิ โยอํ โย นา หิ ส นํ สุมฺา หิ ส นํ สุมฺี สฺุ.^{๓๙}

^{๓๑}โมคฺ. ๑/๒๓/๕๙

^{๓๒}โมคฺ. ๑/๑๓/๕๖

^{๓๓}โมคฺ. ๑/๑๔/๕๗

^{๓๔}โมคฺ. ๑/๒๖/๕๙

^{๓๕}โมคฺ. ๑/๒๙/๖๐

^{๓๖}โมคฺ. ๑/๔๕/๖๓

^{๓๗}โมคฺ. ๑/๓๓/๖๑

^{๓๘}โมคฺ. ๑/๒๘/๕๙

^{๓๙}โมคฺ. ๒/๑/๖๗

การเขียนวุดติ

วุดติ คือ คำอธิบายสูตร มีหลักเกณฑ์การเขียนอยู่ ๖ อย่าง ดังท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์นยาสะ
ว่า

สมฺพนุโ ๑ ปทญฺเจว

ปทตฺโต ปทวิคฺคโ

โจทนา ปริหาโร ๑

ฉพุพิธา สุตฺตวณฺณนา.^{๔๐}

คำอธิบายสูตร มี ๖ อย่าง คือ ๑. อธิบายความสัมพันธ์กับ
สูตรอื่น ๒. แยกบทในสูตร ๓. แสดงเนื้อหาของบทในสูตร
๔. วิเคราะห์บทในสูตร ๕. ตั้งคำถาม และ ๖. ตอบคำถาม

การเขียนวุดติในคัมภีร์ไวยากรณ์ส่วนมากก็จะใช้วิธีนี้ ในโมคคัลลานไวยากรณ์ก็เหมือนกัน
มีวุดติเข้าหลักเกณฑ์นี้ แต่ก็จะไม่ครบทุกอย่างในวุดติเดียวเพราะวุดติในโมคคัลลานไวยากรณ์
ค่อนข้างสั้น ตัวอย่าง เช่น

(สูตร) ทสาโท สรา.

(วุดติ) ตตฺถาติมฺหิ ทสวณฺณา สรา นาม โหณฺติ. เตน กวตฺโต ? “สโร โลโป สเร”
อิจฺจาติ.^{๔๑}

วุดติของสูตรนี้มีองค์ประกอบดังนี้

๑. ตตฺถ บังถึงอักษร ๔๓ ตัวในสูตรที่ ๑ เป็นสัมพันธ์ เพราะไม่มีในตัวสูตรนี้

๒. อาติมฺหิ ทสวณฺณา. เป็นการแยกบทในสูตร ทสาโท

๓. ทสวณฺณา เป็นบทแสดงเนื้อหาของ ทส ว่านับอะไร.

๔. เตน กวตฺโต ? เป็นประโยคแสดงโจทนาการตั้งคำถาม.

๕. “สโร โลโป สเร”^{๔๒} อิจฺจาติ เป็นประโยคแสดงคำตอบว่า นำไปใช้ในสูตรต่อไป

^{๔๐}พระวชิรพุทธเถระ. **นยาสปกรณ** (ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๒๒) หน้า ๖ (อัดสำเนา).

^{๔๑}โมค. ๑/๒/๕๔

^{๔๒}โมค. ๑/๒๖/๕๙

ในวุดติชาตองค์ประกอบการวิเคราะห์บทในสูตร จึงขอยกตัวอย่างอีก ๑ สูตร ดังนี้

(สูตร) กมฺเม ทุตฺติยา.

(วุดติ) กรียติ กตตุ กิริยาयाภิสมฺพนฺธิยตีติ กมฺมํ. ตสฺมี ทุตฺติยาวิภตฺติ โหติ. กฺวํ กริตฺติ, โอทโน ปจติ, อาทิจจํ ปสฺสตี, “โอทโน ปจฺจตี”ติ โอทนสทฺทโต กมฺมกา นปฺปตฺติยเต, กิณฺจฺรหิ? อาชฺยุตโต. “กฺวํ กริตฺติ วิปฺลํ ทสฺสนีเยน”ติ อตฺเถว คุณฺยุตฺตสฺส กมฺมตา. อิจฺจเตปี กมฺมตฺตาว ทุตฺติยา สิทฺธา คาวํ ปโย โทหติ. โคมนฺตํ คาวํ ยาจติ, ความวรุณฺหติ วชฺ, มาณวกํ มคฺคํ ปุจฺจติ, โคมนฺตํ คาวํ ภิกฺขเต, รุกฺขมวจินาติ ผลานิ, สิสฺสํ ฆมฺมํ พฺรฺเห, สิสฺสํ ฆมฺมมนุสฺสาสตีติ.^{๔๓}

วุดติของสูตรนี้ประกอบด้วยองค์ประกอบดังนี้

๑. กรียติ กตตุ กิริยาयाภิสมฺพนฺธิยตีติ กมฺมํ. แสดง ๒ อย่าง คือ กิริยาयाสฺมฺพนฺธิยตีติ กมฺมํ เป็นการแสดงรูปวิเคราะห์ของบทในสูตร คือ กมฺเม อันเป็นความสามารถของทุตฺติยาวิภตฺติ กรียติ กตตุ เป็นการแสดงความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๑ เพราะสูตรที่ ๑ แสดงปฐฺมาวิภตฺติ คือ สิ โย กอน อํ โย แต่เนื่องจาก สิ โย เป็นได้ทั้งกัตตาและอาลปนะท่านจึงนำไปแสดงในลำดับต่อเนื่องกับอาลปนะ

๒. ทุตฺติยาวิภตฺติ แสดงเนื้อความของบท ทุตฺติยา ในสูตร.

๓. “โอทโน ปจฺจตีติ โอทนสทฺทโต กมฺมกา นปฺปตฺติยเต เป็นประโยคปฏิเสธการนับกรรม ที่เป็นปฐฺมาวิภตฺติเข้าในความหมายที่กล่าวนี้ กิณฺจฺรหิ? เป็นการแสดงการตั้งคำถาม

๔. อาชฺยุตโต. เป็นการแสดงคำตอบว่า เพราะเป็นกรรมที่กรียากแล้ว. ส่วนข้อความอื่นเป็นอุทาหรณ์.

การเขียนอุทาหรณ์

อุทาหรณ์ คือ การยกตัวอย่างของการใช้หลักตามสูตรนั้น อุทาหรณ์ที่นำมาใช้ในคัมภีร์ส่วนมากจะปรากฏในคัมภีร์รุ่นก่อนๆ หรือคัมภีร์หลักในศาสนา เช่น พระไตรปิฎก เพราะหลักการทางภาษานั้นเน้นประโยชน์เป็นกุญแจเข้าไปศึกษาคัมภีร์ทางศาสนาเป็นหลัก อุทาหรณ์อาจแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ อุทาหรณ์โดยตรงของสูตร และ อุทาหรณ์โดยอ้อม

^{๔๓}โมคฺ. ๒/๒/๖๔



๒.๑.๖ ลักษณะของภาษาที่ใช้ในคัมภีร์โมคคัลลานะ

๑. ไชยประโยคสั้น ๆ แต่คัพพท์ยาก เช่น อยมธิกาโร อาปริจุเจทาวสานา.

๓. ใช้จำนวนทางไวยากรณ์คล้ายสันสกฤต แตกต่างจากบาลีไวยากรณ์ทั่วไป เช่น

คำสันสกฤต	โมคคัลลานไวยากรณ์	บาลีไวยากรณ์ทั่วไป
อนฺตุต	อนฺตุต	อนฺตุต
อฺจุยเต	อฺจุจเต	อฺจุจเต
คฺวิ	คฺวิ	คฺวิ
กฺริยา	กฺริยา	กิริยา
อธิเต	อธิเต	สหmayati.

Page 31 of 192

โมคคัลลณะ	กัจจายณะ	สัททนีติ
สยาทิกัณท์	นามกัณท์	นามกัณท์
ณาทิกัณท์	ตัทธิตกัณท์	ตัทธิตกัณท์
ชาทิกัณท์	กัพพิธานกัณท์	กัพพิธานกัณท์
ตยาทิกัณท์	อาชยาตกัณท์	อาชยาตกัณท์

๒.๑.๗ อิทธิพลไวยากรณ์สันสกฤตที่มีต่อคัมภีร์โมคคัลลันไวยากรณ์

ไวยากรณ์สันสกฤตมีอิทธิพลต่อคัมภีร์โมคคัลลันไวยากรณ์หลายด้าน เริ่มตั้งแต่เป็นแรงผลักดันให้พระโมคคัลลณะแต่งคัมภีร์โมคคัลลันไวยากรณ์มีคำเล่าว่า “สมัยนั้นการศึกษาบาลีแบบสันสกฤตมีอิทธิพลกว้างขวางมากในหมู่พระสงฆ์ในศรีลังกา พระโมคคัลลณะมีความประสงค์จะเริ่มก่อตั้งโรงเรียนไวยากรณ์แผนใหม่ขึ้นในลังกา (start a new school of pali grammar in Ceylon) เพื่อจัดอิทธิพลการศึกษาบาลีแบบสันสกฤต จึงแต่งโมคคัลลันไวยากรณ์ขึ้น”^{๔๔} อิทธิพลที่โดดเด่นอีกอย่างหนึ่งคือกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ที่นำเข้ามาใช้ในคัมภีร์โมคคัลลันไวยากรณ์ เช่น ไวยากรณ์บาลีมีกฎเกณฑ์ว่า ศัพท์บาลีลงท้ายด้วยสระ แต่ในคัมภีร์โมคคัลลันไวยากรณ์มีหลักของการใช้ ง และ ม อนุพันธ์ เช่น สูตรว่า งานุนุโ. งกาโร อนุพนุโ ยสุส, โส อนุตสุส โหติ “โคสุสวาวุ” ควาสสุ.^{๔๕} เพราะเหตุที่โมคคัลลันไวยากรณ์ได้นำหลักไวยากรณ์สันสกฤตเข้ามาใช้ในคัมภีร์โมคคัลลันไวยากรณ์ ดังนั้น พระสุภูติมหาเถระ จึงได้กล่าว ไว้ว่า

“Those who know these two languages are aware of the fact that the study of Sanskrit grammar, to some extent at least, is indispensably necessary before one can acquire a thorough knowledge of Pali grammar = ผู้ที่รู้ภาษาทั้งสองนี้ ย่อมทราบความจริงว่า จำเป็นต้องศึกษาไวยากรณ์สันสกฤต อย่างน้อยก็พอควร จึงจะรู้ไวยากรณ์บาลีได้อย่างละเอียดลออ”^{๔๖}

^{๔๔}พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า จิตปัญโญ), แบบเรียนวรรณคดีบาลี ประเภทคัมภีร์ ไวยากรณ์ (PALI GRAMMAR), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔).

^{๔๕}โมค. ๑/๑๘/๕๗

^{๔๖}หลวงเทพคุณาธิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช ป.ธ. ๙), บาลีไวยากรณ์พิเศษเล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), คำนำหน้า ๑-๖.

W.Geiger กล่าวถึงโมคคัลลานไวยากรณ์ว่า ตำราไวยากรณ์ของพระโมคคัลลานะดีกว่าตำราของกัจจายนะมาก เพราะมีการวิเคราะห์แสดงลักษณะทางภาษาศาสตร์ของภาษาบาลีอย่างชัดเจน นอกจากนี้การจัดแบ่งประเภทหน้าที่ของคำตามลักษณะไวยากรณ์ในตำราของพระโมคคัลลานะมีระบบที่ทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจง่ายกว่า ในการเขียนตำรานี้ พระโมคคัลลานะได้ศึกษาค้นคว้าจากตำราหลายเล่ม เช่น ตำราไวยากรณ์ของปาณินิ ตำราที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดของพระโมคคัลลานะมากที่สุด คือ ตำราไวยากรณ์ของจันทรโคมิน^{๔๗}

๒.๑.๘ คุณค่าของคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์

คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์เล่มหนึ่งที่ทรงคุณค่า สรุปได้ดังนี้

๑. เป็นคัมภีร์ที่แต่งไว้โดยย่อ แต่มีเนื้อหาสมบูรณ์ด้วยนัยที่นำมาจากพระไตรปิฎกและหลักไวยากรณ์สันสกฤตที่เหมาะสมกับพระไตรปิฎก ตัวอย่างเช่น ท่านกล่าวเรื่องสัมพันธะ ด้วยสูตรว่า ฌฏฐิ สมฺพนฺธ^{๔๘} แล้วกล่าววุตติว่า กิริยาการกสณฺหาโต อสฺสเมทฺถวาทเหตุโก สมฺพนฺธ นาม. ตสฺมี ฌฏฐิ วิกตฺติ โหติ. ความเกี่ยวของซึ่งเกิดจากกิริยาและการก อันเป็นเหตุแห่งความยึดถือว่า สิ่งนี้เป็นของผู้นั้น ชื่อว่า สัมพันธ ลงฌฏฐิวิกตติหลังจากศัพท์สัมพันธนั้น. แล้วแสดงตัวอย่างทั้งที่สัมพันธเข้ากับนามศัพท์ ในอรรถของฌฏฐิวิกตติ และสัมพันธเข้ากับกิริยาในอรรถของวิกตติชื่อว่า รมฺโง ปุริโส, สรติ รชฺชสฺสชาติ สมฺพนฺธ ฌฏฐิ, รชฺชสมฺพนฺธินิ สติ กโรตีติ อตฺถโก. กมฺมวณฺณิจฺฉายนฺตุ พุติยา ว สรติ รชฺช. ลงฌฏฐิวิกตติในสัมพันธว่า บุรุษของพระราชฯ, พระราชฯระลึกถึงซึ่งราชสมบัติ, อธิบายว่า ทรงกระทำความระลึก อันเกี่ยวกับราชสมบัติ. ส่วนในที่ต้องการกล่าวกรรม ลงพุติยาวิกตติเท่านั้นว่า ย่อมระลึกถึงซึ่งราชสมบัติ. แล้วแสดงอุทาหรณ์ตามนัยไวยากรณ์สันสกฤตว่า รชกฺสฺส วตฺถํ ททาติ, ให้ผ้าแห่งช่างย่อม. ในที่นี้ รชกฺสฺส ท่านแสดงเป็นฌฏฐิสัมพันธ ส่วนมติของคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี รชกฺสฺส เป็นสัมปทาน. แสดงตัวอย่างการลงฌฏฐิวิกตติในอรรถกรณีเมื่อสัมพันธกับ ปุร ภาตฺวา พาโล ปุรติ ปาปสฺส คนพาลย่อมเต็มด้วยบาป เป็นต้น

นอกจากแสดงตัวอย่างฌฏฐิที่สัมพันธกับกิริยาอาชยาดแล้ว ยังแสดงตัวอย่างฌฏฐิวิกตติสัมพันธกับกิริยาอีกว่า กิตกปฺปโยเค กตฺตุมเมสฺสุ พหุลฺ สมฺพนฺธวณฺณิจฺฉาย ฌฏฐิ, สาธุ สมฺมโต พหุชนสฺส, สุปฺปวิวิทฺธา พุทฺธานํ ธมฺมธาดุ, ธมฺมสฺส คฺคฺตโต เมธาวี, อมตํ เตสํ ปริภุตฺตํ, ตสฺส ภาวนฺติ วตฺตาริ, อวิสฺวาทโก โลกสฺส, อลฺหฺชันนํ นิสฺสาย, จตฺตุนํ มหาภูตานิ อุปาทาย ปสาโทเตวมาทิ.

^{๔๗}W. Geiger. Pali Literature and Language, (Culcutta : Univerlity of Calcutta, 1943) p. 27

^{๔๘}โม.ค. ๒/๓๙/๘๒

ในประโยคที่มีกิตก์ เมื่อความประสงค์จะกล่าวความเกี่ยวเนื่องกัน ในกัตตุและกรรม ส่วนมากลงฉกฉวยวิภัติ เช่น สาธุ สมมุโต พุทฺชนสุส คนมีตระกูลอันชนเป็นอันมากอยู่แล้ว, สุปปฏิวิฐา พุทฺธานํ ธรรมธาคู ธรรมธาคู อันพระพุทฺธเจ้าทั้งหลาย รู้แจ้งตลอดแล้ว ธรรมสุส คุดโต เมธาวี ผู้มีปัญญา อันธรรมคุ้มครองแล้ว, อมตํ เตสํ ปริภุตุํ อมตธรรม อันชนเหล่านั้น เสวยแล้ว, ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาริ ผู้กล่าวซึ่งธรรมนั้นมีอยู่, อวิสวาทโก โลกสุส ผู้มีวาทีไม่หลอกลวง ซึ่งโลก, อลฺหฺชันํ นิสุสยา เพราะอาศัยแล้วซึ่งอิลฺลชชี, จตฺนุนํ มหาภูตานิ อุปาทาย ประสาทอาศัย ซึ่งมีมหาภูตรูป ๔ เกิดขึ้น ดังนี้ เป็นต้น

กตฺตุกมฺมวณฺนิจฺฉายนฺตุ ตติยา ทุตติยาโย จ, สญฺจตุโต ปิตฺรา อหํ, สรลฺลิ ตฺวํ เอวรูปํ วาจํ ภาสิตํ, ภควนฺตํ ทสฺสนายเตววมาทึ.

ส่วนในที่ปรารภนาจะกล่าวกัตตุและกัมมะ ลงตติยาและทุตติยาวิภัติ เช่น สญฺจตุโต ปิตฺรา อหํ เราถูกพ่อ สละพร้อมแล้ว, สรลฺลิ ตฺวํ เอวรูปํ วาจํ ภาสิตํ ท่านยอมระลึกถึงวาทีเช่นนี้ อันเรากล่าวแล้ว, ภควนฺตํ ทสฺสนาย เทวตาและมนุษย์ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นต้น.

ฉะนั้น พระญาณธเถระผู้แต่งคัมภีร์นिरุตติที่ปนีจึงสรรเสริญไว้ว่า “โมคคัลลานพฺยากรณํ นาม สทฺทโต อติสงฺฆิตํ โหติ. อตฺถโต ปน อติวิปลํ ตีณิ ปิฏกานิ จ พุทฺธวณฺณานุกูลานิ สกฺกฏสทฺทสตฺถิวนานิ จ พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐติ. โมคคัลลานไวยากรณํ เป็นคัมภีร์ที่แต่งไว้โดยย่อ แต่มีเนื้อหาไพเราะล้นครอบคลุมพระไตรปิฎกและหลักไวยากรณสันสกฤต ที่เหมาะสมกับพระไตรปิฎก”.^{๔๙}

๒. เป็นคัมภีร์ไวยากรณ มีลักษณะการเสนอสาระไวยากรณในเชิงสหศาสตร์หรือนิรุตติ มากกว่าคัมภีร์กัจจายนไวยากรณและสหทนีติปกรณ ตัวอย่างเช่น การอธิบายวิธีการประกอบคำสนธิ เช่น อติ+อนฺตํ = อจฺจนฺตํ. ปติ+อาหฺรติ = ปจฺจาหฺรติ. อิติ+เอตํ = อิจฺเจตํ นั้น กัจจายนไวยากรณ และสหทนีติปกรณ อธิบายว่า เอา ตี ที่ อติ ปติ อิติ เป็น จ กัจจายนไวยากรณใช้สูตรที่ ๑๙ ว่า สทฺทโพ จํ ตี. สหทนีติใช้สูตรที่ ๔๖ ว่า อติปติตีณํ ตี จ. ส่วนโมคคัลลานไวยากรณอธิบายในแนวนิรุตติว่า มีการเปลี่ยน ๓ ขั้นตอน คือ เปลี่ยน ตี เป็น ตฺย. เปลี่ยน ตฺย เป็น จฺย และเปลี่ยน จฺย เป็น จจ ใช้ ๓ สูตร คือ สูตรที่ ๓๐ ว่า ยวํ สเร. สูตรที่ ๔๘ ว่า ตวคฺควรณํ เย จวคฺคพฺยวา. และสูตรที่ ๔๙ ว่า วคฺคสสา เต. จากวิธีการสำเร็จรูปดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณแสดงหลักเกณฑ์ไวยากรณตามหลักสหศาสตร์มากกว่ากัจจายนไวยากรณและสหทนีติปกรณ

^{๔๙}พระญาณธเถระ. พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) พระมหานิมิตร ธรรมสารี ตรวจชำระ, สมควร ถ้วนนอก ปรีวรต. **นิรุตติที่ปนี**, (กรุงเทพมหานคร, หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า [๗๒]

๒.๒ คัมภีร์อธิบายโมคคัลลანะ

๒.๒.๑ คัมภีร์โมคคัลลันปัญจิกา

คัมภีร์โมคคัลลันปัญจิกา แต่งโดยพระโมคคัลลันะ ผู้แต่งคัมภีร์โมคคัลลันะ เป็นคัมภีร์อธิบายคัมภีร์โมคคัลลันไวยากรณ์^{๕๐} สาเหตุที่ท่านแต่งคัมภีร์นี้เพราะท่านพิจารณาเห็นว่า คัมภีร์โมคคัลลันไวยากรณ์ที่ท่านแต่งไว้อย่างย่ออย่างเข้าใจยาก จึงแต่งคัมภีร์อธิบายขึ้นมาโดยอธิบายสูตรและวุตติของคัมภีร์โมคคัลลันไวยากรณ์ไว้อย่างละเอียด เพิ่มนัยต่าง ๆ ที่ควรรู้ซึ่งไม่ได้เขียนไว้ในโมคคัลลันไวยากรณ์ พร้อมทำตัวโดยชักสูตรพร้อมทั้งบอกลำดับสูตรและกัณฑ์ของสูตรไว้อย่างละเอียด เป็นคัมภีร์อธิบายที่ไม่มีข้อขัดแย้งกับคัมภีร์หลักเพราะผู้แต่งเป็นคนเดียวกัน ซึ่งต่างจากกัจจายนไวยากรณ์ที่คัมภีร์อธิบายต่าง ๆ กล่าวขัดแย้งกัน^{๕๑} เพราะผู้แต่งเป็นคนละคนกัน แม้ศรัทธาในคัมภีร์หลัก แต่มีบางอย่างที่เห็นแย้งกัน คัมภีร์โมคคัลลันปัญจิกานี้มีเนื้อหามากกว่าคัมภีร์โมคคัลลันไวยากรณ์เกือบเท่าตัวเลยทีเดียว

๒.๒.๒ คัมภีร์โมคคัลลันปัญจิกาปทีปะ

คัมภีร์โมคคัลลันปัญจิกาปทีปะ แต่งโดยพระราหุล เมื่อประมาณ ค.ศ. ๑๔๕๗ เป็นฎีกาของคัมภีร์โมคคัลลันปัญจิกา มีเนื้อหาจำนวนมากที่นำมาจากสัททนีติปกรณ์^{๕๒}

๒.๒.๓ คัมภีร์นิรุตติทีปนี

แต่งโดยพระญาณธชะ ชาวพม่าเรียกท่านว่า แลดีสยาดอ ตามชื่อวัดที่ท่านพำนักอยู่ พระญาณธชะเริ่มแต่งคัมภีร์นิรุตติทีปนีขณะที่ท่านอายุได้ ๓๕ ปี แต่งจบในปีพุทธศักราช ๒๔๔๖ ใช้เวลาการแต่งประมาณ ๑๐ ปี ท่านศรัทธาและเห็นคุณค่าของคัมภีร์โมคคัลลันไวยากรณ์จึงแต่งคัมภีร์นิรุตติทีปนี ดังท่านกล่าวไว้ในปาฬินิทานว่า “โมคคัลลันไวยากรณ์เป็นคัมภีร์แต่งไว้โดยย่อแต่มีเนื้อหากว้างครอบคลุมพระไตรปิฎกและหลักไวยากรณ์สันสกฤตที่เหมาะสมกับพระไตรปิฎก” อนึ่งเพื่อให้ผู้ที่ศึกษาคัมภีร์สายกัจจายนไวยากรณ์เข้าใจง่ายท่านจึงเรียกชื่อไวยากรณ์ตามแนวของสายกัจจายนไวยากรณ์ และเพื่อให้ผู้อ่านคำแนะนำของคัมภีร์สนใจที่จะศึกษา ท่านจึงกล่าวไว้ว่า “ข้าพเจ้าได้ชำระโมคคัลลันไวยากรณ์เป็นอย่างดีแล้ว ประพันธ์คัมภีร์โมคคัลลันพยากรณ์ทีปนี ที่ชื่อว่า

^{๕๐}โมค.ปญ. หน้า ฌ.,

^{๕๑}พระคันธสาราภิวงศ์. พระอภิธรรมเป็นพระพุทฺธพจน์ และ ประวัติคัมภีร์สัททาวีเสส.

^{๕๒}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๐.

นิรุติทีปนี ซึ่งเหมือนประมวลไวยากรณ์ ๓ ฉบับ คือ กัจจายนไวยากรณ์ ปทฐปฐิทธิปกรณ์ และ สัททนีติปกรณ์ไว้เป็นคัมภีร์เดียว”^{๕๓} ดังนั้น การแบ่งเนื้อหาในคัมภีร์นิรุติทีปนีจึงลักษณะคล้ายคลึงกันกับกัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์ รูปแบบและคำอธิบายตรงกับคัมภีร์ปทฐปฐิทธิปกรณ์เป็นส่วนใหญ่ โดยแบ่งออกเป็น ๗ กัณฑ์ คือ ๑. สนธิกัณฑ์ ๒. นามกัณฑ์ ๓. การกกัณฑ์ ๔. สมาสกัณฑ์ ๕. ตัทธิตกัณฑ์ ๖. อาขยาตกัณฑ์ ๗. กิตกัณฑ์

คัมภีร์นิรุติทีปนีเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมหลักไวยากรณ์ทั้งสายโมคคัลลานะ กัจจายนะ และสัททนีติไว้ในเล่มเดียวกัน จึงถือว่ามีคุณค่าอย่างยิ่งที่จะศึกษาเพื่อเป็นกุญแจสำคัญในการเข้าถึงหลักธรรมของพระศาสนาในพระไตรปิฎก

๒.๒.๔ คัมภีร์ปโยคสิทธิ

ปโยคสิทธิ มีความเห็นเกี่ยวกับผู้แต่งเป็น ๒ อย่าง^{๕๔} คือ มติหนึ่งเห็นว่าเป็นผลงานของ พระสังฆรักขิตะ ท่านเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้ามหาโกฏิบดี แห่งลังกาทวีป และเป็นเจ้าคณะในเสลันตรายนมุนิกาย และได้ดำรงสมณศักดิ์ว่า มหาสามี ท่านจึงปรากฏนามว่า พระสังฆรักขิต มหาสามี ท่านมีชีวิตรอยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ถึงรัชสมัยของพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓ ซึ่งเป็นราชนัดดาของพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ สันนิษฐานกันว่า ท่านมีชีวิตรอยู่ถึง พ.ศ. ๑๗๔๗ มีอายุยืนถึง ๙๐ ปี ท่านพำนักอยู่ที่วัดอุทุมพรศิริวิหาร อนุราธบุรี ประเทศศรีลังกา ท่านมีอาจารย์ ๓ ท่านคือ พระสีลเถระผู้แต่งคัมภีร์ธาตุมัญจุสาเป็นอาจารย์สอนฉันท์ พระสารีบุตรผู้แต่งคัมภีร์สารัตถทีปนีเป็นอาจารย์สอนพระวินัย พระโมคคัลลานะผู้แต่งคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์เป็นอาจารย์สอนไวยากรณ์^{๕๕}

มตินี้หนึ่งนี้ยึดตามคำลงท้ายของปโยคสิทธิของท่านกล่าวไว้ว่า

“พระมหาเถระรูปใด ครั้นได้อาศัยพระเถระผู้เป็นสหายชื่อว่า
เมธังกร ผู้มีความเพียรเป็นขุมทรัพย์ มีความกรุณาเป็นขุมทรัพย์
และมีปัญญามั่นคง เป็นที่บูชาของสาธุชน ซึ่งเป็นทั้งกัลยาณมิตร
และเป็นศิษย์ของตน จึงได้พากเพียรเพื่อชำระพระศาสนาของ

^{๕๓}นิ. หน้า [๗๒]

^{๕๔}สังฆรักขิตมหาสามีเถร. **ปโยคสิทธิ**. (ลำปาง, วัดท่ามะโอ, ๒๕๓๓) หน้า ก., ๒๖๖. (จัดสำเนา)

^{๕๕}สุโพธาลังการมัญจรี. พระคันธสราภิวังศ์ แปลและอธิบาย พระธรรมโมลี(สมศักดิ์ อุปสโม) พระมหานมิตร ฐมฺมสาโร ตรวจชำระ. (กรุงเทพมหานคร, หจก. ไทยรายวัน การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า [๑๑]

พระศาสดา. พระมหาเถระรูปนั้นชื่อว่าสังฆรักขิต เป็นผู้มึปัญญา มีคุณเป็นอเนกประการ มีความปรารถนาลอยเป็นต้น อ้างลำดับ สูตรโมคคัลลานไวยากรณ์ แต่งปโยคสิทธินี้จบแล้วเพียงเท่านี้.

พระมหาเถระรูปใด แต่งคัมภีร์สุตฺตทสิทฺธิ อันเป็นคัมภีร์ วินิจจัยประโยค อันเป็นที่สรรเสริญของนักปราชญ์ ทั้งยังแต่งคัมภีร์ สุโฆลาลังการและคัมภีร์วุตโตทัย ให้สำเร็จบริบูรณ์ พระมหาเถระ รูปนั้นนั่นเอง ผู้ทำพระศาสนาให้รุ่งเรือง ยังรจนาคัมภีร์ขุทฺทกศึกษา ฎีกาและคัมภีร์สัมพันธจินตาคึกด้วย”^{๕๖}

มตินี้ถือว่าพระวรวรตณเมธังกรเป็นผู้ตรวจชำระคัมภีร์ปโยคสิทธิเท่านั้น

อีกมตินี้ เห็นว่า ปโยคสิทธิเป็นผลงานของพระวรวรตณเมธังกร ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงรัชสมัย พระเจ้ากรุงเนกพาหุที่ ๓ ประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๐^{๕๗}

คัมภีร์นี้ได้นำเนื้อหาสาระในโมคคัลลานไวยากรณ์มาจัดหมวดหมู่ใหม่ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น รวมทั้งได้อธิบายขยายความและแสดงอุทาหรณ์เพิ่ม เหมือนกับปทฐปสิทฺธิปกรณ์ที่ขยายความกัจจายน ไวยากรณ์ คัมภีร์นี้นอกจากจะเป็นคัมภีร์อธิบายที่มีลักษณะเหมือนกันแล้ว ชื่อของคัมภีร์ก็คล้าย ๆ กัน อุทาหรณ์ส่วนมากในปโยคสิทธิก็จะคล้ายกับอุทาหรณ์ในปทฐปสิทฺธิ มีข้อแตกต่างกันที่ปโยคสิทธิ ไม่เปลี่ยนลำดับสูตรใหม่เหมือนปทฐปสิทฺธิ

๒.๒.๕ คัมภีร์ปทสาธนะ

ปทสาธนะ เป็นผลงานของพระปิยทัสสี ศิษย์ของพระโมคคัลลานะ เป็นงานรวมสมัยหรือ ในเวลาหลังโมคคัลลานไวยากรณ์ไม่นาน คัมภีร์นี้แต่งประมวลเนื้อหาสาระในโมคคัลลานไวยากรณ์ อย่างกระชับสั้นง่าย โดยนำสูตรมาเรียงลำดับใหม่ตามอุทาหรณ์เพื่อให้ประกอบรูปศัพท์ได้ง่าย คล้ายกับคัมภีร์พาลาวตารที่กล่าวสรุปเนื้อหาของกัจจายนไวยากรณ์^{๕๘}

^{๕๖}สังฆรักขิตมหาสามิเถร. ปโยคสิทธิ. หน้า ๒๖๖.

^{๕๗}สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๒๐.

^{๕๘}พระคันธสาราภิกข. พระอภิธรรมเป็นพระพุทฺธพจน์ และ ประวัติคัมภีร์สัททาวิเสส.

๒.๒.๖ คัมภีร์ปทสาณฎีกา

ปทสาณฎีกา เป็นผลงานของพระราหุลผู้เป็นพระสังฆราชในสมัยพระเจ้าปรากรมพายุที่ ๖ ราว พ.ศ. ๑๙๕๕-๒๐๐๗^{๕๙} เป็นฎีกาของคัมภีร์ปทสาณะอธิบายการประกอบรูปศัพท์เหมือน ปทฐปฐิทธิปกรณ์ บางแห่งแสดงความเห็นค้านหลักเกณฑ์ที่กล่าวไว้ในปทฐปฐิทธิปกรณ์มีการกล่าวค้าน จำนวนอักขระเป็นต้นว่า

อธิกฤษวนุคานิ	เอกตาลีสโต อิตโต
น พุทธวจนานันติ	ทีเปตัจจริยาสโภติ

ฐปฐิทธิย์ ลิขิต อิม คาคิ วตุวา เกจิ อวิญญโน รสสุเอการโอรารา เอกจตุตาลีสโต อธิกา.

อาจารย์บางท่านไม่เข้าใจ กล่าวคาถานี้ซึ่งเขียนไว้ในฐปฐิทธิว่า

ท่านอาจารย์ผู้ประเสริฐ ได้แสดงไว้ว่า อักขระที่เกินจาก ๔๑ ตัวนี้ ย่อมไม่ใช่พระพุทฺธพจน์

อักขระที่เกินจาก ๔๑ ตัวไป ก็คือ สระ เอ กับ โ ที่เป็นเสียงสั้น.^{๖๐}

๒.๒.๗ คัมภีร์สัมพันธจินตา

สัมพันธจินตา เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตะ แต่งร่วมสมัยกับปโยคสิทธิ เป็นคัมภีร์อธิบายจาก ๔ และการก ๖ โดยพิสดาร ตามแนวคำอธิบายของโมคคัลลานไวยากรณ์ มานิต ชาวโพธิ์เอนได้สรุปเนื้อหาของคัมภีร์สัมพันธจินตาไว้ว่า

“ในส่วนเนื้อเรื่อง ท่านแบ่งเป็น ๕ หัวข้อ คือ กริยา การก สัมพันธะ อนุตตะ และวุตตะ ตามลำดับ โดยเขียนเป็นร้อยแก้วผสมร้อยกรองแทรกด้วยสูตรการกในลักษณะอ้างอิงรวม ๒๙ สูตร เนื้อหาที่เป็นคาถามี ๔๕ คาถา”^{๖๑}

^{๕๙}เรื่องเดียวกัน.

^{๖๐}มานิต ชาวโพธิ์เอน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์สัมพันธจินตา”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๒) หน้า ๗๔.

^{๖๑}เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๖.

๒.๒.๘ คัมภีร์สัมพันธจินตาทฎีกา

สัมพันธจินตาทฎีกา เป็นผลงานของพระสังฆลหุรูปหนึ่ง ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่งอธิบายสัมพันธจินตาโดยย่อ^{๒๒}

๒.๒.๙ คัมภีร์สารัตถวิลาสินี

สารัตถวิลาสินี หรือ โมคคัลลานปัญญิกาทฎีกา เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตมหาสาหมิเถระ คัมภีร์นี้เป็นฎีกาของคัมภีร์โมคคัลลานปัญญิกา^{๒๓}

๒.๒.๑๐ คัมภีร์สุสัททสัทธิติ

คัมภีร์สุสัททสัทธิติ เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตมหาสาหมิเถระ เป็นชื่อคัมภีร์ที่ปรากฏอยู่ในรายชื่อคัมภีร์ที่พระสังฆรักขิตแต่ง ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ในคำลงท้ายของคัมภีร์สัมพันธจินตา แต่คัมภีร์สุสัททสัทธิตินี้ยังไม่มีพิมพ์เผยแพร่เป็นอักษรพม่าหรือไทย จึงไม่สามารถทราบรายละเอียดได้^{๒๔}

คำลงท้ายของคัมภีร์สัมพันธจินตากล่าวว่าท่านพระสังฆรักขิตมหาสาหมิเถระ เป็นอาจารย์ของพระเมธังกรเถระ อาศัยพระเมธังกรเถระแต่งคัมภีร์ขึ้นมา แม้ในคำลงท้ายของปโยคสัทธิติก็กล่าวไว้เหมือนกัน คำลงท้ายของสองคัมภีร์นี้ต่างกันเพียงบางคาถาเท่านั้น คำลงท้ายสัมพันธจินตาดอนกล่าวถึงผู้แต่งและชื่อคัมภีร์มีดังต่อไปนี้

“พระมหาเถระรูปใด แต่งคัมภีร์สุสัททสัทธิติ อันเป็นคัมภีร์วินิจจัยประโยค อันเป็นที่สรรเสริญของนักปราชญ์ ทั้งยังแต่งคัมภีร์สุโพธาลังการและคัมภีร์วุตโตทัย ให้สำเร็จจบบริบูรณ์. พระมหาเถระรูปนั้นชื่อว่า พระสังฆรักขิต เป็นผู้มั่งมีปัญญา มีคุณเป็นอเนกประการ มีความปรารถนาน้อยเป็นต้น. พระเถระนั้น ผู้ทำให้พระศาสนารุ่งเรือง ได้รจนานุททลิกขฎีกาและคัมภีร์สัมพันธจินตาจนสำเร็จบริบูรณ์อีกด้วย.”^{๒๕}

^{๒๒}พระคันธสาราภิงศ์. พระอภิธรรมเป็นพระพุทธรูป และ ประวัติคัมภีร์สัทททาวิเสส. หน้า ๙๐.

^{๒๓}เรื่องเดียวกัน.

^{๒๔}เรื่องเดียวกัน.

^{๒๕}มานิต ชาวโพธิ์เอน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์สัมพันธจินตา”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. หน้า ๒๐๔.

บทที่ ๓

คัมภีร์โมคคัลลานะภาษาบาลีและแปลเป็นไทย

ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงสูตรของโมคคัลลานะในพุทธบัญญัติที่เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการก
เป็นภาษาบาลี และแปลเป็นไทย ดังนี้

๓.๑ พุทธบัญญัติ (สยาทิกัณฑ์) การกภาษาบาลี

พุทธิโย กณฺโฑ (สยาทิ)

๑. เทว เทวกาเนเกสุ นามสฺมา สี โย, อํ โย, นา หิ, ส นํ, สฺมา หิ, ส นํ, สฺมิ สฺ.^๑

เอเตสํ เทว เทว โหนฺติ เอกาเนกตฺเถสุ วตฺตมานโต นามสฺมา. มฺนิ มฺนโย, มฺนี มฺนโย,
มฺนินา มฺนีหิ, มฺนินฺส มฺนินํ, มฺนินฺสมา มฺนีหิ, มฺนินฺส มฺนินํ, มฺนินฺสมี มฺนีสุ, เอวํ กุมาริ กุมาริโย, กณฺเฑ
กณฺเฑาโยติ. เอตานิ สตฺตทฺธานิ สตฺต วิภตฺติโย วิภาโค วิภตฺตีติ กตฺวา, เอตถ สีสมิตี'การา'การา
“กิมํสีสุ”ติ^๒ สํเกตตฺถา.

๒. กมฺเม พุติยา.^๓

กรียติ กตฺตุ กิริยาयाภิสมฺพุนฺธิยตีติ กมฺมํ, ตสฺมี พุติยาวิภตฺติ โหติ. กฺวํ กโรติ, โหนํ
ปจฺติ, อาทิจจํ ปสฺสตี. “โอทโน ปจฺจตี”ติ โอทนสทฺทโต กมฺมตา นปฺปตฺติยเต, กิณฺจริ. อาชฺยาตโต.
“กฺวํ กโรติ วิปลํ ทสฺสนียนฺ”ติ อตฺถเว. คุณยฺยตฺตสฺส กมฺมตา, อิจฺฉิตฺปิ กมฺมตฺตาว พุติยา สีทฺธา.
คาวํ ปโย โทหติ, โคมนฺตํ คาวํ ยาจติ, คาวมวฺรณฺหติ วรํ, มาณวํ มคฺคํ ปุจฺจติ, โคมนฺตํ คาวํ
ภิกฺขเต, รุกฺขมวฺจินาติ ผลานิ, สีสฺสํ ธมฺมํ พฺรฺเห, สีสฺสํ ธมฺมมฺนุสาสตีติ. เอวํ อนิจฺฉิตฺปิ อหิ ลงฺขยติ,
วิสํ ภกฺขเต. ยํเนวิจฺฉิตํ นาปิ อนิจฺฉิตํ, ตตฺถาปิ พุติยา สีทฺธา. คามํ คจฺจนฺโต รุกฺขมฺลปฺสปฺปติ.

ปถวี อธิเสสฺสตี, คามมธิตฺถิจฺฉิต, รุกฺขมชฺชมาสเตติ อธิสํจาสานํ ปโยเคธิกรณ
กมฺมวจฺฉินฺชา, วตฺติจฺฉาโต หิ การกานิ โหนฺติ. ตํ ยถา-วลาหกา วิชฺชิตเต, วลาหกสฺส วิชฺชิตเต,
วลาหโก วิชฺชิตเต, วลาหเก วิชฺชิตเต, วลาหเกณ วิชฺชิตเตติ. เอวมนิวิสฺสสุ วา ธมฺมมฺนินฺวิสเต
ธมฺเม วา.

^๑ กจ. ๕๕. ฐ. ๖๓. นีติ. ๒๐๐.

^๒ โมค. ๒/๒๐๐

^๓ กจ. ๒๙๗. ฐ. ๗๖, ๒๘๔. นีติ. ๕๗๗.

ตถา อุปนฺนชฺฌาวสสุสาโกชนนินฺนุตฺตวจนฺตสฺส คามมฺปวสฺสติ, คามมฺนฺวสฺสติ, ปพฺพตฺตมธฺวสฺสติ, ชฺรมาวสฺสติ. อโกชนนินฺนุตฺตวจนฺตสฺสาคี กิ. คามเ อฺปวสฺสติ. โกชนนินฺนุตฺตว กโรตฺตีติ อตฺถโก. ตปฺปนาจาเรปิ กมฺมตฺตาว ทฺติยา สียา, นทิมฺปิวติ, คามํ จรติ. เอวํ ‘สเจ มํ อาลปิสฺสตี’ตฺถาที่สุปี. วิหิตาว ปติโยเค ทฺติยา, ‘ปฏฺฐินฺนตฺตํ จฺนฺท โพชฺฌนฺคาคี. ตํ ปติ โพชฺฌนฺค ภาสฺนฺตฺตติ อตฺถโก, ยทา ตฺถ ฐาตฺตนา ยฺตฺตโต ปติ, ตทา เตหนา’โยคา สมฺพนฺนเ ฉนฺนํจิว “ตฺสส นปฺปฏฺฐาตี”ติ. อกฺเข ทิพฺพติ, อกฺเขหิ ทิพฺพติ, อกฺเขสฺส ทิพฺพตฺตีติ กมฺมกฺรณนิกฺรณวจฺนิจฺฉา.

๓. กาลทุธานมจฺจนฺตสํโยเค.^๔

กิริยาคุณทพฺเพหิ สากฺลเลน กาลทุธานํ สมฺพนฺนโร อจฺจนฺตสํโยเค. ตสฺมี วิญฺญายมาเน กาลสทฺเทหิ อทฺธสทฺเทหิ จ ทฺติยา โหติ. มาสฺมธฺวเต, มาสํ กฺลฺยาณิ, มาสํ คฺพฺธานา, โกสฺมธฺวเต, โกสํ กุฏฺฐิลา นที, โกสํ ปพฺพโต. อจฺจนฺตสํโยเคติ กิ. มาสฺสสฺส ทฺวีนมธฺวเต, โกสฺสสฺสเทสเส ปพฺพโต.

ปฺปพฺพนฺนสฺมยํ นิวาเสตฺวา, เอกํ สมยํ ภควา, อิมํ รตฺตี จตฺตารโ มหาราชาคี เอวมาที่สุ กาลวาคีหิ อจฺจนฺตสํโยคตฺตาว ทฺติยา สีทฺธา. วิภตฺตติวิปลฺลาเสนปี วา พหุลวิธานา.

ผลปฺปตฺตติยํ กิริยาปริสฺสมตฺตยปวคฺโค, ตสฺมี วิญฺญายมาเน กาลทุธานํ กิริยาจาจฺจนฺต- สํโยเค ตติยาภิมตา. สปิ กรณตฺตาว สีทฺธา “มาเสหนานฺวากโรตฺโต, โกเสหนานฺวากโรตฺโต”ติ. อนปวคฺเค ตฺถ อสฺสากตฺมตฺตากรณตฺตาวาเว ทฺติยา “มาสฺมธฺวโตเนวากโร, น จาเนน คหิตฺโต”ติ.

การกมฺชฺฌเม เย กาลทุธานวาคีโน, ตโต สตฺตสฺมีปญฺจมิโย อภิมตา “อชฺช ภูตฺวา เทวทฺตโต ทฺวีนเ ภูณฺชิสฺสติ, ทฺวีนหา ภูณฺชิสฺสติ, อตฺตรภฺจยมิสฺสสาโส โกเส ลกฺขํ วิชฺฌติ, โกสา ลกฺขํ วิชฺฌตฺตี”ติ, ตาปีห สกสฺสการกวจฺนิจฺฉาเยว สีทฺธา.

๔. คติโพธอาหารสทฺตตฺถากมฺมกฺกชาทินิ ปโยชฺเช.^๕

คมนตฺถานํ โพธตฺถานํ อาหารตฺถานํ สทฺตตฺถากมฺมกฺกชาทินญจ ปโยชฺเช กตฺตริ ทฺติยา โหติ. สามตฺติยา จ ปโยชกพฺยาปาเรน กมฺมตฺตาวสฺส โหตฺตีติ ปตฺติยเต. คมยติ มาณวํ คามํ, ยาปยติ มาณวํ คามํ, โพธยติ มาณวํ ฐมฺมํ, เวทยติ มาณวํ ฐมฺมํ, โภชยติ มาณวํ โมทกํ, อาสยติ มาณวํ โมทกํ, อชฺฐมาปยติ มาณวํ เวทํ, ปาจยติ มาณวํ เวทํ, อาสยติ เทวทฺตตฺ, สายยติ เทวทฺตตฺ, อญฺญํ ภาชฺชาเปติ, อญฺญํ โภจฺจนาเปติ, อญฺญํ สนฺนรนาเปติ. เอเตสเมวาคี กิ. ปาเจติ โธหนํ เทวทฺตเตน ยญฺญทฺตโต. ปโยชฺเชติ กิ. คจฺจติ เทวทฺตโต. ยทา จรหิ คมยติ เทวทฺตตฺ ยญฺญทฺตโต, ตมปโร ปโยชฺเชติ, ตทา คมยติ เทวทฺตตฺ ยญฺญทฺตเตเนติ ภวิตพฺพํ ... คมยติสฺสาคมนตฺตตฺตา.

^๔ กจ. ๒๙๘. ฐ. ๒๘๗. นีติ. ๕๘๑.

^๕ กจ. ๓๐๐. ฐ. ๒๘๖. นีติ. ๕๘๗.

๕. หราทิน วา.^๖

หราทิน ปโยชเช กตุตริ ทุตียา โหติ วา. หาเรติ ภาริ เทวตตติ เทวตเตเนติ วา, อชฺโณหาเรติ สตุตฺติ เทวตตติ เทวตเตเนติ วา, กาเรติ กฏิ เทวตตติ เทวตเตเนติ วา ทสฺสยเต ชนํ ราชํ ชเนเนติ วา, อภิวาทยเต คุรุ เทวตตติ เทวตเตเนติ วา.

๖. น ขาทาทิน.^๗

ขาทาทิน ปโยชเช กตุตริ ทุตียา น โหติ. ขาทยติ เทวตเตเน, อาทยติ เทวตเตเน, อวหาปยติ เทวตเตเน, สทฺทายยติ เทวตเตเน, กนฺทยติ เทวตเตเน, นายยติ เทวตเตเน.

(๑) วหิสฺसानินฺยุเก.^๘ วาหยติ ภาริ เทวตเตเน อนินฺยุเกติ ก็. วาหยติ ภาริ พลีพฺพุเท.

(๒) ภกฺขิสฺสาหีสาย.^๙ ภกฺขยติ โมหเก เทวตเตเน. อหีสายนฺติ ก็. ภกฺขยติ พลีพฺพุเท สสุลฺล.

๗. ฐยาทีหิ ยุตฺตา.^{๑๐}

ฐยาทีหิ ยุตฺตโต ทุตียา โหติ. ฐิตฺถ มํ ปฺตีกายํ, อนฺตฺรา จ ราชคหํ อนฺตฺรา จ นาลนฺทํ, สฺมาธานมนฺตฺเรณ, มุจฺลินฺทมภิตฺโต สรมฺมิจฺจาที, ญฺญูจฺยาปวาโทยํ.

๘. ลกฺขณฺตมฺภูตวิจฺจาสุวณฺนา.^{๑๑}

ลกฺขณฺนาทิสฺสวตฺถสุวณฺนา ยุตฺตมฺหา ทุตียา โหติ. รุกฺขมภิ วิชฺโชตเต วิชฺช, สาธุ เทวตตฺโต มาตฺรมภิ, รุกฺขํ รุกฺขมภิตฺติจฺจติ.

๙. ปติปริหิ ภาเค จ.^{๑๒}

ปติปริหิ ยุตฺตมฺหา ลกฺขณฺนาทิสฺส ภาเค จตฺถ ทุตียา โหติ. รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต วิชฺช, สาธุ เทวตตฺโต มาตฺรํ ปติ, รุกฺขํ รุกฺขํ ปติ ติฏฺฐติ, ยเทตฺถ มํ ปติ สฺยา. รุกฺขํ ปริ วิชฺโชตเต วิชฺช, สาธุ เทวตตฺโต มาตฺรํ ปริ, รุกฺขํ รุกฺขํ ปริ ติฏฺฐติ, ยเทตฺถ มํ ปริ สฺยา.

^๖ กจ. ๓๐๐. ฐ. ๒๔๖. นีติ. ๕๘๗.

^๗ กจ. ๓๐๐. ฐ. ๒๔๖. นีติ. ๕๘๗.

^๘ กจ. ๓๐๐. ฐ. ๒๔๖. นีติ. ๕๘๗.

^๙ กจ. ๓๐๐. ฐ. ๒๔๖. นีติ. ๕๘๗.

^{๑๐} กจ. ๒๙๙. ฐ. ๒๔๘. นีติ. ๕๘๒, ๕๘๖.

^{๑๑} กจ. ๒๙๙. ฐ. ๒๔๘. นีติ. ๕๘๒, ๕๘๖.

^{๑๒} กจ. ๒๙๙. ฐ. ๒๔๘. นีติ. ๕๘๒, ๕๘๖.



๑๗. สหตุเถน.^{๑๙}

สหตุเถน โยเค ตติยา สียา. ปุตเตน สห คโต, ปุตเตน สหฐี อาคโต, ตติยาปี ญจจิว
อปปถาเน เอว ภวติ.

๑๘. ลกฺขเณ.^{๒๐}

ลกฺขเณ วตฺตมานโต ตติยา สียา. ติถฺนฺชเณ บริพฺพาชกมฺพทฺทฺชี่, อกฺขินา กาโณ,
เตน หิ อญฺเคน อญฺคิโน วิกาโร ลกฺขีเยเต.

๑๙. เหตุุมฺหิ.^{๒๑}

ตฺกฺกิริยา โยคฺเค ตติยา สียา. อนฺเนน วสฺติ, วิชฺชาเย ยโส.

๒๐. ปญฺจมีเณ วา.^{๒๒}

อิเณ เหตุุมฺหิ ปญฺจมี โหติ วา. สตฺสุมฺหา พฺทฺโธ, สเตน วา.

๒๑. คุเณ.

ปรํชฺคฺกุเต เหตุุมฺหิ ปญฺจมี โหติ วา. ชฺพฺตฺตา พฺทฺโธ ชฺพฺตฺเตน วา, ปญฺญาเย มฺตฺโต,
หฺตฺวา อภาวโต อนิจฺจา, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ.

๒๒. ญจฺจี่ เหตุวตฺถเณหิ.^{๒๓}

เหตุวตฺถวาจฺจี่ โยเค เหตุุมฺหิ ญจฺจี่ สียา. อฺทฺรสุสฺ เหตุ, อฺทฺรสุสฺ การณา.

๒๓. สพฺพาทีโต สพฺพา.

เหตุวตฺถเณ โยเค สพฺพาทีหิ สพฺพา วิภตฺติโย โหนฺติ. โก เหตุ, กํ เหตุ, เกน เหตุนา,
กสฺส เหตุสฺส, กสฺมา เหตุสฺมา, กสฺส เหตุสฺส, กสฺมี เหตุสฺมี, กี่ การณํ, เกน การเณน, กี่ นิमितฺตํ,
เกน นิमितฺเตน, กี่ โยชนํ, เกน ปโยชเนน อิจฺเจวมาที. เหตุวตฺถเณหิตฺวเณ. เกน กตํ.

^{๑๙} กจ. ๒๘๗. ฐ. ๒๙๖. นีติ. ๕๙๒.

^{๒๐} ฐ. หน้า ๑๗๙. นีติ. ๕๙๘.

^{๒๑} กจ. ๒๘๙. ฐ. ๒๙๗. นีติ. ๖๐๑.

^{๒๒} กจ. ๒๙๖. ฐ. ๓๑๔. นีติ. ๖๐๘.

^{๒๓} ฐ. หน้า ๑๙๘. นีติ. ๖๕๐.



Page 45 of 192

๒๖. ปณจมุขวธิสุมมา.^{๒๖}

ปทตถาวธิสุมมา ปณจมุขวธิสุมมา โหติ. ความสุมมา อาคจฺจติ, เหว่ จอรัสุมมา ภายติ, จอรัสุมมา อุตฺตสฺสติ, โอรัสุมมา ตายติ, จอรัสุมมา รกฺขตีติ, สเจ ภายถ พุกฺขสฺส, ปมาเท ภายทสฺสลิ วา, ตสนฺติ ทณฺทสฺสชาติ ฌฏฺฐี สตฺตมียปิ โหนฺเตว สมฺพนฺธวณฺณจฺจณฺญายํ.

อชฺฌณนา ปราเชติ, ปฏฺฐิปกฺเข ปราเชตีติ สวิสยาว วิภตฺติโย. สเจ เกวณฺณสฺส ปรัชฺชิสฺสามิติ ฌฏฺฐีปิ โหติ สมฺพนฺธวณฺณจฺจณฺญายํ. ยเวหิ คาโว วาเรติ, ปาปา จิตฺตํ นิวารเย, กาเก รกฺขติ ตณฺทสฺสชาติ สวิสเยว ปณจมี. จิตฺตํ รกฺเขถ เมธาวีติ พุติยาว ทิสฺสติ กมฺมตฺถ. อปฺปชฺฌายา อนฺตรธายติ, อปฺปชฺฌายา อธิเต, กามโต ชายเต โสโกติ สวิสเย ปณจมี.

ตตฺถณฺตรธายีสฺส, ฌฏฺฐสฺส สฺสณฺติ, ปทุมํ ตตฺถ ชายเถาติ สตฺตมียฌฏฺฐีโยปิ โหนฺเตว สวิสเย. หิมวณฺดา ปภาวติ คจฺจคา, ปาณาติปาตา วิรมฺสฺส ชิปฺโป, อณฺโณ เทวทตฺตา, ภินฺโน เทวทตฺตาติ สวิสเยว ปณจมี. เหว่ อารว โส อาสวกฺขยา, อิตโร เทวทตฺตา, อุกฺกํ ปาทตฺลา อโห เกสมตฺถกา, ปุพฺโพ คามา, ปุพฺเพว สมฺโพธา, ตโต ปรี, ตโต อปเรน สมเยน, ตตฺตตฺตวินฺติ. สมฺพนฺธวณฺณจฺจณฺญายํ ฌฏฺฐีปิ ปุโรโต ความสฺส, ทกฺขินฺโต ความสฺส, อปฺริ ปพฺพตฺสฺส, เหมจฺจา ปาสาทสฺสชาติ. ปาสาทมารุญฺห เปกฺขติ ปาสาทา เปกฺขติ, อาสเน อปฺริสฺสิตฺวา เปกฺขติ อาสนา เปกฺขตีติ อวธิวณฺณจฺจณฺญายํ ปณจมี.

ปุจฺจณานาชฺฌาเนสฺส กุโต ภวํ. ปาฏฺฐลิปฺตตฺสุมมาติ. ตถา เทสกาลมานปิ ปาฏฺฐลิปฺตตฺสุมมา ราชคฺห์ สตฺต โยชนานิ, สตฺตสฺส โยชนสฺสติ วา. เหว่ อิติ ตินฺถนํ มาसानมจฺเจนาติ, กิจฺจาลทฺธนฺติ คฺคณฺ ปณจมี. กิจฺจเน เม อธิคตฺนฺติ เหตุมนฺหิ กรณฺ วา ตติยา. เหว่ โถกา มุตฺโต, โถเกน มุตฺโตติ. โถกํ จลตีติ กิริยาวิเสสเน กมฺมนิ พุติยา.

ทฺฐนฺตีกตฺถโยเคหิ สวิสเยว ปณจมีฌฏฺฐีโย สียํ, ทฺฐํ ความสุมมา, อนฺตีกํ ความสุมมา, ทฺฐํ ความสฺส, อนฺตีกํ ความสฺสชาติ, ทฺฐนฺตีกตฺถเอหิ ตฺส พพฺวา สวิสเย สียํ พาทกาภาวา ทฺฐโร คาโม, อนฺตีกอ คาโมเตวมาทิ.

เกจิ ปนาทฺธสฺสตฺตวณฺเนเตหิ ปาฏฺฐลิปฺตีกตฺถ พุติยาตติยาปณจมีสตฺตมีย, สตฺตวณฺเนหิ ตฺส พพฺวา สวิสเย'ติ, เต ปณฺณเบเหว ปฏฺฐิขิตฺตา. ทฺฐํ มคฺโค, อนฺตีกํ มคฺโคติ กิริยาวิเสสนํ... ภูตฺตสฺส คมฺมมานตฺตา. วิสฺสุทฺโธ โลกนียะหิ ธมฺเมหิ, ปริมฺตฺโต โส พุกฺขสฺสุมมา วิวิจฺเจว กาเมหิ, คมฺมกิริโต จ ปุณฺณโต จ โยชนํ, อายาเมน โยชนํ, ตโต ปฏฺฐิ, ยโต สรามิ อตฺตทานนฺติ สวิสเยว วิภตฺติโย.

^{๒๖} กจ. ๒๙๕. ฐ. ๓๐๗. นีติ. ๖๐๗.

๒๗. อปปริหิ วชฺชเน.^{๒๗}

วชฺชเน วตฺตมานะหิ อปปริหิ โยเค ปญฺจมี โหติ. อป สาลาย อายนฺติ วาณิชา, ปริ
สาลาย อายนฺติ วาณิชา, สาลํ วชฺชเตวาทิ อตฺถเ. วชฺชเนติ ก็. รุกฺขํ ปริวิชฺชิตเต วิชฺช. อา
ปาฏฺฐลิปฺตตฺสุมะ วสฺสลิ เทโวติ มรียาทาภิวิธึสฺสววิ วิสเยว ปญฺจมี, วินา ปาฏฺฐลิปฺตเตน สห เวติ
วิเสโส, เอวํ ยาว ปาฏฺฐลิปฺตตฺสุมะ วสฺสลิ เทโวติ.

๒๘. ปฏินิธิปฏิทาเนสุ ปตินา.^{๒๘}

ปฏินิธิมุหิ ปฏิทาเน จ วตฺตมานเนน ปตินา โยเค นามสุมะ ปญฺจมี วิภตฺติ โหติ.
พฺพุตฺสุมะ ปติ สาริปฺตฺโต, สมตฺมสฺส เตลสุมะ ปติ ททาติ, ปฏินิธิปฏิทาเนสุติ ก็. รุกฺขํ ปติ วิชฺชิตเต.

๒๙. ฐิตะ ทุตติยา จ.^{๒๙}

ฐิตะสทฺเทน โยเค นามสุมะ ทุตติยา โหติ ปญฺจมี จ. ฐิตะ สทฺธมฺมํ, ฐิตะ สทฺธมฺมา.

๓๐. วินาญญตฺร ตติยา จ.^{๓๐}

วินาญญตฺรสทฺเทหิ โยเค นามสุมะ ตติยา จ โหติ ทุตติยาปญฺจมิโย จ. วินา วาเตน, วินา
วาทํ, วินา วาตสุมะ, ญญตฺร เอเกน ปิณฺฑปาตานิหารเกน, ญญตฺร ฐมฺมํ, ญญตฺร ฐมฺมา.

๓๑. ปุณฺณานาหิ.^{๓๑}

เอเตหิ โยเค ตติยา โหติ ปญฺจมี จ. ปุณฺณเคว ชเนน, ปุณฺณเคว ชนสุมะ, ชเนน นานา,
ชนสุมะ นานา.

๓๒. สตฺตมฺยาธारे.^{๓๒}

กิริยาธารภูตกตฺตมฺมานํ ธาเรนเนน โย กิริยาธाराโร ตสฺมี การเก นามสุมะ สตฺตมฺมี โหติ.
กญฺเฏ นิสีทติ (เทวทฺตฺโต), ถาลิยํ โอทนํ ปจติ, อากาเส สกฺกนา, ติเลสุ เตลล์, คงฺคายํ วโซ.

^{๒๗} กจ. ๒๗๒. ฐ. ๓๐๙. นีติ. ๕๕๘, ๕๖๘

^{๒๘} กจ. ๒๗๒. ฐ. ๓๐๙. นีติ. ๕๕๘, ๕๖๘.

^{๒๙} กจ. ๒๗๒. ฐ. ๓๐๙. นีติ. ๕๕๘, ๕๖๘.

^{๓๐} กจ. ๒๗๒. ฐ. ๓๐๙. นีติ. ๕๕๘, ๕๖๘.

^{๓๑} กจ. ๒๗๒. ฐ. ๓๐๙. นีติ. ๕๕๘, ๕๖๘.

^{๓๒} กจ. ๓๐๒. ฐ. ๓๑๓. นีติ. ๖๐๓.

๓๓. นิमितฺเต.^{๓๓}

นิमितฺตตฺเถ สตฺตมฺมี โหติ. อชินมฺหิ หนฺนเต ทิปฺปี, มุสฺสวาเท ปาจิตฺตํ.

๓๔. ยพฺภาโว ภาวลฺกฺขณํ.^{๓๔}

ยสฺส ภาวो ภาวนฺตรสฺส ลฺกฺขณํ ภวติ, ตโต สตฺตมฺมี โหติ. คาวีสุ พุຍฺหมานาสฺส คโต, พุຍฺหมาสฺส อาคโต. ภาวโต กิ. โย ชฺฆาหิ โส ภฺนฺชติ. ภาวลฺกฺขณนฺติ กิ. โย ภฺนฺชติ โส เทวทตฺโต, “อกาเล วสฺสตี ตสฺส, กาเล ตสฺส น วสฺสตี”ติ วิสยสตฺตมฺมี.

๓๕. ญฺจฺจํ จานาถเร.^{๓๕}

ยสฺส ภาวो ภาวนฺตรสฺส ลฺกฺขณํ ภวติ, ตโต ญฺจฺจํ ภวติ สตฺตมฺมี จ านาถเร คมฺยมาเน.

“อาโกญฺยนฺโต โส เนติ, สิวิราชสฺส เปกฺขโต”,

“มจฺจุ คจฺจติ อาทาย, เปกฺขมาเน มหาชเน”.

คฺคฺคฺคํ สามีติ สมฺพนฺธ ญฺจฺจํ, โคสุ สามีติ วิสยสตฺตมฺมี, เหวํ คฺคฺคฺคํมิสฺสโร, โคสุวิสฺสโร, คฺคฺคฺคํ อธิปฺติ, โคสุ อธิปฺติ, คฺคฺคฺคํ ทายาโท, โคสุ ทายาโท, คฺคฺคฺคํ สกฺขิ, โคสุ สกฺขิ, คฺคฺคฺคํ ปติฏฺ, โคสุ ปติฏฺ, คฺคฺคฺคํ ปสฺสโต, โคสุ ปสฺสโต, กุสลา นจฺจคฺคิตฺส, กุสลา นจฺจคฺคิต, आयุตฺโต กฏฺกกรณสฺส, आयุตฺโต กฏฺกกรณเณติ.

ตถาธารวจฺฉินฺจายํ สตฺตมฺมี, ภิกฺขุสฺส อภิวาเทเนติ, มุทฺธนิ จุมฺพิตฺวา, พาหาสุ คเหตฺวา, หตฺถสฺส ปิณฺฑทาย จรฺนฺติ, ปถสฺส คจฺจนฺติ, กทลีสฺส คเช รกฺขนฺตีติ. ฌาณสฺมึ ปสนฺโนติ วิสยสตฺตมฺมี, ฌาณน ปสนฺโนติ กรเณ ตติยา, เหวํ ฌาณสฺมึ อสฺสสุกฺโก ฌาณน อสฺสสุกฺโกติ.

๓๖. ยโต นิทฺธารณํ.^{๓๖}

ชาติคฺคณกิริยาหิ สมฺทายเตกฺเทศสฺส ปุณฺณกฺरणํ นิทฺธารณํ. ยโต ตํ กรียติ, ตโต ญฺจฺจํสตฺตมฺมีโย โหณฺติ. สาลโย สุกฺกณฺณานํ ปญฺยตฺมา, สาลโย สุกฺกณฺณเณสฺส ปญฺยตฺมา, กณฺหา คาวินํ สมฺปนฺนชรีตฺมา, กณฺหา คาวีสุ สมฺปนฺนชรีตฺมา, คจฺจตํ ฐาวันฺโต สีสฺตโม, คจฺจนฺเตสฺส ฐาวันฺโต สีสฺตโม. สีสฺสเมว สุตฺตา เสยฺโยติ อวธิมฺหิเยว ปญฺจมี.

^{๓๓}กจ. ๓๑๐. ฐ. ๓๒๔. นีติ. ๖๔๑.

^{๓๔}กจ. ๓๑๓. ฐ. ๓๒๗. นีติ. ๖๔๔.

^{๓๕}กจ. ๓๐๕. ฐ. ๓๒๓. นีติ. ๖๓๓.

^{๓๖}กจ. ๓๐๔. ฐ. ๓๒๒. นีติ. ๖๓๒.

๓๗. ปจมาตถมตเต.^{๓๗}

นามสุสาภิเษยมตเต ปจมาวิภตติ โหติ. รุกฺโข. อิตฺติ, ปุมา, นปฺสกันฺติ ลิงฺคมฺปิ สทฺทตฺโตว,
ตถา โทณ ชาริ อากฺกนฺติ ปริมาณมฺปิ สทฺทตฺโตว, เอโก เทว พหฺวติ สงฺฆยาปิ สทฺทตฺโตว.

๓๘. อามนฺตเถ.^{๓๘}

สโต สทฺเทนากฺมฺชีกฺรณมามนฺตณฺ. ตสฺมี วิสเย ปจมาวิภตติ โหติ. โภ ปุริส, โภ อิตฺติ,
โภ นปฺสก.

๓๙. ฦจฺชี สมฺพนฺธ.^{๓๙}

กิริยการกสณฺชาโต อสฺสเถมฺภาวเหตุโก สมฺพนฺธ นาม. ตสฺมี ฦจฺชี วิภตติ โหติ.
รณฺโณ ปุริโส, สฺวติ รชฺชสฺสาติ สมฺพนฺธ ฦจฺชี, รชฺชสมฺพนฺธินํ สติ กโรตฺติ อตฺโต, กมฺมวจฺนิจฺฉายนฺตุ
ทฺติยาวิ สฺวติ รชฺช. ตถา รชฺชสฺส วตฺถํ ททาติ, ปหฺรโต ปิฏฺฐิ ททาติ, พาโล ปุริส ปาปสฺส, อมฺจเจ
ตาต ชานาหิ, ธีเร อตฺถสฺส โกวิทฺ, ทิวสฺส ติกฺขตฺตํ, สกึ ปกฺขสฺส, ปุริ หิรณฺยสฺวณฺณสฺส
กมฺมณฺเตวมาหิ.

กิตกปฺโยเค กตฺตกมฺเมสุ พหุลํ สมฺพนฺธวจฺนิจฺฉายํ ฦจฺชี, สาธุ สมฺมโต พหุชนสฺส,
สุปฺปปฏิวิทฺธา พุทฺธานํ ฦมฺมธาคฺ, ฦมฺมสฺส คฺคฺโต เมธาวี, อมตํ เตสํ ปริภุตํ, ตสฺส ภาวนฺติ วตฺตาโร,
อวิสํวาทโก โลกสฺส, อลฺหฺชันํ นิสฺสาย, จตฺตุนํ มหาภูตานิ อฺปปาทาย ปสาโทเตวมาหิ.

กตฺตกมฺมวจฺนิจฺฉายนฺตุ ตติยา ทฺติยาโย จ, สณฺจตฺโต ปิตฺรา อหํ, สฺวลี ตวํ เอวรูป วาจํ
ภาสิตา, ภควนฺตํ ทสฺสนายเตวมาหิ.

๔๐. ตฺลฺยตฺเถน วา ตติยา.^{๔๐}

ตฺลฺยตฺเถน โยเค ฦจฺชี โหติ ตติยา วา, ตฺลฺโย ปิตฺ, ตฺลฺโย ปิตฺรา, สฺทิสฺโส ปิตฺ, สฺทิสฺโส
ปิตฺรา, อิทฺถ กถํ ตติยา น โหติ. อชฺชนสฺส ตฺลฺลา นตฺติ, เกสวสฺสฺสฺมา น เจติ, เนเต ตฺลฺยตฺเถนา, กิณฺจริ
ตฺลฺยานโมปมฺมตฺเถนา.

^{๓๗} กจ. ๒๔๔. ฐ. ๖๕. นิตฺติ. ๕๗๗.

^{๓๘} กจ. ๒๔๕. ฐ. ๗๐. นิตฺติ. ๕๗๘.

^{๓๙} กจ. ๓๐๑. ฐ. ๓๑๕. นิตฺติ. ๖๐๙.

^{๔๐} นิตฺติ. ๖๓๘.

๓.๒ ทุตยักถ์ (สยทักถ์) การกเปลเป็นภาษาไทย

ต่อจากนี้ จะเป็นการเปลสูตรที่เกี่ยวกับการกในสยทักถ์ของโมคคัลลานไวยากรณ์ ดังต่อไปนี้

๑. เทว เทวกาเนกส นามสมา สิ โย, อ โย, นา หิ, ส น, ส มา หิ, ส น, สมี ส. วิภัตตินาม แต่ละคู่ ๆ คือ สิ โย, อ โย, นา หิ, ส น, ส มา หิ, ส น, สมี ส. ย่อมลงหลังจากนาม ซึ่งเป็นไปในอรรถเอกพจน์และอเนกพจน์.

(วิภัตตินามมีสิและโยเป็นต้น) เหล่านี้ แต่ละคู่ ๆ ย่อมลงหลังจากนาม ซึ่งเป็นไปในอรรถเอกพจน์และอเนกพจน์. ตัวอย่างเช่น มุนิ มนโย, มุนี มนโย, มุนินา มุนีหิ, มุนิสส มุนีน, มุนิสมา มุนีหิ, มุนิสส มุนีน, มุนิสมี มุนีส. คำว่า กุมาริ กุมาริโย, กณฺเฒา กณฺเฒาโย ดังนี้เป็นต้น (ในอิตถิลิงค์) ก็ลงวิภัตติเหล่านี้เหมือนกัน. ปัจจัย ๗ ตัว แบ่งออกเป็น ๒ หมวด หมวดละ ๗ เหล่านี้ ชื่อว่า วิภัตติ เพราะอรรถว่า แจก คือแบ่งฝ่าย.

ในวิภัตติเหล่านี้ อักษรของสิและอักษรของอ มีประโยชน์ในการให้ทราบการอาเทศ พร้อมกับวิภัตติในสูตรว่า กิมสิสุ ดังนี้เป็นต้น.

๒. กมเม ทุตยา. ลงทุตยวิภัตติ ในอรรถกรรม.

ชื่อว่ากรรม คือสิ่งที่ถูกกระทำ ได้แก่สิ่งที่ถูกสัมพันธ์กับกริยาของผู้กระทำ ลงทุตยวิภัตติ ในอรรถของกรรมนั้น. อุทาหรณ์ว่า กฏิ กโรติ ย่อมทำซึ่งเสีย โธหน ปจฺจติ ย่อมหุง ซึ่งข้าว, อาทิจฺจ ปสฺสติ มองดูพระอาทิตย์ ในประโยคว่า โธหน ปจฺจติ ข้าวสุก อันพอควร หุงอยู่ ไม่ลงทุตยวิภัตติหลังโธหนะศัพท. เพราะเหตุอะไร? เพราะวิภัตติอาชยาดกถาว. ความเป็นกรรม ซึ่งประกอบด้วยคุณ ย่อมมีได้ ในอรรถว่า กฏิ กโรติ วิปลํ ทสฺสนิยํ กระทำ ซึ่งเสีย ที่ไพบูลย์ งดงาม. ทุตยวิภัตติก็สำเร็จได้ เพราะกรรมแต่ที่ตนปรารถนาแล้ว อุทาหรณ์ว่า คาวุ ปโย โทหติ รัตนม กะแม่โค, โคมนฺตํ คาวุ ยาจติ ขอโคกะเจ้าของโค, คาวุมวฺรณฺตํ วชํ กั้นคอกกะโค มาณวกํ มคฺคํ ปจฺจติ ถามทางกะมาณพ, โคมนฺตํ คาวุ ภิกฺขเต ขอโคกะเจ้าของ, รุกฺขมวิจิณฺตํ ผลานิ เลือกผลไม้ กะต้นไม้ สิสฺสํ ธมฺมํ พุฏฺเต กล่าวซึ่งธรรม กะศิษย์, สิสฺสํ ธมฺมมนุสฺสํติ พร้าสอนธรรม กะศิษย์. ถึงแม้ในกรรมที่ไม่ปรารถนา ทุตยวิภัตติ ก็ลงได้เหมือนกัน อุทาหรณ์ว่า อหิ ลฺงฺมยติ เหยียบ ซึ่งงู, วิสํ ภกฺขเตติ ย่อมกิน ซึ่งยาพิษ. กรรมใด ถึงแม้จะเป็นกรรม ที่ตนปรารถนาแล้วก็ไม่ใช่ และเป็นกรรมที่ตนไม่ปรารถนาแล้วก็ไม่ใช่ แม้ในกรรมนั้น ทุตยวิภัตติก็สำเร็จได้เหมือนกัน อุทาหรณ์ว่า คามํ คจฺจนฺโต รุกฺขมฺลุมฺปสฺสํติ เมื่อไปสู่นบ้าน เข้าไปสู่นโคนไม้. ความปรารถนา ที่จะกล่าวกรรม ย่อมมีได้ ในอรรถสัตตมีวิภัตติ ซึ่งประกอบด้วย สี ธาตุ, จา ธาตุ, อาส ธาตุ อันมีอิอุปสรรคเป็นบทหน้า ปถวิ อธิเสสฺสติ จักกอนบนแผ่นดิน, คามมิตฺติฏฺจติ ย่อมยืนอยู่ บนบ้าน, รุกฺขมชฺฐาสนยเต ย่อมนั่งอยู่บนต้นไม้ ดังนี้. ท่านประสงค์ ลงทุตยวิภัตติในอรรถสัตตมีวิภัตติ ซึ่งประกอบ. จริงอย่างนั้น

การกัณฑ์หลายเป็นตามความปรารถนาของผู้กล่าว มีอุทาหรณ์ว่า วลาหกา วิชฺโชตเต พระจันทร์ ออกแล้วจากเมฆ ย่อมสว่างไสว, วลาหกุส วิชฺโชตเต พระจันทร์ออกแล้ว จากเมฆ ย่อมสว่างไสว, วลาหโก วิชฺโชตเต พระจันทร์ออกแล้วจากเมฆ ย่อมสว่างไสว, วลาหเก วิชฺโชตเต พระจันทร์ ออกแล้วจากเมฆ ย่อมสว่างไสว, วลาหเกณ วิชฺโชตเต พระจันทร์ออกแล้วจากเมฆ ย่อมสว่างไสว ฉัณโด. ลงทุติยาริวัตติ ในเบื้องหลังแห่ง วิสุ ธาตุ อันมี อธิ และ นิ อุปสรรค อยู่ข้างหน้าก็เหมือนกัน อุทาหรณ์ว่า ธมฺมมณินวิสเท ธมฺเม วา ย่อมมั่นคงในธรรม หรือ ย่อมมั่นคง ในธรรม ก็ได้.

เช่นเดียวกัน ในคำที่ประกอบด้วย วสุ ธาตุ อันมีอุป - อนุ - อธิ และ อา อุปสรรค เป็นบทหน้า ซึ่งไม่ได้กล่าวห้ามการใช้สอย อุทาหรณ์ว่า ความมัวสดี ย่อมเข้าไปอาศัยอยู่ ในบ้าน, ความมัวสดี ย่อมอาศัยอยู่ ในบ้าน, ปพฺพตมธิตฺติ ย่อมอยู่ยึดครองบนภูเขาคา, สมรมาสดี ย่อมอยู่ครอง ซึ่งเรือน.

บทว่า อโกชนินวุตฺติวจนฺตฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? มีไว้เพื่อห้ามลงทุติยาริวัตติ ในอุทาหรณ์ว่า คาเม อุปสดี ย่อมเข้าไปอยู่ใกล้บ้าน อธิบายว่า ทำการห้ามใช้สอย. แม้กรรม ในประโยคที่ระบุถึงการดื่ม การเที่ยวไป ก็ลงทุติยาริวัตติได้ อุทาหรณ์ว่า นทิมปิวดิ ย่อมดื่มน้ำ ในแม่น้ำ คาเม จรติ ย่อมเที่ยวไปในหมู่บ้าน. แม้ในประโยคทั้งหลายเป็นต้นว่า สเจ มํ อาลปิสุสดี ก็เหมือนกัน. ในที่ประกอบศัพท์ที่มี ปติ อุปสรรคอยู่หน้า ก็ใช้ทุติยาริวัตติได้เหมือนกัน อุทาหรณ์ว่า ปฏิภนฺตฺ ตํ จุนฺท โพชฌนฺตา จุนฺท โพชฌนฺตํทั้งหลาย จงแจ่มแจ้งเฉพาะเธอ อธิบายว่า ตํ ปติ โพชฌนฺตา ภาสนฺตฺ เฉพาะเธอที่จะอธิบายโพชฌนฺตให้แจ่มแจ้ง. ก็ในกาลใด ปติ ประกอบกับธาตุ ในกาลนั้น ลงฉฺฐวีริวัตติ ในอรรถสัมพันธ เพราะการประกอบนั้น อุทาหรณ์ว่า ตสฺส นปฺปฏิภาติ. การปรารภนากลวกรรม กระณะ อธิกระณะ เหมือนอุทาหรณ์ว่า อุกฺเขทิพฺพติ ย่อมเล่นซึ่งสกาทั้งหลาย อุกฺเขทิ ทิพฺพติ ย่อมเล่น ด้วยสกาทั้งหลาย อุกฺเขสุ ทิพฺพติ ย่อมเล่นในสกาทั้งหลาย.

๓. กาลทุธานมจฺจนฺตฺสโยเค. ลงทุติยาริวัตติ เมื่อมีการประกอบอย่างต่อเนื่องแห่งเวลา และ ระยะทาง.

ความเกี่ยวเนื่องแห่งกาลและระยะทาง ด้วยกิริยา ทัพพะ และคุณ โดยความเป็นไป อย่างต่อเนื่อง ชื่อว่า อัจฺจนฺตสังโยค เมื่ออัจฺจนฺตสังโยคะนั้น อันบุคคลทราบอยู่ ลงทุติยาริวัตติ หลังกาลศัพท์และอรรถศัพท์ อุทาหรณ์ว่า มาสมธิเต ย่อมเล่าเรียน ตลอด ๑ เดือน, มาสํ กลฺยาณิ งามตลอด ๑ เดือน, มาสํ คุพฺธานา น้ำอ้อยบและข้าวตอก ย่อมมีตลอด ๑ เดือน, โสสมธิเต ย่อมเล่าเรียน (สาธยาย) ตลอดโกสะหนึ่ง, โสํ ปพฺพโต ภูเขาเป็นเทือกยาว ตลอดโกสะ.

บทว่า อจฺจนฺตฺสโยเค มีประโยชน์อะไร ? มีเพื่อจะให้อรรถ ไม่ลงทุติยาริวัตติท้ายศัพท์ ที่ระบุกาลและระยะทางที่ขาดความต่อเนื่อง อุทาหรณ์ว่า มาสฺสสุทฺ ทุวิหมธิเต ย่อมเล่าเรียน ๒ ครั้ง ต่อเดือน, โสสฺสสุทฺ ปพฺพโต ภูเขาย่อมมีในส่วนหนึ่ง แห่งโกสะ.

ทุติยาวินิษยัติ ก็สำเร็จได้ โดยความเป็นอัจฉังตสังโยคะ ตามวินิษยัติทั้งหลายที่ท่านกล่าวไว้ในอุททาหารณ์เป็นว่า ปุพฺพอนุสมมยํ นิวาเสตุวา นุงฺหมแลว ในเวลาเช้า, เอกํ สมมยํ ภควา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ตลอดสมัยหนึ่ง, อิมํ รตฺตํ จตฺตาริ มหาราชฯ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เข้าเฝ้าตลอดราตรีนี. อีกอย่างหนึ่ง ทุติยาวินิษยัติ ย่อมสำเร็จได้ แม้ด้วยวินิษยัติวิปัลลภสนัย โดยการลงวินิษยัตติด้วยอธิการสูตรว่า พหุล.

ในเพราะการประสบผลสำเร็จ มีอยู่ การสำเร็จแห่งกิริยา ชื่อว่า อปวรรค จึงมีได้. เมื่อการสำเร็จ แห่งกิริยานั้น อันบุคคลทราบอยู่ ลงตติยาวินิษยัติ ในเพราะอัจฉังตสังโยคะแห่งกิริยาที่ระบูกาลและระยะทาง. แมตติยาวินิษยัตตินั้นก็สำเร็จได้ อุททาหารณ์ มาเสนานฺวโกธิตฺโต ศิษย์เล่าเรียนแล้ว โดยเดือนเดียว, โกเสนานฺวโกธิตฺโต ศิษย์เล่าเรียนแล้ว โดยโกสะ. แต่ในอนปวรรค ลงทุติยาวินิษยัติเท่านั้น ในเพราะความไม่มีการประสบผลสำเร็จและความไม่มีความเป็นภระ อุททาหารณ์ว่า มาสมมยํ โธนาโก ศิษย์เล่าเรียน ตลอด ๑ เดือน และเขาก็เลิกเรียน.

ลงสัตตมวินิษยัติและปัญจมวินิษยัติ หลังศัพท์ที่กล่าวกาลและระยะทางซึ่งอยู่ในท่ามกลางการก อุททาหารณ์ว่า อชฺช ภูตฺวา เทวทฺตฺโต ทุวฺเห ภูณฺชิสุสฺสติ นายเทวทัต กินแล้วในวันนี้ จักกินในวันที่ ๒, ทุวฺเห ภูณฺชิสุสฺสติ หรือจักกินจากวันที่ ๒. ในที่นี้ สัตตมวินิษยัติและปัญจมวินิษยัติเหล่านั้น สำเร็จได้ เพราะประสงค์จะกล่าวการกของตน ๆ อุททาหารณ์ว่า อตฺรญฺโจยมิสุสาโส โกเส ลกฺขํ วิชฺฌมติ, โกสา ลกฺขํ วิชฺฌมติ นายขมังธนู ยืนอยู่ในที่นี้ ย่อมยิงเป้า ในที่โกสะหนึ่ง หรือ ย่อมยิงเป้า แต่ที่โกสะหนึ่ง.

๔. คติโพธารสทตฺตถากมมกษฺชาทินิ ปโยชฺเช. ลงทุติยาวินิษยัติ ในตัวกัตตาที่ถูกใช้ เมื่อเกี่ยวกับธาตุที่มีอรรกว่า ไป ฐํ นำมา ออกเสียง ธาตุไม่เรียกหากรรม และการหุงเป็นต้น.

ทุติยาวินิษยัติ ย่อมลงในตัวกัตตาที่ถูกใช้ เมื่อเกี่ยวกับธาตุที่มีอรรกว่า ไป ฐํ นำมา ออกเสียง ธาตุไม่เรียกหากรรม และการหุงเป็นต้น. อนึ่ง เมื่อความสามารถ มีอยู่ ความเป็นภระ แห่งกัตตาที่ถูกใช้นั้น ย่อมมีได้ด้วยความพยายามของผู้ใช้ เพราะเหตุนั้น จึงลงทุติยาวินิษยัติได้ อุททาหารณ์ว่า คมยติ มาณวกํ คามํ เขาใช้ให้มาณพไปบ้าน, ยาปยติ มาณวกํ คามํ เขาใช้ให้มาณพไปถึงบ้าน, โพธยติ มาณวกํ เขาให้มาณพรู้ธรรม, เวทยติ มาณวกํ ธมฺมํ เขาให้มาณพรู้ธรรม, โภชยติ มาณวกํ โมทกํ เขาให้มาณพดื่มข้าวต้ม, อาสยติ มาณวกํ โมทกํ เขาให้มาณพดื่มข้าวต้ม, อชฺฌมาปยติ มาณวกํ เวทํ เขาให้มาณพสาธยายพระเวท, ปาสยติ มาณวกํ เวทํ เขาให้มาณพ สวดพระเวท, อาสยติ เทวทฺตฺตํ เขาให้นายเทวทัตกิน, สายยติ เทวทฺตฺตํ เขาให้นายเทวทัตนอน, อญฺญํ ภชฺชปาเปติ เขาให้คนอื่นทอด, อญฺญํ โภจฺจปาเปติ เขาให้คนอื่นหุง, อญฺญํ สนฺนรปาเปติ เขาให้คนอื่นปูลาด. บทว่า เอเตสเมว มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร? มีไว้เพื่อให้ลงวินิษยัติอื่นได้ อุททาหารณ์ว่า ปาเจติ โภทํ เทวทฺตฺเตน ยญฺญบทฺตฺโต นายยญฺญทัต ให้นายเทวทัต หุงข้าว. บทว่า ปโยชฺเช มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร? มีไว้เพื่อห้ามลงทุติยาวินิษยัติ ในอุททาหารณ์ว่า คจฺจติ เทวทฺตฺโต นายเทวทัต ไปอยู่, ในการใด

นายอัญญทัต ให้นำนายเทวทัตไป ผู้อื่นใช้นายอัญญทัตนั้นให้ใช้ ในกาลนั้น พึงมีข้อความว่า คมยติ เทวทัตติ ยญฺญตฺเตน ผู้อื่นให้นายอัญญทัตใช้นายเทวทัตไป ดังนี้ เพราะคมยติมีอรรถว่าไม่ไป (สำหรับนายอัญญทัต).

๕. หราทินิ วา. ลงทุติยาริวัตติ ในตัวกัตตาที่ถูกใช้ เมื่อเกี่ยวกับธาตุมี หร ธาตุ เป็นต้นบ้าง.

ลงทุติยาริวัตติ ในตัวกัตตาที่ถูกใช้ เมื่อเกี่ยวกับธาตุมีหธาตุเป็นต้น บ้าง อุทาหรณ์ว่า หาเรติ ภาริ เทวทัตติ เทวตฺเตน วา เขายังนายเทวทัต ให้นำภาระไป, หรือ เขาใช้นายเทวทัต ให้นำภาระไป, อชฺโฆหาเรติ สตุตฺติ เทวทัตติ เทวตฺเตน วา เขายังนายเทวทัตให้กลืนกินสตุตฺติ หรือใช้นายเทวทัตให้กลืนกินสตุตฺติ, กาเรติ ภฺนุ เทวทัตติ เทวตฺเตน วา เขายังนายเทวทัตให้ทอเสื้อ หรือใช้นายเทวทัตให้ทอเสื้อ, ทสฺสยเต ชนํ ราชํ ชเนน วา เขาให้ชนเข้าเฝ้าพระราชา หรือให้ชน ให้เข้าเฝ้าพระราชา. อภิวาทยเต ครุ เทวทัตติ เทวตฺเตน วา เขายังนายเทวทัตให้ไหว้ครู หรือ ใช้นายเทวทัตให้ไหว้ครู.

๖. น ขาทาทินิ. ไม่ลงทุติยาริวัตติ ในตัวกัตตาที่ถูกใช้ เมื่อเกี่ยวกับ ขาท ธาตุ เป็นต้น.

ทุติยาริวัตติ ไม่ลงในตัวกัตตาที่ถูกใช้ เมื่อเกี่ยวกับธาตุทั้งหลาย มี ขาท ธาตุ เป็นต้น อุทาหรณ์ว่า ขาทยติ เทวตฺเตน เขายังนายเทวทัต ให้เคี้ยวกิน, อาทยติ เทวตฺเตน เขายังนายเทวทัต ให้ถือเอา, อวฺหายติ เทวตฺเตน เขายังนายเทวทัต ให้ร้องเรียก, สทฺทยติ เทวตฺเตน เขายังนายเทวทัต ให้เปล่งเสียง, กนฺทยติ เทวตฺเตน เขายังนายเทวทัตให้คร่ำครวญ, นายยติ เทวตฺเตน เขายังนายเทวทัตให้นำไป.

(๑) วหิสฺसानินฺนฺตุเก การห้ามลงทุติยาริวัตติหลัง วหิ ธาตุ กำหนดไม่แน่นอน (คือลงได้ บ้าง) อุทาหรณ์ว่า วาหยติ ภาริ เทวตฺเตน เขาใช้นายเทวทัตให้นำภาระไป. อนินฺนฺตุเก มีประโยชน์ อะไร? มีเพื่อให้รู้ว่าได้บ้าง อุทาหรณ์ว่า วาหยติ ภาริ พลีพทุเท เขายังโคตัวมีกำลังให้นำภาระไป.

(๒) ภกฺขิสฺสาหิสาเย ไม่ลงทุติยาริวัตติหลัง ภกฺขิ ธาตุ ที่มีอรรถไม่เบียดเบียน อุทาหรณ์ว่า ภกฺขยติ โมทเก เทวตฺเตน เขาให้นายเทวทัตกินข้าวต้ม. บทว่า อหิสาเย มีประโยชน์อะไร? เพื่อให้รู้ว่า ถ้า ภกฺขิ ธาตุ มีอรรถว่าเบียดเบียน ลงทุติยาริวัตติได้ อุทาหรณ์ว่า ภกฺขยติ พลีพทุเท สสุสฺส เขายังโคตัวมีกำลังให้กินข้าวกล้า.

๗. ฐยาทีหิ ยุตฺตา. ลงทุติยาริวัตติ หลังศัพท์ที่ประกอบด้วย ธิ นิบาต เป็นต้น

ทุติยาริวัตติ ย่อมลงหลังจากศัพท์ที่ประกอบด้วย ธิ นิบาต เป็นต้น อุทาหรณ์ว่า ธิรฺตฺถ มํ ปุตฺติกายํ นํติเตยนกายที่เนาเปื่อยนี้, อนุตฺรา จ ราชคฺห์ อนุตฺรา จ นาลนฺทํ ในระหว่างกรุงราชคฤห์ กับเมืองนาลันทาท่อกัน, สฺมาธานมนฺตเรณ โดยระหว่างแห่งกันตั้งมั่น, มุจฺลินทมิโต สรํ ไกลต้นมุจลินท์กับสระน้ำ ดังนี้ เป็นต้น. สูตรนี้ห้ามฉุฉิวิวัตติ.

๘. **ลกฺขณัตถมฺมฏฺฐวิจฺจาสุวณฺิยา.** ลงทุติยาวิภัตติหลังจากศัพท์ที่ประกอบด้วย อภิ อุปลัคค์ ซึ่งกล่าว การแสดงการกระทำ คือ กิริยา ในเนื้อความที่เป็นลักษณะ(ที่สังเกต) อิตถัมมฏฐะ วิจฺจา (คำซ้ำ).

ทุติยาวิภัตติ ย่อมลงหลังจากศัพท์ ซึ่งประกอบด้วย อภิ อุปลัคค์ อันมีอรรถลักษณะ เป็นต้น อุทาหรณ์ว่า รุกฺขมภิ วิชฺโชตเต วิชฺชู สายฟ้า ส่องแสงเจิดจ้า กระทบต้นไม้, สาธุ เทวทูโต มาตรมภิ นายเทวทัตปฏิบัติดี ในมารดา, รุกฺขํ รุกฺขมภิ ติฏฺฐติ ยืนพิงต้นไม้ทุกต้น.

๙. **ปติปริหิ ภาเค จ.** ลงทุติยาวิภัตติหลังจากศัพท์ที่ประกอบด้วย ปริ ปติ อุปลัคค์

ทุติยาวิภัตติ ลงเบื้องหลังจากศัพท์ ซึ่งประกอบด้วย ปริ ปติ อุปลัคค์ ในอรรถนี้ คือ ในลักษณะ เป็นต้น และในส่ว. อุทาหรณ์ว่า รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต วิชฺชู, สายฟ้า ส่องสว่างกระทบ ต้นไม้, สาธุ เทวทูโต มาตรํ ปติ, นายเทวทัต ปฏิบัติดีในมารดา, รุกฺขํ รุกฺขํ ปติ ติฏฺฐติ, ติดอยู่ที่ต้นไม้ทุกต้น, ยเหตุถ มํ ปติ สียา, ในที่นี้ สิ่งใด เป็นส่วนของเรา. รุกฺขํ ปริ วิชฺโชตเต วิชฺชู, สายฟ้า ส่องสว่างกระทบต้นไม้, สาธุ เทวทูโต มาตรํ ปริ, นายเทวทัต ปฏิบัติดีในมารดา, รุกฺขํ รุกฺขํ ปริ ติฏฺฐติ, ต้นไม้ขึ้นอยู่รอบต้นไม้ทุกต้น, ยเหตุถ มํ ปริ สียา, ในที่นี้ สิ่งใด เป็นส่วนของเรา.

๑๐. **อนฺนา.** ลงทุติยาวิภัตติหลังจากศัพท์ที่เข้ากับ อนฺ อุปลัคค์.

ทุติยาวิภัตติ ย่อมลงหลังจากศัพท์ที่เข้ากับ อนฺ อุปลัคค์ ในอรรถทั้งหลายมีลักษณะ เป็นต้น. อุทาหรณ์ว่า รุกฺขมฺนุ วิชฺโชตเต วิชฺชู, สายฟ้า กระทบต้นไม้ ย่อมเจิดจ้า, สจฺจกิริยมนุ ภูฏิจิ ปาวสุส, ฝนตกลงมา หลังจากทำสังจกริยา. ก็เหตุอันเป็นลักษณะมีอยู่. อุทาหรณ์ว่า สาธุ เทวทูโต มาตรมฺนุ, เทวทัต ปฏิบัติดีในมารดา, รุกฺขํ รุกฺขมฺนุ ติฏฺฐติ, ยืนอยู่ตามต้นไม้ทุกต้น, ยเหตุถ มํ อนฺ สียา, ในที่นี้ สิ่งใด เป็นของเรา.

๑๑. **สหตฺเถ.** ลงทุติยาวิภัตติหลังจากศัพท์ที่เข้ากับ อนฺ อุปลัคค์ ในอรรถของ สหศัพท์.

ทุติยาวิภัตติย่อมลงหลังจากศัพท์ที่เข้ากับ อนฺ อุปลัคค์ ในอรรถของ สห ศัพท์. อุทาหรณ์ ว่า ปพฺพตมฺนุ เสนา ติฏฺฐติ. กองทัพตั้งอยู่ติดภูเขา.

๑๒. **หิเน.** ทุติยาวิภัตติลงหลังจากศัพท์ที่เข้ากับ อนฺ อุปลัคค์ ในอรรถต่ำกว่า.

ทุติยาวิภัตติย่อมลงหลังจากศัพท์ที่เข้ากับ อนฺ อุปลัคค์ ในอรรถต่ำกว่า. อุทาหรณ์ว่า อนฺ สาริปฺพุตํ ปณฺณวณฺุโต. ผู้มีปัญญาทั้งหลายด้อยกว่าพระสารีบุตร.

๑๓. **อุปเน.** ลงทุติยาวิภัตติหลังจากศัพท์ที่เข้ากับ อุป อุปลัคค์ ในอรรถต่ำกว่า.

ทุติยาวิภัตติลงหลังจากศัพท์ที่เข้ากับ อุป อุปลัคค์ ในอรรถต่ำกว่า. อุทาหรณ์ว่า อุป สาริปฺพุตํ ปณฺณวณฺุโต, ผู้มีปัญญาด้อยกว่าพระสารีบุตร.

๑๔. **สตุตมยาธิกุเย.** ลงสตุตมียิวัตติหลังจากศัพทที่เข้ากับ อูป อูปสัคค์ ในอรรถยั้งเก็น.

สตุตมียิวัตติลงหลังจากศัพทที่เข้ากับ อูป อูปสัคค์ ในอรรถยั้งเก็น. อุทาหรณ์ว่า อูป ขาริย์ โทณ. เก็นขาริไปหนึ่งทะนาน.

๑๕. **สามิตเตธินา.** ลงสตุตมียิวัตติหลังจากศัพทที่เข้ากับ อธิ อูปสัคค์ ในอรรถเป็นเจ้าของ.

สตุตมียิวัตติลงหลังจากศัพทที่เข้ากับ อธิ อูปสัคค์ ในอรรถเป็นเจ้าของ (เป็นใหญ่). อุทาหรณ์ว่า อธิ พุรหมทตเต ปญจาลา ชาวเมืองปัญจาละอยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าพรหมทัต. อธิ ปญจาละสุ พุรหมทตโต. พระเจ้าพรหมทัตเป็นใหญ่เหนือชาวเมืองปัญจาละ.

๑๖. **กตตุกเรณสุ ตติยา.** ลงตติยวิวัตติในอรรถ กัตตุ และ กรณะ.

ตติยวิวัตติลงในอรรถการก คือ กัตตุ และกรณะ. อุทาหรณ์ว่า บุริเสน กตฺ, (กรรม) อันบุรุษกระทำแล้ว, อสิโน ฉินฺหติ, (บุรุษ) ตัดด้วยดาบ, ปกตติยาภิวิโป, (บุรุษ) ผู้มีรูปงามโดยปกติ, โคตฺเตน โคตโม, (พระพุทธเจ้า) ผู้โคตม โดยพระโคตร, สุเมโธ นาม นามเณ, ชื่อว่า สุเมธ โดยชื่อ, ขาติยา สตุตฺวสุสิโก, (สามเณร) ผู้มีอายุ ๗ ขวบ โดยการเกิด. ตติยวิวัตติลงใน กรณ เท่านั้น หลังจากศัพทที่มี ฎ ธาตุ. อย่างนั้นเหมือนกัน (ตติยวิวัตติลงใน กรณะ เท่านั้น แม้หลังจาก สม ศัพทเป็นต้น) อุทาหรณ์ว่า สเมน ธาวติ, (ม้า) วิ่งโดยสม้าเสมอ, วิสเมน ธาวติ, (ม้า) วิ่งโดยไม่สม้าเสมอ, ทฺวิโทณน ธณฺณํ กิณนติ, (พ่อค้า) ซื้อหญ้า ด้วย ๒ โทณะ, ปญฺจเกน ปสฺโว กิณนติ. (พ่อค้า) ซื้อสัตว์สี่เท้า ด้วย ๕ กหาปณะ.

๑๗. **สหตฺเถน.** ลงตติยวิวัตติในที่อันประกอบด้วยอรรถของสหศัพท.

ลงตติยวิวัตติ ในที่อันประกอบด้วยอรรถของสหศัพท. อุทาหรณ์ว่า ปุตุเตน สห คโต บิดา ไปแล้ว กับด้วยบุตร. ปุตุเตน สหฺธิ อาคโต. บิดา มาแล้ว กับด้วยบุตร. แม้ตติยวิวัตติ ย่อมลงในศัพทไม่เป็นประธานเหมือนฉฺฐวิวัตติ.

๑๘. **ลกฺขเณ.** ลงตติยวิวัตติ หลังศัพทที่เป็นเครื่องหมายคณลักษณะ.

ลงตติยวิวัตติหลังศัพทที่เป็นไป ในลักษณะ. อุทาหรณ์ว่า ติทฺถนุทเณ ปริพุพพชกมทกฺขี ได้เห็นปริพพชกด้วยทั้งไม้เท้า ๓ ง่าม. อุกฺขินา กาโณ ผู้บอดด้วยนัยน์ตา. จริงอยู่ ความบกพร่องแห่งร่างกายอันมีอวัยวะ ย่อมถูกจดจำ ด้วยอวัยวะนั้น.

๑๙. **เหตุมุหนี.** ลงตติยวิวัตติ ในศัพทที่เป็นเหตุ.

ลงตติยวิวัตติ ในที่ประกอบด้วยกิริยาอันเป็นอรรถแห่งเหตุ. อุทาหรณ์ว่า อนฺนเณ วสฺติ ย่อมอยู่เพราะข้าวสุก. วิชฺชยาย ยโส มียศเพราะวิชา.

๒๐. **ปญฺจมีเณ วา.** ลงปญฺจมีวิวัตติ ในเหตุอันเป็นหนึ่ง บ้าง.

ลงปัญจมีวิภัตติ ในเหตุอันเป็นหนึ่งบ้าง. อุทาหรณ์ว่า สดสุม่า พุโธ สเตน วา บุคคลอันเจ้าหน้าที่ผูกมัดแล้ว เพราะหนึ่ง ๑๐๐, เพราะหนึ่ง ๑๐๐ บ้าง.

๒๑. คุณเณ. ลงปัญจมีวิภัตติ ในเหตุอันเป็นคุณ.

ลงปัญจมีวิภัตติ ในเหตุอันเป็นองค์ของสิ่งอื่นบ้าง. อุทาหรณ์ว่า ชฟิตดา พุโธ ชฟิตเตน วา ถูกผูกมัด เพราะงั หรือเพราะงั บ้าง, ปญญา มุตโต พันแล้ว เพราะปัญญา, หุตวา อววาโต อนิจจา ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะมีแล้วไม่มี, สงฺขารนิโรธา วิญญานนิโรโธ วิญญานดับ เพราะสังขารดับ.

๒๒. ฉฐิจิ เหตุวตฺถเอหิ. ลงฉฐิจิวิภัตติหลังศัพท์อันมีอรรถเหตุ.

ลงฉฐิจิวิภัตติ ในเหตุอันประกอบด้วยการกล่าวอรรถแห่งเหตุ. อุทาหรณ์ ว่า อุทฺธสฺส เหตุ เพราะเหตุแห่งทอง, อุทฺธสฺส การณา เพราะเหตุแห่งทอง.

๒๓. สพฺพาทิโต สพฺพทา. ลงวิภัตติทั้งปวงหลังจากศัพท์มี สพฺพ เป็นต้น ในที่ประกอบกับ อรรถเหตุ

ลงวิภัตติทั้งปวง หลังจากศัพท์ทั้งหลาย มี สพฺพ เป็นต้น(สัพพาทิคณะ) ในที่ประกอบ ด้วยอรรถเหตุ. มีอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้ โก เหตุเพราะเหตุอะไร, กั เหตุ เพราะเหตุอะไร, เกณ เหตุนา เพราะเหตุอะไร, กสฺส เหตุสฺส เพราะเหตุอะไร, กสฺมา เหตุสฺมา เพราะเหตุอะไร, กสฺส เหตุสฺส เพราะเหตุอะไร, กสฺมี เหตุสฺมี ในเพราะเหตุอะไร, กิ การณิ เพราะเหตุอะไร, เกณ การณน เพราะเหตุอะไร, กิ นิमितฺตํ เพราะเหตุอะไร, เกณ นิमितฺเตน เพราะเหตุอะไร, กิ ปโยชนํ เพราะประโยชน์อะไร, เกณ ปโยชนน เพราะเหตุอะไร. คำว่า เหตุวตฺถเอหิ มีประโยชน์อย่างไร. (มีไว้เพื่อให้รู้ว่า ถ้าไม่มีอรรถเหตุลงด้วยสูตรอื่น) อุทาหรณ์ว่า เกณ กตํ.

๒๔. จตุตฺถิ สมฺปทาเน. ลงจตุตฺถิวิภัตติ ในอรรถสัมปทาน.

ทานอันทนายยอมถวายโดยชอบ แก่การกใด จตุตฺถิวิภัตติ พึงมีในการกนั้น. อุทาหรณ์ว่า สัมมสฺส ททาติ ย่อมถวายแก่สงฆ์. แม้สัตตมีวิภัตติ พึงลง ในการกล่าวถึงที่รองรับ อุทาหรณ์ว่า สงฺฆเ เทติ ย่อมถวายในสงฆ์.

๒๕. ตาทตฺถเย. ลงจตุตฺถิวิภัตติ ในอรรถที่มีเพื่อประโยชน์แก่สิ่งนั้น.

วัตถุนี้ มีเพื่อการนั้น, พึงลงจตุตฺถิวิภัตติหลังนาม ในเพราะการกที่บ่งถึงสิ่งที่มี เพื่อประโยชน์แก่สิ่งนั้น. อุทาหรณ์ว่า สัตฺตสฺส ปฏิมาย, เพื่อบรรเทาความเย็น. อตฺถาย หิตาย (สุขาย) เทวมนุสฺसानํ. เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. นาลํ ทารภณาย, ไม่ควรเพื่อการเลี้ยงดูภรรยา, ยูปาย ทารุ, ทอนไม้เพื่อปราสาท, ปากาย วชติ ย่อมไป เพื่อการหุงต้ม ดังนี้ เป็นต้น.

ในการที่ต้องการกล่าวถึงความสัมพันธ์เข้ากับ รุจ ธาตุ ที่มีอรรถว่า ความชอบใจ ลงงฐฐี วัฏตติ อุทาหรณ์ว่า กสฺส สาทุ นารุจจกิ, อย่าชอบใจความดีของใครๆ, มายสมฺมุตานมฺปิ สงฺฆเกโท รุจจิตฺต, ความแตกแห่งสงฆ์ อันผู้มีอายุทั้งหลายอย่าชอบใจแล้ว, ขมติ สงฺฆสฺส, ย่อมชอบใจ แก่สงฆ์, ภตฺตมสฺส นจฺจาทสิ, ภัตรอย่าชอบใจแก่บุคคลนั้น. ที่กล่าวมานี้ ไม่เพียงมีความผิดแปลกกัน เพราะมีรูปเช่นเดียวกัน, และในวิธีอย่างนี้ ฟังมิได้ เพราะสัมพันธ์ เป็นมิติของนักไวยากรณ์. ในประโยคว่า กสฺส วา ตวํ ธมฺมํ โรเจสิ ท่านย่อมชอบใจธรรม ของใคร ดังนี้ ปฐมาวัฏตติลง ในเพราะเหตุสักว่า เนื้อความ. แม้วัฏตติอื่นที่จะมาแม่ข้างหน้า ก็ฟังทราบอย่างนี้.

ลงงฐฐีวัฏตติ ในสัมพันธ์ว่า ญญโณ สติ ธาเรติ, ย่อมรับไว้ ซึ่งหนึ่งร้อยหนึ่ง แห่งพระราชา, ญญโณ ฉตฺตํ ธาเรติ ย่อมกัน ซึ่งฉัตร ของพระราชา.

อุทาหรณ์ว่า ญญโณ สิลาสฺเม, สรรเสริญพระราชา, ญญโณ หนฺนุเต, ย่อมลงพระราชา, ญญโณ อปฺภุจฺเจ, ย่อมบำรุงพระราชา, ญญโณ ปสฺเส, ย่อมสาบานต่อพระราชา, เทวาปิ ตสฺส ปิยนฺติ ตาปิโน, เทวดาย่อมชมเชยผู้คั่งที่นั่น, ตสฺส กุชฺฌเณ มหาวีร, ดูกรมหาวีระ ฟังโกรธแก่บุคคลนั้น, ยทิทํ ตสฺส อกฺุเปยฺยํ, ฌิว่าเราฟังโกรธหมอนั้นไซ้, พุหฺยติ ทิสานํ เมโฆ, เมฆย่อมประทุษร้าย ทิศทั้งหลาย, โย มิตุตฺตานํ น พุภฺติ, ผู้ใดย่อมไม่ประทุษร้ายมิตรทั้งหลาย, โย อปฺปทฺฎฺฐสฺส นรฺสฺส ทสฺสติ, ผู้ใด ย่อมประทุษร้ายนรชนผู้ไม่ประทุษร้าย, กุยาหิ อญฺยานํ อปรฺชฺฌามิ, เราย่อมประพฤติผิดต่อผู้มีอายุทั้งหลาย, อิสฺสยฺนฺติ สมณานํ ติตฺถิยา, เดียรธีย์ ย่อมริษยาเหล่าสมณะ, ธมฺเมเน นยมนานํ กา อสุยฺยา, ใครกล่าวโทษท่านผู้นำไปอยู่โดยธรรม, ญญโณ ภาคฺยมารุชฺฌติ, ย่อมครอบครองซึ่งความเป็น ผู้มีส่วนแห่งพระราชา, ญญโณ ภาคฺยมิกฺขเต, ย่อมเห็นความเป็นส่วนแห่งพระราชา, เตเน ยาจิโต อยาจิโต วา ตสฺส คาโว ปฏฺฐิณฺณติ, โคอันเขาขอแล้วหรือมิได้ขอ ย่อมฟังตบซึ่งโคทั้งหลาย ของบุคคล นั้น, คาโว อาสุณฺณติ, ย่อมฟังซึ่งโคทั้งหลาย, ธมฺมํ เต เทเสสฺสํ, เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน, ยถา โว ภควา พุยากรเญย, พระผู้มีพระภาคแห่งท่านทั้งหลายทรงพยากรณ์ฉันใด, อลฺล เต อธิ วาเสน, พอละ ด้วยการอยู่ในที่นี้แห่งท่าน, กิ เต ชฎาหิ พุมฺเมธ, แนะดาบสผู้มีปัญญาทรม ประโยชน์อะไร ด้วยชฎา ทั้งหลายแห่งท่าน, อรหติ มลฺโล มลฺลสฺส นกฺมวปฺลํ, ย่อมควรซึ่งนกกมวปฺลํ ดังนี้ ก็เหมือนกัน.

ลงจตุตถิวัฏตติ ในอรรถเพื่อประโยชน์แก่งั้น ในอุทาหรณ์ว่า ชีวิตํ ตินายปิ น มญฺญมาโน ไม่สำคัญชีวิตไป ยิ่งกว่าหญ้า. อธิบายว่า ประโยชน์ใดมีอยู่ด้วยหญ้า เพื่อประโยชน์นั้น คือ ผู้ใดไม่สำคัญหนาวและร้อนให้ยิ่งกว่าหญ้า เหตุนั้น จึงสำคัญชีวิตเหมือนกับหญ้า. วัฏตติทั้งหลาย มีวิสัยของตน

ลงจตุตถิวัฏตติ ในอรรถเพื่อประโยชน์แก่งั้น อุทาหรณ์ว่า สคฺคฺย คจฺจติ ย่อมไป เพื่อสวรรค์ อธิบายว่า ความจริง ผู้ใดย่อมไปสู่สวรรค์ การไปของผู้นั้น ย่อมมีเพื่อสวรรค์นั้น. ส่วน ในการที่ต้องการกล่าวถึงความเป็นกรรม ลงทุติยาวัฏตติอย่างเดียว อุทาหรณ์ว่า สคฺคํ คจฺจติ ย่อมไปสู่สวรรค์.

ลงบัญญัติไว้ปฏิบัติในสัมพันธะในศัพท์ทั้งปวง คือ อายุ โภโต โหตุ, ขออายุของท่านผู้เจริญ จงมี, จิรั ชีวิต, ขอชีวิตของท่านผู้เจริญ จงมีตลอดกาลนาน, ภทฺท กุลยาณ, ขอกรรมอันงามของท่านผู้เจริญ จงมี, อตุถิ ปโยชน, ขอประโยชน์ที่น่าต้องการของท่านผู้เจริญ จงมี, กุสล, ขอกุศลของท่านผู้เจริญ จงมี, อนามย, ขอความไม่มีโรคของท่านผู้เจริญ จงมี, หิต, ขอประโยชน์เกื้อกูลของท่านผู้เจริญ จงมี, ปญ, ขอเสบียงของท่านผู้เจริญ จงมี, สุข, ขอความสุขของท่านผู้เจริญ จงมี, สาท โภโต โหตุ, ขอความสุขของท่านผู้เจริญ จงมี, สาธุ สมมุติ เม ตสฺส, การแต่งตั้งของเรานั้นสำเร็จประโยชน์, ปุตุตฺตสฺสวากเรยฺย คุยมตฺถ, พึงกระทำให้แจ้ง ซึ่งเรื่องที่ปกปิด ของบุตร, ตสฺส เม สกโก ปาตุโรหิ, ท้าวสักกะ ของเรานั้น ปรากฏแล้ว, ตสฺส ปหิณฺเวย, พึงส่งไปแก่บุคคลนั้น, ภิกฺขุณฺโฬ ปาเหสิ, ส่งพูดไปแก่เหล่าภิกษุ, กปฺปติ สมณานํ อาโยโค, การรัดเข้า ของเหล่าสมณะ สมควร, เอกสฺส ทฺวินฺนํ ตินฺนํ วา ปโหติ, ย่อมเพียงพอแก่ภิกษุรูปหนึ่ง สองรูป หรือ สามรูป, อุปมํ เต กริสฺสสามิ, เราจักทำอุปมาแก่ท่าน, อญฺชลิ เต ปคฺคณฺหามิ, เราประครองอัญชลี แก่ท่าน , ตสฺส ผาสฺส, ความผาสุก แห่งบุคคลนั้น จงมี, โลกสฺสตุโถ, ประโยชน์แห่งโลก จงมี, นโม เต บุริสาชญฺเณ, ดูก่อนบุรุษอาชาไนย ความนอบน้อม แห่งท่าน จงมี, โสติ ตสฺส, ความสวัสดิ์แห่งบุคคลนั้น จงมี, อลํ มลฺโล มลฺลสฺส, นักมวยปล้ำควรซึ่งนักมวยปล้ำ, สมตฺโต มลฺโล มลฺลสฺส, นักมวยปล้ำ อาจแห่งนักมวยปล้ำ, ตสฺส หิต, ประโยชน์เกื้อกูลแห่งบุคคลนั้น จงมี, ตสฺส สุข, ความสุขแห่งบุคคลนั้น จงมี, สุวาคํ เต มหาราช มหาบพิตร การเสด็จมาของพระองค์ เป็นการเสด็จมาดี, แม่วิธีอื่น ก็พึงทราบตามพระบาลีอย่างนี้.

๒๖. ปญฺจมยวชิสมฺมา. ลงบัญญัติไว้ปฏิบัติ หลังคำที่เป็นอวชิ (เขตแดน).

ลงบัญญัติไว้ปฏิบัติ เพราะเป็นเขตแดนแห่งเนื้อความแห่งบท อุทาหรณ์ว่า คามสฺมา อาคจฺจตุ, จงมา จากบ้าน. อุทาหรณ์ว่า จโรสฺมา ภายติ, ย่อมกลัวแต่โจร, จโรสฺมา อุตฺตสฺติ, ย่อมสะดุ้งแต่โจร, โอโรสฺมา ตายติ, ย่อมป้องกันจากฝั่งนี้, จโรสฺมา รกฺขติ ย่อมรักษาจากโจร ดังนี้ ก็เหมือนกัน.

ในเพราะต้องการกล่าวถึงที่รองรับการสัมพันธ ลงบัญญัติไว้บ้าง สัตตมวิวัตติบ้าง อุทาหรณ์ว่า สเจ ภายต ทุกฺขสฺส, ถ้าวาท่านทั้งหลายย่อมกลัวทุกข์ไซ้, ปมาเท ภายตฺสลิ วา, หรือว่า (ภิกษุ) ผู้มีปกติเห็นภัยในความประมาท, ตสฺนติ ทุกฺขสฺส (ชนทั้งหลาย) ย่อมสะดุ้งกลัว ต่ออาชญา,

วิวัตติทั้งหลายมีวิสัยของตน อุทาหรณ์ว่า อชฺฌเณนา ปราเชติ, ย่อมพ่ายแพ้ภายใน, ปฏิปฺกฺเช ปราเชติ ย่อมพ่ายแพ้ปฏิบัติ.

ลงบัญญัติไว้ในเพราะต้องการกล่าวถึงความเกี่ยวของ อุทาหรณ์ว่า สเจ เกวณฺณสฺส ปฺรชฺชิสฺสามิ ถ้าวาท่านทั้งหลายพ่ายแพ้ชาวประมงไซ้.

ลงปัญหามีวิภัติในวิสัยของตน อุทาหรณ์ว่า ยเวหิ คาโว วาเรติ, ย่อมระวังโค จากข้าวเหนียว, ปาปา จิตฺตํ นิวารเย, พึงห้ามจิตจากบาป, กาเก รกฺขติ ตณฺหุลา รักษาจากข้าวสาร. ลงทุติยวิภัติอย่างเดียว เพราะลงในอรรถเรียกหากรรม อุทาหรณ์ว่า จิตฺตํ รกฺเขต เมธาวิ, ผู้มีปัญญา พึงรักษาจิต. ลงปัญหามีวิภัติในเขตแดนของตน อุทาหรณ์ว่า อุปชฌายา อนฺตรายติ, ศิษย์ย่อมหายไป จากอุปัชฌาย์, อุปชฌายา อธิเต, ศิษย์ย่อมศึกษาจากอุปัชฌาย์, กามโต ชายเต โสโก ความโศรกย่อมเกิดจากกาม.

ลงสัตตมีวิภัติ ฌญฺฐีวิภัติ ในวิสัยของตนได้บ้าง อุทาหรณ์ว่า ตตฺถณฺนตฺรธาณิสฺส, หายตัวไปแล้วในที่นั้นนั่นเทียว, นญฺสุส สฺสเถนติ, ย่อมฟังคำของนักระบ้า, ปทุมํ ตสฺส ชาเยถ ดอกบัว ของบุคคลนั้น พึงเกิดขึ้น.

ลงปัญหามีวิภัติ หลังศัพท์ที่เป็นวิสัยของตน อุทาหรณ์ว่า หิมวณฺตา ปภวติ คฺงฺคา, แม่น้ำคงคา ย่อมมีแดนเกิด จากหิมวันต์, ปาณาติปาตา วิรมฺสุสฺส ชิปฺปิ, จงดเว้นจากปาณาติบาต พลัน, อญฺญโอบ เทวทตฺตา, ผู้อื่นจากเทวทัตต์, ภินฺโน เทวทตฺตา แดกจากเทวทัตต์. อุทาหรณ์ว่า อารา โส อาสวกุชฺชา, ภิกษุฉันไกลจากความสิ้นไป แห่งอาสวะ, อิตโร เทวทตฺตา, ภิกษุออกนี้จากเทวทัตต์, อุทฺธํ ปาทตลา อโร เกสมตฺตา, เบื้องบนแต่ฝ่าเท้า(ขึ้นไป) เบื้องต่ำแต่ปลายผม (ลงมา), ปุพฺโพ คามา, เบื้องต้นแต่บ้าน, ปุพฺเพว สมฺโพธา, ในกาลก่อน แต่การตรัสรู้พร้อม, ตโต ปรี, เบื้องหน้าแต่นั้น, ตโต อปฺเรน สมฺเยน, โดยสมัยอื่นแต่กาลนั้น, ตตฺตตฺตริ ยิงกว่าเหตุนั้น ดังนี้ก็เช่นเดียวกัน. ลงฌญฺฐีวิภัติ ในศัพท์ที่ต้องการกล่าวสัมพันธ์ อุทาหรณ์ว่า ปุโรโต คามสฺส, ข้างหน้าแห่งบ้าน, ทกฺขิณโต คามสฺส, ข้างขวาแห่งบ้าน, อุปรี ปุพฺพตสฺส, เบื้องบนแห่งภูเขา, เหมฺจฺสา ปาสาทสฺส ภายใต้แห่งปราสาท.

ลงปัญหามีวิภัติ ในการที่ต้องการกล่าวถึงเขตแดน อุทาหรณ์ว่า ปาสาทมารุญฺห เปกฺขติ ปาสาทา เปกฺขติ, ขึ้นสู่ปราสาทแล้วย่อมแลดู คือ แลดูจากปราสาท, อาสเน อุปวิสิตฺวา เปกฺขติ อาสนา เปกฺขติ เข้าไปแล้วในที่ใกล้อาสนะย่อมแลดู คือ ย่อมแลดูจากอาสนะ.

ลงปัญหามีวิภัติท้ายศัพท์ที่แสดงคำถาม คำตอบ อุทาหรณ์ว่า กุโต ตวํ ? ทานฺยอมมา เตที่ไหน? ปาฏลิปุตฺตสุมาติ. มาจากเมืองปาฏลิบุตร, แม้ในการนับระยะสถานที่และเวลาก็ลงปัญหามี วิภัติเหมือนกัน อุทาหรณ์ว่า ปาฏลิปุตฺตสุมา ราชคฺห์ สตฺต โยชนานิ, สตฺตสุ โยชนสุติ วา จากเมืองปาฏลิบุตร (ไป) กรุงราชคฤห์ ประมาณ ๗ โยชน์, หรือ กรุงราชคฤห์ในโยชน์ทั้งหลาย ๗ จากเมืองปาฏลิบุตร. อุทาหรณ์ว่า อิตฺติ ติณฺณํ มาसानมฺจุเยน โดยล่วงไป ๓ เดือน แต่เดือนนี้ ดังนี้ก็เหมือนกัน. ลงปัญหามีวิภัติในเหตุอันเป็นคุณ อุทาหรณ์ว่า กิจฺจาลทฺธํ สิ่งนี้ อันเราได้แล้ว โดยยาก. ลงทุติยวิภัติในอรรถว่า ภณฺเฑ ที่เหตุ เช่น ญาณํนี้เราบรรลุได้โดยยาก. ลงทุติยวิภัติ ในอรรถว่ากรรม ซึ่งเป็นกิริยาวิเสสน เช่น พันหนอยหนึ่ง, พัน โดยหนอยหนึ่ง, ย่อมเคลื่อนไหว หนอยหนึ่ง.



ลงตติยาวิภัตติในอรรถว่า กระณะ ที่เป็นเหตุบ้าง อุทาหรณ์ว่า กิจฺเจเน เม อธิคตํ ญาณํ
อันเราบรรลุได้โดยยาก. อุทาหรณ์ว่า โโกกา มุตฺโต, พันหน้อยหนึ่ง, โโกเนน มุตฺโต พันหน้อยหนึ่ง ดังนี้
ก็เช่นเดียวกัน (ลงปัญจมีวิภัตติ หรือลงตติยาวิภัตติบ้าง). ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถกรรม
ซึ่งเป็นกิริยาวิเสสนะ อุทาหรณ์ว่า โกโก จลติ ย่อมเคลื่อนไหวหน้อยหนึ่ง.

ลงปัญจมีวิภัตติ และฉัฏฐีวิภัตติ แม้เพราะประกอบกับศัพท์ที่มีอรรถว่า ไกล และใกล้
ในวิสัยของตนนั้นเทียว อุทาหรณ์ว่า ทูริ ความสมา, ไกลจากบ้าน, อนติโก ความสมา, ใกล้จากบ้าน.
แต่วิภัตติทั้งหมด ลงหลังจากศัพท์ที่มีอรรถว่าไกลและใกล้ได้ เพราะไม่มีความเบียดเบียน อุทาหรณ์
ว่า ทูริ คาโม, บ้านไกล, อนติโก คาโม บ้านใกล้ ดังนี้ เป็นต้น.

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ลงทุติยาวิภัตติ ตติยาวิภัตติ ปัญจมีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ
ด้วยการกล่าวถึงการที่ไม่ใช่สิ่งของ ในอรรถแห่งปาฏิปิทกะ, ลงวิภัตติทั้งปวงได้ หลังศัพท์ที่กล่าวถึง
สิ่งของ ในวิสัยของตน. แต่อาจารย์เหล่านั้น ถูกอาจารย์เหล่านั้นคัดค้านแล้ว. กิริยาวิเสสนะว่า ทูริ
มคฺโค, ทางไกล, ทางใกล้ ดังนี้ ย่อมมีได้ เพราะ...ภูธาดู มีความหมายว่า ควรถึงและเครื่องนับ.
ลงวิภัตติทั้งหลายได้ ในวิสัยของตนนั้นเทียว อุทาหรณ์ว่า วิสุทฺโธ โลกนีเยหิ ธมฺเมหิ, บริสุทฺธิ
จากกรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งความโลก, ปริมุตฺโต โส ทุกขสมา, บุคคลนั้น หลุดพ้นแล้ว
จากทุกข์, วิวิจฺเจว กาเมหิ, สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย, คมภีโรโต จ ปุณฺณโต จ โยชนํ, หนึ่งโยชนํ
โดยส่วนเล็กและส่วนกว้าง, อายาเมเน โยชนํ, หนึ่งโยชนํ โดยความกว้าง, ตโต ปฏฺฐิติ, จำเดิมแต่กาลนั้น,
ยโต สรามิ อตฺตานํ ย่อมระลึกถึงตน แต่กาลใด.

๒๗. อปปริยัติ วชฺชเน. ลงปัญจมีวิภัตติในเพราะประกอบด้วย อป และ ปริ อุปสรรคที่เป็นไป
ในอรรถว่า เว้น.

ลงปัญจมีวิภัตติ ในเพราะประกอบด้วย อป และ ปริ อุปสรรค ที่เป็นไปในอรรถว่า เว้น
อุทาหรณ์ว่า อป สาလာย อายนฺติ วาณิชฺชา, ปริ สาลาय อายนฺติ วาณิชฺชา, พ่อค้าเว้นจากศาลา
ย่อมมาศาล วชฺชเชตฺวาติ อตฺโต. ความว่า เว้นซึ่งศาลา. ถามว่า บทว่า วชฺชเน มีประโยชน์อะไร? ตอบว่า
(ถ้า ปริ ไม่ใช่ในความหมายว่า เว้น ก็ไม่ลงปัญจมีวิภัตติ) อุทาหรณ์ว่า รุกฺโข ปริ วิชฺชิตเต วิชฺช
สายฟ้าเจ็ดจรรจบต้นไม้. ลงปัญจมีวิภัตติที่เป็นอวิ ในวิสัยของตนในศัพท์ที่สัมพันธ์กับ อา อุปสรรค
ซึ่งมีอรรถมริยาทและอภिवิธิ อุทาหรณ์ว่า อา ปาฏฺฐลิปฺตฺตสฺมา วสุตฺติ เทโว ฝนตกแล้ว เว้นจากเมือง
ปาฏฺฐลิปฺตฺร, วินา ปาฏฺฐลิปฺตฺเตเน สห วา ฝนตกเว้นเมืองปาฏฺฐลิปฺตฺร, ฝนตกทั่วเมือง ปาฏฺฐลิปฺตฺร.
อุทาหรณ์ว่า ยาว ปาฏฺฐลิปฺตฺตสฺมา วสุตฺติ เทโว ฝนตกแล้วจนถึงเมืองปาฏฺฐลิปฺตฺร ดังนี้ ก็เช่นเดียวกัน.

๒๘. ปฏฺฐินิปฺพิทาเนสุ ปตฺตินา. ลง ปัญจมีวิภัตติ ในเพราะประกอบด้วยปฏฺฐิอุปสรรค ในเพราะ อรรถว่า
แต่งตั้งไว้แทนและให้แทน

ลงปัญจมีวิภัตติ ข้างหลังนาม ในเพราะประกอบด้วย ปติ อุปสัคค์ในเมื่อท่านกล่าวถึงการแต่งตั้งไว้แทนและให้แทน อุทาหรณ์ว่า พุทธสุมา ปติ สาริปุตโต, พระสารีบุตรเป็นตัวแทนพระพุทธเจ้า, สมตสุส เตลสุมา ปติ ททาติ, ให้เปรียบแทนน้ำมันแก่เขา, ถามว่า บทว่า ปฏินิธิปฏิทาเนสุ มีประโยชน์อะไร ? ตอบว่า (มีไว้เพื่ออนุญาตการลงวิภัตติอื่นหลังศัพท์ที่ประกอบ ปติ อุปสัคค์ในอรรถอื่น) อุทาหรณ์ว่า รุกข์ ปติ วิชฺโชตเต.

๒๙. วิเต ทุตติยา จ. ลงทุตติยาวิภัตติ ในเพราะประกอบด้วย วิเต ศัพท์.

ลงทุตติยาวิภัตติและเป็นปัญจมีวิภัตติ ข้างหลังนาม ในเพราะประกอบด้วย วิเต ศัพท์ อุทาหรณ์ว่า วิเต สหุณฺมํ, เว้นซึ่งพระสังฆธรรม, วิเต สหุณฺมา เว้นจากพระสังฆธรรม.

๓๐. วินาญบุตร ตติยา จ. ลงตติยาวิภัตติ เพราะประกอบด้วย วินา นิบาตและ อญฺญบุตร นิบาต.

ลงตติยาวิภัตติ ทุตติยาวิภัตติและปัญจมีวิภัตติ ข้างหลังนาม ในเพราะประกอบด้วย วินา และ อญฺญบุตร นิบาต อุทาหรณ์ว่า วินา วาเตน, เว้นโดยลม, วินา วาตํ, เว้นซึ่งลม, วินา วาตสุมา, เว้นจากลม, อญฺญบุตร เอเกน ปิณฺฑุชปาตนิหารเกน, เว้นจากภิกษุผู้นำอาหารมารูปเดียว, อญฺญบุตร ธมฺมํ, เว้นซึ่งธรรม, อญฺญบุตร ธมฺมา เว้นจากธรรม.

๓๑. ปุณฺณานาหิ. ลงตติยาวิภัตติบ้าง ปัญจมีวิภัตติบ้าง ในเพราะประกอบด้วย ปุณฺณ นิบาตและ นานา นิบาต

ลงตติยาวิภัตติและปัญจมีวิภัตติ ในเพราะประกอบกับนิบาตเหล่านี้ อุทาหรณ์ว่า ปุณฺณเว ชเนน, ผิดแผกด้วยชน, ปุณฺณเว ชนสุมา, ผิดแผกจากชน, ชเนน นานา, ต่างๆ ด้วยชน, ชนสุมา นานา ต่างๆ จากชน.

๓๒. สัตตมฺยาธาเร . ลงสัตตมีวิภัตติในเพราะอรรถว่าเป็นที่รองรับ (ที่ตั้ง)

ลงสัตตมีวิภัตติ ในการกซึ่งเป็นที่รองรับกิริยาโดยความเป็นที่รองรับของกัตตุและกัมมะที่เป็นอาธาระของกิริยา อุทาหรณ์ว่า กณฺฐ นิสีหติ (เทวทศฺโต), (เทวทตฺต) ย่อมนั่งบนเสื่อ, ถาลียํ โอหนํ ปจติ, ย่อมหุงข้าวสุกในหม้อข้าว, อากาเส สกฺกนา, นกทั้งหลาย ในอากาศ, ติเลสุ เตลํ, น้ำมัน ในงาทั้งหลาย, คคฺคายํ วโช คคฺกโคโกลํแม่น้ำคงคา.

๓๓. นิमितฺเต. สัตตมีวิภัตติ ย่องลงในอรรถว่า นิमित (เครื่องหมาย)

สัตตมีวิภัตติ ย่อมมีในอรรถว่า นิमित อุทาหรณ์ว่า อชินฺมุหิ หนฺนฺเต ทีปํ เสื่อเหลือง ย่อมถูกฆ่า ในเพราะหนัง, มุสวาเท ปาจิตฺติยํ ย่อมเป็นอาบัติปาจิตฺติยในเพราะพุดมุสา.

๓๔. ยพฺภาโว ภาวลกฺขณํ. การกใดเป็นภาวะ การกนั้นชื่อว่าภาวลักษณะ.

ภาวะแห่งศัพทไโต มีอยู่ ลักษณะย่อมมีในภายในแห่งภาวะของศัพทไตนั้น ลงสัตตมวิวัฏติ หลังจากศัพทไตนั้น อุทาหรณ์ว่า คาวีสุ ทุยหมานาสู เมื่อแม่โคทั้งหลายถูกรีดนมอยู่ บุคคลนั้น ไปแล้ว ทุยหมาสู อาคโต เมื่อแม่โคทั้งหลายถูกรีดนมเสร็จแล้ว บุคคลนั้น มาแล้ว. คำว่า ภาโว มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? มีไว้เพื่อห้ามในอุทาหรณ์ว่า โย ชฎาหิ โส ภูณชติ ผู้ใดยอมมีชฎา ผู้นั้น ย่อมบริโภค. คำว่า ภาวลกขณัม มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? มีไว้เพื่อห้ามในประโยคว่า โย ภูณชติ โส เทวตโต. ผู้ใดยอมบริโภค ผู้นั้นชื่อว่าเทวทัตต์. ลงสัตตมวิวัฏติที่เป็นวิสยาธาระ ในอุทาหรณ์ว่า อกาลเล ตสฺส น วสฺสตี ฝนยอมไม่ตก ในสมัยมีไชกาลแห่งฝนนั้น.

๓๕. ญจฺจี้ จานาทร. ญจฺจิวิวัฏติและสัตตมวิวัฏติยอมลงในอรรถว่า อนาทร.

ภาวะแห่งศัพทไโต มีอยู่ ลักษณะย่อมมีในระหว่างภาวะของศัพทไตนั้น ลงญจฺจิวิวัฏติและ สัตตมวิวัฏติ หลังจากศัพทไตนั้น เมื่ออนาทรอันบุคคลรู้อยู่. อุทาหรณ์ว่า

อาโกฏยนฺโต โส เนติ สิริราชสฺส เปกฺขโต
พราหมณฺนั้น เมื่อพระเจ้าสิริราชทอดพระเนตรดูอยู่ ทุบตี
(กัณหา และชาลี) นำไป
มจฺจุ อาทาย คจฺจติ เปกฺขมานเ มหาชน
เมื่อมหาชนเพ่งอยู่ มัจจุพาเอาซึ่งอำมาตย์ไป.

ในคำว่า คุณุณิ สามิ เป็นเจ้าของแห่งโคทั้งหลาย ดังนี้ ลงญจฺจิวิวัฏติ ในสัมพันธะ. ในคำว่า โคสุ สามิ เป็นเจ้าของในโคทั้งหลาย ลงสัตตมวิวัฏติที่เป็นวิสยาธาระ. อุทาหรณ์ดังต่อไปนี้ก็เช่นกัน คุณุณิมิสฺสโร ความเป็นใหญ่แห่งโคทั้งหลาย โคสุวิสฺสโร ความเป็นใหญ่ในโคทั้งหลาย, คุณุณิ อธิปติ ความเป็นอธิปติแห่งโคทั้งหลาย โคสุ อธิปติ ความเป็นอธิปติในโคทั้งหลาย คุณุณิ ทายาทิ ทายาท แห่งโคทั้งหลาย, โคสุ ทายาทิ ทายาทในโคทั้งหลาย, คุณุณิ สกฺขิ พยานของโคทั้งหลาย, โคสุ สกฺขิ พยานในโคทั้งหลาย, คุณุณิ ปติฏฺฐ เจ้าของโคทั้งหลาย โคสุ ปติฏฺฐ เจ้าของในโคทั้งหลาย, คุณุณิ ปสฺสูโต ผู้เลี้ยงแห่งโคทั้งหลาย, โคสุ ปสฺสูโต ผู้เลี้ยงในโคทั้งหลาย กุสลา นจฺจติตสฺส ผู้ฉลาด ซึ่งการพ้อนรำและขับร้อง, กุสลา นจฺจคิเต ผู้ฉลาดในการพ้อนรำและขับร้อง, आयุตฺโต ภูมิกรณสฺส ผู้ประกอบซึ่งการกระทำเสื่อ, आयุตฺโต ภูมิกรณ ผู้ประกอบในการกระทำเสื่อ.

ลงสัตตมวิวัฏติ ในศัพทไที่ปรารภนาจะกล่าวอาธาระอย่างนั้นเหมือนกัน อุทาหรณ์ว่า ภิกฺขุสฺส อภิวาเทนฺติ ชนทั้งหลาย ย่อมไหวในภิกษุทั้งหลาย, มุฑฺธนิ จมฺพิตฺวา จมฺพิตแล้วที่ศีรษะ, พาหาสุ คเหตุวาจับแล้วที่แขนทั้งหลาย, หตฺเตสุ ปิณฺฑทาย จรฺนติ ภิกษุทั้งหลายยอมเที่ยวไป เพื่อปิณ्डะ ในมือทั้งหลาย. กทลิสฺส คเช รกฺขณฺติ ย่อมรักษาซึ่งข้างทั้งหลาย ในเพราะกลัวทั้งหลาย.

สัตตมมีวิภัติที่เป็นวิสยาธาร อุทาหรณ์ว่า ภาณสุมี ปสนโน เลื่อมใสแล้วในญาณ. ลงตติยวิภัติในกรณการก อุทาหรณ์ว่า ภาเนน ปสนโน เลื่อมใสแล้วด้วยญาณ. อุทาหรณ์ว่า ภาณสุมี อุสุสุโก ผู้ชวนชวายเป็นญาณ, ภาเนน อุสุสุโก ผู้ชวนชวายด้วยญาณ ดังนี้ ก็เช่นกัน.

๓๖. ยโต นิพธารณ. การแยกออกจากสิ่งที่ยรวมกันอยู่ชื่อว่า นิพธารณะ.

การกระทำแยกส่วนหนึ่ง จากส่วนที่ยรวมกัน ด้วย ชาติ คุณ ภิรยา ชื่อว่า นิพธารณะ. ลงจัญญวิภัติและสัตตมมีวิภัติหลังจากส่วนที่แยกออกมานั้น. อุทาหรณ์ว่า สาลโย สุกธณฺณวนํ ปถุยตมา บรรดาธัญญพีชชั้นดี ข้าวสาลี เป็นเสปียงชั้นเยี่ยม, สาลโยสุกธณฺณเวสุ ปถุยตมา ในธัญญพีชชั้นดี ข้าวสาลี เป็นเสปียงชั้นเยี่ยม, กณฺหา คาวินิ สมฺปนฺนชรีตมา บรรดาโคทั้งหลาย โคตัวดำมีน้ำนมมากที่สุด กณฺหา คาวิสู สมฺปนฺนชรีตมา ในโคทั้งหลาย โคตัวดำมีน้ำนมมากที่สุด. คจฺจตํ ธาวนฺโต สีมตโม บรรดาคนผู้ไป คนวิ่งไปเร็วกว่า, คจฺจนฺเตสุ ธาวนฺโต สีมตโม ในคนทั้งหลายผู้ไป คนวิ่งไปเร็วกว่า. ลงปัญจมีในอปทานการก อุทาหรณ์ว่า สีลเมว สุตา เสยฺโย คีลนํนฺนแหละ ประเสริฐกว่าการฟัง.

๓๗. ปฐมาตถมตฺเต. ลงปฐมวิภัติในอรรถเพียงความหมาย

ลงปฐมวิภัติ ในเนื้อความเพียงเรียกชื่อนาม. แม้ลิงค์ก็เป็นเนื้อความแห่งศัพท์เท่านั้น อุทาหรณ์ว่า รุกฺโข ตันไมํ อิตฺถิ หญิง ปุมา ชาย นฺปฺสํ ไม่ใช่เพศชายไม่ใช่เพศหญิง, แม้ปริมาณก็เป็นเนื้อความแห่งศัพท์เหมือนกัน อุทาหรณ์ว่า โทณฺโณ โทณะ ชาริ ชาริ, อาฬหํ อาฬหะ แม้สังขยาก็เป็นเนื้อความแห่งศัพท์เหมือนกัน อุทาหรณ์ว่า เอโก หนึ่ง เทว สอง พหโว มาก.

๓๘. อามนฺตเถ. ลงปฐมวิภัติในอรรถว่าร้องเรียก

คำร้องเรียกซึ่งบุคคลผู้ปรากฏอยู่ที่ทำต่อหน้าด้วยเสียง ลงปฐมวิภัติในวิสัยนั้น อุทาหรณ์ว่า โภ บุริสฺ ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ โภ อิตฺถิ ดูก่อนหญิงผู้เจริญ โภ นฺปฺสํ ดูก่อนนปฺสกะผู้เจริญ.

๓๙. ญฺญิจิ สมฺพนฺเถ. ลงจัญญวิภัติในอรรถว่าสัมพันธ์.

ความเกี่ยวข้องซึ่งเกิดจากกิริยาและการก อันเป็นเหตุแห่งความยึดถือว่า สิ่งนี้เป็นของผู้นั้น ชื่อว่า สัมพันธ์ ลงจัญญวิภัติหลังจากศัพท์สัมพันธ์นั้น. ลงจัญญวิภัติในอรรถสัมพันธ์ อุทาหรณ์ว่า ญาณฺโณ ปุริโส บุรุษของพระราชา, สรติ รชฺชสุส บุคคลย่อมระลึกถึงราชสมบัติ อธิบายว่า กระทำการระลึก อันเกี่ยวเนื่องกับราชสมบัติ.



ส่วนในศัพท์ที่ปรารภจะกล่าวกรรม ลงทุติยวิภัติเท้านั้นว่า สรติ รุขุ บุคคลย่อมระลึกถึง ซึ่งความเป็นแห่งพระราชา. อุทาหรณ์ว่า ราชสกุล วตถุ ททาติ ย่อมให้ผ้าแห่งข้างย่อม, ปหณโต ปิฎจี ททาติ ย่อมให้แบ่งเพื่ออบ, พาโล ปูริติ ปาปสุส คนพาลย่อมเต็มด้วยบาป, อมจเจ ตาต ชานาหิ ธีโร อตถสุส โกวิทเณระพ่อ ท่านจงรู้จักอำมาตย์ ผู้มีปัญญา ผู้ฉลาด ในประโยชน์, ทิวสสุส ติกขตุตฺถุ สิ้น ๓ ครั้งแห่งวัน, สติ ปกขสุส ซึ่งสติแห่งปักษี ปูริ หิริญญสุวณฺณสุส กุมภยังหม้อให้เต็มด้วยเงินและทอง เป็นต้น ก็เช่นกัน.

ในประโยคที่มีกิตก์ เมื่อความประสงค์จะกล่าวความเกี่ยวเนื่องกัน ในกัตตุและกรรม ส่วนมากลงฉฐวิภัติ เช่น สาธุ สมฺมโต พุทฺธสุส คนมีตระกูลอันชนเป็นอันมากแล้ว, สุปฏิวิทา พุทฺธานํ ฌมฺมธาดุ ธรรมธาดุ อันพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย รู้แจ้งตลอดแล้ว ฌมฺมสุส คฺคฺคฺโต เมธาวิ ผู้มีปัญญา อันธรรมคุ้มครองแล้ว, อมตํ เตสํ ปริกฺคฺคฺตํ อมตธรรม อันชนเหล่านั้น เสวยแล้ว, ตสุส ภวนฺติ วตฺตารโ ผู้กล่าวซึ่งธรรมนั้นมีอยู่, อวิสวาทโก โลกสุส ผู้มีวาจาไม่หลอกลวง ซึ่งโลก, อลฺหฺชฺชินํ นิสฺสาย เพราะอาศัยแล้วซึ่งอลัชชี, จตฺตุนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ประสาทอาศัย ซึ่งมหาภูตรูป ๔ เกิดขึ้น ดังนี้ เป็นต้น

ส่วนในความปรารภจะกล่าวกัตตุและกัมมะ ลงตติยาและทุติยวิภัติ เช่น สญฺจตฺโต ปิตรา อหํ เราถูกพ่อ สละพร้อมแล้ว, สรสิ ตฺวํ เอรูปี วาทำ ภาสิตํ ท่านย่อมระลึกถึงวาจาเช่นนั้น อันเรากล่าวแล้ว, ภควนฺตํ ทสฺสนาย เทวตาและมนุษย์ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นต้น.

๔๐. **ตุลฺยตฺเถน วา ตติยา.** ลงฉฐวิภัติหรือตติยวิภัติ ในที่ประกอบด้วยอรรถว่า เครื่องเปรียบเทียบ.

ลงฉฐวิภัติ หรือ ตติยวิภัติ ในที่ประกอบด้วยอรรถว่า เครื่องเปรียบเทียบ อุทาหรณ์ตามลำดับดังนี้ ตฺลฺโย ปิตุ ผู้เหมือนกับบิดา, ตฺลฺโย ปิตรา ผู้เหมือนกับบิดา, สติโส ปิตุ ผู้เช่นกับบิดา, สติโส ปิตรา ผู้เช่นกับบิดา, ตติยวิภัติ ย่อมไม่มีในที่นี้ได้อย่างไร? เครื่องเปรียบเทียบ ย่อมไม่มีแก่อรชุนและอุปมาย่อมไม่มีแก่พระนารายณ์ ดังนี้. เนื้อความแห่งเครื่องเปรียบเทียบเหล่านั้น ย่อมไม่มีเนื้อความแห่งอุปมาเป็นเครื่องเปรียบเทียบ จักมีแต่ที่ไหน.

บทที่ ๔

อธิบายและวิเคราะห์หลักไวยากรณ์ในการก

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายและวิเคราะห์หลักไวยากรณ์ในการกตามที่พระเถระทั้งหลายได้อธิบายไว้ในคัมภีร์ไวยากรณ์ทั้งหลาย

๔.๑ อธิบายหลักไวยากรณ์ในการก

๔.๑.๑ นิยามและความหมายการก

การก คือ หลักการประกอบวิภัตินามเข้ากับลิงค์ เพื่อบ่งบอกสถานภาพของศัพท์นั้นๆ ซึ่งจะทำให้สื่อความหมายไปถึงกริยา ในฐานะเป็นผู้กระทำ, ถูกกระทำ, หรือมีความเกี่ยวข้องกับศัพท์อื่นๆ ตามฐานะของตน หมายถึง สมรรถนะที่สามารถกระทำกริยาให้สำเร็จ

นิยามและความหมายของการกนี้ พระเถระทั้งหลายให้ความหมายไว้คล้ายคลึงกันในคัมภีร์สัททพินิติ ท่านกล่าวนิยามไว้ด้วยสูตรที่ ๕๔๗ ว่า กริยานิมิตต์ การก. เหตุแห่งการกระทำกริยาให้สำเร็จ ชื่อว่า การก. แล้วอธิบายความหมายไว้ว่า “ยํ สาธนสภาวะตฺตา มุขฺยวเสน วา อุปจาวรเสน วา กริยาภินิพฺผตฺติยา นิमितฺตํ, ตํ วตฺตุ การกํ นาม ภวติ. มุโขฺยปจาวรเสน หิ กุริยํ กโรตฺติ การกํ. สิ่งที่เป็นเหตุทำกริยาให้สำเร็จ ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม ชื่อว่า การก เพราะมีศักยภาพทำกริยาให้สำเร็จได้ ดังมีรูปวิเคราะห์ว่า มุโขฺยปจาวรเสน หิ กุริยํ กโรตฺติ การกํ การกหมายถึง สิ่งที่ทำกริยา [ให้สำเร็จ] ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม”^๑ ในคัมภีร์สัมพันธจินตาท่านกล่าวไว้ว่า “กริยานิมิตฺตํ ยํกิญฺจิ การกํ ตมฺพุทฺติ ความหมายของคำใดเป็นเหตุของกริยา ความหมายของคำนั้นท่านเรียกว่า การก”^๒ ในคัมภีร์ปทวิจาท่านกล่าวไว้ว่า “กตฺตุกมฺมฺภุจํ กุริยํ กโรติ อภินิพฺพาเทตฺติ การโก อรรถ แห่งบทใด กระทำกริยาอันดำรงอยู่ในกตฺตาและกรรมให้สำเร็จ อรรถแห่งบทนั้น เรียกว่า การก.”^๓

^๑นี้ติ. หน้า ๓๘๕.

^๒มานิต ชาวโพธิ์เอน. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์สัมพันธจินตา”. วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. หน้า ๑๙๕.

^๓พระญาณลังการเถระ รจนา, พระธรรมโมลี และพระมหานิมิตร์ ธรรมสาโร ตรวจชำระ จำรูญธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี (กรุงเทพมหานคร : หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗) หน้า ๕๓.

ตัวอย่างการกัฏตาและกรรม เช่น

กัฏตา บุริโส มคฺคํ คจฺจติ บุรุษไปสู่หนทาง

กรรม บุริโส โอทนํ ปจติ บุรุษหุงข้าว

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ กิริยานิปาตนาสตีติ คือ ความสามารถในการกระทำกิริยาการไป ซึ่งเป็นกิริยาที่ตั้งอยู่ในกัฏตากล่าวคือตัวบุรุษก็ดี ความสามารถในการกระทำกิริยาการหุงต้ม ซึ่งเป็นกิริยาที่ตั้งอยู่ในกรรมกล่าวคือข้าวก็ดี ได้ชื่อว่าเป็นการกอย่างแท้จริง ส่วนทัฬพะคือตัวบุรุษ ชื่อว่าเป็นการกโดยฐานนุญปะจาระในฐานะที่เป็นที่ตั้งหรืออาศัยของสมรรถนะนั้น คำศัพท์ว่า บุริส ซึ่งเป็นศัพท์ที่แสดงความหมายว่าตัวบุรุษ ก็ได้ชื่อว่าการกเหมือนกัน แต่เป็นชื่อที่ได้มาโดยการนุญปะจาระในฐานะเป็นเหตุให้ความหมายปรากฏ แม้ว่าลักษณะทั่วไปของการกจะหมายถึง ความสามารถในการทำกิริยาก็ตาม แต่ถึงกระนั้นการกก็ยังสามารถจำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ตามลักษณะบางอย่างและความเกี่ยวข้องกับกิริยา เพราะการกมีลักษณะสัมพันธ์กับกิริยา

๔.๑.๒ ประเภทของการก

ประเภทของการกในคัมภีร์ไวยากรณ์ทั้งหลายท่านจำแนกไว้หลายรูปแบบ คือ การก ๖ การก ๕ การก ๓ และการก ๒ ตามลักษณะการจำแนกประเภท มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การก ๖ ประเภท

การจำแนกประเภทการกเป็น ๖ อย่างนั้นจำแนกชื่อตามความเกี่ยวข้องกับกิริยาของวิภัติ ๖ วิภัติ คือ ปฐมาวิภัติ ทุตติยาวิภัติ ตติยาวิภัติ จตุตถวิภัติ ปัญจมีวิภัติ และ สัตตมีวิภัติ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. กตตุการก ได้แก่ กัฏตาอันมีความสามารถในการยังกิริยาให้สำเร็จ มีวิเคราะห์ว่า กโรติ กริยํ อภินิปุณาเทตีติ กตตุตา^๔ ผู้ใดกระทำคือให้กิริยาสำเร็จ ผู้นั้นชื่อว่า กตตุ. กตตุการก เป็นได้ ๒ วิภัติ คือ ปฐมาวิภัติและตติยาวิภัติ. ปฐมาวิภัติ เช่น บุริโส มคฺคํ คจฺจติ บุรุษ ย่อมไปสู่หนทาง. ตติยาวิภัติ ตัวอย่างเช่น บุริเสน มคฺโค คจฺจียเต. หนทางอันบุรุษย่อมไป. บุริโส และ บุริเสน เป็นกตตุการก.

กตตุการก จำแนกประเภทเป็น ๒ นัย คือ ดิกะหมวด ๓ มี ๑ หมวด และทุกะหมวด ๒ มี ๒ หมวด

^๔พระญาณลังการเถระ วจนา, พระธรรมโมลี และพระมหานิมิตร ธรรมสาโร ตรวจชำระ จำรูญ ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๕๕.

ติ๊กนัย^๕

กัตตุการก ที่ท่านจำแนกตามลักษณะของการกระทำ จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) สุกุทธกัตตา หรือ สยกกัตตา ได้แก่ กัตตาที่ทำกริยาเอง เป็นชื่อเรียกศัพท์ปฐมาวิภัติที่เป็นประธานในประโยคกัตตุวาจกและละติยวิภัติที่เป็นอวุตตกัตตาในประโยคกรรมวาจก มีวิเคราะหว่า โย สยเมว กิริย กโรติ โส สุกุทธกัตตา นาม^๖ กัตตาโดยอ้อมทำกริยาเอง กัตตานันชื่อว่า สุกุทธกัตตา. ตัวอย่างเช่น ปุริโส มคฺคํ คจฺจติ, พุทฺเณ ชิโต มาโร. ปุริโส และ พุทฺเณ เป็นสุกุกัตตา.

๒) เหตุกัตตา หรือ ปโยชกัตตา ได้แก่ กัตตาที่ใช้ผู้อื่นทำงาน เป็นชื่อเรียกศัพท์ปฐมาวิภัติที่เป็นประธาน ในประโยคเหตุกัตตุวาจกและละติยวิภัติที่เป็นอวุตตกัตตาในประโยคเหตุกัมมวาจก มีวิเคราะหว่า เหตุ จ โส กตุตา จาติ เหตุกัตตา.^๗ ตัวอย่างเช่น ยญฺญทตฺโต เทวทตฺตํ คมยติ. ยญฺญทตฺโต เป็นเหตุกัตตา

๓) กมฺมกัตตา ได้แก่ บทกรรมที่เป็นประธานในประโยคกรรมวาจก ซึ่งถูกผู้อื่นทำ แต่คล้ายว่าเป็นผู้ทำกริยานั้นเอง เพราะเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย มีวิเคราะหว่า กมฺมญฺจ ตํ กตุตา จาติ กมฺมกัตตา.^๘ ตัวอย่างเช่น ภิชฺชเต กุสุโล สยเมว ฉางข้าวย่อมพึงเอง. ในประโยคนี้ กริยา ลง ย ปัจจัย เต วิภัติ ซึ่งเป็นปัจจัยสำหรับลงในกัมมวาจกและภาววาจก แต่มีศัพท์ว่า สยเมว บ่งบอกว่าเป็นการทำเอง เพราะพึงลงมาได้โดยง่าย ศัพท์ว่า กุสุโล จึงเป็นกัมมกัตตา. ถ้าต้องการให้เป็นภาววาจก ก็เปลี่ยนเป็น ภิชฺชเต กุสุเลน สยเมว ถ้าต้องการให้เป็นกัตตุวาจกก็ลงวิภัติปัจจัยเป็น ภินฺนติ กุสุโล สยเมว.^๙

ในปทฐปฐิทธิท่านสรุปกัตตา ๓ ประเภทไว้ว่า

วุดฺตญฺจ

“อตุตฺตปฺปธานโน กิริย

โย นิพฺพุตฺเตติ การโก

อปฺปยุตฺโต ปยุตฺโต วา

ส กตุตาติ ปวฺจจฺติ.

^๕นี้ติ. ๕๔๘/๓๘๗, นิ. ๓๐๕/๑๗๙.

^๖นี้ติ. หน้า ๓๘๗.

^๗นี้ติ. หน้า ๓๘๘.

^๘เรื่องเดียวกัน.

^๙มานิต ชาวโพธิ์เอน. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์สัมพันธจินตา”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. หน้า ๑๙๕.

เหตุกตฺตาติ กถิโต

กตฺตโน โย ปโยชโก

กมฺมกตฺตาติ สุกโร

กมฺมฏโต กถียเต”ติ.^{๑๐}

จะกล่าวสาธกประพันธ์คาถาอันโบราณอาจารย์กล่าวไว้ว่า

การกใด มีตนเองเป็นประธาน ยังกิริยา ย่อมให้เกิด
 ไม่ถูกใช้ก็ดี ถูกใช้ก็ดี การกนั้นท่านเรียกว่ากตฺตา. การกใดเป็นผู้
 ใช้สุทธกตฺตา การกนั้น ท่านเรียกว่า เหตุกตฺตา. การกอันบุคคล
 ทำได้ง่าย เป็นกรรม(สิ่งที่ถูกทำ) ท่านเรียกว่ากัมมกตฺตา.

ทุกนัยหมวดที่ ๑^{๑๑}

กตฺตการก จำแนกประเภทตามการระบุดังของกิริยา จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) วุตฺตกตฺตา หรือ อภินิหิตกตฺตา ได้แก่ กตฺตาที่อาชยาตกล่าวถึง ตัวอย่างเช่น บุริโส
 มคฺคํ คจฺจติ บุริโส เป็นอภินิหิตกตฺตา เพราะกิริยาอาชยาตกล่าวถึง ดังอรรถวิเคราะหว่า อยํ อภินิหิตกตฺตา
 อาชฺยาเตน กถิตตฺตา.^{๑๒}

๒) อวุตฺตกตฺตา หรือ อนนินิหิตกตฺตา ได้แก่ กตฺตาที่อาชยาตหรือกิตกไม่ได้กล่าวถึง
 ตัวอย่างเช่น สฺวเทน ปจฺยเต โสทโน สฺวเทน เป็นอนนินิหิตกตฺตา เพราะอาชยาตไม่กล่าวถึง อหิโน ทฏฺโฐ
 นโร อหิโน เป็นอนนินิหิตกตฺตา เพราะกิริยา กิตก ไม่ได้กล่าวถึง ดังอรรถวิเคราะหว่า อยํ อนนินิหิตกตฺตา
 อาชฺยาเตน กิเตน วา อกถิตตฺตา.^{๑๓}

^{๑๐}ฐ. ๒๙๕/๑๗๘.

^{๑๑}นิตติ. หน้า ๓๘๙. พระญาณลังการเถระ รจนา, พระธรรมโมลี และพระมหานมิตร ธรรมสาโร
 ตรวจชำระ จำรูญ ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๕๓.

^{๑๒}นิตติ. หน้า ๓๘๙.

^{๑๓}เรื่องเดียวกัน.

ทุกนัยหมวดที่ ๒^{๑๔}

กัตตามี ๒ ประเภท คือ

- ๑) สปปธานกัตตา หมายถึง กัตตาผู้ทำกิจโดยมีตนเป็นประธาน ได้แก่ สยกกัตตา นั่นเอง
- ๒) ปโยชกกัตตา หมายถึง กัตตาผู้ให้ผู้อื่นทำ ได้แก่ เหตุกัตตา นั่นเอง ปโยชกัตตา แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) เปสกกัตตา หมายถึง ปโยชกัตตาผู้ให้ผู้อื่นกระทำกิจอย่างนายใช้บ่าว โดยไม่มีการขอร้องหรือให้เกียรติแก่บุคคลที่ตนใช้ ตัวอย่างเช่น สามิโก บุริส โอหนิ ปาจาเปติ นายใช้บ่าวให้หญิงสาว. บทว่า สามิโก เรียกว่า เปสกกัตตา.

(๒) อชฺฌเมสกกัตตา หมายถึง ปโยชกัตตาผู้ที่ขอร้องให้ผู้อื่นกระทำกิจ เช่น ผู้ขอร้องให้ผู้อื่นกระทำโดยเคารพ และให้เกียรติต่อผู้ที่ตนขอร้อง ตัวอย่างเช่น ภิกขุ พุทฺธิ ธมฺมํ เทสาเปติ ภิกษุทูลเชิญพระพุทฺธเจ้าให้ทรงแสดงธรรม. บทว่า ภิกขุ เรียกว่า อชฺฌเมสกกัตตา

(๓) อนุกูลกัตตา หมายถึง ปโยชกัตตาที่ได้เป็นผู้ใช้โดยตรง เพียงแต่เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการกระทำกิจของสยกกัตตาเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ภิกขา ภิกขุ วาสาเปติ ภิกขาหาร ยังภิกษุให้อาศัยอยู่. บทว่า ภิกขา แม้ว่าจะไม่ได้ทำหน้าที่ให้ภิกษุอยู่ แต่ก็เหมือนกับใช้ให้อยู่โดยทางอ้อมในฐานะที่ภิกขาเป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยความสะดวกของภิกษุนั่นเอง จึงจัดเป็นอนุกูลกัตตา.

ทุกนัยหมวดที่ ๓^{๑๕}

กัตตามี ๒ ประเภท คือ

- ๑) ปโยชกกัตตา หมายถึง กัตตาที่ให้ผู้อื่นกระทำ ตัวอย่างเช่น สามิโก บุริเสน โอหนิ ปาจาเปติ นายใช้บ่าวให้หญิงสาว. บทว่า สามิโก เรียกว่า ปโยชกัตตา.

^{๑๔}พระญาณลังการเถระ รจนา, พระธรรมโมลี และพระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ตรวจฺจํระ จํรณญ ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๖๐. มานิต ชาวโพธิ์เอน. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์สัมพันธจินตา”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร มหาบัณฑิต. หน้า ๑๑๘.

^{๑๕}พระญาณลังการเถระ รจนา, พระธรรมโมลี และพระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ตรวจฺจํระ จํรณญ ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๖๑.

๒) ปโยชชกตุดา หมายถึงกัฏตาผู้ถูกใช้ให้กระทำการซึ่งได้แก่สยกัฏตานั่นเอง ตัวอย่างเช่น สามิโก บุรีเสน โอทน์ ปาจาเปติ นายไ้บ่าวให้หุงข้าว. บทว่า บุรีเสน เรียกว่า ปโยชชกตุดา.

นอกจากนี้ ในสัททนีติท่านยังประมวลกัฏตา ๓ และกัฏตา ๒ เข้าด้วยกันเป็นกัฏตา ๕ ประเภท คือ สุทฺธกตุดา เหตุกตุดา กุมมกตุดา อภิหิตกตุดา และ อนภิหิตกตุดา^{๖๖}

๒. กุมมการก ได้แก่ สิ่งที่ถูกทำ คือ กรรมอันมีความสามารถในการถูกกระทำถึง มีวิเคราะหว่า กรียเต ตํ กรียาย ปาปฺณียเตติ กุมฺมํ, กรียาปตฺติลฺกฺขณํ กุมมการก^{๖๗} ตัวอย่างเช่น สุโท โอทน์ ปจติ พอครว้ย่อมหุงข้าวสุก. โอทน์ เป็นกุมมการก.

กัมมการก มี ๓ ประเภท^{๖๘} คือ

๑) นิพฺพตฺติกุมฺม หรือ นิปฺผลตฺตนิยฺกุมฺม ได้แก่ กรรมที่ต้องทำให้เกิดขึ้น หรือ ให้สำเร็จ ตัวอย่างเช่น รณํ กโรติ ช่างยนต์ ย่อมทำ ซึ่งรถ. นิปตฺตติกรรม แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ (๑) สันตชนนนิปตฺตติกรรม หรือ วิชชมานปกฺตินิปตฺตติกรรม นิปตฺตติกรรมที่เป็นรูปธรรมมีตัวตนปรากฏ เช่น ปุตุตํ วิชยติ มารดา ย่อมคลอด ซึ่งบุตร. (๒) อสันตชนนนิปตฺตติกรรม หรือ อวิชชมานปกฺตินิปตฺตติกรรม นิปตฺตติกรรมที่เป็นนามธรรมซึ่งเป็นสภาวะที่ไม่มีตัวตนปรากฏ ตัวอย่างเช่น สุขํ ชนยติ. ชนย่อมยังสุข ให้เกิดขึ้น.

๒) วิกตฺติกุมฺม หรือ วิกรณียกุมฺม ได้แก่ กรรมที่ถูกทำให้แปรสภาพ แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

(๑) ปริจจตฺตการณวิกตฺติกรรม หรือ ปกฺติจเฑทวิกตฺติกรรม ได้แก่ กรรมที่ถูกเปลี่ยนแปลงโดยมีการละสภาพของกรรมเดิมนั้น ตัวอย่างเช่น กฺฐจฺมจฺคาร์ กโรติ คนเฝ้าถ่าน ย่อมทำ ซึ่งท่อนไม้ให้เป็นถ่าน.

(๒) อปริจจตฺตการณวิกตฺติกรรม หรือ คุณฺนตฺตรูปตฺตติวิกตฺติกรรม ได้แก่ กรรมที่ถูกเปลี่ยนแปลงเพื่อนำมาใช้ในคุณสมบัติอื่น ตัวอย่างเช่น สุวณฺณํ เกญฺริ กฺวกํ วา กโรติ ช่างทอง ย่อมทำ ซึ่งทอง ให้เป็นกำไลแขนหรือกำไลมือ.

^{๖๖}นีติ. หน้า ๓๔๙.

^{๖๗}นีติ. หน้า ๓๔๑.

^{๖๘}นีติ. หน้า ๓๔๑. โมคฺ.ปญฺ. ๒/๒/๔๐., นิ. ๒๔๑/๑๖๗.

๓) ปตติกมฺม หรือ ปาปนียกมฺม ได้แก่ กรรมที่จะพึงเข้าถึง แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง^{๙๙} คือ

(๑) กายสัมปตติกรรม หมายถึงกรรมประเภทที่ผู้กระทำได้กระทำทางกายทวารได้ (หมายความว่าทำได้ทั้ง ๓ ทวาร) ตัวอย่างเช่น นิเวสน์ ปวิสติ บุคคล ย่อมเข้าไปสู่บ้าน.

(๒) จิตตสัมปตติกรรม หมายถึงกรรมประเภทที่ผู้กระทำได้กระทำเฉพาะเพียงมโนทวารและวจีทวารเท่านั้น ตัวอย่างเช่น อาทิจจํ นมสฺสตี เขาย่อมมอบน้อม ซึ่งพระอาทิตย์. รูปํ ปสฺสตี ย่อมเห็น ซึ่งรูป. มนสา ปาฏฺฐิปุตุตํ คจฺจนฺตี เขาสนใจไปเมืองปาฏลีบุตร.

อีกอย่างหนึ่ง กรรมแบ่งออกเป็น ๗ อย่าง^{๑๐๐} ดังนี้

๑) อิจฺฉิตกมฺม ได้แก่ กรรมที่น่าปรารถนา ตัวอย่างเช่น ภาตุตํ ภูณฺชตี ย่อมบริโภคน้ำซึ่งภัต.

๒) อนิจฺฉิตกมฺม ได้แก่ กรรมที่ไม่น่าปรารถนา ตัวอย่างเช่น วิสํ คิลิตฺตี กลืนกิน ซึ่งยาพิษ.

๓) เนวิจฺฉิตตานิจฺฉิตกมฺม ได้แก่ กรรมที่จะว่าน่าปรารถนาก็มิใช่ ไม่น่าปรารถนาก็มิใช่ ตัวอย่างเช่น คามํ คจฺจนฺโต รุกฺขมฺลํ ปสฺสํ ปติ เมื่อไป สู่บ้าน ย่อมเข้าไป สู่โคนไม้.

๔) กถิตกมฺม ได้แก่ กรรมที่กิริยาเข้าถึงโดยตรง หรือกรรมหลัก ตัวอย่างเช่น อหํ คามํ นยตี ย่อมนำ ซึ่งแพะไป สู่บ้าน. อหํ เป็นกถิตกรรม ส่วน คามํ เป็นอกถิตกรรม หรือกรรมรอง กถิตกรรมนี้ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปธานกมฺม (กรรมหลัก)

๕) อกถิตกมฺม ได้แก่ กรรมที่กิริยาไม่ได้ระบุดังโดยตรง คือ กล่าวหลังกรรมหลัก จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากรรมรอง ตัวอย่างเช่น ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจตี พราหมฺณํ พราหมณํ ย่อมขอ ซึ่งผ้ากัมพล กะนายนยญฺญทตฺตํ. ยญฺญทตฺตํ เป็นอกถิตกรรม กมฺพลํ เป็นกถิตกรรม. อกถิตกมฺมนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อปธานกมฺม (กรรมรอง)

๖) กตตุกมฺม ได้แก่ กัตตาที่ถูกใช้ให้ทำในประโยคเหตุกัตตฺวาจาก ตัวอย่างเช่น บุริโส บุริสํ กมฺมํ กาเรตี บุรุษ ใช้บุรุษให้ทำกรรม บุริสํ เป็นกัตตุกรรม เพราะเป็นทั้งผู้ทำและผู้ถูกใช้ให้ทำกรรมในลักษณะนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การิตกมฺม

^{๙๙}พระญาณลังการเถระ รัชกาลที่ ๑, พระธรรมโมลี และพระมหานิมิตร์ ธมฺมสาโร ตรวจชำระ จำรูญธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๖๙.

^{๑๐๐}นิตติ. หน้า ๓๙๑.

๗) อนิหิตกมฺม ได้แก่ กรรมที่เป็นประธานในประโยคกรรมวาจก เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วุตตกมฺม เพราะกิจยาอาชยาตหรือกิตกปััจฉยระบุถึงโดยตรง ตัวอย่างเช่น มยา อิซฺชเต พุทฺโธ พระพุทธเจ้า อันเรา ย่อมบูชา พุทฺโธ เป็นอนิหิตกมฺม เพราะอาชยาตวิภัติหรือกิตกปััจฉยระบุถึง กรรมที่มีนัยตรงกันข้ามกับอนิหิตกมฺม คือ อนนิหิตกมฺม (อวุตตกมฺม) เป็นชื่อเรียกกรรมที่เป็นทุติยาวิภัติ ทั้งหมด อนนิหิตกรรมนี้ แม้จะมีคำแปลเหมือนอกกิตกมฺมก็ตาม แต่ก็มีมีความหมายแตกต่างกัน คือ อนนิหิตกรรม เป็นชื่อที่ครอบคลุมกรรม ๖ อย่าง (ข้อ ๑-๖) อกกิตกรรมรวมอยู่ในนั้นด้วย ตัวอย่างเช่น ยญฺญทตฺโต กมฺพลํ ยาจิยเต พุราหฺมณเณ นายยญฺญทตฺต ถูกพราหฺมณ ขอผ้ากัมพล ยญฺญทตฺโต เป็นอนิหิตกมฺม กมฺพลํ เป็นอนนิหิตกมฺม ส่วน อกกิตกมฺม เป็นชื่อเรียกกรรมรองในประโยคที่กรรม มาร่วมกัน ๒ บท ส่วนกรรมหลัก เรียกว่า กกิตกมฺม เช่น ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจิยเต พุราหฺมณเณ ย่อมขอ ซึ่งผ้ากัมพล กะนายยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ เป็นกกิตกมฺม ยญฺญทตฺตํ เป็นอกกิตกมฺม ดังนั้น กรรม ๗ อย่างที่กล่าวมานี้ ถ้าจะกล่าวโดยย่อจะมี ๒ อย่าง คือ อนนิหิตกรรม และอนนิหิตกรรม

๓. **กรณการก** ได้แก่ เครื่องมืออันมีความสามารถในการให้สำเร็จกิจเป็นพิเศษ มีวิเคราะห์ว่า กรียติ กรียํ ชเนติ อเนน กตฺตุโน อุปกรณญฺเตน วตฺถุนาติ กรณํ กรณะ หมายถึงสิ่งที่ผู้ทำใช้เป็นอุปกรณ์(เครื่องมือ) ในการทำกิจให้สำเร็จ^{๒๑} กรณการกมี ๒ อย่าง^{๒๒} คือ

๑) อัชฌัตติกกรณการก หรือ อัพฺพันตรกรณการก ได้แก่ เครื่องมือที่เป็นภายใน คือ อวัยวะที่มีในกาย ซึ่งใช้งานได้ ตัวอย่างเช่น อายตนะ ๖ มีจักขุเป็นต้น อวัยวะภายนอก มีมือเป็นต้น อุทาหรณ์ จกฺขุณา รูป ปสฺสตี เห็นรูปด้วยตา หตฺถเณ กมฺมํ กโรติ ย่อมทำกรรมด้วยมือ. จกฺขุณา, หตฺถเณ เป็นอัชฌัตติกกรณการก

๒) พาหิรกรณการก หรือ พาหยกรณการก ได้แก่ เครื่องมือภายนอก เช่น ขวาน มีด เลื่อย เป็นต้น ตัวอย่างเช่น ผรสุนา รุกฺขํ จินฺนุติ ช่างไม้ ย่อมตัดต้นไม้ด้วยขวาน. ผรสุนา เป็นพาหิรกรณการก.

๔. **สมุปทานการก** ได้แก่ ผู้รับอันมีความสามารถเป็นรับสิ่งของ มีอรรถวิเคราะห์ว่า สมฺมา ปทียเต อสฺสชาติ สมฺปทานํ, ปฏิคฺคาหโก สัมปทาน หมายถึง ผู้ที่รับวัตถุที่เขาให้ด้วยดี.^{๒๓}

^{๒๑}นิติ. หน้า ๓๙๕.

^{๒๒}นิ. ๓๐๕/๑๔๐. พระญาณลังการเถระ วจนา, พระธรรมโมลี และ พระมหานิมิตร์ ธรรมสาโร ตรวจชำระ จำรูญ ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๗๐.

^{๒๓}ฐ. ๓๐๒/๑๔๔. นิ. ๓๐๙/๑๔๔.

อีกอย่างหนึ่งเมื่อรวบวิเคราะห์ว่า สมุมา ปกาเรน อสุส ททาดีติ สมฺปทานํ สัมปทาน หมายถึงผู้ที่รับ วัตถุที่เขาให้ด้วยดีโดยประการต่าง ๆ.^{๒๔} แบ่งเป็นหลายนัย คือ ทุกะ หมวด ๒ และติกะ หมวด ๓

ทุกนัยหมวดที่ ๑^{๒๕}

สัมปทานแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) วัตถุปฏิกาคาหกสัมปทาน การกที่ทำหน้าที่เป็นสัมปทานของสกัมมกธาตุและมีหน้าที่ รับวัตถุสิ่งของ เรียกว่าวัตถุปฏิกาคาหกสัมปทาน ตัวอย่างเช่น ภิกขุสุส จีวร เทติ บุคคลยอมถวายจีวร แก่ภิกษุ. บทว่า ภิกขุสุส เป็นวัตถุปฏิกาคาหกสัมปทาน

๒) กิริยาปฏิกาคาหกสัมปทาน การกที่ทำหน้าที่เป็นสัมปทานของอกัมมกธาตุและมีหน้าที่ รับกิริยาการกระทำ เรียกว่ากิริยาปฏิกาคาหกสัมปทาน ตัวอย่างเช่น สมณสุส โรจเต สจฺจํ คำสัตย์ ย่อมขอบใจแก่สมณะ. บทว่า สมณสุส เป็นสัมปทานประเภทกิริยาปฏิกาคาหกสัมปทาน เนื่องจาก เป็นสัมปทานของอกัมมกธาตุและทำหน้าที่รับเอากิริยาอาการที่เป็นความหมายของธาตุโดยตรง

ทุกนัยหมวดที่ ๒^{๒๖}

สัมปทานแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) กายปุปฺพกสัมปทาน สัมปทานการกที่แสดงการรับโดยทางกายทวารเรียกว่ากาย ปุปฺพกสัมปทาน ตัวอย่างเช่น ภิกขุสุส จีวร เทติ บุคคล ย่อมถวาย ซึ่งจีวร แก่ภิกษุ. บทว่า ภิกขุสุส เป็นสัมปทานประเภทกายปุปฺพกสัมปทานในฐานะที่เป็นผู้รับกิริยาการให้ทางกายทวาร

๒) จิตตปุปฺพกสัมปทาน สัมปทานการกที่แสดงการรับโดยจิตทวารและมโนทวารเท่านั้น เรียกว่า จิตตปุปฺพกสัมปทาน ตัวอย่างเช่น พลี นารายณสุส เทติ เขาย่อมให้ ซึ่งพลีกรรม แก่พระนารายณ์. บทว่า นารายณสุส เป็นสัมปทานประเภทจิตตปุปฺพกสัมปทานในฐานะที่เป็นผู้รับ กิริยาการให้ (บวงสรวง) โดยทางจิตทวารและมโนทวาร (ไม่ปรากฏกายมารับ)

^{๒๔}นี้ติ. หน้า ๓๙๗.

^{๒๕}นี้. ๓๐๙/๑๔๔., พระญาณลังการเถระ รจนา, พระธรรมโมลี และ พระมหานิมิตร์ ธมฺมสาโร ตรวจฺจํระ จํรฺญู ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๗๑.

^{๒๖}พระญาณลังการเถระ รจนา, พระธรรมโมลี และ พระมหานิมิตร์ ธมฺมสาโร ตรวจฺจํระ จํรฺญู ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๗๒.

ซึ่งจะต้องสัมพันธ์กับกิริยาในฐานะผู้รับเอากิริยาการกระทำนั้น. ในปทฐปัสสัทธิ สัททนีติ และ นิรุติที่ปนี กล่าวถึงการกันตรับัตตสัมปทานนี้โดยมุ่งอธิบายตัวธาตุคือ รุจ ฐร ธาตุ และสิลาฆธาตุ เป็นต้น

๕. อปาทานการก ได้แก่ เขตแดนที่มีสิ่งหนึ่งแยกออกไป อันมีความสามารถเป็นที่ แยกออกด้วยกิริยา มีอรรถวิเคราะห์ว่า อปเนตฺวา อิโต อญฺญํ อาททาติ คนฺหาตีติ อปาทาน^{๒๙} บุคคล หลีกออกจากสถานที่นั้นแล้ว ย่อมจับจองคือยึดครองที่อื่น เหตุที่นั่น สถานที่นั้น ชื่อว่า อปาทาน. อปาทานการกแบ่งเป็นหลายนัย คือ ทุกะ ๒ หมวด ติกะ ๓ หมวด

ทุกนัยหมวดที่ ๑^{๓๐}

อปาทาน แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) กายสํโยคปุกุพฺพกอปาทาน หรือ กายสํสคฺคปุกุพฺพกอปาทาน ได้แก่ อปาทานซึ่งเป็นแดน ที่รูปธรรมหลีกออก ตัวอย่างเช่น คามา อเปนฺติ มุนโย. มุนีทั้งหลาย หลีกออกจากหมู่บ้าน. มุนี ทั้งหลาย เป็นรูปธรรม.

๒) จิตฺตสํโยคปุกุพฺพกอปาทาน หรือ จิตฺตปุกุพฺพกอปาทาน ได้แก่ อปาทานซึ่งเป็นแดนที่ นามธรรมหลีกออก ตัวอย่างเช่น โจรสุมํ ภัย ชายเต ภัย ย่อมเกิด แต่โจร. ภัย (ความกลัว) เป็นนามธรรม

ทุกนัยหมวดที่ ๒^{๓๑}

อปาทาน มี ๒ ประเภท คือ

๑) จลารวิ หรือ จลอปาทาน ได้แก่ อปาทานที่สามารถเคลื่อนที่ได้ ตัวอย่างเช่น ธาวตา หตฺถิมฺหา ปติโต องฺกุสคฺคโห ความขี้ขาง ตกจากหลังช้างที่กำลังวิ่ง. หตฺถิมฺหา เป็นอปาทาน ที่เคลื่อนไหวได้.

๒) อจลารวิ หรือ อจลอปาทาน ได้แก่ อปาทานที่ไม่สามารถเคลื่อนที่ได้ ตัวอย่างเช่น ปพฺพตา โอตฺรณฺติ วนจฺรา พวกพฺรณปา ย่อมลงจากภูเขา. ปพฺพตา เป็นอปาทานที่เคลื่อนไหวไม่ได้

^{๒๙}นิ. ๓๑/๒/๑๘๘.

^{๓๐}

^{๓๑}เรื่องเดียวกัน.

ติคนัยหมวดที่ ๑^{๓๒}

อปาทานมี ๓ ประเภท คือ

- ๑) จลารวิ ได้แก่ อปาทานที่สามารถเคลื่อนที่ได้
- ๒) อจลารวิ ได้แก่ อปาทานที่ไม่สามารถเคลื่อนที่ได้
- ๓) เนวจลารวินนิจลารวิ ได้แก่ อปาทานที่ไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่เคลื่อนที่หรือไม่เคลื่อนที่ ตัวอย่างเช่น พุทธสมา ปติ สาริปุตโต ธมฺมเทสนาย อาลปติ เตมาสํ พระสารีบุตร เป็นต้นแทนพระพุทเจ้า แสดงธรรมเทศนา ตลอด ๓ เดือน. กามโต ชายเต ภยํ ภัยเกิดจากกาม.

ติคนัยหมวดที่ ๒^{๓๓}

อปาทานมี ๓ ประเภท คือ

- ๑) นิทฺธิกุจฺจิสยอปาทาน อปาทานที่สัมพันธ์กับรูปภิกขุที่มีปรากฏอยู่ในประโยค ตัวอย่างเช่น คามา อปคฺจฺจติ ย่อมหลีกเลี่ยงจากหมู่บ้าน.
- ๒) อุปฺปตฺติวิสยอปาทาน อปาทานที่สัมพันธ์เข้ากับภิกขุที่ไม่มีปรากฏอยู่ในประโยค ตัวอย่างเช่น กุสฺสฺสโต ปจฺจติ นำออกจากขางแล้วหุง ประโยคนี้ ภิกขุในระหว่างคือ นีหริตฺวา ด้วยสูตรว่า พุรณฺณํทุกฺกกาลํ นิมนฺนํ ตฺวาลิปาติสํโยคฺวิมฺตฺตารุํปโยคํ สุกฺกํปโมจํ เหตุวิตฺตํปมาณํ ปุพฺพโยคพณฺณคฺคณวณํ ปณฺห กถณโกกาทตฺตฺสจ.
- ๓) อนุเมยฺยวิสยอปาทาน ได้แก่ อปาทานที่สัมพันธ์เข้ากับภิกขุที่ทราบได้โดยการ อนุমান หรือคาดคะเน ตัวอย่างเช่น มจฺจรา ปาฏฺลิตฺตฺเกหิ อภิรฺูปตรา ชาวเมืองมจฺจรา มีรูปงามยิ่งกว่า ชาวเมืองปาฏลีนฺุตร ทั้งหลาย.

ติคนัยหมวดที่ ๓^{๓๔}

อปาทาน แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

^{๓๒}นิติ. ๕๕๕/๔๒๕

^{๓๓}นิติ. ๕๕๕/๔๒๕, นิ. ๓๑๒/๑๙๐, ฐ. ๓๐๘/๑๙๑.

^{๓๔}พระญาณลังการเถระ รจนา, พระธรรมโมลี และ พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ตรวจชำระ จำรูญ ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจารคัมภีร์ ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๗๗.

๑) สหุทอปาทาน อปาทานโดยศัพท์ หมายความว่า เป็นศัพท์ที่ลงท้ายด้วยปัญจมีวิภัตติ ในอรรถอื่นที่นอกจากอรรถอปาทาน ตัวอย่างเช่น อป สาลาย อายนฺติ วาณิชา เหล่าพ่อค้า หลีกเลี้ยงซึ่งศาลา ย่อมมา. บทว่า สาลาย เป็นบทที่ลงท้ายด้วยปัญจมีวิภัตติก็จริง แต่มีอรรถเป็น ทุตติยาวิภัตติ จึงกล่าวได้ว่าศัพท์เท่านั้นเป็นอปาทาน ส่วนอรรถมิใช่อปาทาน ก็อปาทานที่มีลักษณะนี้ ท่านเรียกว่า สหุทอปาทาน.

ในตัวอย่างนี้ค่อนข้างจะกำหนดได้ยาก เพราะสามารถแปลได้ว่า เหล่าพ่อค้าเว้นจากศาลา ย่อมมา. แม้ในสหุทนีติหน้า ๔๒๘ ท่านก็แปลไว้เช่นนี้. แต่ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ นิรุติที่ปนี และปทฐปัสสทธิ ท่านกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นอรรถทุตติยาวิภัตติ ดังนี้ว่า อป สาลาย อายนฺติ วาณิชา, ปริ สาลาย อายนฺติ วาณิชา. สาลํ วชฺเชตฺวาติ อตุโก.^{๓๕} อปปพฺพตา วสฺสตี เทโว, ปริปพฺพตา วสฺสตี เทโว, อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา, ปริสาลาย อายนฺติ วาณิชา, ปพฺพตํ สาลํ วชฺเชตฺวาติ อตุโก.^{๓๖} ยถา อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา. สาลํ วชฺเชตฺวาติ อตุโก.^{๓๗}

๒) อตฺตอปาทาน อปาทานโดยอรรถ หมายความว่า ศัพท์ที่มีได้ลงท้ายด้วยปัญจมีวิภัตติ (รูปศัพท์มิใช่ปัญจมีวิภัตติ) แต่มีอรรถอปาทาน ตัวอย่างเช่น รหิตา มาตุขํ เว้นจากบุตร. บทว่า มาตุขํ แม้จะเป็นบทที่ลงท้ายด้วยทุตติยาวิภัตติ แต่อรรถนี้เป็นอปาทาน จึงกล่าวได้ว่าบทนี้เป็นอตฺตอปาทาน (บทที่มีอรรถเป็นอปาทาน)

๓) สหุทตฺตอปาทาน อปาทานทั้งโดยศัพท์และอรรถ หมายความว่า ศัพท์ที่ลงท้าย ด้วยปัญจมีวิภัตติในอรรถอปาทาน ตัวอย่างเช่น คามา อเปนฺติ มุนโย พระมุนีทั้งหลาย หลีกออกจากหมู่บ้าน. บทว่า คามา เป็นบทที่ลงท้ายด้วยปัญจมีวิภัตติในอรรถอปาทาน ดังนั้น จึงเรียกว่า เป็นสหุทตฺตอปาทาน

๖. โอกาสการก หรือ อาธารการก ได้แก่ สถานที่อันมีความสามารถเป็นสถานที่ที่ยังกิริยาให้ตั้งอยู่ มีวิเคราะห์ว่า กตฺตุมมมฺภุจํ กุริยํ ภูโส ธาเรตีติ อาธาริ การกใด ย่อมทรงไว้ซึ่งกิริยาอันดำรงอยู่ในกตฺตุมและกรรมเป็นอย่างยิ่ง เหตุฉะนั้น การกนั้น ชื่อว่าอาธาระ.^{๓๘} หรือ ภูโส กุริยํ ธาเรตีติ อาธาริ, โสเอว ตาสํ กุริยานํ ปติฏฺฐานตฺถเนน อากาสตฺตา โอกาสํ นามาติ วุจฺจติ การกใด

^{๓๕}โมค. ๒/๒๗/๗๘.

^{๓๖}นิ. ๓๑๓/๑๙๒.

^{๓๗}ฐ. ๓๐๙/๑๙๓.

^{๓๘}นิ. ๓๒๓/๒๐๗.

ย่อมทรงไว้ซึ่งกิริยาเป็นอย่างยิ่ง เหตุนี้ การกั้น ชื่อว่าอาหาระ, อาหาระนั้นนั่นแหละ ท่านเรียกชื่อว่าโอกาส เพราะเป็นสถานที่รองรับกิริยา เหล่านั้น.^{๓๙} โอกาสการกแบ่งเป็น ๔ ประเภท ท่านกล่าวไว้เป็น ๒ นัย

จตุกกนัยหมวดที่ ๑^{๔๐}

โอกาสการก แบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ พยาปิกโอกาสะ โอปสิเลสิกโอกาสะ สามีปิกโอกาสะ และเวสยิกโอกาสะ มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๑) พยาปิกโอกาสะ หรือ พยาปิกการะ หมายถึง โอกาสหรืออาหาระอันเป็นที่รองรับกิริยาที่มีอาเรยวัตถุ ผสมเข้า ปะปนไปทั่วทุกซอกทุกมุม ตัวอย่างเช่น ตีเลสุ เตลั อตถิ น้ำมัน ผสมเข้าอยู่ในเมล็ดงาทั้งหลาย บทว่า ตีเลสุ เป็นพยาปิกโอกาส.

พยาปิกการะ แบ่งเป็น ๒ ชนิด^{๔๑} คือ

(๑) สกลพยาปิกการะ พยาปิกการะที่มีอาเรยวัตถุผสมเข้าในทุก ๆ ส่วนของตัวอาหาระ ตัวอย่างเช่น ตีเลสุ เตลั ติวจติ น้ำมัน ตั้งอยู่(ผสมเข้า) ในเมล็ดงา. บทว่า ตีเลสุ เป็นพยาปิกการะที่สามารถรองรับการผสมเข้าของอาเรยวัตถุให้เข้าไปตั้งอยู่ในทุก ๆ ส่วนของตน ดังนั้นจึงได้ชื่อว่าสกลพยาปิกการะ

(๒) เอกเทศพยาปิกการะ พยาปิกการะที่มีอาเรยวัตถุผสมเข้าเพียงบางส่วน ของตัวอาหาระ ตัวอย่างเช่น ชเลสุ ชิริ ติวจติ น้ำมัน ตั้งอยู่ (ผสมอยู่) ในน้ำ. บทว่า ชเลสุ เป็นพยาปิกการะที่สามารถรองรับการผสมเข้าของอาเรยวัตถุให้เข้าไปตั้งอยู่ในเพียงบางส่วนของตนเองเท่านั้น ดังนั้นจึงได้ชื่อว่าเอกเทศพยาปิกการะ

๒) โอปสิเลสิกโอกาสะ หรือ โอปสิเลสิกการะ หมายถึง โอกาสหรืออาหาระอันเป็นสถานที่แนบชิดกันระหว่างอาหารวัตถุกับอาเรยวัตถุซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น กณฺเฏ นิสีทติ เทวทนต์อยู่บนเสื้อ. บทว่า กณฺเฏ เป็นโอปสิเลสิกโอกาสะ

^{๓๙}นิตติ. ๕๗/๒/๔๕๕.

^{๔๐}นิตติ. ๓๒๓/๒๐๘.

^{๔๑}พระญาณสังวรเถระ จงนา, พระธรรมโมลี และ พระมหานิมิตฺต ธรรมสาโร ตรวจชำระ จำรูญ ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๘๐.

โอบิเลสิกการะ แบ่งเป็น ๒ ชนิด^{๔๒} คือ

(๑) อัลดียนโอบิเลสิกการะ โอบิเลสิกการะที่รองรับอาเถยวัตตุโดยแนบสนิทติดกันอยู่ ตัวอย่างเช่น อุกุขลีย อัจจาโม ติฏฐติ ข้าวตัง ตั้งอยู่(ติดอยู่) ที่กันหม้อ. บทว่า อุกุขลียเป็นอัลดียนโอบิเลสิกการะ

(๒) อนัลลียนโอบิเลสิกการะ โอบิเลสิกการะที่รองรับอาเถยวัตตุ โดยมิได้แนบสนิทติดกันอยู่ ตัวอย่างเช่น ปริยงเก ราชา เสดติ พระราชา ประทับ(บรรทม) บนพระแท่น. บทว่า ปริยงเก เป็นอนัลลียนโอบิเลสิกการะ

๓) สามีปิกโอกาสะ หรือ สามีปิกการะ หมายถึง โอกาสหรืออาการะ อันถูกกำหนดขึ้นโดยอาศัยชื่อของสถานที่ใกล้เคียงอันเป็นที่ปรากฏรู้จักของชนทั่วไปมากแล้วแทนสถานที่อันเป็นที่ตั้งจริงด้วยอุปจารโวหาร ตัวอย่างเช่น ภควา สวตถุณิ วิหริติ เชตวัน พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ที่พระเชตวัน ใกล้เมืองสาวัตถี. บทว่า สวตถุณิ เป็นสามีปิกโอกาสะ.

๔) เวสยิกโอกาสะ หรือ เวสยิกการะ หมายถึง โอกาสหรืออาการะ อันเป็นสถานที่รองรับอาเถยวัตตุที่ถูกกำหนดด้วยอำนาจแห่งการไม่เป็นไปในที่อื่น หรือถูกกำหนดด้วยอำนาจแห่งการตัดขาดจากสถานที่ตั้งหรือที่รองรับอื่น ตัวอย่างเช่น ภูมิสสุ มนุสสุสา จรณติ มนุสยัสสังหลาย ย่อมเที่ยวไปบนแผ่นดิน. ชเลสุ มจฺฉา จรณติ ฝูงปลา ย่อมเที่ยวไป ในน้ำ อากาเส สกฺขณ ปกฺขนฺทฺนติ ฝูงนก ไผบินไป ในนภากาศ.

เวสยิกการะ แบ่งเป็น ๒ ชนิด^{๔๓} คือ

(๑) เทสันตราวัจเจทวิสยาการะ วิสยาการะหรือเวสยิกการะอันเป็นที่ตั้งหรือที่รองรับแบบจำเพาะเจาะจงเฉพาะที่ในลักษณะเป็นการแยกออกหรือตัดขาดจากสถานที่ตั้งหรือที่รองรับอื่น ตัวอย่างเช่น ปาเทสุ ปติตฺวา โรทติ เขาร้องให้ ชบอยู่ที่เท้า. บทว่า ปาเทสุ เป็นเทสันตราวัจเจทวิสยาการะในฐานะที่เป็นที่ตั้งหรือที่รองรับเพียงที่เดียวของการชบร้องให้ที่ผู้พูดมุ่งถึง

(๒) อัณณฎาภาววิสยาการะ วิสยาการะหรือเวสยิกการะอันเป็นที่ตั้งหรือที่รองรับอาเถยวัตตุในลักษณะที่สถานที่ตั้งหรือที่รองรับอื่นไม่สามารถรองรับกิริยาการกระทำของอาเถยวัตตุนั้นได้เหมือนกับสถานที่ที่ระบุถึงนั้น ทั้งนี้เพราะว่าวิสัยของสิ่งต่าง ๆ มีความแตกต่างกันนั่นเอง

^{๔๒}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๑.

^{๔๓}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๒.

ตัวอย่างเช่น อากาศ สกุนา ปกขุทฺตุนติ ผุ้วิหค โผบินไปโนนภากาศ. บทว่า อากาศ เป็นอัญญาภาววิสัยธาระในฐานะที่เป็นสถานที่ตั้งหรือที่รองรับประเภทวิสัยของใครของมัน.

จตุกกนัยหมวดที่ ๒^{๔๔}

อาธรรการก แบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ

๑) มุขยาธาระ อาธรรอันเป็นที่ตั้งหรือรองรับกริยาโดยตรง ตัวอย่างเช่น ภิยุโย ขคฺคมฺหิ โอบาโส ปรกยแสงลุกวาวอย่างเจิดจ้าที่ดาบ. บทว่า ขคฺคมฺหิ เป็นมุขยาธาระในฐานะเป็นที่ตั้งของกริยาโดยตรง

๒) ปรัมฺปราธาระ อาธรรอันเป็นที่ตั้งหรือที่รองรับกริยาโดยการรับทอดต่อมาจากสิ่งอื่น ตัวอย่างเช่น ปริยงฺเก ราชา เสติ พระราชาประทับ(บรรทม)อยู่ บนพระแท่น. บทว่า ปริยงฺเก เป็นปรัมฺปราธาระในฐานะเป็นที่ตั้งหรือที่รองรับพระราชาที่ตามผู้ทำกริยาการบรรทม มิใช่รองรับกริยาการบรรทม แต่ถึงกระนั้น ก็ยังได้ชื่อว่าเป็นที่รองรับกริยาโดยปรัมฺปฺรพจารนัย

๓) ตัพฺพิสยาธาระ อาธรรอันเป็นที่ตั้งหรือที่รองรับในฐานะเป็นขอบเขตหรือวิสัยของกริยาการกระทำนั้น ๆ ตัวอย่างเช่น อากาศ สกุนา ปกขุทฺตุนติ ผุ้วิหค โผบินอยู่บนนภากาศ. บทว่า อากาศ เป็นตัพฺพิสยาธาระรองรับกริยาการบินของผุ้วิหค ในลักษณะความเป็นขอบเขตหรือวิสัยของกริยาการบิน

๔) ตพฺพนิสสยาธาระ อาธรรอันเป็นที่ตั้งหรือที่รองรับในฐานะเป็นที่อาศัยของสิ่งนั้น ๆ ตัวอย่างเช่น สาสเน วสติ ภิกฺขุ ภิกษุอยู่ในพระศาสนา. บทว่า สาสเน เป็นตพฺพนิสสยาธาระในฐานะเป็นที่อาศัยของกริยานั้นอยู่

การก ๕ ประเภท

ในคัมภีร์สัมพันธจินตาได้กล่าวถึงการก ๕ เป็นคาถาไว้ว่า

กริยานิมิตฺตํ ยํกิญฺจิ

การกํ ตมฺพฺทิตํ

กริยาชาติคุณทพฺพ-

นามโต ตณฺณจ ปณฺณจธา.^{๔๕}

^{๔๔}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๓.

^{๔๕}มานิต ชาวโพธิ์เอน. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์สัมพันธจินตา”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร มหาบัณฑิต. หน้า ๑๐๙.

ความหมายของคำใดก็ตาม เป็นเหตุของกริยา ความหมาย
 ของคำนั้น ปราชญ์ทั้งหลายเรียกว่า เป็นการก แบ่งเป็น ๕ อย่าง
 คือ กริยา ชาติ คุณะ ทัพพะ และนาม.

ชื่อทั้ง ๕ อย่างนี้ โดยทั่วไปท่านเรียกว่าเป็น “นามตุล” ความหมายของค่านาม แต่ในที่นี้
 ท่านเรียกว่า เป็นการก เพราะท่านถือว่าคำเหล่านี้รวมทั้งคำทุกคำซึ่งเป็นไปตามลักษณะ ๕ ประการ
 เหล่านี้ ต้องนำไปใช้ตามการกต่าง ๆ จึงถือว่าคำเหล่านี้เป็นการกด้วย การก ๕ นี้ ส่วนมากท่าน
 จะกล่าวไว้ในลำดับก่อนการก ๖ แต่ในที่นี้จัดไว้ในลำดับหลังจากการก ๖ เพราะต้องการกล่าวลำดับ
 จากมากมาหาน้อยนั่นเอง คำทั้ง ๕ นี้ มีความหมายดังต่อไปนี้

ในสัมพันธจินตา ท่านกล่าวความหมายของคำว่า กริยา ไว้ว่า

กตตุกมมุฏฐมทพพิ

การกคุณความสาธิตย

ปทตถิ กริยมิจจนฺติ

ตปฺปทํ ตวสฺส ทิปกั.^{๔๖}

ปราชญ์ย่อมถือว่า กริยา คือ ความหมายของคำที่ไม่มี
 ตัวตน ดำรงอยู่ในตัวผู้กระทำหรือผู้ถูกกระทำ สำเร็จลงได้
 ด้วยการกต่าง ๆ ส่วนคำกริยา ย่อมเป็นตัวแสดงถึงกริยาทำนอง
 เดียวกันนี้.

กริยา คือ การย่น เดิน เป็นต้น มีลักษณะอาการคือการลุกขึ้น การยกเท้า วางเท้าเป็นต้น
 จะปรากฏได้ก็ต่อเมื่อผู้กระทำแสดงออก เช่น เทวทัตเดิน การเดินก็ปรากฏ เทวทัตนั่ง การนั่งก็ปรากฏ
 การเดินก็หายไปจึงชื่อว่าไม่มีตัวตน นี่เป็นความหมาย ของคำว่าไม่มีตัวตนดำรงอยู่ในตัวผู้กระทำ
 ส่วนความหมายของคำว่าดำรงอยู่ในผู้ถูกกระทำนั้น เช่น ตัวกรรมคือข้าวสุก ความอ่อนนุ่มเพราะผ่าน
 การหุงชื่อว่าป็นกริยาที่ดำรงในในตัวผู้ถูกกระทำ คำศัพท์ว่า คมนํ ปาจโก การโก เป็นต้นเป็นศัพท์
 แสดงอาการนั้น ๆ สื่อความหมายให้บุคคลเข้าใจตรงกัน ที่ว่าสำเร็จได้ด้วยการนั้น คือคำเหล่านี้
 เป็นนามกิตก์สำเร็จมาจากรูปวิเคราะห์ กมฺมํ กริยิตฺติ การโก. รูปวิเคราะห์เป็นกัตตุวาจก เรียกว่า กัตตุรูป
 รูปสำเร็จเป็นกัตตุคือผู้ทำ เรียกว่า กัตตุสาธนะ

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๘.

ความหมายของคำว่า ชาติ คุณะ ทัพพะ และนามะ ท่านกล่าวไว้ดังนี้

สามัญญ์ ชาติ วิปรา- วุตติ ทพฺพสุสิโต คุณะ
 ทพฺพ วิเสสสุ ยักฺกิญฺจิ สญฺญี นามมิตํ ปน
 ปตฺติติเกทํ นิสุสาย ทพฺพตฺถสุมา วิเวจิตฺ.^{๔๗}

ชาติมีความหมายตามธรรมดาสามัญ คือ [ที่มีมาแต่กำเนิด]
 คุณะ มีอยู่ในตัวทัพพะและย่อมเปลี่ยนแปลงไปได้ต่าง ๆ ทัพพะ
 คือคำใด ๆ ที่นำมาแยกให้เห็นความแตกต่าง ๆ [จากคำอื่น] ได้
 นามะ คือ คำที่เป็นชื่อ แต่นามะนี้ โดยเหตุที่เป็นชื่อเฉพาะ ท่านจึง
 แยกไว้ต่างหากจากความหมายของทัพพะ.

ชาติหมายถึงชาติกำเนิด คำที่แสดงให้รู้คือสาธารณนาม เช่น โค มนุสฺสโส เป็นต้น
 คุณลักษณะที่อยู่ในรูปธรรมและนามธรรม คำศัพท์ที่แสดงให้รู้คือคุณนาม เช่น สุกโก (วัว)สีขาว
 ทัพพะในที่นี้หมายถึงคำนามที่สำเร็จมาจากศัพท์เป็นต้น เช่น วิสาณิ (วัว)มีเขา นามะในที่นี้หมายถึง
 อสาธารณนาม เช่น ดิสฺสโล นายดิส เป็นต้น

การก ๓ ประเภท^{๔๘}

การกมี ๓ ประเภท คือ

๑. สตุติการก ได้แก่ ความสามารถ หรือพลังที่อยู่ในทัพพัตถุนั้น ๆ เช่น ความสามารถ
ในการไปที่มีอยู่ในบุรุษ เป็นการกโดยตรง
๒. ทพฺพการก ได้แก่ ทัพพัตถุนั้นเป็นที่ยาศัยของความสามารถ เช่น ร่างกายของบุรุษ
เป็นการกโดยฐานอุปจาร
๓. สทฺทการก ได้แก่ ศัพท์อันเป็นตัวแทนของ ๒ อย่างข้างต้น เช่น บุริโส ในอุททาหรณ์ว่า
บุริโส คามิ คัจฉติ เป็นการกโดยการอุปจาร.

^{๔๗}เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๐.

^{๔๘}กลุ่มนิรุกติศาสตร์. ปทฺฐปสฺสีติแปลและอธิบาย เล่ม ๑. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
อุษาการพิมพ์, ๒๕๓๖) หน้า ๒๙๕.

การก ๒ ประเภท

การก ๖ อย่างนี้ เมื่อกล่าวสรุปตามสภาพมี ๒ อย่าง ทำกริยาโดยตรงและโดยอ้อม คือ มุขฺยูปการวเสน กุริยํ กโรตีติ การก^{๔๙}

๑. มุขฺยการก การกโดยตรง ได้แก่ กตฺตุการก เพราะเป็นผู้ทำกริยาให้สำเร็จ

๒. อุปการการก การกโดยอ้อม ได้แก่ การก ๕ อย่างที่เหลือ เพราะเป็นอุปกรณ์ของกตฺตุการก

อีกนัยหนึ่ง การกแบ่งเป็น ๒ ประเภท^{๕๐} คือ

๑) สัพพกริยาพยาปีการก การกที่สามารถทำกริยาทั้งปวงได้ ได้แก่ กตฺตุการก

๒) วิเสสกริยาพยาปีการก การกที่เข้าได้เฉพาะกับกริยาบางประเภทได้แก่การก ๕ อย่าง มีกัมมการกเป็นต้น

๔.๑.๓ อการก

อการก คือ อรรถบทที่มีอรรถสัมพันธ์และอาลปนะเป็นต้น ซึ่งมีได้มีความสัมพันธ์กับบทกริยา ทั้งยังมีได้เป็นเหตุให้กริยาสำเร็จ อีกประการหนึ่งคืออรรถบทที่มีอรรถเหตุและลักษณะเป็นต้น ซึ่งแม้จะมีความสัมพันธ์กับบทกริยา แต่ก็มิได้มีกริยาเป็นผลสำเร็จโดยตรง อการก ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทวิจาร ๑๒ คือ สัมพันธะ ลิงคัตตะ อาลปนะ สหาทิโยคะ เหตุ อิตถัมภูตลักษณะ วิเสสนะ อัจฉนตสังโยค กัมมปวเจนีเย นิทธารณะ อนาทร และ ภาวลักษณะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑.๓.๑ สัมพันธะ หมายถึงอรรถบทที่เป็นอัญญมัญญาเปกชะกล่าวคือความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างวิเสสนสัมพันธ์(บทขยาย) กับวิเสสสัมพันธ์(บทที่ถูกขยาย) โดยมีกริยาการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นตัวเชื่อม ซึ่งเมื่อลงบัญญัติท้ายบทวิเสสนสัมพันธ์แล้ว แผลออกสำเนียงอาตนิบาตว่า แห่ง หรือ ของ มีรูปวิเคราะห์ว่า สมฺพชฺฌนํ สมฺพนฺโห ความเกี่ยวเนื่องกันชื่อว่า สัมพันธะ ตัวอย่างเช่น ธมฺมํ ปุริโส บุรุษของพระราชา

^{๔๙}นิติ. ๕๗๒/๔๕๕.

^{๕๐}พระญาณลังการเถระ รจนา, พระธรรมโมลี และ พระมหานิมิตร์ ธมฺมสาโร ตรวจชำระ จำรูญธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๕๔.

ในตัวอย่างนี้ พระราชามีความสัมพันธ์กับบุรุษในฐานะทรงเป็นผู้พระราชทาน ส่วนบุรุษมีความสัมพันธ์กับพระราชานในฐานะเป็นผู้รับรองที่ทรงพระราชทาน ดังนั้น พระราชากับบุรุษทั้งสองจึงมีความสัมพันธ์กันในฐานะเจ้าเหนือหัวกับข้าราชการบริพาร, ฤๅณโณ เป็นวิเสสนสัมพันธ์ ส่วน บุริโส เป็นวิเสสสัมพันธ์ ก็ความสัมพันธ์กันและกันของพระราชากับบุรุษทั้งสองอาศัยกิริยาการพระราชทานและกิริยาการรับเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์อย่างนี้ เรียกว่า สัมพันธะ

ประเภทของสัมพันธะ

สัมพันธะมีหลายประเภท เช่น สัมพันธะ, สามีสัมพันธะ, สมิปสัมพันธะ, สมุหสัมพันธะ, อวิยวสัมพันธะ, วิจารณ์สัมพันธะ และฐานสัมพันธะ เป็นต้น

๑) สัมพันธะ^{๕๑} หรือภณทสัมพันธะ^{๕๒} หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของทรัพย์กับทรัพย์ในลักษณะที่บววิเสสนะซึ่งลงบัญญัติวิภัติเป็นสามี(เจ้าของทรัพย์) บววิเสสยะเป็น สัม (ทรัพย์) ตัวอย่างเช่น ปทุติ เม ธนํ สกุก ขาแต่ท้าวสักกะ เรามีทรัพย์จำนวนมาก ในตัวอย่างนี้ความสัมพันธ์ระหว่างสามีสัม แสดงด้วยบพว่า เม กับ สัม ซึ่งแสดงด้วยบพว่า ธนํ เรียกว่า สัมพันธะ

๒) สามีสัมพันธะ หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพย์กับเจ้าของทรัพย์นั้นในลักษณะที่ทรัพย์ทำหน้าที่เป็นวิเสสนะในรูปบัญญัติวิภัติ และเจ้าของทรัพย์ทำหน้าที่เป็นวิเสสยะ ตัวอย่างเช่น สกุกโ เทวานมิโนโท ท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งทวยเทพ. บพว่า เทวานํ เป็นวิเสสนะบพขยาย ส่วน อินุโท เป็นวิเสสยะบพที่ถูกขยาย. ข้อความนี้ เมื่อเทียบกับข้อความว่า ฤๅณโณ บุริโส แล้วจะมีข้อแตกต่างกัน คือ ฤๅณโณ ที่เป็นบัญญัติวิภัติมีศักดิ์สูงกว่า บุริโส ส่วนตัวอย่างนี้ เทวานํ ซึ่งเป็นบัญญัติวิภัติ มีศักดิ์ต่ำกว่า อินุโท สกุกโ แต่ เทวานํ ก็เป็นสามีสัมพันธะได้ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องโดยความเป็นบ่าวของ อินุโท ผู้เป็นสามีสัม(นาย)

๓) สมิปสัมพันธะ หมายถึงความสัมพันธ์กันโดยมีบพวิเสสนะเป็นสมิปปี และมีบพวิเสสยะเป็นสมิปปะ ตัวอย่างเช่น อมพวนสุส อวิทุเร ในที่ไม่ไกลแห่งสวนมะม่วง ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างบพว่า อมพวนสุส ซึ่งเป็นสมิปปี กับบพว่า อวิทุเร ซึ่งเป็นสมิปปะ เรียกว่า สมิปสัมพันธะ อีกนัยหนึ่ง บพว่า อมพวนสุส ซึ่งลงบัญญัติวิภัติมีชื่อเรียกว่าสมิปสัมพันธะในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบพที่มีความหมายว่า ใกล้ หรือ ไม่ไกล

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, นิ. ๓๒๐/๒๐๒.

^{๕๒} ฐ. ๓๑๖/๒๐๒.

๔) สมุหสัมพันธ์ หมายถึงความสัมพันธ์กันโดยมีบทวิเสสนเป็นสมุหิกะ (วัตถุที่ถูกรวมให้เป็นหมวดหมู่) และมีบทวิเสสยะเป็นสมุหะ (กลุ่ม, หมวดหมู่) ตัวอย่างเช่น สุวณฺณสุตฺต ราสสิ กองแห่งทอง. ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์กันระหว่างบทว่า สุวณฺณสุตฺต ซึ่งเป็นบทสมุหิกะกับบทว่า ราสสิ ซึ่งเป็นบทสมุหะ เรียกว่า สมุหสัมพันธ์ อีกนัยหนึ่ง บทว่า สุวณฺณสุตฺต ลงฉฺฌฐีวิภคฺติ มีชื่อเรียกว่าสมุหสัมพันธ์ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบทที่มีความหมายว่า หมู่

๕) อวียวสัมพันธ์ หมายถึงความสัมพันธ์กันและกันโดยมีบทวิเสสนะเป็นอวียว (สิ่งที่ประกอบขึ้นจากอวียวะส่วนต่าง ๆ) และมีบทวิเสสยะเป็นอวียวะ (ส่วนต่าง ๆ) ตัวอย่างเช่น มนุสฺสสุสฺสเว เต สีสํ ศีระชะของทําน เหมือนมนุชฺช. ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์กันระหว่างบทว่า เต ซึ่งเป็นอวียว กับบทว่า สีสํ ซึ่งเป็นอวียวะ เรียกว่า อวียวสัมพันธ์. อีกนัยหนึ่ง บทว่า เต ลงฉฺฌฐีวิภคฺติ มีชื่อเรียกว่าอวียวสัมพันธ์ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบทที่มีความหมายว่า อวียวะ

๖) วิการสัมพันธ์ หมายถึงความสัมพันธ์กันโดยมีวิเสสนะเป็นวิการี (สิ่งที่เป็วัตถุดั้งเดิมก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลง) และมีบทวิเสสยะเป็นวิการะ (สิ่งที่เป็รูปโฉมใหม่อันเป็นผลของความเปลี่ยนแปลง) ตัวอย่างเช่น กุฏฺฐญฺญวนํ สตุตฺต ข้าวสตุตฺต ทํจากข้าวเปลือกคั่ว. ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์กันระหว่างบทว่า กุฏฺฐญฺญวนํ ซึ่งเป็นวิการีกับบทว่า สตุตฺต ซึ่งเป็นวิการะ เรียกว่า วิการสัมพันธ์. อีกนัยหนึ่ง บทว่า กุฏฺฐญฺญวนํ ลงฉฺฌฐีวิภคฺติ มีชื่อเรียกว่าวิการสัมพันธ์ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบทที่มีความหมายว่า วิการะ

๗) ฐานสัมพันธ์ หมายถึงความสัมพันธ์กันโดยมีบทวิเสสนะเป็นฐานี (สิ่งที่ตั้งอยู่ ณ สถานที่นั้น ๆ) และมีบทวิเสสยะเป็นฐานะ (สถานที่อันเป็นที่ตั้ง) ตัวอย่างเช่น จาตุมฺมหาราชิกานํ จานํ ภูมิอันเป็นิवासถานของเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา. ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์กันระหว่างบทว่า จาตุมฺมหาราชิกานํ ซึ่งเป็นฐานีกับบทว่า จานํ ซึ่งเป็นฐานะ เรียกว่า ฐานสัมพันธ์. อีกนัยหนึ่ง บทว่า จาตุมฺมหาราชิกานํ ลงฉฺฌฐีวิภคฺติ มีชื่อเรียกว่าฐานสัมพันธ์ ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบทที่มีความหมายว่า ภูมิ หรือ ที่ตั้ง

๘) สัมพันธสัมพันธ์ หมายถึงความสัมพันธ์กันโดยมีบทวิเสสนะเป็นสัมพันธิ (ผู้ที่ถูกเกี่ยวข้อง) และมีบทวิเสสยะเป็นสัมพันธะ (ผู้ที่มีส่วนเข้ามาเกี่ยวข้อง) ตัวอย่างเช่น ปุตุตาปิ ตสฺส พหโว บุตรของเขามีจำนวนมาก. ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์กันระหว่าง ปุตุตาปิ ซึ่งเป็นสัมพันธะกับบทว่า ตสฺส ซึ่งเป็นสัมพันธิ เรียกว่า สัมพันธสัมพันธ์. อีกนัยหนึ่ง บทว่า ตสฺส ลงฉฺฌฐีวิภคฺติมีชื่อเรียกว่าสัมพันธสัมพันธ์ ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบทอื่นซึ่งมีความสัมพันธ์กับตนโดยฐานะใดฐานะหนึ่ง

สัมพันธสัมพันธ์นี้ ในปทฐปฐิทธิและนิตติที่ปนีท่านเรียกชื่อว่า การยสัมพันธ์ เหมือนกัน แต่ก็มีข้อแตกต่างกันอยู่การแสดงตัวอย่าง คือ ในปทฐปฐิทธิแสดงตัวอย่างว่า ยวสุส องกุโร, เมฆสุส สทโท, ปุตุตาปี ตสุส พทโว, กมฺมานํ ผลํ วิปาโก.^{๕๓} ส่วนในนิตติที่ปนีท่านเว้นตัวอย่างว่า ปุตุตาปี ตสุส พทโว แสดงตัวอย่างว่า ยวสุส องกุโร, เมฆสุส สทโท, ปุปฺมานํ คนฺโธ, ผลานํ รโส. อคฺคิสฺส ฐโม อิจฺจาติ การยสมฺพนฺโธ นาม.^{๕๔}

นอกจากนี้ ในคัมภีร์ทั้งสองนี้ยังแสดงไว้ตรงกันอีก ๓ อย่าง คือ

๑) อวตถาสัมพันธะ หมายถึงความสัมพันธ์กันโดยมีบัพทิสสนะเป็นอวตถวันตะ (สภาวะธรรมที่มีกำหนดเวลา) และมีบัพทิสสนะเป็นอวตถะ (การกำหนดเวลา) ตัวอย่างเช่น ขนฺธานํ ปาตุภาโว ความปรากฏแห่งขันธ์ทั้งหลาย. ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างบพว่า ขนฺธานํ ซึ่งเป็นอวตถวันตะกับบพว่า ปาตุภาโว ซึ่งเป็นอวตถะ เรียกว่า อวตถาสัมพันธะ. อีกนัยหนึ่ง บพว่า ขนฺธานํ ลงจฺญฐิวิภตฺติมีชื่อเรียกว่าอวตถสัมพันธะ ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องกับบพที่มีกำหนดเวลา

๒) คุณสัมพันธะ หมายถึงความสัมพันธ์กันโดยมีบัพทิสสนะเป็นคุณิ (ทัฬหที่มีคุณ) และบัพทิสสนะที่เป็นคุณ (ลักษณะเฉพาะ) ตัวอย่างเช่น สุวณฺณสุส วณฺโณ สีแห่งทอง. ในตัวอย่างนี้ ความสัมพันธ์กันระหว่างบพว่า สุวณฺณสุส ซึ่งเป็นคุณิกับบพว่า วณฺโณ ซึ่งเป็นคุณ เรียกว่า คุณสัมพันธะ. อีกนัยหนึ่ง บพว่า สุวณฺณสุส ลงจฺญฐิวิภตฺติ มีชื่อเรียกว่าคุณสัมพันธะ ในฐานะที่เกี่ยวเนื่องกับบพที่เป็นคุณ. ในคุณสัมพันธะนี้ ปทฐปฐิทธิกับนิตติที่ปนีแสดงตัวอย่างแตกต่างกัน คือ ตัวอย่างคุณสัมพันธะของปทฐปฐิทธิมีอยู่ในการยสัมพันธ์ของนิตติที่ปนี เช่น ปุปฺมานํ คนฺโธ, ผลานํ รโส.

๓) กริยาสัมพันธ์ หมายถึงความสัมพันธ์กับกริยาอาการของศัพท์ที่ลงจฺญฐิวิภตฺติ ตัวอย่างเช่น ปาทสุส อุกฺขิปนํ การยกขึ้นแห่งเท้า

อีกอย่างหนึ่ง ในนิตติที่ปนีท่านแสดงส่วนความสัมพันธ์ของบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน ในฐานะญาติ (ที่ปทฐปฐิทธิแสดงไว้โดยย่อ) อีก ๓ อย่างว่า^{๕๕} ตสุส มาตา, ตสุส ปิตาอิจฺจาติ ชนกสมฺพนฺโธ นาม ตัวอย่างว่า มารดาของเขา, บิดาของเขา เป็นต้น ชื่อว่า ชนกสัมพันธะ. ตสุสา

^{๕๓}ฐ. ๓๑๖/๒๐๓.

^{๕๔}น. ๓๒๐/๒๐๓.

^{๕๕}น. ๓๒๐/๒๐๒.

ปุตุโต, ตสุสา, ฐิตา, อิจจาติ, ชญญสมฺพนฺโห นาม, ตัวอย่างว่า บุตรของนาง, ธิดาของนาง เป็นต้น
ชื่อว่า ฐัญญุสัณฺพันธะ. ตสุส, ภาตา, ตสุส, ภคินี, อิจจาติ, กุลสมฺพนฺโห นาม, ตัวอย่างว่า พี่ชายน้องชาย
ของเขา, พี่สาวน้องสาวของเขา เป็นต้น ชื่อว่า กุลสัณฺพันธะ

ชื่อของสัณฺพันธะนี้มีมากมายตั้งได้ตามความหมายของศัพท์ที่เป็นวิเศษยะ แต่ที่กล่าวกัน
โดยมากคือ ๘ อย่างที่กล่าวไว้ตอนต้น

๔.๑.๓.๒ ลิงคัตถะ ส่วนที่ซ่อนเร้นอันไม่ปรากฏ เรียกว่า ลิงค์ มีวิเคราะหว่า ลินฺ อปากฺก
องฺคนฺติ ลิงค์ อีกนัยหนึ่ง ลิงค์หมายถึงศัพท์ที่ทำให้ความหมายซึ่งซ่อนเร้นอยู่ปรากฏชัด มีวิเคราะหว่า
ลินฺมตฺถํ คเมติ โพเธตฺติ ลิงคํ.^{๕๖} ลิงค์มี ๒ อย่าง คือ ปกติลิงค์ ได้แก่ศัพท์ที่ยังไม่ลงวิภัตติ นิปผันลิงค์
ได้แก่ ศัพท์ที่ลงวิภัตติจำแนกลิงค์แล้ว

ลิงคัตถะ แปลว่า ความหมายของลิงค์หรือลักษณะเฉพาะของลิงค์ มีวิเคราะหว่า ลิงฺคตฺส
อตฺถํ ลิงฺคตฺถํ ลิงคัตถะมี ๓ ลักษณะ คือ

๑) วิสทาการลิงคัตถะ ลิงคัตถะกล่าวคือลักษณะท่าทาง[อาการ]ที่องอาจ[สะอาด]
ตัวอย่างเช่น ปุริโส บุรุษ. ในตัวอย่างนี้ ปุริศศัพท์ลงวิภัตติ แล้ว เป็นปุริโส ทำให้ทราบได้ว่าเป็น
บุรุษลิงค์ เหมือนลักษณะหรือท่าทางของบุรุษในอิริยาบถต่าง ๆ เช่น ท่าทางในอิริยาบถยืน เดิน กิน พุด
เป็นต้นมีความองอาจ เมื่อผู้อื่นเห็นท่าทางเช่นนั้น จึงทราบว่าเป็นบุรุษ จึงเรียกว่า วิสทาการ ลิงคัตถะ

๒) อวิสทาการลิงคัตถะ ลิงคัตถะกล่าวคือลักษณะท่าทาง[อาการ]ที่ไม่องอาจ[ไม่สะอาด]
ตัวอย่างเช่น อิตฺถิ สตรี. ในตัวอย่างนี้ อิตฺถิศัพท์ลงวิภัตติ แล้ว เป็นอิตฺถิ ทำให้ทราบได้ว่าเป็น
เป็นอิตฺถิลิงคัตถะคือการันต์ เหมือนลักษณะหรือท่าทางของสตรีในอิริยาบถต่าง ๆ เช่น ท่าทางในอิริยาบถ
ยืน เดิน กิน พุด เป็นต้นไม่มีความองอาจ เมื่อผู้อื่นเห็นท่าทางเช่นนั้น ก็ทราบว่าเป็นสตรี จึงเรียกว่า
อวิสทาการลิงคัตถะ

๓) เนววิสทนาวิสทาการลิงคัตถะ หรือมัชฌิมาการลิงคัตถะ^{๕๗} ลิงคัตถะกล่าวคือลักษณะ
ท่าทางกลาง ๆ จะว่าองอาจ ก็ไม่ใช่ จะว่าไม่องอาจก็ไม่ใช่ ตัวอย่างเช่น จิตฺตํ จิต. ในตัวอย่างนี้
จิตตศัพท์การันต์ ลงวิภัตติ สำเร็จรูปเป็น จิตฺตํ เหมือนลักษณะหรือท่าทางของบัณฑิตก็

^{๕๖}นิ. ๒๔๙/๑๖๓.

^{๕๗}นิ. ๒๔๙/๑๖๕.

ในอริยาบถต่าง ๆ เช่น ท่าทางในอริยาบถ ยืน เดิน กิน พุด เป็นต้นกลาง ๆ จะว่าองอาจก็ไม่ใช่ว่าไม่องอาจก็ไม่ใช่ว่า เมื่อผู้อื่นเห็นท่าทางเช่นนั้น จึงทราบว่าเป็นบัณฑิตก็ จึงเรียกว่า เนววิสห-นาวิสหการลึงค์ัตถะ

ประเภทของลึงค์ัตถะ

ลึงค์ัตถะนั้น มี ๒ ประเภท^{๕๔} คือ

๑) สุทธลึงค์ัตถะ หมายถึงลึงค์ัตถะล้วน ๆ ไม่ระคนด้วยกรรมเป็นต้น ตัวอย่างเช่น บุริโส บุรุษ. ในตัวอย่างนี้ คำว่า บุริโส เป็นสุทธลึงค์ัตถะ เพราะไม่ระคนกับอรรถของการก็มีกรรมเป็นต้น

สุทธลึงค์ัตถะมี ๖ อย่างคือ สลึงคะ สลึงขยะ สปริมานะ อุปสัคคัตถะ นิปาตัตถะ และปาฏิปาติกัตถะ

(๑) สลึงคะ ได้แก่ศัพท์ที่แจกวัดติสำเร็จเป็น ๓ ลึงค์ คือ ปุงลึงค์ ตัวอย่างเช่น บุริโส บุรุษ อิตถิลึงค์ ตัวอย่างเช่น กณฺฐภา นางสาวน้อย นบุสกลึงค์ ตัวอย่างเช่น จิตฺตํ จิต

(๒) สลึงขยะ ได้แก่ลึงค์ัตถะที่เป็นสังขยา ตัวอย่างเช่น เอโก หนึ่ง เทว สอง ตโย สาม พหุ มาก เป็นต้น

(๓) สปริมานะ ได้แก่ศัพท์ที่กล่าวถึงการชั่งตวง ตัวอย่างเช่น วิหตุติ หนึ่งคืบ หตุโถ หนึ่งศอก โทโถ หนึ่งทะนาน อาฬหํ หนึ่งอาฬหกะ เป็นต้น

(๔) อุปสัคคัตถะ ได้แก่ศัพท์ที่เป็นอุปสัคค ตัวอย่างเช่น ปอป เป็นต้น

(๕) นิปาตัตถะ ได้แก่ศัพท์ที่เป็นนิบาต ตัวอย่างเช่น จ วา เป็นต้น ศัพท์ที่ลง ตุน ตวาน ตวา ตเว ตํ และขตฺตํ บัจจย จัดเข้าในนิบาต

(๖) ปาฏิปาติกัตถะ ได้แก่ อตฺถิ สกฺกา ลพฺภา เป็นต้น

๒) สังสัฏฐลึงค์ัตถะ หมายถึงลึงค์ัตถะที่ระคนกับอรรถของการก็มีกรรมการเป็นต้น ตัวอย่างเช่น บุริโส ปสฺสียติ บุรุษ ย่อมถูกเห็น ก็ในตัวอย่างนี้ คำว่า บุริโส เป็นลึงค์ัตถะที่ระคนกับอรรถของวุตตกรรมการในฐานะที่ถูกกริยาของบุคคลอื่นเห็น ดังนั้น คำว่า บุริโส ในประโยคนี้นี้ จึงจัดเป็นสังสัฏฐลึงค์ัตถะ. สังสัฏฐลึงค์ัตถะ มี ๒ อย่าง คือ วุตตสังสัฏฐะ และอวุตตสังสัฏฐะ.

^{๕๔} ฐ. ๒๔๓/๑๖๔., นิตติ. ๕๗๗/๔๗๔.

วุตตสังสังสุระ คือ บทที่สำเร็จมาจากสมาส ตัทธิธ อาชยาต และกิต มี ๔ อย่าง คือ

(๑) สมาสวุตตสังสังสุระ สังสังสุระอันสมาสกล่าว มี ๗ อย่าง คือ การก ๖ อย่าง และสัมพันธะ หรือมี ๘ อย่าง โดยเพิ่มภาวะ

(๒) ตัทธิธวุตตสังสังสุระ สังสังสุระอันตัทธิธกล่าว มี ๗ อย่าง หรือ ๘ อย่างเหมือนกับสมาสวุตตสังสังสุระ

(๓) อาชยาตวุตตสังสังสุระ สังสังสุระอันอาชยาตกล่าว มี ๓ อย่าง คือ กัตตุ กัมมะ และภาวะ

(๔) กิตวุตตสังสังสุระ สังสังสุระอันกิตกล่าว มี ๗ อย่าง คือ การก ๖ และภาวะ

วุตตสังสังสุระนี้ ลงปฐมวาทิตีเท่านั้น ดังท่านกล่าวไว้ในปทรูปสิทธิว่า

ปฐมาวุปสคตุเถ

เกสญจตุเถ นิปาทสพทาน

ลึงคาทิเก จ สุทุเร-

ภินิเต กมฺมาทิอตุเถปิ.^{๕๙}

ปฐมวาทิตีเท่านั้นย่อมลงในอรรถแห่งอุปสรรค ในอรรถแห่งนิบาตบางพวก ในอรรถแห่งสุทฺถลึงคัตถะที่ประกอบด้วยลึงคเป็นต้น และแม้ในอรรถแห่งกรรมเป็นต้นที่สมาสเป็นต้นกล่าว.

วุตตสังสังสุระ คือ สังสังสุระลึงคัตถะที่สมาสเป็นต้นไม่ได้กล่าว มีอยู่หลายอย่าง ตัวอย่างเช่น กัตตุสังสังสุระ กัมมสังสังสุระ เป็นต้น วุตตสังสังสุระนี้เป็นวิสัยของทุติยวาทิตีเป็นต้น แต่วุตตสังสังสุระ นี้ มีกล่าวไว้ในนิจุตติที่ปีเท่านั้น ส่วนคัมภีร์อื่นมีปทรูปสิทธิและสัททนีติเป็นต้นไม่ได้กล่าวไว้

๔.๑.๓.๓ อาลปนะ

อาลปนะ หมายถึงการร้องเรียก มีรูปวิเคราะห์ว่า อา อภิมุข กตุวา ลปนํ อาลปนํ^{๖๐} การเรียกซึ่ง ๆ หน้า ชื่อว่าอาลปนะ. บทอาลปนะนั้นแปลเป็นไทยออกสำเนียงอายตนิบาตว่า แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่ ตามฐานะของผู้ที่ถูกร้องเรียกกับผู้ร้องเรียก ตัวอย่างเช่น โภติ อิตฺติ ดูก่อนสุภาพสตรี. ในตัวอย่างนี้ การร้องเรียกว่า โภติ อิตฺติ เป็นอาลปนะ.

^{๕๙}ฐ. ๒๘๓/๑๖๘.

^{๖๐}ฐ. ๒๘๓/๑๖๙.

อีกนัยหนึ่ง สิ่งที่ถูกร้องเรียก ชื่อว่า อาลปนะ มีวิเคราะหว่า อา อภิมุข กตฺวา ลปิตพฺพนฺติ อาลปน^{๖๐} สิ่งที่ถูกร้องเรียกซึ่ง ๆ หน้า ชื่อว่าอาลปนะ. ตัวอย่างเช่น โภติ อิตฺถิ เนสฺสุภาพสฺสตี. ในตัวอย่างนี้ สตรีที่ถูกร้องเรียก ชื่อว่า อาลปนะ. อาลปนะแบ่งเป็น ๒ ประเภท แต่มีหลายนัย ซึ่งสรุปได้ดังนี้

ทุกนัยหมวดที่ ๑^{๖๑}

อาลปนะมี ๒ ประเภท คือ สาทรอาลปนะ อนาทรอาลปนะ

๑) สาทรอาลปนะ ได้แกการร้องเรียกที่ให้เกิดภัยแก่ผู้ถูกร้องเรียก ตัวอย่างเช่น เอหิ สมฺมมาเถตฺตํ เพื่อน.

๒) อนาทรอาลปนะ ได้แกการร้องเรียกที่ไม่ให้เกิดภัยแก่ผู้ถูกร้องเรียก ตัวอย่างเช่น เอหิ เช เนสฺสวชฺช จงมา.

ทุกนัยหมวดที่ ๒^{๖๒}

อาลปนะมี ๒ ประเภท คือ สชีวอาลปนะ และนิชชีวอาลปนะ

๑) สชีวอาลปนะ อาลปนะที่เป็นการร้องเรียกสิ่งมีชีวิต ตัวอย่างเช่น โภ ปุริสฺสํ ดูก่อนนุรุษวเทหิ โภ สงฺข^{๖๔} จงกล่าวเถตฺตํ สังฆะ.

๒) นิชชีวอาลปนะ อาลปนะที่เป็นการร้องเรียกสิ่งไม่มีชีวิต ตัวอย่างเช่น โภ ปุณฺณสิเล ดูก่อนนุรุษ (หรือดูก่อนกอนนินนา). อุมฺมุชฺช โภ ปุณฺณสิเล^{๖๕} ดูก่อนนุรุษ เจ้าจงขัดสีก.

ทุกนัยหมวดที่ ๓

อาลปนะมี ๒ ประเภท คือ ปัจจักษอาลปนะ และอปัจจักษอาลปนะ

^{๖๐}พระญาณลังการเถระ วจนา, พระธรรมโมลี และ พระมหานิมิตฺต ฐมฺมสาโร ตรวจฺจํระ จํรูนุ ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพทไวยากรณ์บาลี. หน้า ๙๓.

^{๖๑}นิ. ๒๘๙/๑๖๖.

^{๖๒}นิ. ๒๘๙/๑๖๗., พระญาณลังการเถระ วจนา, พระธรรมโมลี และ พระมหานิมิตฺต ฐมฺมสาโร ตรวจฺจํระ จํรูนุ ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพทไวยากรณ์บาลี. หน้า ๙๓.

^{๖๔}ที.มหา (บาลี) ๑๐/๓๑๕/๓๗๕

^{๖๕}ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๕๙๙/๓๘๕

- ๑) ปัจจัยขาลปนะ ขาลปนะที่เป็นการร้องเรียกต่อหน้า ตัวอย่างเช่น โภ ปุริส ดูก่อนบุรุษ
- ๒) อปปัจจัยขาลปนะ ขาลปนะที่เป็นการร้องเรียกผู้ที่ไม่ปรากฏต่อหน้า หรือเรียกหาผู้ที่หายไป ตัวอย่างเช่น กหิ เอกปุตตก^{๖๖} ดูก่อนลูกน้อยคนเดียว เจ้าอยู่ที่ไหน

ทุกนัยหมวดที่ ๓

ขาลปนะมี ๒ ประเภท คือ นิยมขาลปนะ และอนิยมขาลปนะ

- ๑) นิยมขาลปนะ ขาลปนะที่เป็นการร้องเรียกกำหนดตัวบุคคล ตัวอย่างเช่น โภ ปุริส ดูก่อนบุรุษ ในตัวอย่างนี้ โภ ปุริส เป็นการกำหนดเรียกผู้ที่เป็นบุรุษเท่านั้น ไม่เรียกสตรี
- ๒) อนิยมขาลปนะ ขาลปนะที่เป็นการร้องเรียกไม่กำหนดบุคคล ตัวอย่างเช่น อจฺจริยํ วต โภ อพฺภูตํ วต โภ^{๖๗} น้าอจฺจจรรยํ หนอ ท่านผู้เจริญ เรื่องนี้ไม่เคยมีมาเลยหนอ ท่านผู้เจริญ. ในตัวอย่างนี้ โภ ไม่ได้กำหนดว่าเป็นหญิงหรือชาย เป็นการเรียกรวม จึงเรียกว่า อนิยมขาลปนะ

๔.๑.๓.๔ สหาติโยคะ (สมวายะ)^{๖๘}

อรรถคือความพร้อม ชื่อว่า สหาติโยคะ มีรูปวิเคราะห์ว่า สหาติหิ โยโค สหาติโยโค การประกอบหรือการสัมพันธ์ที่ลงท้ายด้วยตติยวิภัติเข้ากับบทมี สห เป็นต้น เรียกว่า สหาติโยคะ สหาติโยคะ มี ๓ ประเภท คือ สหโยคะ สหาติโยคะ และสหัตตะ

- ๑) สหโยคะ สมวายะกล่าวคือศัพท์ที่มีความพร้อม ซึ่งสัมพันธ์เข้ากับบทว่า สห ตัวอย่างเช่น สหาปี คคฺเคน สโม พระสงฆ์ทำกรรมร่วมกับภิกษุชื่อว่าคคฺคะ. ในตัวอย่างนี้ บทว่า คคฺเคน ชื่อว่าสหโยคะ ในฐานะที่สัมพันธ์เข้ากับ สห นิบาต
- ๒) สหาติโยคะ สมวายะกล่าวคือศัพท์ที่มีความพร้อมเพียงซึ่งสัมพันธ์เข้ากับบทว่า สหฺติ, วินา, นานา, สมิ ตัวอย่างเช่น นิสีทิ ภควา สหฺติ ภิกฺขุสงฺฆเณ^{๖๙} พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วย

^{๖๖}ม.ม. (บาลี) ๑๓/๕๓๕/๔๘๙

^{๖๗}ที.สี. (บาลี) ๙/๑๐๐/๗๘

^{๖๘}นิ. ๓๐๖/๑๘๐., พระญาณลังการเถระ รจนา, พระธรรมโมลี และ พระมหานิมิตร ธรรมสภาโร ตรวจชำระ จำรูญ ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๙๔.

^{๖๙}วิ.ม. (บาลี) ๕/๑๕๓/๒๑๐

ภิกษุสงฆ์ ประทับนั่งแล้ว ในตัวอย่างนี้ บทว่า ภิกษุสงฆ์ เหนือว่า สหาคิโยคะ ในฐานะสัมพันธ์เข้ากับ สหุติ ศัพท์ ซึ่งเป็นศัพท์ที่ทวนสงเคราะห์เข้าด้วยอาทิสัพท์

๓) สหัตถะ สมวาเยที่มีอรรถของสห ทั้ง ๆ ที่ไม่มี สห ศัพท์เป็นต้นประกอบอยู่ด้วย ตัวอย่างเช่น เทวทูตโต โกกาลิเกน คจฺจติ พระเทวทูต ไปพร้อมกับพระโกกาลิกะ. ในตัวอย่างนี้ บทว่า โกกาลิเกน ชื่อว่าเป็นสหัตถะ เพราะมีอรรถของสหศัพท์ปรากฏอยู่ แม้จะไม่มี สห ศัพท์ ประกอบอยู่ด้วยก็ตาม

อีกนัยหนึ่ง สหาคิโยคะหรือสมวาเย เรียกชื่อตามตัวขยาย มี ๓ ประเภท คือ คุณสมวาเย ทัพพสมวาเย และกิริยาสมวาเย

๑) คุณสมวาเย สมวาเยคือความเสมอกันหรือพร้อมเพรียงกันโดยคุณสมบัติอย่างใด อย่างหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ปุตุเตน สห ภูโล ปิตา บิดาและบุตรเป็นคนอัน. ในตัวอย่างนี้ ปุตุเตน ชื่อว่า คุณสมวาเยในฐานะที่มีความเสมอกันกับบิดาโดยคุณคือความเป็นคนอัน

๒) ทัพพสมวาเย สมวาเยคือความเสมอกันหรือพร้อมเพรียงกันโดยทัพพะสิ่งของ ตัวอย่างเช่น ปุตุเตน สห ธนวา ปิตา บิดาและบุตรเป็นผู้มีทรัพย์. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ปุตุเตน ชื่อว่า เป็นทัพพสมวาเยในฐานะที่มีความเสมอกันกับบิดาในเรื่องของทัพพะสิ่งของเช่นทรัพย์เงินทอง เป็นต้น

๓) กิริยาสมวาเย สมวาเยคือความเสมอกันหรือพร้อมเพรียงกันโดยกิริยาการกระทำ ตัวอย่างเช่น ปุตุเตน สห ปาวิสิ ปิตา บิดาเข้าไปพร้อมกับบุตร. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ปุตุเตน ชื่อว่า เป็นกิริยาสมวาเยในฐานะที่มีความเสมอกันกับบิดาในเรื่องของกิริยาการเข้าไป

๔.๑.๓.๕ เหตุ^{๗๐}

อรรถเหตุ แปลออกสำเนียงอายตนิบาตว่า เพราะ มีรูปวิเคราะห์ว่า หิโนติ ปวตฺตติ ผล์ เอเตนาติ เหตุ^{๗๑} สิ่งที่ทำให้ผลบังเกิด ชื่อว่าเหตุ. เหตุแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท แต่แบ่งได้หลายนัย ดังต่อไปนี้

^{๗๐}พระญาณลังการเถระ รัชกาลที่ ๑, พระธรรมโมลี และ พระมหานิมิตฺต ธรรมสาโร ตรวจฺจํระ จํรณญ ธรรมดา แปลเรียบเรียง. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี. หน้า ๙๖.

^{๗๑}นิ. ๓๐๘/๑๘๑.

ติกนัยหมวดที่ ๑

เหตุนี้ จำแนกตามเกณฑ์การลงวิภัตติมี ๓ ประเภท คือ ตติยาเหตุ ปัญจมีเหตุ และ สัตตมีเหตุ

๑) ตติยาเหตุ หมายถึงอรรพทที่เป็นเหตุที่ลงท้ายด้วยตติยวิภัตติ ตัวอย่างเช่น อนุเนน วสติ ภิกขุ ภิกขุ ย่อมอยู่ เพราะข้าว. ในตัวอย่างนี้ อนุเนน เป็นเหตุที่ลงท้ายด้วยตติยวิภัตติ

๒) ปัญจมีเหตุ หมายถึงอรรพทที่เป็นเหตุที่ลงท้ายด้วยปัญจมี ตัวอย่างเช่น จตุณฺโณ อริยสจฺจานํ อนุโณธา เพราะไม่ตรัสรู้ อริยสัจ ๔. ในตัวอย่างนี้ บทว่า อนุโณธา เป็นเหตุที่ลงท้ายด้วยปัญจมีวิภัตติ

๓) สัตตมีเหตุ หมายถึงอรรพทที่เป็นเหตุที่ลงท้ายด้วยสัตตมีวิภัตติ ตัวอย่างเช่น กุณฺฐโร ทนฺเตสุ ญฺญวเต ช่างถูกฆ่าเพราะงา. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ทนฺเตสุ เป็นเหตุที่ลงท้ายด้วยสัตตมีวิภัตติ

ติกนัยหมวดที่ ๒

เหตุนี้ จำแนกตามหน้าที่มี ๓ ประเภท คือ ชนกเหตุ สัมปาปกเหตุ และญापกเหตุ

๑) ชนกเหตุ หมายถึงเหตุที่เป็นต้นเหตุทำให้สิ่งต่าง ๆ บังเกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น พิชโต อญฺเฐว ชายติ หน้อย่อมเกิดจากเมล็ด. ในตัวอย่างนี้ บทว่า พิชโต เป็นชนกเหตุซึ่งเป็นต้นเหตุที่ทำให้ หนอของเมล็ดพันธุ์เกิดขึ้น

๒) สัมปาปกเหตุ หมายถึงเหตุที่เป็นเครื่องมือในการเข้าถึงสิ่งต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น ตีรํ นาวาย ปาปฺณิ เข้าถึงฝั่งด้วยเรือ. ในตัวอย่างนี้ บทว่า นาวาย เป็นสัมปาปกเหตุซึ่งเป็นเครื่องมือในการทำให้ถึงฝั่ง.

๓) ญापกเหตุ หมายถึงเหตุที่เป็นเครื่องหมายแสดงให้ทราบถึงผลอย่างใดอย่างหนึ่งได้ โดยอนุमान ตัวอย่างเช่น ฐุมโต อคฺคิ อตุถิติ ฃายติ เพราะครัน จึงทราบว่ามีไฟอยู่. ในตัวอย่างนี้ ฐุมโต เป็นเครื่องหมายแสดงให้ทราบว่า มีการจุดไฟอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง ญापกเหตุมี ๓ ชนิด คือ

(๑) สภาวญापกเหตุ หมายถึงญापกเหตุที่เป็นสภาพหรือคุณสมบัติของสิ่งนั้น ๆ ตัวอย่างเช่น อญฺหตุตา อคฺคิ อตุถิติ ฃายติ เพราะรู้สึกร้อน จึงทราบว่ามีไฟอยู่. ในตัวอย่างนี้ บทว่า อญฺหตุตา เป็นเหตุที่ระบุถึงสภาพหรือคุณสมบัติของไฟ

(๒) พยติเรกญาปกเหตุ หมายถึง ญาปกเหตุกล่าวคือสภาพหรือคุณสมบัติที่ตรงกันข้ามกับสิ่งนั้น ๆ ตัวอย่างเช่น สีตตุตา อคฺคิ นตฺถิติ ฌายติ เพราะรู้สึกเย็น จึงทราบได้ว่าไฟไม่มี. ในตัวอย่างนี้ บทว่า สีตตุตา เป็นเหตุที่ระบุถึงสภาพหรือคุณสมบัติที่ตรงกันข้ามกับคุณสมบัติของไฟ ดังนั้น เมื่อคุณสมบัติตรงกันข้ามกับไฟปรากฏ ก็แสดงให้ทราบได้ว่า ไม่มีไฟนั่นเอง

(๓) การียญาปกเหตุ หมายถึง ญาปกเหตุที่เป็นผลพวงที่ได้รับ ตัวอย่างเช่น ฐมโต อคฺคิ อตฺถิติ ฌายติ เพราะควัน จึงทราบได้ว่า ไฟมีอยู่. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ฐมโต ซึ่งเป็นผลพวงของไฟเป็นเหตุให้บุคคลอยู่ ณ สถานที่ไกลทราบได้ว่าไฟมีอยู่ ดังนั้น คำว่า ฐมโต ในฐานะที่เป็นเหตุและผลในขณะเดียวกัน จึงได้ชื่อว่ากรียญาปกเหตุ

ติกนัยหมวดที่ ๓

เหตุนั้นแบ่งตามความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลเป็น ๓ ประเภท คือ นานาเหตุ ปัจเจกเหตุ และปรัมปรเหตุ

๑) นานาเหตุ หมายถึงเหตุหลายอย่าง แต่ให้เกิดผลเพียงอย่างเดียว ตัวอย่างเช่น กมฺมสฺส กตตุตา อูปจิตตุตา อุตฺตสนฺตฺตา วิปฺลตฺตา อูปฺปนฺนํ โหติ จกฺขุวิญญฺาณํ จักฺขุวิญญฺาณํ เกิดเพราะกรรมที่กระทำไว้ สังสมไว้ ก่อไว้ ทำให้ไฟบุญญ์ไว้เป็นต้นเหตุ. ในตัวอย่างนี้ บทว่า กมฺมสฺส กตตุตา, อูปจิตตุตา, อุตฺตสนฺตฺตา ต่างก็ทำให้เกิดผลเป็นอย่างเดียวกันคือการเกิดขึ้นของจักขุวิญญาน

๒) ปัจเจกเหตุ หมายถึงเหตุเดียวและมีผลเดียว ตัวอย่างเช่น ทานโต โภควา โหติ เป็นผู้มียโภสมบัติ เพราะทาน. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ทานโต เป็นเหตุเดียวที่มีผลเฉพาะอย่าง

๓) ปรัมปรเหตุ หมายถึงเหตุที่ต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ ตัวอย่างเช่น สิลโต ปมฺุโท โหติ, ปมฺุทา โหติ สุขิโต ศิลเป็นเหตุให้เกิดความปลาบปลื้มยินดี, ความปลาบปลื้มยินดี เป็นเหตุให้เกิดความสุข. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ปมฺุทา เป็นเหตุที่ต่อเนื่องมาจากเหตุคือ สิลโต

๔.๑.๓.๖ อิตถัมภูตลักษณะ

อรรถบทที่ระบุถึงลักษณะพิเศษที่เด่นหรือด้อยของบุคคล หรือของสิ่งของ เรียกว่า อิตถัมภูตลักษณะ มีรูปวิเคราะหว่า อิตฺถํ ภูโต อิตฺถมฺุภูโต, อิตฺถมฺุภูตสฺส ลกฺขณํ อิตฺถมฺุภูตลกฺขณํ บุคคลผู้ถึงความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าอิตถัมภูต, ลักษณะของบุคคลผู้ถึงความเป็นเช่นนั้น เรียกว่า อิตถัมภูตลักษณะ. ตัวอย่างเช่น เนตฺเตน กาณํ ปสฺสตี เขาเห็นคนมีนัยตาบอด. บทว่า เนตฺเตน เป็นเครื่องสังเกตทำให้ทราบว่าผู้นี้เป็นผู้ตาบอด ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษที่ด้อยของบุคคลนั้น เพราะเหตุนี้ บทว่า เนตฺเตน จึงได้ชื่อว่าอิตถัมภูตลักษณะ. สา กาฬี ทาสี ภินฺเนน สีเสน โลหิตฺเตน

คลนฺเตน ปติวิสุสกานํ อุกฺขมาเปติ^{๗๒} นางทาสีชื่อว่ากาฬี มีศรีษะแตก มีโลหิตไหลอยู่ณั้น เทียบพ้องเพื่อนบ้าน. บทว่า ภินฺเนน สีเสน โลหิเตน คลนฺเตน เป็นเครื่องสังเกต ทำให้ทราบว่า นางกาฬีมีความแปลกพิเศษแตกต่างจากผู้อื่นทั่วไป เพราะเหตุนั้น บทว่า ภินฺเนน สีเสน จึงได้ชื่อว่าอิตถัมภูตลักษณะ

๔.๑.๓.๗ วิเสสนะ

วิเสสนะ คือคำนามที่ทำหน้าที่ขยายคำนามหลัก มีรูปวิเคราะห์ว่า วิเสสียติ วิเสสิตัพพ อเนนาติ วิเสสนํ^{๗๓} ศัพท์ที่ใช้ทำหน้าที่ขยายวิเสสิตัพพบท เรียกว่า วิเสสนะ ตัวอย่าง เช่น ตปสา อุตฺตโม ผู้ประเสริฐโดยตบะ. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ตปสา เป็นคำนามที่ขยายคำนามว่า อุตฺตโม มิให้กินความคาบเกี่ยวกับความหมายอื่นคือเป็นคำจำกัดขอบเขต เพื่อมิให้เข้าใจว่าเป็นผู้ประเสริฐโดยตระกูลหรือโดยอย่างอื่น เพราะเหตุนี้ บทว่า ตปสา จึงได้ชื่อว่าวิเสสนะ

วิเสสนะนั้น ทานแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ๒ นัย

ทุกนัยหมวดที่ ๑

วิเสสนะแบ่งโดยประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ

๑) ภินนาธิกรณวิเสสนะ หมายถึงคำวิเสสนะที่มีวิภัตติต่างจากคำวิเสสยะที่ตนกำลังทำหน้าที่ขยายอยู่ ตัวอย่างเช่น ตปสา อุตฺตโม ผู้ประเสริฐโดยตบะ. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ตปสา ซึ่งเป็นบทวิเสสนะขยายบทว่า อุตฺตโม มีวิภัตติต่างจากบทว่า อุตฺตโม คือ บทว่า ตปสา ลงตติยวิภัตติ บทว่า อุตฺตโม ลงปฐมวิภัตติ บทว่า ตปสา จึงได้ชื่อว่า ภินนาธิกรณวิเสสนะ ภินนาธิกรณวิเสสนะ แบ่งเป็น ๓ ชนิด คือ

(๑) ตติยาภินนาธิกรณวิเสสนะ หมายถึงภินนาธิกรณวิเสสนะที่ลงท้ายด้วยตติยวิภัตติ ตัวอย่างเช่น สากิยา นาม ชาตียา ชื่อว่า สากิยา โดยชาติ. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ชาตียา เป็นภินนาธิกรณวิเสสนะที่ลงท้ายด้วยตติยวิภัตติ ดังนั้น จึงเรียกว่า ตติยาภินนาธิกรณวิเสสนะ

(๒) ฌัมมูภินนาธิกรณวิเสสนะ หมายถึงภินนาธิกรณวิเสสนะที่ลงท้ายด้วยฌัมมูวิภัตติ ตัวอย่างเช่น ราชีโน ปุริโส โหติ บุรุษของพระราชา ย่อมมี. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ราชีโน ซึ่งเป็นภินนาธิกรณวิเสสนะขยายบทว่า ปุริโส เป็นบทที่ลงท้ายด้วยฌัมมูวิภัตติ ดังนั้น จึงเรียกว่า ฌัมมูภินนาธิกรณวิเสสนะ

^{๗๒}ม.ญ. (บาลี) ๑๒/๒๖๖/๒๕๔

^{๗๓}ฐ. ๓๐๐/๑๘๒.

(๓) สัตตมีภินนาธิกรณวิเสสณะ หมายถึงภินนาธิกรณวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยสัตตมีวิภัตติ ตัวอย่างเช่น เคเหว นิสินโน โหติ มีผู้นั่งอยู่ในบ้านเรือนนั้นเที่ยว. ในตัวอย่างนี้ บทว่า เคเหว ซึ่งเป็นภินนาธิกรณวิเสสณะขยายบทว่า นิสินโน เป็นบทที่ลงท้ายด้วยสัตตมีวิภัตติ ดังนั้น จึงเรียกว่า สัตตมีภินนาธิกรณวิเสสณะ

๒) ตุลยาธิกรณวิเสสณะ หมายถึงบทวิเสสณะที่มีวิภัตติเดียวกันกับบทวิเสสยะ แผลออกสำเนียงอาตนิบาตว่า อัน.... ที่ ซึ่ง ... ตัวอย่างเช่น นีโล ปญฺเฏ ฝ้าอันมีสีเขียว. ในตัวอย่างนี้ บทว่า นีโล ขยายบทว่า ปญฺเฏ และมีวิภัตติเดียวกันกับบทว่า ปญฺเฏ คือลงท้ายด้วยปฐมาวิภัตติเหมือนกัน ดังนั้น บทวิเสสณะประเภทนี้ จึงได้ชื่อว่า ตุลยาธิกรณวิเสสณะ ตุลยาธิกรณวิเสสณะมี ๖ ประเภท ดังนี้

(๑) อาสยาสยิภาวตุลยาธิกรณวิเสสณะ หมายถึงวิเสสณะประเภทคุณศัพท์ ซึ่งทำหน้าที่ขยายบทัพพนาม ตัวอย่างเช่น นีโล ปญฺเฏ ฝ้าอันมีสีเขียว. ในตัวอย่างนี้ บทว่า นีโล เป็นคำประสมคุณนามและทำหน้าที่ขยายบทว่า ปญฺเฏ ซึ่งเป็นบทัพพนาม ดังนั้น บทว่า นีโล จึงได้ชื่อว่า อาสยาสยิภาวตุลยาธิกรณวิเสสณะ

(๒) ตัพภาวตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ หมายถึงวิเสสณะประเภทบทัพพนาม และทำหน้าที่ขยายบทัพพนามด้วยกัน ตัวอย่างเช่น พุทฺโธ ชิโน พระชินะพุทธเจ้า. ในตัวอย่างนี้ บทว่า พุทฺโธ เป็นประเภทบทัพพนามและทำหน้าที่ขยายบทว่า ชิโน ซึ่งเป็นบทัพพนามด้วยกัน ดังนั้น บทว่า พุทฺโธ จึงได้ชื่อว่า ตัพภาวตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ

(๓) ตัพพิเสสตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ หมายถึงวิเสสณะที่ขยายความหมายที่เป็นหมู่ โดยความเป็นส่วนประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งของหมู่นั้น ตัวอย่างเช่น อมฺโห ปาโน น้ำปานะมะม่วง. ในตัวอย่างนี้ บทว่า อมฺโห ทำหน้าที่ขยายบทว่า ปาโน ในฐานะที่เป็นน้ำปานะชนิดหนึ่งในบรรดา น้ำปานะ ๘ ชนิด บทว่า อมฺโห จึงจัดเป็นส่วนหนึ่งของน้ำปานะ ดังนั้น บทว่า อมฺโห จึงได้ชื่อว่า ตัพพิเสสตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ

(๔) รัมเมกตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ หมายถึงวิเสสณะที่ทำหน้าที่ขยายบทัพพนามอื่น ในฐานะที่คุณสมบัติเท่าเทียมกัน ตัวอย่างเช่น นโร สีโห มนุสฺยสิงโต. ในตัวอย่างนี้ บทว่า สีโห ทำหน้าที่ขยาย บทว่า นโร ผู้ที่มีคุณสมบัติความกล้าพอ ๆ กับราชสีห์ ขยายโดยเปรียบเทียบคุณสมบัติที่คล้ายคลึงกันของทั้งสองฝ่าย ดังนั้น บทว่า สีโห ในฐานะเป็นคำวิเสสณะที่มีคุณสมบัติคล้ายกับ วิเสสยะ จึงได้ชื่อว่า รัมเมกตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ

(๕) อาธาทาตุลยาธิกรณวิเสสณะ หมายถึงวิเสสณะที่ทำหน้าที่ขยายบทนามอื่นในฐานะที่มีที่ตั้งอย่างเดียวกันกับบทวิเสสณะนั้น ตัวอย่างเช่น อมฺพิโล ครุโก รโส รสเปรี้ยวจัด. ในตัวอย่างนี้ บทว่า อมฺพิโล ทำหน้าที่ขยายบทว่า รโส ซึ่งทั้งสองต่างก็มีเนื้อหาอันเป็นที่ตั้งอย่างเดียวกัน ดังนั้น บทว่า อมฺพิโล จึงได้ชื่อว่า อาธาทาตุลยาธิกรณวิเสสณะ

(๖) ผลกตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ หมายถึงวิเสสณะที่ทำหน้าที่ขยายบทนามอื่นในฐานะที่มีผลประโยชน์อย่างเดียวกันกับบทวิเสสณะที่ตนขยายอยู่นั้น ตัวอย่างเช่น คทาหตฺ สุตฺยุตฺโต โอสถิ ยาที่ปรุงมาตีแล้ว ย่อมเยียวยารักษาโรคได้. ในตัวอย่างนี้ บทว่า สุตฺยุตฺโต จะต้องเป็นสิ่งที่ปรุงมาตี จึงจะสามารถรักษาโรคได้สมกับที่เป็นโอสถะ ก็ทั้งบทว่า สุตฺยุตฺโต และบทว่า โอสถิ มีผลประโยชน์หรือวัตถุประสงค์ตรงกันคือการรักษาโรค ดังนั้น บทว่า สุตฺยุตฺโต ในฐานะเป็นบทวิเสสณะที่มีผลอย่างเดียวกันกับบทว่า โอสถิ ซึ่งเป็นบทวิเสสยะ จึงได้ชื่อว่าผลกตาตุลยาธิกรณวิเสสณะ

ทุกนัยหมวดที่ ๒

อีกนัยหนึ่ง วิเสสณะ มี ๒ ประเภท คือ

๑) การกวิเสสณะ วิเสสณะที่ทำหน้าที่ขยายการก ตัวอย่างเช่น ตปสา อุตฺตโม ผู้ประเสริฐ โดยตบะ. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ตปสา ทำหน้าที่ขยายบทว่า อุตฺตโม ซึ่งเป็นการก ดังนั้น บทว่า ตปสา จึงชื่อว่ากรกวิเสสณะ

๒) กิริยาวิเสสณะ วิเสสณะที่ทำหน้าที่ขยายบทกิริยา ตัวอย่างเช่น มุทุ ปจติ เขาหฺงได้อย่างอ่อนนุ่ม. ในตัวอย่างนี้ บทว่า มุทุ ทำหน้าที่ขยายบทกิริยาว่า ปจติ ดังนั้น บทว่า มุทุ จึงชื่อว่ากิริยาวิเสสณะ กิริยาวิเสสณะ มี ๒ ประเภท คือ

(๑) พหิททกิริยาวิเสสณะ ได้แก่อรรถของบทอาลปนะทั้งปวงซึ่งเป็นอรรถที่มีใช้ส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทกิริยาโดยตรง ตัวอย่างเช่น โภ บุริส อาคฺจุณฺณ ดูก่อนบุรุษ ท่านจงมา. ในตัวอย่างนี้ บทว่า โภ บุริส เป็นพหิททกิริยาวิเสสณะ เนื่องจากไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิริยา

(๒) อพหิททกิริยาวิเสสณะ ได้แก่กิริยาวิเสสณะทั่วไปที่มีใช้อาลปนะ ทำหน้าที่ขยายกิริยา โดยมีส่วนเกี่ยวข้องกับบทกิริยานั้นโดยตรง ตัวอย่างเช่น มุทุ ปจติ เขาหฺงได้อย่างอ่อนนุ่ม. ในตัวอย่างนี้ บทว่า มุทุ เป็นอพหิททกิริยาวิเสสณะในฐานะเป็นส่วนที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับ กิริยา อพหิททกิริยาวิเสสณะจำแนกโดยวิภัติมี ๔ ชนิด คือ

(๑) ปฐุมากิริยาวิเสสณะ กิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยปฐุมาวิภัติ ตัวอย่างเช่น สุขํ สยติ เขานอนเป็นสุข. ในตัวอย่างนี้ บทว่า สุขํ เป็นกิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยปฐุมาวิภัติ

(๒) ทุติยาภิริยาวิเสสณะ กิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยทุติยาวิภัติ ตัวอย่างเช่น มุทุ ปจติ เขาหุงได้อย่างอ่อนนุ่ม. ในตัวอย่างนี้ บทว่า มุทุ เป็นกิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยทุติยาวิภัติ ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นทุติยาภิริยาวิเสสณะ

(๓) ตติยาภิริยาวิเสสณะ กิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยตติยาวิภัติ ตัวอย่างเช่น เอกาเหเนว ปายาสี เขาใช้เวลาเพียงวันเดียวเท่านั้นก็ไปถึง. ในตัวอย่างนี้ บทว่า เอกาเหเนว เป็นกิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยตติยาวิภัติ ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นตติยาภิริยาวิเสสณะ. อีกนัยหนึ่ง บทว่า เอกาเหเนว นี้ ได้ชื่อว่าเป็นกิริยาปวัคคะในฐานะที่เป็นบทแสดงอัตราความเร็วของกิริยาซึ่งตรงตามความหมายของรูปวิเคราะห์ว่า กุริยาย อปวัคโค กุริยาปวัคโค การทำกิริยาให้สำเร็จลุล่วงไปอย่างรวดเร็ว เรียกว่า กิริยาปวัคคะ

(๔) ฉัญฐีกิริยาวิเสสณะ กิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยฉัญฐีวิภัติ ตัวอย่างเช่น ปาทสฺส อุกฺขิปนํ การยกเท้าขึ้น. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ปาทสฺส เป็นกิริยาวิเสสณะที่ลงท้ายด้วยฉัญฐีวิภัติ ดังนั้น บทว่า ปาทสฺส จึงได้ชื่อว่าเป็นฉัญฐีกิริยาวิเสสณะ

อนึ่งคำที่มีความหมายเท่ากับกิริยาวิเสสณะ ในตำราสันสกฤต เรียกว่า ธาตุวิเสสณะ ส่วนตำราทางพระพุทธศาสนา เช่น อรรถกถา นิยมเรียกว่า ภาวนปฺปสกะ

๔.๑.๓.๘ อัจฉินตสังโยคะ

อรรถของวิภัติที่ระบุถึงความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง เรียกว่าอิจฉินตสังโยคะ มีรูปวิเคราะห์ว่า อจฺจนฺตํ นิรฺนตฺรํ สโยโค อจฺจนฺตสโยโค การประกอบอยู่อย่างต่อเนื่อง เรียกว่า อิจฉินตสังโยคะ. อิจฉินตสังโยคะ มี ๒ ประเภท คือ

๑) กาลอิจฉินตสังโยคะ ความต่อเนื่องแห่งกาลเวลา เรียกว่า กาลอิจฉินตสังโยคะ, การที่วัตถุ, สภาพการณ์, เหตุการณ์ หรือการกระทำดำเนินไปด้วยกาลเวลาที่ต่อเนื่องนั้น เรียกว่ากาลอิจฉินตสังโยคะ ตัวอย่างเช่น มาสํ มโหฺสหนํ ภูณฺชติ เขาบริโภคข้าวคลุกเนื้อตลอดเดือน. ในตัวอย่างนี้ บทว่า มาสํ เป็นบทที่ระบุถึงเวลาที่ข้าวคลุกเนื้อมีย่อยอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงเรียกว่ากาลอิจฉินตสังโยคะ กาลอิจฉินตสังโยคะ มี ๓ ชนิด คือ

(๑) กาลทัพพอิจฉินตสังโยคะ หมายถึงบทที่ลงท้ายด้วยทุติยาวิภัติที่ระบุถึงความต่อเนื่องแห่งกาลเวลาของทัพพสิ่งของ ตัวอย่างเช่น มาสํ มโหฺสหนํ เขาบริโภคข้าวคลุกเนื้อตลอดเดือน. ในตัวอย่างนี้ บทว่า มาสํ เป็นบทที่ระบุถึงเวลาที่ทัพพะคือข้าวคลุกเนื้อมีย่อยอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงเรียกว่า กาลทัพพอิจฉินตสังโยคะ

(๒) กาลคุณัจจันตสังโยคะ หมายถึงบทที่ลงท้ายด้วยพุทธานุสสติที่ระบุนถึงกาลอันเป็นระยะเวลาที่คุณสมบัติของสิ่งต่าง ๆ มีอยู่อย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น สรท รมณียา นที แม่น้ำ รมริน ตลอดฤดูสุรหะ. ในตัวอย่างนี้ บทว่า สรท เป็นบทที่ระบุนถึงกาลอันเป็นระยะเวลาที่คุณสมบัติกล่าวคือ ความร่มรื่นของแม่น้ำมีอยู่ตลอดฤดูสุรหะ ดังนั้น จึงเรียกว่ากาลคุณัจจันตสังโยคะ

(๓) กาลกิริยาัจจันตสังโยคะ หมายถึงบทที่ลงท้ายด้วยพุทธานุสสติที่ระบุนถึงกาลอันเป็นระยะเวลาที่กิริยาการกระทำดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น มาลี สุขุมายติ สาธยายตลอดเดือน. ในตัวอย่างนี้ บทว่า มาลี เป็นบทที่ระบุนถึงกาลอันเป็นระยะเวลาที่กิริยาการสาธยายดำเนินไปอย่างต่อเนื่องตลอดเดือน ดังนั้น จึงเรียกว่ากาลกิริยาัจจันตสังโยคะ

๒) อัธธาัจจันตสังโยคะ ความต่อเนื่องแห่งระยะทาง เรียกว่า อัธธาัจจันตสังโยคะ, การที่วัตถุสิ่งของ, สภาพการณ์, เหตุการณ์หรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง มีการดำเนินไปในระยะทางที่ต่อเนื่องนั้น เรียกว่าอัธธาัจจันตสังโยคะ อัธธาัจจันตสังโยคะ มี ๓ ชนิด คือ

(๑) อัธธาทัพพ์ัจจันตสังโยคะ หมายถึงบทที่ลงท้ายด้วยพุทธานุสสติที่ระบุนถึงระยะทางที่ทัพพ์ะสิ่งของมีอยู่อย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น โยชนิ วนราชิ รวปาดลลิตโยชนิ. ในตัวอย่างนี้ โยชนิ เป็นบทที่ลงท้ายด้วยพุทธานุสสติที่ระบุนถึงระยะทางที่ทัพพ์ะสิ่งของมีอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าอัธธาทัพพ์ัจจันตสังโยคะ

(๒) อัธธาคุนัจจันตสังโยคะ หมายถึงบทที่ลงท้ายด้วยพุทธานุสสติที่ระบุนถึงระยะทางที่คุณสมบัติของทัพพ์ะเป็นไปอยู่อย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น โยชนิ ทีโม ปพพโต ภูเขายาวตลอดโยชนิ ในตัวอย่างนี้ บทว่า โยชนิ เป็นบทที่ลงท้ายด้วยพุทธานุสสติที่ระบุนถึงระยะทางที่คุณสมบัติของทัพพ์ะเป็นไปอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าอัธธาคุนัจจันตสังโยคะ

(๓) อัธธากิริยาัจจันตสังโยคะ หมายถึงบทที่ลงท้ายด้วยพุทธานุสสติที่ระบุนถึงระยะทางที่กิริยาการดำเนินไปอยู่อย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น โกลี สุขุมายติ เขาสาธยายตลอดระยะทาง ๑ โกลี. ในตัวอย่างนี้ บทว่า โกลี เป็นบทที่ลงท้ายด้วยพุทธานุสสติที่ระบุนถึงระยะทางที่กิริยาการดำเนินไปอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จึงได้ชื่อว่า อัธธากิริยาัจจันตสังโยคะ

๔.๑.๓.๙ กัมมปปัจจันต

อุปสัคค์บางศัพท์ เช่น อภิ อุปสัคค์ที่กล่าวอรรถลักษณะกัฏฐิ อรรถอิติถัมภูตาทยานะกัฏฐิ อรรถวิจจาคี, ปติ และ ปริ อุปสัคค์ที่กล่าวอรรถลักษณะกัฏฐิ อรรถอิติถัมภูตาทยานะกัฏฐิ อรรถวิจจาคี อรรถภาคะกัฏฐิ, อนู อุปสัคค์ที่กล่าวอรรถลักษณะกัฏฐิ อรรถอิติถัมภูตาทยานะกัฏฐิ อรรถวิจจาคี อรรถภาคะกัฏฐิ อรรถสหะกัฏฐิ อรรถหีนะกัฏฐิ ทั้งหมดนี้มีชื่อเรียกตามโวหารทางไวยากรณ์ว่า กัมมปปัจจันต

นิบาตบางศัพท์ เช่น นิบาตที่กล่าวอรรถครหา มีชื่อเรียกตามโวหารทางไวยากรณ์ว่า กัมมปจวณียะ มีรูปวิเคราะห์ว่า กรณิ กมฺมํ, กมฺมํ ปจวณียํ เยสํ เตติ กมฺมปจวณียา กิริยา การกระทำ เรียกว่า กัมมะ, บทอุปสัคค์และนิบาตเหล่านี้ กล่าวกิริยา ดังนั้น บทอุปสัคค์และนิบาตทั้งหลายเหล่านั้น เรียกว่า กัมมปจวณียะ อรรถของอุปสัคค์และนิบาตที่กล่าวมาแล้วนี้สรุปแล้วมี ๗ อย่าง ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) อรรถลักษณะ คืออรรถที่ใช้เป็นเครื่องสังเกตเพื่อสะดวกต่อการกำหนดจดจำ มีรูปวิเคราะห์ว่า ลกฺขียติ ลกฺขิตพฺพิ อนเณติ ลกฺขณํ อรรถที่บุคคลใช้สำหรับจดจำสิ่งที่ควรจดจำ เรียกว่า ลักษณะ ตัวอย่างเช่น อภิสัพพํ รุกฺขํ อภิ วิชฺโชตเต จนฺโท. ปติสัพพํ รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต จนฺโท. ปริสัพพํ รุกฺขํ ปริ วิชฺโชตเต จนฺโท. อนุสัพพํ รุกฺขํ อนุ วิชฺโชตเต จนฺโท.

ในตัวอย่างเหล่านี้ บทว่า รุกฺขํ หรืออรรถว่า ต้นไม้ เป็นบทที่ใช้ในการสังเกตกิริยา การส่องเจดีย์ของดวงจันทร์ ดังนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นลักษณะ ส่วน อภิ, ปติ, ปริ และอนุ อุปสัคค์ ในฐานะ เป็นศัพท์ที่ส่องให้มองเห็นอรรถลักษณะนั้น เพราะเหตุนี้ อภิ สัพพํ เป็นต้นเหล่านั้น จึงได้ชื่อเรียกทางไวยากรณ์ว่ากัมมปจวณียะ

ในกรณีนี้ บทนาม เช่น รุกฺข แม้จะถูกนำมาใช้เพื่อแสดงบทสัมพันธ์หรืออาธาระ ซึ่งตามอรรถจะต้องลงฉกฺฐวิภตฺติหรือสตัดฺวิภตฺติ แต่เนื่องจากว่าบทนามดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้ในประโยคที่มีอุปสัคค์หรือนิบาตบางประเภทที่เรียกกันว่ากัมมปจวณียะ ซึ่งได้แก่ อภิ ปติ ปริ และอนุ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ดังนั้น จึงต้องเปลี่ยนฉกฺฐวิภตฺติหรือสตัดฺวิภตฺติ มาเป็นหุตฺติวิภตฺติ เพื่อให้สอดคล้องกับอุปสัคค์หรือนิบาตที่มีชื่อว่ากัมมปจวณียะนั้น ส่วนความหมายของวิภตฺติ ฟังทราบว่ายังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลงตามที่กล่าวมานี้ ฟังทราบคำแปลของบทนามที่เป็นลักษณะ ดังนี้ สัมพันธะ จนฺโท พระจันทร์ อภิ วิชฺโชตเต ย่อมส่องเจดีย์ เหนือยอด รุกฺขํ = รุกฺขสฺส ของต้นไม้. อาธาระ จนฺโท พระจันทร์ อภิ วิชฺโชตเต ย่อมส่องเจดีย์ รุกฺขํ = รุกฺเข ณ ที่ต้นไม้. บทว่า ปติ วิชฺโชตเต, ปริ วิชฺโชตเต, อนุ วิชฺโชตเต ก็มีความหมายเหมือนกันกับ อภิ วิชฺโชตเต

๒) อรรถอิติถัมมุตตยาขยานะ คือ อรรถของบทที่ลงท้ายด้วยหุตฺติวิภตฺติหรืออรรถที่แสดงถึงภาวะที่บุคคลหรือทักพะสิ่งของมีความแปลกพิเศษแตกต่างจากสามัญทั่วไป มีรูปวิเคราะห์ว่า อิตฺถํ กิณฺนุจิ ปการํ ภูโต ปตฺโตติ อิตฺถมฺภูโต, อิตฺถมฺภูตสฺส อาขฺยานํ อิตฺถมฺภูตยาขฺยานํ ผู้ถึงลักษณะพิเศษบางอย่าง เรียกว่า อิตถัมภูตอะ อรรถของวิภตฺติที่ส่องแสดงความเป็นอิตถัมภูตนั้น เรียกว่า อิตถัมภูตยาขยานะ ตัวอย่างเช่น อภิสัพพํ สาธุ เทวทฺโต มาตรํ อภิ. ปติสัพพํ สาธุ เทวทฺโต มาตรํ ปติ. ปริสัพพํ สาธุ เทวทฺโต มาตรํ ปริ. อนุสัพพํ สาธุ เทวทฺโต มาตรํ อนุ.

ในตัวอย่างเหล่านี้ อรรถของบทว่า มาตรํ ซึ่งลงท้ายด้วยหุตฺติวิภตฺติ เป็นบทที่แสดงหรือเปิดเผยสิ่งที่เป็นอิตถัมภูตะกล่าวคือ เทวทฺโต ให้ปรากฏ ดังนั้น อรรถของบทว่า มาตรํ จึงได้ชื่อว่า

เป็นอิตถัมภูตาชยานะ ส่วน อภิอุปสัคค์เป็นต้นที่ถูกนำมาใช้เพื่อส่องอรรถอิตถัมภูตาชยานะนั้น เรียกว่า กัมมปจวณียะ สำหรับคำแปลของประโยคตัวอย่างพึงทราบดังนี้ สัมพันธะ เทวทูโต เทวทัต อภิสาธุ เป็นคนดี มาตร = มาตุสสุ ของแม่. อาธาระ เทวทูโต เทวทัต อภิสาธุ เป็นคนดี มาตร = มาตริ ในแม่. บทที่เหลือก็มีนัยเดียวกันนี้

๓) อรรถวิจชา วิจชา คือ คำที่กล่าวซ้ำกันสองครั้ง เพื่อเน้นแสดงให้คำพูดกินความครอบคลุมไปในสิ่งต่าง ๆ ที่มีความหมายของคำ ๆ นั้น ทั้งหมด มีรูปวิเคราะห์ว่า ภินุเน อตุเถ พยาปิตุ อิจจา วิจชา การเน้นแสดงให้คำพูดกินความครอบคลุมไปในสิ่งต่าง ๆ ที่มีความหมายของคำ ๆ นั้น เรียกว่า วิจชา ตัวอย่างเช่น อภิสัพพ รุกข์ รุกข์ อภิ วิชฺชิตเต จนุโท. ปริศัพพ รุกข์ รุกข์ ปริ วิชฺชิตเต จนุโท. อนุศัพพ รุกข์ รุกข์ อนุ วิชฺชิตเต จนุโท.

ตัวอย่างเหล่านี้ แปลว่า พระจันทร์ ย่อมส่องแสงเจิดจ้า เหนือยอดของต้นไม้ทุก ๆ ต้น. ในตัวอย่างเหล่านี้ บทที่กล่าวซ้ำสองครั้งว่า รุกข์ รุกข์ เรียกว่า วิจชา, ส่วนอุปสัคค์มี อภิ เป็นต้น ที่เป็นศัพท์สองอรรถวิจชานั้น เรียกว่า กัมมปจวณียะ สำหรับวิธีการแปลสำนวนประโยควิจชา พึงทราบดังนี้ สัมพันธะ จนุโท พระจันทร์ อภิ วิชฺชิตเต ย่อมส่องแสงเจิดจ้า เหนือยอด รุกข์ รุกข์ = รุกขสสุ รุกขสสุ ของต้นไม้ทุก ๆ ต้น. อาธาระ จนุโท พระจันทร์ อภิ วิชฺชิตเต ย่อมส่องแสงเจิดจ้า รุกข์ รุกข์ = รุกฺเข รุกฺเข ที่ต้นไม้ทุก ๆ ต้น

๔) อรรถภาคะ ภาคะแปลว่า “ส่วนแบ่ง” ตัวอย่างเช่น ยเตตฺถ มํ ปติ ลียา, ตํ ทียตุ. ยเตตฺถ มํ ปริ ลียา, ตํ ทียตุ. ยเตตฺถ มํ อนุ ลียา, ตํ ทียตุ. ในตัวอย่างเหล่านี้ ความหมายว่า “ส่วนแบ่ง” ซึ่งเป็นความหมายของบทอุปสัคค์ เรียกว่าอรรถภาคะ, ส่วนอุปสัคค์มี ปติ เป็นต้น ที่สองอรรถภาคะให้ปรากฏ เรียกว่ากัมมปจวณียะ สำหรับวิธีการแปลสำนวนประโยคที่มีอรรถภาคะนั้น พึงทราบดังนี้ เอตฺถ ในสิ่งเหล่านี้ ยํ สิ่งใด ปติ = ภาโค เป็นส่วนแบ่ง มํ = มม ของเรา ลียา พึงเป็น ทียตุ ขอท่านจงให้ ตํ ซึ่งส่วนแบ่งนั้น

๕) อรรถสหะ สห แปลว่า “กับ, กับด้วย” ตัวอย่างเช่น นที อนุวสิตา พาราณสี เมืองพาราณสีตั้งติดอยู่กับแม่น้ำ. ในตัวอย่างนี้ อรรถว่า “กับ” เรียกว่าอรรถสหะ, ส่วนอนุอุปสัคค์ ที่สองอรรถ สห นั้น เรียกว่ากัมมปจวณียะ สำหรับวิธีแปล พึงทราบดังนี้ พาราณสี เมืองพาราณสี อนุ วสิตา ตั้งอยู่ติดกับ นที = นทียา ด้วยแม่น้ำ. อนึ่งบทว่า นที ในตัวอย่างนี้ ทั้ง ๆ ที่มีอรรถเป็น สหาทียคะ แต่เนื่องจากใช้คู่กับ อนุ อุปสัคค์ที่เป็นกัมมปจวณียะ จึงต้องประกอบพหุติยาวิภัติ แต่อรรถนั้นยังคงเป็นสหาทียคะอยู่

๖) อรรถหีนะ หีนะ แปลว่า “ต่ำ, น้อย หรือทราม” ตัวอย่างเช่น อนุ สาริปุตฺตํ ปญฺญวา มีปัญญาด้วยกว่าพระสารีบุตร. ในตัวอย่างนี้ อรรถว่า “น้อย” เป็นอรรถหีนะ, ส่วน อนุ อุปสัคค์

ที่ส่งอรรถว่า “ด้อย” นั้น เรียกว่า กัมมปปวงนียะ สำหรับวิธิแปล พึงทราบดังนี้ ปญญา ผู้มีปัญญา อนุ = ที่โน ด้อย สาริปุตฺตํ = สาริปุตฺตโต กว่าพระสาริบุตร. บทว่า สาริปุตฺตํ ในตัวอย่างนี้ทั้ง ๆ ที่อรรถเป็นอุปาทาน แต่เนื่องจากใช้คู่กับ อนุ อุปสัคค์ที่เป็นกัมมปปวงนียะ จึงต้องประกอบหุตติยาวิภัติ แต่อรรถนั้นยังคงเป็นอุปาทานอยู่

๗) อรรถครหา ครหา แปลว่า “การติเตียน” ตัวอย่างเช่น ธีรตุณฺหํ ปุติกาณฺ กายอันน่าเบียดนี้ ช่างน่ารังเกียจหนอ. ในตัวอย่างนี้ อรรถว่า “น่ารังเกียจ” เป็นอรรถครหา, ส่วน ธี นิบาตที่เป็นตัวส่งอรรถ ครหา นั้น เรียกว่า กัมมปปวงนียะ. สำหรับวิธิแปล พึงทราบดังนี้ ธี ความน่ารังเกียจ อิมํ ปุติกาณฺ = อิมสฺส ปุติกาณฺสฺส ของร่างกายอันน่านี้ อตฺถิ ย่อมมี. บทว่า อิมํ ปุติกาณฺ ในตัวอย่างนี้ทั้ง ๆ ที่มี อรรถเป็นสัมพันธะ ซึ่งควรลงจตุวิภัติ แต่เนื่องจากใช้คู่กับ ธี ศัพท์ที่เป็นกัมมปปวงนียะ จึงต้องประกอบหรือลงหุตติยาวิภัติ แต่อรรถนั้นยังคงเป็นสัมพันธะอยู่

๔.๑.๓.๑๐ นิทธารณะ

การแยกเอาส่วนใดส่วนหนึ่งของกลุ่มออกมาระบุโดยเอกเทศจากกลุ่มนั้น เรียกว่า นิทธารณะ, วิภัติที่ลงในอรรถนิทธารณะนี้แปลออกสำเนียงอายตนิบาตว่า “บรรดา...” มีรูปวิเคราะห์ว่า สมุทฺทายโต นีหริตฺวา ธารณํ นิทธารณํ การนำออกจากหมู่มาตั้งไว้เป็นเอกเทศ เรียกว่า นิทธารณะ. นิทธารณะ แบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ

๑) ชาตินิทธารณะ หมายถึงนิทธารณะที่เกี่ยวกับการแยกส่วนใดส่วนหนึ่งของกลุ่มออกมาระบุโดยมีชาติกำเนิดเป็นตัวกำหนดหรือเป็นกฎเกณฑ์ในการแยก ตัวอย่างเช่น มนุสฺสํ นฺทติโยสุตโม บรรดามนุษย์ กษัตริย์เป็นผู้กล้าหาญที่สุด. ในตัวอย่างนี้ บทว่า มนุสฺสํ เป็นชาตินิทธารณะ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นกลุ่มที่จะพึงแยกส่วนได้โดยมีชาติกำเนิดกษัตริย์เป็นเกณฑ์

๒) คุณนิทธารณะ หมายถึงนิทธารณะที่เกี่ยวกับการแยกส่วนใดส่วนหนึ่งของกลุ่มออกมาระบุเป็นเอกเทศโดยมีคุณสมบัติเป็นตัวกำหนด หรือเป็นกฎเกณฑ์ในการแยก ตัวอย่างเช่น สามานาเรณํ ทสฺสเนยฺตมา บรรดาสตรี หญิงที่มีผิวพรรณดั่งทองเป็นหญิงงามที่สุด. ในตัวอย่างนี้ บทว่า นารีนํ เป็นคุณนิทธารณะ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นกลุ่มที่จะพึงแยกออกเป็นส่วนเอกเทศโดยมีคุณสมบัติเป็นตัวกำหนด หรือเป็นกฎเกณฑ์ในการแยก

๓) กิริยานิทธารณะ หมายถึงนิทธารณะที่เกี่ยวกับการแยกส่วนใดส่วนหนึ่งของกลุ่มออกมาระบุไว้เป็นเอกเทศโดยมีกิริยาเป็นตัวกำหนด ตัวอย่างเช่น ปถิกานํ ธารณฺโต สีฆตโม บรรดานักเดินทาง ผู้ที่วิ่งย่องถึงเร็วที่สุด. ในตัวอย่างนี้ บทว่า ปถิกานํ เป็นกิริยานิทธารณะ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นกลุ่ม ที่จะพึงแยกออกเป็นส่วนโดยมีกิริยาการวิ่งเป็นตัวกำหนด หรือเป็นกฎเกณฑ์ในการแยก

๔) นามนิทธารณะ หมายถึงนิทธารณะที่เกี่ยวกับการแยกส่วนใดส่วนหนึ่งของกลุ่มออกมาระบุไว้โดยมีชื่อหรือนามบัญญัติเป็นตัวกำหนดในการแยก ตัวอย่างเช่น อรหันต์ อานนุโปปณฺวา บรรดาพระอรหันต์ พระอานนท์เป็นผู้มีปัญญา. ในตัวอย่างนี้ บทว่า อรหันต์ เป็นนามนิทธารณะ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นกลุ่มที่จะพึงแยกออกเป็นส่วนตัวโดยมีนามหรือชื่อของบุคคล สิ่งของ เช่น พระอานนท์เป็นตัวกำหนด หรือเป็นกฎเกณฑ์ในการแยก

ในบรรดานิทธารณะ ๔ ประเภทดังกล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น ในนิทธารณะแต่ละอย่างมีองค์ประกอบอยู่ด้วยกัน ๔ ส่วน คือ

๑) นิทธารณสมุททายะ หมายถึงหมู่หรือกลุ่มที่สามารถแยกส่วนได้ เช่น คำว่า มนุสฺसानํ ในประโยคที่ว่า มนุสฺसानํ ชตฺติโย สุรตโม บรรดามนุษย์ กษัตริย์เป็นผู้กล้าหาญที่สุด.

๒) นิทธารณณียะ หมายถึงสิ่งที่เป็นส่วนซึ่งจะต้องถูกแยกออกมาจากหมู่ เช่นคำว่า ชตฺติโย ในประโยคที่ว่า มนุสฺसानํ ชตฺติโย สุรตโม บรรดามนุษย์ กษัตริย์เป็นผู้กล้าหาญที่สุด.

๓) นิทธารณเหตุ หมายถึงชาติกำเนิดเป็นต้นที่เป็นเหตุหรือเป็นตัวกำหนดในการแยกส่วนจากหมู่ เช่น ชาติกำเนิดกล่าวคือสถานภาพความเป็นชนชั้นระดับต่าง ๆ มีความเป็นกษัตริย์ที่มีปรากฏอยู่ในคำว่า ชตฺติโย

๔) นิทธารณะ หมายถึงการแยกเอาส่วนใดส่วนหนึ่งของกลุ่มออกมาระบุโดยเอกเทศจากกลุ่มนั้น เช่น การแยกเอาชนที่เป็นวรรณะกษัตริย์ออกมาจากกลุ่มชนทั่วไป เช่นตัวอย่างว่า มนุสฺसानํ ชตฺติโย สุรตโม บรรดามนุษย์ กษัตริย์เป็นกล้าหาญที่สุด

๔.๑.๓.๑๑ อนาทร

กิริยาอาการที่แสดงออกมาอย่างไม่เคารพ เรียกว่า อนาทร, วิภัติที่ลงในอรรถอนาทรนี้แปลออกสำเนียงอาตมิบาตว่า “เมื่อ..., ทั้งที่...” มีรูปวิเคราะหว่า อาทรณิ อาทโร, นตฺถิ อาทโร เอตสฺสชาติ อนาทรโร ความเคารพ เรียกว่า อาทร, อาการที่ไม่มีความเคารพ เรียกว่า อนาทร. กิริยาอนาทร มี ๒ ฝ่าย คือ

๑) สาธยกิริยา ได้แก่ กิริยาคุมพากย์ซึ่งเป็นกิริยาของประธาน เช่นคำว่า ปพฺพชิ ในประโยคที่ว่า รุทโต ทารกสฺส ปพฺพชิ ภิกฺขุ ทั้ง ๆ ที่ทารกกำลังร้องไห้อยู่ เขาบวชเป็นภิกษุแล้ว. ในตัวอย่างนี้ คำกิริยาคือ ปพฺพชิ เป็นสาธยกิริยา คือกิริยาที่ถูกกัฏฐาหรือประธานของประโยคกระทำให้สำเร็จ

๒) อสาธยกิริยา ได้แก่กิริยาที่ไม่ได้ถูกกัฏฐาหรือประธานของประโยคกระทำให้สำเร็จ ได้แก่ กิริยาของบทนามที่ลงท้ายด้วยฉฏฐีวิภัติซึ่งเป็นกิริยาเกิด ตัวอย่างเช่น รุทโต ทารกสฺส ปพฺพชิ ภิกฺขุ

ทั้ง ๆ ที่ทารกกำลังร้องไห้อยู่ เขาบวชเป็นภิกษุแล้ว. ในตัวอย่างนี้ คำกริยาคือ รุทโธ เป็นอสาธย กริยา คือ กริยาที่ไม่ได้ถูกกัฏตาหรือประธานของประโยคกระทำ

๔.๑.๓.๑๒ ภาวลักษณะ

ข้อความที่แสดงการกระทำ ที่บุคคลสามารถนำมาใช้เป็นตัวกำหนดเวลาให้กับกริยาอื่น เรียกว่า ภาวลักษณะ, วิภัติวิธีลงในอรรถลักษณะนี้แปลออกสำเนียงอาขยาตนิบาตว่า “เมื่อ..., ครั้นเมื่อ...” มีรูปวิเคราะหฺว่า ลกฺขียติ ลกฺขิตพฺพํ อเนนาติ ลกฺขณํ สิ่งที่ใช้เป็นเครื่องกำหนดเวลา เรียกว่าลักษณะ. ลักษณะมีองค์ประกอบ ๔ อย่าง คือ

๑) ลักษณะ หมายถึงข้อความที่เป็นเครื่องกำหนดบอกเวลา เช่นคำว่า โภชนียมานนฺสุ ในประโยคที่ว่า ภิกฺขุสุ โภชนียมานนฺสุ คโต ปุริโส เมื่อภิกษุ กำลังฉันอยู่ บุรุษคนหนึ่ง ไปแล้ว. ในตัวอย่างนี้ บทว่า โภชนียมานนฺสุ เป็นบทกริยาที่บอกเวลาของกริยาการไปของบุรุษ ดังนั้น จึงเรียกว่า ลักษณะกริยา

๒) ลักษณะวันตะ หมายถึงข้อความที่เป็นกัฏตาหรือกรรมของลักษณะกริยา เช่น คำว่า ภิกฺขุสุ ในประโยคที่ว่า ภิกฺขุสุ โภชนียมานนฺสุ คโต ปุริโส เมื่อภิกษุ กำลังฉันอยู่ บุรุษคนหนึ่ง ไปแล้ว.

๓) ลักษณะ หมายถึงบทที่เป็นกริยาคุมพากย์ของประโยค เช่น คำว่า คโต ในประโยคที่ว่า ภิกฺขุสุ โภชนียมานนฺสุ คโต ปุริโส เมื่อภิกษุ กำลังฉันอยู่ บุรุษคนหนึ่ง ไปแล้ว.

๔) ลักษณะวันตะ หมายถึงบทที่เป็นกัฏตาหรือกรรมของลักษณะกริยา เช่น คำว่า ปุริโส ในประโยคที่ว่า ภิกฺขุสุ โภชนียมานนฺสุ คโต ปุริโส เมื่อภิกษุ กำลังฉันอยู่ บุรุษคนหนึ่ง ไปแล้ว.

๔.๑.๔ ความสำคัญของการกในคัมภีร์ไวยากรณ์

การกถือว่าเป็นหลักไวยากรณ์ที่มีความสำคัญอย่างหนึ่ง คัมภีร์ไวยากรณ์ทั้งหลายส่วนมาก จึงให้ความสำคัญแก่การกโดยจัดการกไว้เป็นกัณฑ์หนึ่งโดยเฉพาะ และส่วนมากจะจัดไว้หลังนามกัณฑ์ ที่ท่านจัดไว้ในลำดับนี้น่าจะมีจุดประสงค์ที่จะให้ทราบความสามารถของวิภัติต่าง ๆ ที่จะนำมา ประกอบในประโยคได้ว่า สามารถใช้ในลักษณะไหนได้บ้าง มีความสัมพันธ์กับส่วนประกอบต่าง ๆ ของประโยคอย่างไร ก่อนที่จะเข้าสู่สมาส ศัพท์ิต และกิต ซึ่งก็จะมีกรสร้างประโยคในการตั้ง รูปวิเคราะหฺศัพท์สมาส ศัพท์ิต และศัพท์กิต ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ มองผิวดินอาจคิด ได้ว่าท่านผู้แต่งไม่ให้ความสำคัญแก่การก เพราะท่านไม่ได้แยกการกไว้เป็นกัณฑ์หนึ่งโดยเฉพาะ เหมือนคัมภีร์ไวยากรณ์อื่น เช่น กัจจายนไวยากรณ์ สัทพินธิปกรณ์ เป็นต้น แต่ถ้าลองให้ลึกซึ้ง เข้าไปก็จะเห็นว่า ท่านให้ความสำคัญมากกว่าคัมภีร์อื่นด้วยซ้ำไป เพราะท่านจัดเนื้อหาที่เป็นการก ไว้ก่อนการแจกวิภัตตินามเสียอีก ในขณะที่คัมภีร์อื่นจัดการกัณฑ์ไว้หลังนามกัณฑ์ การกนั้น มีความสำคัญ เพราะผู้ที่ศึกษาการกแล้วจะทำให้เข้าใจหลักไวยากรณ์และนำไปใช้ประโยชน์ดังนี้

- ๑) ทำให้ทราบถึงความสามารถของวิภัติทั้ง ๗ ว่าสามารถใช้สัมพันธ์เข้ากับอะไรได้บ้าง อันจะเป็นประโยชน์แก่การลงวิภัติศัพท์ที่ไ้แต่งประโยคบาลีได้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ของไวยากรณ์
- ๒) การทราบความสามารถของวิภัตินอกจากทำให้ลงวิภัติศัพท์ในประโยคได้ถูกต้องแล้วยังทำให้วางศัพท์ที่แจกวิภัติเหล่านั้นได้ถูกต้องตามความสัมพันธ์ของศัพท์
- ๓) การทราบความสัมพันธ์ของศัพท์ทำให้การแปลประโยคบาลีเป็นภาษาของตนได้อย่างถูกต้องตามหลักของภาษาบาลี
- ๔) การทราบอรรถของวิภัติว่ามีได้หลายนัย ทำให้ใช้วิภัติแทนกันได้ในกรณีแต่งฉันทภาษาบาลีซึ่งมีการกำหนดจำนวนคำและครูลหุ

๔.๒ วิเคราะห์สูตร วุติ และอุทาหรณ์ในการก

๔.๒.๑ โครงสร้างของสูตร

สูตรที่กล่าวถึงเรื่องการกในโมคคัลลานไวยากรณ์ ท่านจัดไว้ในตอนต้นของสยาทีกัณฑ์ มีทั้งหมด ๓๙ สูตร แต่ท่านกล่าวหัวข้อไว้ ๔๑ ข้อ สูตรลำดับที่ ๖ มีสูตรย่อยภายในอีก ๒ สูตร โครงสร้างของสูตรกล่าวเฉพาะแต่ละสูตรจะมีโครงสร้างของประโยคปรากฏไม่ครบเหมือนประโยคบาลีทั่วไป เพราะท่านเขียนย่อไว้ตามหลักของการเขียนสูตร แล้วขยายความไว้ในวุติ ตัวอย่างเช่น สูตรว่า กตตุกรณสุ ตติยา. วุติว่า กตตริ กรณ ๑ การเก ตติยา โหติ. สูตรว่า สหตุเถน. วุติว่า สหตุเถน โยเค ตติยา สียา. ส่วนโครงสร้างของเนื้อหาในเรื่องการก ท่านวางโครงสร้างตามลำดับวิภัตินามที่มีความหมายหลักเป็นการกและวางวิภัติที่มีความหมายหลักเป็นอาการกไว้ท้าย ในส่วนที่เป็นกรกท่านไม่ได้ตั้งสูตรกตตุกรกที่เป็นปฐมาวิภัติไว้และวางปฐมาวิภัติที่เป็นอาการกไว้ตอนท้าย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

พุติยาวิภัติ	ตติยาวิภัติ	จตุตถวิภัติ	ปัญจมีวิภัติ	สัตตมีวิภัติ	ปฐมาวิภัติ	ฉัฏฐวิภัติ
กัมม	กตตุกรณะ	สัมปทาน	อริ(อุปาทาน)	อาธาระ(โอกาส)	ลึงคัตถะ	สัมพันธะ
อัจจันตะ	สหัตถะ		นิमितตะ	อามันตนะ	ตุลยัตถะ	
การิตกัมมะ	ลักษณะ		ภาวลักษณะ			
ตติยาการิตะ	เหตุ		อนาทร			
กัมมปปวเจนีย	ปัญจมีเหตุ		นิทธารณะ			

โครงสร้างสูตรหรือโครงสร้างเนื้อหาแตกต่างจากโครงสร้างของกัจจายนไวยากรณ์มาก ในกัจจายนไวยากรณ์ ท่านขึ้นต้นด้วยการตั้งชื่อการกเริ่มต้นด้วยอุปาทานการก ต่อมาเป็นสัมปทานการก โอกาสการก กรณการก กัมมการก กัตตุการก เหตุกัตตุการก สามีสัมพันธะ จากนั้น ก็ลงวิวัตติในการกและอการก เริ่มต้นด้วยปฐมาวิวัตติ ลิงคัตตะ อาลปนะ กรณการก เป็นต้น ดูการจัดโครงสร้างเทียบกันแล้วโมคคัลลานไวยากรณ์จัดไว้เป็นหมวดหมู่มากกว่า ดังนั้นคัมภีร์อธิบายคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ เช่น ปทูปสัทธิ จึงจัดโครงสร้างใหม่ซึ่งมีความแตกต่างจากเดิมมาก ส่วนคัมภีร์อธิบายโมคคัลลานไวยากรณ์ เช่น ปโยคสัทธิ นิรุตติที่ปนี จะจัดโครงสร้างแตกต่างจากโมคคัลลานไวยากรณ์เพียงนำปฐมาวิวัตติมาไว้ตอนต้นเท่านั้น

๔.๒.๒ การจัดลำดับสูตร

สูตรการกในโมคคัลลานไวยากรณ์ท่านไม่ได้จัดไว้เป็นกัณฑ์หนึ่งต่างหาก แต่จัดไว้ในตอนต้นของทุตติยกัณฑ์ ก่อนเนื้อหาที่เป็นส่วนนาม ซึ่งต่างจากกัจจายนไวยากรณ์ที่จัดสูตรการกไว้หลังสูตรนามและจัดเป็นกัณฑ์หนึ่งต่างหากเรียกว่า การกกัณฑ์ ส่วนคัมภีร์ที่เป็นสายโมคคัลลานไวยากรณ์ เช่น ปโยคสัทธิ นิรุตติที่ปนี เป็นต้น จัดตามแนวของกัจจายนไวยากรณ์ โดยจัดเป็นกัณฑ์หนึ่งเอกเทศเรียกชื่อว่า การกกัณฑ์ การจัดลำดับสูตรการกในโมคคัลลานไวยากรณ์ ท่านขึ้นต้นด้วยการกล่าวถึงการลงวิวัตติแล้วเริ่มต้นการกด้วยกัมมการก และตามด้วยอการกสูตรที่เป็นทุตติยวิวัตติลำดับต่อมา เป็นกรณการกและกัตตุการกที่ลงตติยวิวัตติพร้อมทั้งอการกที่ลงตติยวิวัตติ และเรียงลำดับตามวิวัตติไปดังนี้คือ สัมปทานการก อวชิการก (อุปาทานการก) อาธารการก และอการกที่เป็นปฐมาวิวัตติและฉฐวิวัตติเป็นลำดับสุดท้าย ถ้ามองโดยภาพรวมในโมคคัลลานไวยากรณ์นี้ท่านจัดลำดับสูตรการกตามลำดับวิวัตติ ดังมีรายละเอียดของสูตรต่อไปนี้

๑. **เทว เทวกาเนเกสุ นามสุมา สิ โย, อ โย, นา หิ, ส น, สุมา หิ, ส น, สมิ สุ.**
เป็นสูตรที่ใช้ลงวิวัตตินาม

๒. **กมเม ทุตติยา.** เป็นสูตรแสดงการลงทุตติยวิวัตติในอรรถกรมการก ตัวอย่างเช่น ภูมิกโรติ. ภควา ภิกขุ เอตทโวจ^{๗๔}

๓. **กาลทุธานมจุนุตสโยเค.** เป็นสูตรแสดงลงทุตติยวิวัตติในอรรถการกัจจันต สังโยค ตัวอย่างเช่น มาสมธิเต. โกสํ ปพพโต.

^{๗๔} พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๗๑/๑๐๘

๔. คติโภชนาหารสทตถกามมกษชาติน์ ปโยชเช. เป็นสูตรแสดงการลงทุติยาวิภัตติในอรรถปโยชกัมมการก หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การิตกัมมการก เมื่อประกอบเข้ากับกิริยาที่สำเร็จรูปมาจากกัมมธาคูมีอรรถว่า ไป ตรัสรู้ กิณ และสวด และธาตุทั้งหลายมีภัชชธาตุ(ภัท+ย) เป็นต้น ตัวอย่างเช่น คมยติ มาณวกัม คามัม, โภชยติ มาณวกัม ฐมัม, โภชยติ มาณวกัม โอทกัม, ธณณัม ภัชชชาติน์.

๕. หราทีน วา. เป็นสูตรอนุญาตให้ลงทุติยาวิภัตติหรือตติยาวิภัตติในอรรถการิตกัมมการก เมื่อประกอบกับกิริยาที่สำเร็จมาจากหธาตุเป็นต้น ตัวอย่างเช่น อชฺฐิณหาเรติ สตุตฺถุ เทวตฺตเตน หรือ อชฺฐิณหาเรติ สตุตฺถุ เทวตฺตเตน.

๖. น ขาทาทิ. เป็นสูตรห้ามการลงทุติยาวิภัตติในตัวการิตกรรมเมื่อประกอบกับกิริยาที่สำเร็จมาจากขาทธาตุเป็นต้น อนุญาตเฉพาะตติยาวิภัตติเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ขาทยติ เทวตฺตเตน เป็นต้น และท่านได้วางกฎเกณฑ์เฉพาะขึ้นสำหรับวธาตุและภัชชธาตุ วธาตุกำหนดว่า การิตกัมมการกที่ไม่นิยมใช้ชนสัมภาระให้ลงตติยาวิภัตติวิหีสฐานนุญเก. ตัวอย่างเช่น วาหยติ ภาริ เทวตฺตเตน ส่วนการิตกัมมที่นิยมใช้เป็นพาหนะลงทุติยาวิภัตติได้ อนินนุญเกติ ก็? ตัวอย่างเช่น วาหยติ ภาริ พลีพทุเท. ภัชชชาติน์กำหนดว่า การกินที่ไม่เป็นการเบียดเบียนลงตติยาวิภัตติ ภัชชิสสาหีสายัม. ตัวอย่างเช่น ภัชชยติ โมทเก เทวตฺตเตน. ส่วนการกินที่ไม่เป็นการเบียดเบียนลงทุติยาวิภัตติ อหีสายนุติ ก็? ตัวอย่างเช่น ภัชชยติ พลีพทุเท สสุส.

๗. ฐยาทีหิ ยุตฺตา. แสดงการลงทุติยาวิภัตติ เพราะประกอบด้วยนิบาตและอุปสรรคมีนิบาต เป็นต้น ตัวอย่างเช่น ฐิตฺตํ มํ ปุติกาณ. ^{๗๕} อนฺตรว จ ราชคฺหิ อนฺตรว จ นาลนฺท. ^{๗๖}

๘. ลกฺขณิตถมฺภุตวิจฺจาสวภินา. แสดงการลงทุติยาวิภัตติเพราะประกอบเข้ากับ อภิอุปสรรค ในอรรถวาลักษณะ อิตถัมภุต และวิจฺจา ตัวอย่างเช่น รุกฺขมภิ วิชฺชิตเต วิชฺช. สาธุ เทวตฺตเตน มาตรมภิ. รุกฺขํ รุกฺขมภิ ติฏฺฐติ.

๙. ปติปริณี ภาเค จ. แสดงการลงทุติยาวิภัตติในอรรถลักษณะเป็นต้น เมื่อประกอบกับ ปติและปริ อุปสรรค ตัวอย่างเช่น รุกฺขํ ปติ วิชฺชิตเต วิชฺช. สาธุ เทวตฺตเตน มาตรํ ปติ, รุกฺขํ รุกฺขํ ปติ ติฏฺฐติ.

^{๗๕}ฐ.ชา. (บาลี) ๒๗/๔๘๐/๑๒๓

^{๗๖}ที.สี. (บาลี) ๙/๑/๑

๑๐. อนุชา. แสดงการลงทุติยวิภัติในอรรถลักษณะเป็นต้น เมื่อประกอบกับอนุอุปสรรค ตัวอย่างเช่น จตุราสีตีสหสุสานิ สมพุทฺธมนุप्พุพฺฐิ,^{๗๗} สาธุ เทวทูโต มาตรมนุ, รุกฺขํ รุกฺขมนุ ติฏฺฐติ.

๑๑. สหตุเถ. แสดงการลงทุติยวิภัติในอรรถสหัตถะ เมื่อประกอบกับอนุอุปสรรค ตัวอย่างเช่น ปพุพตมนุ เสนา ติฏฺฐติ.

๑๒. หีเน. แสดงการลงทุติยวิภัติในอรรถหีนะ(ด้อยกว่า) เมื่อประกอบกับอนุอุปสรรค ตัวอย่างเช่น อนุ สาริปฺตุตํ ปญฺณวนฺโต.

๑๓. อุเปน. แสดงการลงทุติยวิภัติในอรรถหีนะ เมื่อประกอบกับอุปสรรค ตัวอย่างเช่น อุป สาริปฺตุตํ ปญฺณวนฺโต.

๑๔. สดตมยาธิกเย. แสดงการลงสัตตมีวิภัติในอรรถอาทิกยะ(มากกว่า) ตัวอย่างเช่น อุป ขาริยํ โทณ.

๑๕. สามิตฺเตธินา. แสดงการลงสัตตมีวิภัติในอรรถสามีสัมพันธะ ตัวอย่างเช่น อธิ พุรหมทตฺเต ปญฺจาลา.

สูตรที่ ๑๔ และ ๑๕ นี้ ท่านนำมาจัดไว้ในลำดับของทุติยวิภัติ เพราะมีความเกี่ยวข้องกับสูตรที่ ๑๓ ที่ท่านพูดถึงอุปนิบาตมีอำนาจเปลี่ยนแปลงสำเนียงอายตนิบาตของทุติยวิภัติเป็นน้อยกว่า ท่านกล่าวนักศึกษาจะเข้าใจว่า ถ้าประกอบอุปศัพท์เข้ากับนามแล้วอรรถของวิภัติก็จะมี ความหมายว่าน้อยกว่าหรือทรมานกว่าทั้งหมด ท่านจึงแสดงสูตร ๑๔ ให้ทราบว่า ถ้าลงสัตตมีวิภัติ อรรถสำเนียงอายตนิบาต จะมีความหมายเป็นอาทิกยะคือมากกว่า ซึ่งเป็นอรรถที่ตรงกันข้าม เมื่อกล่าวถึงการลงสัตตมีวิภัติหลังศัพท์นามที่ประกอบเข้ากับอุปอุปสรรคแล้ว ท่านจึงกล่าวสูตรที่ ๑๕ แสดงการลงสัตตมีวิภัติท้าย ศัพท์ที่ประกอบด้วยอติอุปสรรคเกี่ยวเนื่องกันเหมือนลูกโซ่ ส่วนคัมภีร์ นิรุติที่ปนีและปโยคสิทธิโนสูตร ที่ ๑๔ และ ๑๕ นี้ ไปจัดไว้เป็นสองสูตรสุดท้ายตอนว่าด้วย สัตตมีวิภัติเหมือนกันทั้งสองคัมภีร์ เพราะท่านผู้แต่งคัมภีร์ทั้งสองนี้เน้นจัดลำดับสูตรตามวิภัติ เติมรูปแบบ โดยนำสูตรว่าด้วยปฐมวิภัติมาจัดไว้เป็นลำดับแรก

อนึ่ง ในการจัดลำดับสูตรในทุติยวิภัตินี้ ท่านพระโมคคัลลานะจัดสูตรที่ว่าด้วยอาการก แทรกอยู่ในลำดับของการก ๑ สูตร คือ สูตรที่ ๓ กาลทุธานมจฺจนฺตสฺยเค ส่วนในคัมภีร์นิรุติที่ปนี ท่านจัดไว้เป็นสูตรสุดท้ายหลังสูตร อุเปน ซึ่งเป็นการจัดลำดับในทุติยวิภัติแบบเรียงตามการกและ

^{๗๗}ช.อุป. (บาลี) ๓๓/๒๐๐/๕๑๖

อาการอย่างเต็มรูปแบบ ในตอนว่าด้วยพุทธนิมิตนี้ มีสูตรว่าด้วยการก ๔ สูตร คือ สูตรที่ ๒ และสูตรที่ ๔ ถึง ๖ อาการ สูตรว่าด้วยการก ๑๐ สูตร คือ สูตรที่ ๓ และสูตรที่ ๗ ถึง ๑๕

๑๖. กตตุกเรณสุ ตติยา. เป็นสูตรแสดงการลงตติยาวิมุตติในอรรถกัฏฐการกและกรณการก ตัวอย่างเช่น ปุริเสน กตัม, อสิเนนา ภินุทติ.

๑๗. สหตฺเถน. แสดงการลงตติยาวิมุตติในอรรถสหาทิโยคะอาการ ตัวอย่างเช่น ปุตุเตน สห คโต. นิสิตฺติ ภควา สหฺมึ ภิกฺขุสงฺฆเณ.^{๗๘} สหฺมึเสน สมํ มิตา.^{๗๙} ปิเยหิ นานาภาโว วิณาภาโว.^{๘๐}

๑๘. ลกฺขเณ. แสดงการลงตติยาวิมุตติในอรรถลักษณะอาการ ตัวอย่างเช่น ติพฺพทฺถเณ ปริพฺพาชกมทฺทขี. อภฺชิเน กาณเณ. อสฺสสุภฺมฺเณหิ เนตฺเตหิ ปิตฺรํ โส อุกฺกฺขติ.^{๘๑}

๑๙. เหตุมฺหิ. แสดงการลงตติยาวิมุตติในอรรถเหตุอาการ ตัวอย่างเช่น อนฺเนเน วสฺติ. กมฺมฺนา วตฺตติ โลกิ, กมฺมฺนา วตฺตติ ปชา.^{๘๒}

๒๐. ปญฺจมีเณ วา. แสดงการลงปัญจมีวิมุตติในอรรถเหตุอาการที่เกี่ยวกับนี้ แต่ด้วยวา ศัพท์ที่เป็นวิภักดิ์ ทำให้สามารถลงตติยาวิมุตติก็ได้ ตัวอย่างเช่น สตฺสฺมา พฺพุโ, สเตเน วา.

๒๑. คุเณ. แสดงการลงปัญจมีวิมุตติในอรรถเหตุอันเป็นของเฉพาะสิ่งนั้น ตัวอย่างเช่น ชพฺพุตา พฺพุโ ชพฺพุเตเน วา. สีสฺโต นํ ปสฺสนฺติ.^{๘๓} สีเลเน วา.

๒๒. จญฺจี เหตุวตฺเตหิ. แสดงการลงจญฺจีวิมุตติในศัพท์ที่ประกอบกับศัพท์มีอรรถเหตุ ตัวอย่างเช่น ตํ กิสุสฺ เหตุ, อญฺควรสฺ เหตุ, อญฺทรสฺ เหตุ, อญฺทรสฺ การณา.^{๘๔}

๒๓. สพฺพาทิโต สพฺพา. แสดงการลงวิมุตติทั้งหมดในอรรถเหตุหลังจากสัพพนามทั้งหมด ตัวอย่างเช่น กิ การณํ, เกเน การเณน, กิ นิमितฺตํ, เกเน นิमितฺเตเน, กิ ปโยชนํ, เกเน ปโยชเนน.

^{๗๘}วิ.ม. (บาลี) ๕/๑๕๓/๒๑๐

^{๗๙}ฐ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๔๔/๒๙๔

^{๘๐}วิ.จู. (บาลี) ๗/๖๑๔/๓๗๙

^{๘๑}ฐ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๑๗/๔๑๘

^{๘๒}ฐ.สุ. (บาลี) ๒๕//๓๘๒/๔๕๗

^{๘๓}อญ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖/๙

^{๘๔}วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๒๙/๑๖๘

ในลำดับแห่งตติยวิภัตินี้ ท่านแสดงไว้ ๘ สูตร เป็นสูตรว่าด้วยตติยวิภัติอย่างเดียว ๔ สูตร วิภัติอื่นที่เกี่ยวข้องกับอรรถนั้นอีก ๔ สูตร ท่านเรียงสูตรจำแนกการกและการกเป็นสูตร การก ๑ สูตร การก ๗ สูตร ส่วนในนิรุตติที่ปีท่านนำสูตรที่ ๒๐ และ ๒๑ ไปแสดงไว้ตอนท้ายของหมวดปัญจมีวิภัติ สูตรที่ ๒๒ ไปแสดงไว้ตอนฉัฏฐวิภัติ สูตรที่ ๒๓ แสดงไว้เป็นสูตรสุดท้ายของการก

๒๔. จตุตถิ สมปทาน. แสดงการลงจตุตถิวิภัติในอรรถสัมปทานการก ตัวอย่างเช่น สงฺขมฺสฺส ททาติ. ตณฺณจ อมฺหากํ รุจฺจติ เจว ชมฺติ จ.^๕ ปพฺพชฺชา มม รุจฺจติ.^๖

๒๕. ตาทตฺถเย. แสดงการลงจตุตถิวิภัติในอรรถสัมปทานการกที่เป็นผลต่อสิ่งนั้น โดยเฉพาะ ตัวอย่างเช่น สิตฺสฺส ปฏฺิชาตยา. วินโย สํวตฺถาย.^๗ อตฺถาย หิตาย เทวมนุสฺสํ.^๘ อลฺ กุกฺกุจฺจาย.^๙

ในลำดับแห่งจตุตถิวิภัตินี้ มี ๒ สูตร เป็นสูตรแสดงวิธีแห่งการกทั้งหมด ส่วนในนิรุตติที่ปี ท่านแสดงไว้ ๓ สูตร เพิ่ม สสฺสาย จตุตฺถิยา ซึ่งเป็นสูตรแปลง ส เป็น อาย เข้ามา

๒๖. ปญฺจมยวธิสฺมา. แสดงการลงปัญจมีวิภัติในอรรถปาทานการก ตัวอย่างเช่น คามสฺมา อาคจฺจนฺติ. อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชิตฺ.^{๑๐} สิลเมว สุตา เสยฺโย.^{๑๑} ยโต เขมํ ตโต ภยํ.^{๑๒}

๒๗. อปปริหิ วชฺชเน. แสดงการลงปัญจมีวิภัติในศัพท์ที่ประกอบกับอปและปริ อุปสรรคซึ่งมีอรรถว่าเว้น ตัวอย่างเช่น อป สาลาย อายนฺติ วาณิชา. ปริ สาลาย อายนฺติ วาณิชา.

^๕ม.มู. (บาลี) ๑๒/๒๑๙/๑๘๕

^๖ช.ช. (บาลี) ๒๘/๔๐๙/๑๔๗

^๗วิ.ป. (บาลี) ๘/๑๐๘๔/๔๐๖

^๘ม.มู. (บาลี) ๑๒/๔๖/๓๗

^๙วิ.มหาวิ. (บาลี) ๑/๑๙/๓๔

^{๑๐}อ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๔๗๙/๑๘๗

^{๑๑}ช.ช. (บาลี) ๒๗/๗๕๘/๑๗๕

^{๑๒}ช.ช. (บาลี) ๒๗/๑๒๖๔/๒๖๐

๒๘. **ปฏินิธิปฏิทาเนสุ ปตินา.** แสดงการลงปัญจมีวิภัตติหลังนามที่ประกอบกับปติ อุปสรรคที่มีอรรถว่าทำการแทนและให้แทน ตัวอย่างเช่น พุทฺธสุมา ปติ สาริปฺตุโต. สมตฺมสุสฺ เตลฺลสุมา ปติ ททาติ.

๒๙. **ริเต ทุตฺติยา จ.** แสดงการลงทุตติยาวิภัตติและปัญจมีวิภัตติหลังนามที่ประกอบกับริเต ศัพท์ ตัวอย่างเช่น ริเต สทฺธมฺมํ, ริเต สทฺธมฺมา.

๓๐. **วินาญญตฺร ตติยา จ.** แสดงการลงตติยาวิภัตติ ทุตติยาวิภัตติและปัญจมีวิภัตติ หลังนามที่ประกอบกับวินาและอญญตฺร ตัวอย่างเช่น วินา วาเตน, วินา วาตํ, วินา วาตฺสุมา.

๓๑. **ปฺลุนานาหิ.** แสดงการลงปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติหลังนามที่ประกอบกับปฺล และนानาศัพท์ ตัวอย่างเช่น ปฺลฺเควฺ ชเนน, ปฺลฺเควฺ ชนฺนํ, ชเนน นานา, ชนฺนํ นานา. ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว.^{๙๓}

การจัดลำดับสูตรในตอนว่าด้วยปัญจมีวิภัตตินี้ ท่านจัดอรรถหรืออุปาทานการกที่สัมพันธ์ กับกริยาก่อน แล้วจัดเรียงอรรถที่สัมพันธ์กับอุปสรรคเป็นลำดับต่อมา

๓๒. **สตุตฺมยาธारे.** แสดงการลงสัตตมีวิภัตติในอรรถอาธารการกหรือโอกาสการก ตัวอย่างเช่น กณฺฐํ นิสฺสํ, นิสฺสํ เตลฺลํ, เตลฺลํ ติฏฺฐจฺติ, สวาทฺถํ วิหริตี ภาควา,^{๙๔} ปาปํ สุมํ รมตี มโน,^{๙๕}

๓๓. **นิมิตฺเต.** แสดงการลงสัตตมีวิภัตติในอรรถนิมิตร ตัวอย่างเช่น อชินฺมฺหิ ญญตฺเต ทิปี,^{๙๖} กุญฺชโร ทนฺเตสุ ญญตฺเต, สมฺปชานมฺสวาทฺเต ปาจิตฺตํ,^{๙๗} โอมสวาทฺเต ปาจิตฺตํ.^{๙๘}

^{๙๓}ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๑๐๖/๑๓๙

^{๙๔}อ.จ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑/๑

^{๙๕}อ.ฐ. (บาลี) ๒๕/๑๙/๓๐

^{๙๖}อ.ฐ. (บาลี) ๒๒/๔๗๐/๑๘๒

^{๙๗}วิ.มหา. (บาลี) ๒/๑๗๓/๑๕๔

^{๙๘}วิ.ป. (บาลี) ๘/๖๑/๓๐

๓๔. ยพภาโวภาวลักษณ. แสดงการลงสัตตมีวิภัตติในอรรถภาวลักษณะหรือลักษณ วันตะ ตัวอย่างเช่น คาวีสุ ทุยหมานาสุ คโต, อิมสุมี สติ อิทํ โหติ, อิมสุมี อสติ อิทํ น โหติ,^{๙๙} สพุเพ มคคา วิวชฺชนฺติ คจฺจนฺเต โลกนายเก.^{๑๐๐}

๓๕. จญฺจี จานาทเร. แสดงการลงจญฺจีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติอรรถลักษณะที่เป็นไป โดยไม่เชื้อเพื่อ ตัวอย่างเช่น อาโกฏยนฺโต โส เนติ, สิวราษสฺส เปกฺขโต.^{๑๐๑} มจฺจุ อาทาย คจฺจนฺติ, เปกฺขมาเน มหาชน.

๓๖. ยโต นิทธารณ. แสดงการลงจญฺจีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติในอรรถนิทธารณะ ตัวอย่างเช่น มนุสฺसानํ ชตฺติโย สุวตโม, มนุสฺเสสุ ชตฺติโย สุวตโม. กณฺหา คาวินํ สมฺปนฺนชรีตมา, กณฺหา คาวีสุ สมฺปนฺนชรีตมา. อทฺธิกานํ ธาวนฺโต สีมฺตโม, อทฺธิเกสุ ธาวนฺโต สีมฺตโม.

การจัดลำดับสูตรในตอนว่าด้วยสัตตมีวิภัตตินี้ ท่านจัดลำดับโดยวางสูตรการกไว้เป็นอันดับแรก แล้ววางสูตรอการกเป็นลำดับต่อมา สูตรที่เป็นอการกท่านเรียงสูตรที่ลงสัตตมีย่อยๆไว้ก่อนสูตรที่ลงจญฺจีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ

๓๗. ปจฺมาตฺถมตฺเต. แสดงการลงปฐมาวิภัตติในอรรถลึงค์ตถะ ตัวอย่างเช่น รุกฺโข, อิตฺถิ, ปุมา, นปฺสํ, โทณ, ขาริ, อาพุทฺกํ, เอโก, เทว, พหโว.

๓๘. อามนฺตเณ. แสดงการลงปฐมาวิภัตติหลังนามสำหรับใช้ร้องเรียกบุคคลผู้อยู่เฉพาะหน้า ตัวอย่างเช่น วเทหิ โภ สงฺข, วเทหิ โภ สงฺข.^{๑๐๒} อุมฺมชฺช โภ ปุณฺณสิเล, อุมฺมชฺช โภ ปุณฺณสิเล.^{๑๐๓} กหํ เอกปฺตฺตก, กหํ เอกปฺตฺตก. อจฺฉริยํ วต โภ อพฺภุตํ วต โภ.

^{๙๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๔/๓๓

^{๑๐๐} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๔๑๑/๕๖๖

^{๑๐๑} ชุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๑๗/๔๑๘

^{๑๐๒} ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๓๑๕/๓๗๕

^{๑๐๓} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๕๙๙/๓๘๕

๓๙. **ฉฐิ สมนุเอ.** แสดงการลงฉฐิวิรัตติในอรรถสัมพันธะ ตัวอย่างเช่น สกโก เทวานมินุโท,^{๑๐๔} ปนุติ เม ธนุ สกุก,^{๑๐๕} นิพพานสุเสว สนุติเก,^{๑๐๖} มนุสสุเสว เต สีส,^{๑๐๗} ขนุณานเภาโท,^{๑๐๘} สปปิกานัน สติ นตุติ.^{๑๐๙}

๔๐. **ตุลยตุเถน วา ตติยา.** แสดงการลงฉฐิวิรัตติและตติยวิรัตติหลังนามที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายว่าเสมอ ตัวอย่างเช่น ตุลโย ปีตุ ปีตวา วา, สติโส ปีตุ ปีตวา วา.

ปฐมวิรัตติและฉฐิวิรัตติที่กล่าวไว้ตั้งแต่สูตรที่ ๓๗ ถึง ๔๐ นี้ เป็นการยกทั้งหมดท่านจึงเรียงไว้ท้ายสุด ส่วนปฐมวิรัตติที่เป็นกัตตุการกและเหตุกัตตุการกนั้น ไม่มีสูตรบ่งถึง ในข้อนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า กัตตุการกกับเหตุกัตตุการกที่เป็นปฐมวิรัตติ ท่านไม่ตั้งสูตรไว้ก็เพราะอาชยาตกล่าว โดยเทียบกับวุดตกัมมการกดังท่านกล่าวไว้ในตอนกัมมการกว่า “โอทโน ปจฺจตฺติ โอทนสทฺทโต กมฺมกา นปฺตฺยเต. อาชฺยาตโต”.

๔.๒.๓ ประเภทของสูตร วุตติ และอุทาหรณ์

สูตรในคัมภีร์ไวยากรณ์ท่านแบ่งประเภท ๔ ประเภท คือ ๑. สัญญาสูตร ๒. อธิการสูตร ๓. ปริภาสาสูตร และ ๔. วิธิสูตร คำอธิบายความหมายของชื่อสูตรเหล่านี้ได้กล่าวไว้แล้วในหน้า ๑๓ ของงานวิจัยนี้ จึงไม่ขอกล่าวไว้ในที่นี้อีกเพื่อให้เนื้อหาซ้ำซ้อนกัน

วุตติ คือ คำอธิบายสูตรมี ๖ ประเภท คือ ๑. สมนุเอ อธิบายความสัมพันธ์กับสูตรอื่น ๒. ปทึ แยกบทในสูตร ๓. ปทฺตฺโก แสดงเนื้อหาของบทในสูตร ๔. ปทฺวิคฺคฺโห วิเคราะห์บทในสูตร ๕. โจทนา ตั้งคำถาม และ ๖. ปริหาโร ตอบคำถาม

อุทาหรณ์ท่านจำแนกประเภทไว้ ๒ อย่าง คือ อุทาหรณ์โดยตรงของสูตร และอุทาหรณ์โดยอ้อม

^{๑๐๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๖๒๓/๓๒๓

^{๑๐๕} พ.ชา. (บาลี) ๒๗/๒๐๗๘/๔๒๑

^{๑๐๖} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๒/๑๙

^{๑๐๗} พ.ชา. (บาลี) ๒๗/๕๘๒/๑๔๒

^{๑๐๘} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖/๓

^{๑๐๙} พ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๑๓/๓๗

ลำดับต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะนำสูตรที่กำหนดไว้ ๔๐ สูตร คือ สูตรนาม ๑ สูตร การก ๓๙ สูตร มาจำแนกประเภทสูตร วุตติ และอุทาหรณ์

๑. เทว เทวกาเนกสฺ นามสฺมา สิ โย, อํ โย, นา หิ, ส นํ, สฺมา หิ, ส นํ, สฺมี สฺ. สูตรนี้เป็นวิภัตติวิริสูตร ใช้ลงวิภัตติทั้ง ๗ หลังนามทั้งเอกวจนะและพหูวนะรวมเป็น ๑๔ ตัว

วุตติในสูตรนี้ จำแนกประเภทได้ ๔ ประเภท คือ ๑. เอเตสํ เทว เทว โหณฺติ เอกาเนกตฺเถสฺ วุตตมานโต นามสฺมา. แสดงการแยกบพว่า เทวกาเนกสฺ ชื่อว่า ปทฺจฺเนโท. ๒. เอกาเนกตฺเถสฺ แสดงเนื้อหาของบพว่า เอกาเนกสฺ ชื่อ ปทฺตฺโก. ๓. เอตานิ สตฺตฺทุกาณิ สตฺตฺ วิภตฺติโย วิภาโค วิภตฺตีติ กตฺวา, แสดงความหมายของคำว่า วิภตฺติ ชื่อ ปทฺวิคฺคฺโห ๔. เอตฺถ สิมิตีการาการา “กิมํ สิสฺ”ติ สํเกตตฺถา. แสดงการเกี่ยวข้องกับสูตรอื่น ชื่อว่า สมฺพฺนุโร

มุณี มุนโย, มุนี มุนโย, มุนินา มุนีหิ, มุนิสฺส มุนีนํ, มุนิสฺมา มุนีหิ, มุนิสฺส มุนีนํ, มุนิสฺมี มุนีสุ, เอวํ กุมาริ กุมาริโย, กณฺวา กณฺวาโยติ. อุทาหรณ์ทั้งหมดนี้ เป็นอุทาหรณ์โดยตรง

๒. กมฺเม พฺตฺติยา. สูตรนี้เป็นวิภัตติวิริสูตร แสดงการลงพฺตฺติยาวิภัตติในกัมมการก

วุตติในสูตรนี้ จำแนกประเภทได้ ๔ ประเภท คือ ๑. กรียติ กตฺตุ กริยาเย’ภิสฺมฺพฺนุริยตีติ กมฺมํ, ชื่อว่า ปทฺวิคฺคฺโห เพราะวิเคราะห์บพว่า กมฺเม ในสูตร ๒. ตสฺมี พฺตฺติยาวิภตฺติ โหติ. ชื่อว่า ปทฺตฺโก เพราะแสดงความหมายของบพว่า พฺตฺติยา. ๓. “โหนฺ ปจฺจตี”ติ โหนฺสพฺพโต กมฺมตา นปฺปติยเต, กิณฺจริ. เป็นการตั้งคำถาม ชื่อว่า โจทฺนา ๔. อาชฺยาตโต. เป็นการตอบคำถามชื่อว่า ปริหาโร

อุทาหรณ์จำแนกดังนี้ ๑. กฏํ กโรติ, โหนํ ปจฺติ, อาทิจฺจํ ปสฺสตี. “กฏํ กโรติ วิปลํ ทสฺสนีเยน”ติ อตฺเถว คุณฺยตฺตฺสสฺส กมฺมตา, อิจฺฉิตฺเตปิ กมฺมตฺตฺวา พฺตฺติยา สิทฺธา คาวุํ ปโย โทหติ, โคมฺนตํ คาวุํ ยาจติ, คาวฺมวฺรฺณฺธิ วชฺ, มาณวํ มคฺคํ ปุจฺฉตี, โคมฺนตํ คาวุํ ภิกฺขเต, รุกฺขมวฺจินาติ ผลานิ, สิสฺสํ ฐมฺมํ พฺรฺวเต, สิสฺสํ ฐมฺมมนุสฺสาสตีติ. เอวํ อนิจฺฉิตฺเตปิ อหิํ ลงฺขยตี, วิสํ ภกฺขเต. ยํเนวิจฺฉิตํ นาปิ อนิจฺฉิตํ, ตตฺถาปิ พฺตฺติยา สิทฺธา. คามํ คจฺฉนฺโต รุกฺขมฺมูลํ ปสฺสตี. เป็นอุทาหรณ์โดยตรง จำแนกเรียกชื่อกัมมการก ได้ดังนี้ (๑) กฏํ, โหนํ เป็นวิภตฺติกมฺม (๒) อาทิจฺจํ เป็นปตฺติกมฺมหรือ ปาปนียกมฺม ประเภทจิตตสํปตฺติกรรม (๓) คาวุํ, โคมฺนตํ, วชฺ, มาณวํ โคมฺนตํ, รุกฺขํ, สิสฺสํ เป็นอกิตกมฺมหรืออปฺธานกมฺม (๔) ปโย, คาวุํ, มคฺคํ, ผลานิ, ฐมฺมํ เป็นกิตกมฺม หรืออปฺธานกมฺม (กรรมหลัก) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิจฺฉิตกมฺม เพราะเป็นสิ่งที่ปรารถนา (๕) อหิํ, วิสํ เป็น อนิจฺฉิตกมฺม (๖) คามํ เป็นปตฺติกมฺม ประเภทกายสํปตฺติกรรม (๗) รุกฺขมฺมูลํ เป็น เนวิจฺฉิต- นานิจฺฉิตกมฺม เพราะเป็นสิ่งที่เข้าถึงโดยบังเอิน

๒. ปถวี อธิเสสสุตติ, ความมธิตัญจติ, รุกขมชฺชมาสเตติ อธิสัจจานัน ปโยเค'ธิกรณ กมฺมวณฺณิจฺฉา, วตฺติจฺฉาโต ทิ การการานิ โหนฺติ. ตํ ยถา-วลาหกา วิชฺชิตเต, วลาหกสฺส วิชฺชิตเต, วลาหโก วิชฺชิตเต, วลาหเก วิชฺชิตเต, วลาหเกณ วิชฺชิตเตติ. เอวมนิวิสสุสฺส วา ธมฺมมณินฺวิส เต ธมฺเม วา. ตถา อุปนฺนวุตฺตาวสฺสสาโกชนนินฺนวุตฺตวณฺณสฺส ความมุปฺปวสฺติ, ความมณฺวสฺติ, ปพฺพตฺตมธฺวสฺติ, ชมฺมวสฺติ. เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม คือ ยกตัวอย่างทุตติยาวิภัตติที่ไม่ใช่กัมมการก ปถวี, คาม, รุกข์ เป็นต้น เป็นทุตติยาอาธาร ทุตติยาวิภัตติลงในอรรถสํตตมวิภัตติ เพราะสัมพันธ์กับอติเป็นต้น ที่ประกอบ กับ สี จา สสา และ วสธาตุ

อโกชนนินฺนวุตฺตวณฺณสฺสาคติ ก็. เป็นการตั้งคำถาม เรียกว่า โจทนา. คามะ อุปฺปวสฺติ. โกชนนินฺนวุตฺตี กโรตฺติ อตฺถ. ตปฺปนาจาเรปิ กมฺมตฺตาว ทุตติยา สียา นทิมฺปิวติ, คามํ จรติ. เอวํ 'สเจ มํ อาลปิสฺสตี'ติอาทิสฺสปี. วิหิตาว ปติโยเค ทุตติยา 'ปฏฺภิณฺนตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌนฺคา'ติ. ตํ ปติ โพชฺฌนฺคา ภาสนฺนวุตฺติ อตฺถ. ยทาตุ ธาตุนา ยุตฺโต ปติ, ตทา เตนา'โยคา สมฺพนฺธ ญฺจิว "ตสฺส นปฏฺภิภาตฺ"ติ. อกุเช ทิพฺพติ, อกุเชหิ ทิพฺพติ, อกุเชสฺสุ ทิพฺพตฺติ กมฺมกฺรณฺนทิกฺรณฺนวณฺณิจฺฉา. เป็นคำตอบและคำอธิบาย เรียกว่าปริหาโร อนุตฺตนิ เป็นการแสดงข้อยกเว้นการลงทุตติยาวิภัตติในอรรถสํตตมวิภัตติในคามศัพท์ เป็นต้น ที่สัมพันธ์กับกิริยาที่ประกอบกับธาตุ ศัพท์ว่า คามํ เป็นต้น จึงถือว่าเป็นอุทาหรณ์ของสูตรนี้โดยตรง

๓. กาลทฺธานมจฺจนฺตสฺสโยเค. เป็นวิภัตติวิธีสูตร แสดงการลงทุตติยาวิภัตติในอจฺจันตสังโยคที่เกี่ยวกับกาลและระยะทาง

วุตฺติในสูตรนี้ จำแนกประเภทได้ดังนี้ ๑. กิริยาคุณทพฺเพหิ สากุลเลน กาลทฺธานํ สมฺพนฺธอจฺจนฺตสฺสโยเค. เป็นการวิเคราะห์หว่า อจฺจนฺตสฺสโยเค ชื่อว่า ปทวิคฺคโ ๒. คำว่า ทุตติยา ในประโยคว่า ตสฺมี วิญญายมาเน กาลสฺสทฺเทหิ อทฺธสฺสทฺเทหิ จ ทุตติยา โหติ. ตามมาจากสูตรก่อนแสดง ความสัมพันธ์กันของสูตร ชื่อว่า สมฺพนฺธ ๓. อจฺจนฺตสฺสโยเคติ ก็ ? เป็นการตั้งคำถาม ชื่อว่า โจทนา ๔. มาสฺสสุทฺทวิหมธฺเต, โกสฺสเสกเทเส ปพฺพโต. เป็นการตอบคำถาม ชื่อว่า ปริหาโร

อุทาหรณ์ว่า มาสฺมธฺเต, มาสํ กุลยาณิ, มาสํ คุพฺพธานา, โกสฺมธฺเต, โกสํ กุญฺจลา นทฺ, โกสํ ปพฺพโต. เป็นอุทาหรณ์โดยตรง

อุทาหรณ์ว่า ปพฺพตฺตสมฺมํ นิวาเสตฺวา, เอกํ สมฺมํ ภควา, อิมํ รตฺตี จตฺตาโร มหาราชาคติ เอวมาทิสฺส กาลวาจฺหิ อจฺจนฺตสฺสโยคตฺตาว ทุตติยา สิทฺธา. วิภตฺติวิปุลลาเสนปี วา พหุลวิธานา. เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม ลงทุตติยาวิภัตติในอรรถสํตตมวิภัตติด้วยมหาสูตรว่า พหุล

อนุวตติว่า ผลปฺปตฺติยํ กิริยาปริสมตฺตยปวคฺโค, ตสฺมี วิญญายมาเน กาลทฺธานํ กิริยาจาจนตฺสํโยเค ตติยาภิมตา. สปิ กรณตฺตาว สิทฺธา “มาเสนานฺวากิธฺโต, โกเสนานฺวากิธฺโต” ติ. อนปวคฺเค ตฺว อสากตมตฺตากรณตฺตาวาเว พุติยาเว “มาสมธฺโตนฺวากิ, น จาเนน คหิโต” ติ. เป็นคำอธิบายการลงตติยาวิภัตติในอรรถัจจันตสังโยค จัดเป็นปริหาโร อุทาหรณ์ว่า มาเสนานฺวากิธฺโต, โกเสนานฺวากิธฺโต เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม

อนุวตติว่า การกมฺชฺเฒ เย กาลทฺธานวาจิโน, ตโต สตฺตมฺปิญฺจมิโย อภิมตา “อชฺช ภูตฺวา เทวทฺโต ทุวิเห ภูชฺชิสฺสตี, ทุวิหา ภูชฺชิสฺสตี, อตฺตวฺจฺย’มฺสฺสาโส โกเส ลกฺขํ วิชฺฌตี, โกสา ลกฺขํ วิชฺฌตี” ติ, ตาปีห สกสการกวจนิจฺจาเยว สิทฺธา. เป็นอนุวตติอธิบายการลงสัตตมฺปิวิภัตติและ ปญฺจมีวิภัตติหลังศัพท์ที่กล่าวกาล

๔. คติโพธานรสทฺตถากมฺมกษฺชาทินํ ปโยชฺเช. เป็นวิภัตติวิธีสูตร แสดงการลง พุติยาวิภัตติในอรรถการิตกัมมการก

วุตติในสูตรนี้ จำแนกประเภทได้ดังนี้ ๑. คมนตฺถานํ โพธตฺถานํ อาหารตฺถานํ สทฺตถากมฺมกานํ ภาชฺชาทินญฺจ ปโยชฺเช เป็นการจำแนกศัพท์ในสูตรชื่อว่า ปทฺจเจโท. ๒. กตฺตริ พุติยา โหตี. เป็นศัพท์ที่ตามมาจากสูตรก่อนชื่อว่า สมฺพนฺโธ. ๓. สามตฺถิยา จ ปโยชกพฺยาปารเณ กมฺมตฺวสฺส โหตีตี ปตฺติเย. เป็นการอธิบายความหมายของปโยชการกชื่อว่า ปทฺตโก ๔. เอเตสเมวาทิ กิ. และ ปโยชฺเชติ กิ. เป็นการตั้งคำถามชื่อว่า โจทนา. ๕. ปาเจติ โยทณํ เทวทฺตเตน ยญฺญทฺโต. และ คจฺจตี เทวทฺโต. ยทา จรฺหิ คมยตี เทวทฺตํ ยญฺญทฺโต, ตมปโร ปโยชฺเชติ, ตทา คมยตี เทวทฺตํ ยญฺญทฺเตเนติ ภวิตพฺพํ ... คมยตฺติสฺสา คมนตฺถตฺตา. เป็นการตอบคำถามและอธิบายชื่อว่า ปริหาโร

อุทาหรณ์ว่า คมยตี มาณวกํ คามํ, ยาปยตี มาณวกํ คามํ, โพธยตี มาณวกํ ฐมฺมํ, เวทยตี มาณวกํ ฐมฺมํ, โภชยตี มาณวกํ โมทกํ, อาสยตี มาณวกํ โมทกํ, อชฺฌมาปยตี มาณวกํ เวทํ, ปาจยตี มาณวกํ เวทํ, อาสยตี เทวทฺตํ, สายยตี เทวทฺตํ, อญฺญํ ภาชฺชาเปตี, อญฺญํ โภจฺจยาเปตี, อญฺญํ สนฺนรฺยาเปตี. เป็นอุทาหรณ์โดยตรง

๕. หราทินํ วา. เป็นวิภัตติวิธีสูตร แสดงการลงพุติยาวิภัตติและตติยาวิภัตติในอรรถการิตการก

วุตตินี้ว่า หราทินํ ปโยชฺเช กตฺตริ พุติยา โหตี วา. มีศัพท์ที่ตามมาจากสูตรก่อนชื่อว่า สมฺพนฺโธ. อุทาหรณ์ว่า หาเรตี ภาวํ เทวทฺตํ เทวทฺตเตเนติ วา, อชฺฌโมหาเรตี สตฺตํ เทวทฺตํ เทวทฺตเตเนติ วา, กาเรตี กญฺญํ เทวทฺตํ เทวทฺตเตเนติ วา ทสฺสยเต ชนํ ราชํ ชเนเนติ วา, อภิวาทยเต คฺคฺคฺ เทวทฺตํ เทวทฺตเตเนติ วา. เป็นอุทาหรณ์โดยตรง

๖. น ขาทาทินิ. สูตรนี้เป็นปฏิเสธวิสูตร แสดงการห้ามลงทุติยาริวัตติในอรรถการิตกัมมการก

วุดติว่า ขาทาทินิ ปโยชเช กตุตริ ทุติยา น โหติ. นี้มีศัพท์ที่ตามจากสูตรก่อนแสดงความสัมพันธ์กัน ชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า ขาทยติ เทวตฺเตน, อาทยติ เทวตฺเตน, อวฺหาปยติ เทวตฺเตน, สทฺทายยติ เทวตฺเตน, กนฺทยติ เทวตฺเตน, นายยติ เทวตฺเตน. เป็นอุทาหรณ์โดยตรง

(๑) วหิสฺสานินฺตุเก. เป็นสูตรย่อยแสดงการลงตติยาริวัตติในอรรถการิตการก ในนินฺตุติ-ที่ปนี ท่านจำแนกไว้เป็นสูตรหนึ่งโดยเอกเทศ

อุทาหรณ์ว่า วาหยติ ภาริ เทวตฺเตน เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรย่อย

อนฺวุดติ ว่า อนินฺตุเกติ ก็. เป็นการตั้งคำถาม ชื่อว่า โจทนา. วาหยติ ภาริ พลฺลพฺพเท. เป็นการตอบคำถาม ชื่อว่า ปริหาโร.

(๒) ภกฺขิสฺสาหิสาโย. เป็นสูตรย่อย แสดงการลงตติยาริวัตติในอรรถการิตการก ในนินฺตุติ-ที่ปนี ท่านจำแนกไว้เป็นสูตรหนึ่งโดยเอกเทศ

อุทาหรณ์ว่า ภกฺขยติ โมทเก เทวตฺเตน. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรย่อย

อนฺวุดติว่า อหิสายนฺติ ก็. เป็นการตั้งคำถาม ชื่อว่า โจทนา ภกฺขยติ พลฺลพฺพเท สสฺสํ. เป็นการตอบคำถาม ชื่อว่า ปริหาโร

๗. ธฺยาทีหิ ยุตฺตา. เป็นวิภัตติวิสูตร แสดงการลงทุติยาริวัตติในอรรถจํญฺฐิ

วุดติว่า ธฺยาทีหิ ยุตฺโต แสดงรูปศัพท์เดิมที่ชัดเจน ชื่อว่า ปทฺถโก คำว่า ทุติยา โหติ. ตามมาจากสูตรก่อนเป็นการแสดงความต่อเนื่องกับสูตรก่อน ชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า ธิรฺตฺถ มํ ปฺตฺติกายํ, อนฺตรว จ ราชคฺห์ อนฺตรว จ นาลนฺทํ, สฺมาธานมนฺตเรน, มุจฺลินฺทมภิตฺโต สรมฺิจฺจาติ, (จฺญฺริยาปวาไทย). เป็นอุทาหรณ์โดยตรง

๘. ลกฺขณฺตมฺภตฺตวิจฺจาสุภินา. เป็นวิภัตติวิสูตร แสดงการลงทุติยาริวัตติที่สัมพันธ์กับอภิศัพท์ในอรรถลักษณะเป็นต้น

วุดติว่า ลกฺขณฺาที่สฺวตฺถสุภินา ยุตฺตมฺหา ทุติยา โหติ. มีศัพท์คือ ยุตฺตมฺหา ทุติยา โหติ ที่ตามมาจากสูตรก่อน ชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า รุกขมณี วิชฺโชตเต วิชฺชุ, สาธุ เทวทตฺโต มาตรมณี, รุกข์ รุกขมณีติฏฺจติ.
เป็นอุทาหรณ์โดยตรง

๙. ปติปริหิ ภาค จ. เป็นวิภัตติวิวิสุตร แสดงการลงทุติยาวิภัตติในการจำแนกในอรรถ
ลักษณะเป็นต้น เมื่อสัมพันธ์กับปติและปริ ศัพท์

วุดตินี้ว่า ปติปริหิ ยุตฺตมฺหา ลุขณาทีสุ ภาค เจตฺเถ ทุติยา โหติ. มีศัพท์ที่ตามมา
จากสูตรก่อนแสดงความสัมพันธ์กันชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า รุกข์ ปติ วิชฺโชตเต วิชฺชุ, สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ ปติ, รุกข์ รุกข์ ปติ ติฏฺจติ,
ยเตตฺถ มํ ปติ สียา. รุกข์ ปริ วิชฺโชตเต วิชฺชุ, สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ ปริ, รุกข์ รุกข์ ปริ ติฏฺจติ, ยเตตฺถ
มํ ปริ สียา. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๑๐. อนุนา. เป็นวิภัตติวิวิสุตร แสดงการลงทุติยาวิภัตติหลังศัพท์ที่สัมพันธ์กับอนุศัพท์
ในอรรถลักษณะ เป็นต้น

วุดติว่า ลุขณาทีสุตฺเถสุวณฺนา ยุตฺตมฺหา ทุติยา โหติ. นี้ มีศัพท์ที่ตามมาจากสูตร
ก่อนแสดงความสัมพันธ์กันชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า รุกขมณฺ วิชฺโชตเต วิชฺชุ, สจฺจกิริยมนฺ วุฏฺจิ ปาวสฺสิ, (เหตุ จ ลุขณํ ภาวติ,)
สาธุ เทวทตฺโต มาตรมนฺ, รุกข์ รุกขมณฺ ติฏฺจติ, ยเตตฺถ มํ อนุ สียา. เป็นอุทาหรณ์ของสูตรนี้โดยตรง

๑๑. สหตุเถ. เป็นวิภัตติวิวิสุตร แสดงการลงทุติยาวิภัตติหลังศัพท์ที่สัมพันธ์กับอนุศัพท์
ในอรรถสัทตะ

วุดตินี้ว่า สหตุเถณฺนา ยุตฺตมฺหา ทุติยา โหติ. มีศัพท์ คือ อนุนา ยุตฺตมฺหา ทุติยา โหติ.
ที่ตามมาจากสูตรก่อนแสดงความสัมพันธ์กันชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า ปพฺพตฺมนฺ เสนา ติฏฺจติ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตร

๑๒. หิเน. เป็นวิภัตติวิวิสุตร แสดงการลงทุติยาวิภัตติหลังศัพท์ที่สัมพันธ์กับอนุศัพท์
ที่มีอรรถว่าด้อยหรือน้อย

วุดติว่า หินตุเถณฺนา ยุตฺตมฺหา ทุติยา โหติ. มีศัพท์ คือ อนุนา ยุตฺตมฺหา ทุติยา โหติ.
ที่ตามมาจากสูตรก่อนแสดงความสัมพันธ์กันชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า อนุ สาริปฺตํ ปญฺญวณฺโต. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตร ทุติยาวิภัตติ
ในอุทาหรณ์นี้เวลาแปลออกสำเนียงอายตนะว่ากว่า

๑๓. อุเปน. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงทุติยาวิภัติหลังศัพท์ที่สัมพันธ์กับอุปศัพท์ที่มีอรรถว่าด้อยหรือน้อย

วุตติว่า หีนตุเถ อุเปน ยุตุตมฺหา ทุติยา โหติ. มีศัพท์คือ หีนตุเถ ยุตุตมฺหา ทุติยา โหติ. ที่ตามมาจากสูตรก่อนแสดงความสัมพันธ์กันชื่อว่า สมฺพนฺโ

อุทาหรณ์ว่า อุป สารีปุตฺตํ ปญฺญวณฺโต. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตร

๑๔. สตุตมฺยาธิกุเย. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงสัตตมวิภัติหลังศัพท์ที่สัมพันธ์กับอุปศัพท์ที่มีอรรถว่าเกินไป เป็นการแสดงส่วนที่เกินไปของสิ่งนั้น ๆ

วุตติว่า อาธิกุยตุเถ อุเปน ยุตุตมฺหา สตุตมฺ โหติ. จำแนกเป็น ๒ อย่าง คือ ๑. อาธิกุยตุเถ ... สตุตมฺ แสดงการตัดบทในสูตรชื่อว่า ปทฺจฺเจโท ๒. มีศัพท์คือ อุเปน ยุตุตมฺหา ที่ตามมา จากสูตรก่อนแสดงความสัมพันธ์กันชื่อว่า สมฺพนฺโ

อุทาหรณ์ว่า อุป ขาริยํ โทณ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรง

๑๕. สามิตฺเตธินา. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงสัตตมวิภัติหลังศัพท์ที่สัมพันธ์กับอริศัพท์ในอรรถว่ามีสัมพันธะ

วุตติว่า สามิภาวตุเถธินา ยุตุตมฺหา สตุตมฺ โหติ. มีศัพท์ คือ ยุตุตมฺหา สตุตมฺ โหติ. ที่ตามมาจากสูตรก่อนแสดงความสัมพันธ์กันชื่อว่า สมฺพนฺโ

อุทาหรณ์ว่า อธิ พุรหมฺทตฺเต ปญฺจาลา, อธิ ปญฺจาลสฺส พุรหมฺทตฺโต. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๑๖. กตฺตุกเรณฺสุ ตติยา. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงตติยาวิภัติในอรรถกัตุการกและกรรมการก

วุตติว่า กตฺตริ กรณ จ การเก ตติยา โหติ. แสดงการแยกศัพท์ชื่อว่า ปทฺจฺเจโท

อุทาหรณ์ว่า ปุริเสน กตฺ, อสิเนา จินฺนฺตติ. ปกตฺยาภิรัฐโป, โคตฺเตน โคตโม, สุมฺเห นาม นามเนน, ชาตฺยา สตุตฺวสุสิโกติ (ภฺรตฺตฺสฺส สมฺภวา กรณเภาว ตติยา). เภาวฺ สเมน ธาวติ วิสเมน ธาวติ, ทฺวิโทเนน ญญณฺ กิณฺนาติ, ปญฺจเกน ปสฺโว กิณฺนาตฺติ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๑๗. สหฺตฺเถน. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงตติยาวิภัติในอรรถสหัตตะ

วุตติว่า สหฺตฺเถน โยเค ตติยา สียา. มีศัพท์ คือ ตติยา ที่ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กันชื่อว่า สมฺพนฺโ

อุทาหรณ์ว่า ปุตุเตน สห คโต, ปุตุเตน สหฐี อาคโต เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

อนวุตติว่า ตติยาปี ฌฐิวั อปฺปธานเ เอว ภวติ. แสดงความเหมือนกันของตติยาวิภัตติ กับฌฐิวิภัตติในบางอรรถ ชื่อว่า สมุพฺนุโ

๑๘. ลกฺขณ. เป็นวิภัตติวิธิสูตร แสดงการลงตติยาวิภัตติในอรรถลักษณะ

วุตติว่า ลกฺขณ วุตฺตมานโต ตติยา ลียา. มีศัพท์ คือ ตติยา ที่ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กัน ชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า ติถฺนุทฺทเคน ปริพฺพาซกมทุทฺทชี, อกฺขิโน กาโณ, เตน หิ อญฺเคน อญฺคิโน วิกาโร ลกฺขียเต. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๑๙. เหตฺุมฺหิ. เป็นวิภัตติวิธิสูตร แสดงการลงตติยาวิภัตติในอรรถเหตุ

วุตติว่า ตกฺกิริยา โยคุเค ตติยา ลียา. มีศัพท์ คือ ตติยา ที่ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กัน ชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า อนฺเนน วสฺติ, วิชฺชาย ยโส. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๒๐. ปญฺจมีเณ วา. เป็นวิภัตติวิธิสูตร แสดงการลงปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติในอรรถเหตุที่เป็นหนี้

วุตติว่า อิเณ เหตฺุมฺหิ ปญฺจมี โหติ วา. มีศัพท์ คือ เหตฺุมฺหิ ที่ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กัน ชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า สตสฺมา พฺทฺโธ, สเตน วา. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๒๑. คุเณ. เป็นวิภัตติวิธิสูตร แสดงการลงปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติในอรรถเหตุ

วุตติว่า ปรงฺคฺภูเต เหตฺุมฺหิ ปญฺจมี โหติ วา. มีศัพท์ คือ เหตฺุมฺหิ ปญฺจมี โหติ วา ที่ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กัน ชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า ชฟฺตฺตา พฺทฺโธ ชฟฺตฺเตน วา, ปญฺญา ย มฺตฺโต, หุตฺวา อภาวโต อนิจฺจา, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๒๒. ฌฐิ เหตุวตฺถเณ. เป็นวิภัตติวิธิสูตร แสดงการลงฌฐิวิภัตติหลังศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่กล่าวอรรถเหตุ

วุดติว่า เหตุวตุถวาจีหิ โยเค เหตุมุหิ ฌฏฐิ สียา. มีศัพท์คือ เหตุมุหิ ที่ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กัน ชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า อุทฺรสุส เหตุ, อุทฺรสุส การณา. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๒๓. สพุพาทีโต สพุพา. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงวิภัติทั้งปวงหลังพวกสัพพนาม ที่ประกอบบรรดเหตุ

วุดติว่า เหตุวตุเถหิ โยเค สพุพาทีหิ สพุพา วิภตฺติโย โหนติ. มีศัพท์คือ เหตุวตุเถหิ ที่ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กัน ชื่อว่า สมุพฺนุโ เหตุวตุเถหิตูเว. เป็นการตั้งคำถาม ชื่อว่า โจทนา เกน กตฺ. เป็นการตอบคำถาม ชื่อว่า ปริหาโร

อุทาหรณ์ว่า โก เหตุ, กํ เหตุ, เกน เหตุนา, กสุส เหตุสุส, กสุมา เหตุสุมา, กสุส เหตุสุส, กสุมี เหตุสุมี, กิ การณ, เกน การณน, กิ นิमितฺต, เกน นิमितฺเตน, กิ โยชน, เกน ปโยชนน อิจฺเจวมาทิ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๒๔. จตุตฺถิ สมฺปทาน. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงจตุตฺถิวิภัติในอรรถสัมปทาน

วุดติว่า ยสุส สมฺมา ปทียเต ตสฺมี จตุตฺถิ สียา. เป็นการแสดงรูปวิเคราะห์ชื่อว่า สมฺปทาน ชื่อว่า ปทวิคฺคโ

อุทาหรณ์ว่า สงฺฆสุส ททาติ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

อนวุดติว่า อถารวิวกุขายํ สตุตฺถิมิปี สียา ไม่มีปรากฏในสูตร แสดงความสัมพันธ์กับสูตรอื่น ชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า สงฺฆเตติ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของอนวุดติ

๒๕. ตาทตฺถเย. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงจตุตฺถิวิภัติในอรรถเพื่อประโยชน์ แก่สิ่งนั้น

วุดตินี้ มี ๒ ประเภท คือ ๑. ตสฺเสทํ ตาทตฺถํ, ตาทตฺถภาเว โขตฺนียะ แสดงรูปวิเคราะห์ ชื่อว่า ปทวิคฺคโ ๒. นามสุมา จตุตฺถิ สียา. เป็นศัพท์ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตร ก่อนชื่อว่า สมุพฺนุโ

อุทาหรณ์ว่า สิตฺตสุส ปฏฺิฆาตาย, อตฺถาย หิตาย (สุขาย) เทวมนุสฺसानํ, นาลํ ทารภณาย, ยฺอุปาย ทารุ, ปากาย วชตฺติเววมาทิ. เป็นอุทาหรณ์ของสูตรนี้โดยตรง

อนุตติและอุทาหรณ์ว่า กุสส สาทุ น รุจจติ, มายสมนุตานมปี สงฆเภท รุจจตุถ, ขมติ สงฆสสุ, ภาตตมสสุ นจจนาเทสตี ญจจี้ สมพนุทธจจจาย, น เจว วิโรโธ สียา สทิสฐูปตดา, เอว วิโรธ จ สมพนุทธสสุ สททิกานมตตดา, กุสส วา ตว ฐมม โรเจสตี อตตมตเต ปจมา. เป็นการแสดง การวินิจฉัย ส วิภตติ ที่มีรูปเหมือนกันในจตุตถิและญจจี้วิภตติจึงไม่ควรมีข้อโต้แย้งกัน จัดเข้าได้ ในปริหาโร

อนุตติและอุทาหรณ์ว่า เอวมณฺญาปี วิญญะยยา, ปโรตปิ ยถาคม. ญญโธ สติ ธาเรติ, ญญโธ จตติ ธาเรตีติ สมพนุทธ ญจจี้, แสดงการลงญจจี้วิภตติในอรรถสัมพันธ์เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม

อุทาหรณ์ว่า เอว ญญโธ สีลาฆเต, ญญโธ หนุเต, ญญโธ อุตฺตมจฺเจ, ญญโธ สปะเต, เทวาปี ตสฺส ปิยนฺติ ตาทิโน, ตสฺส กุซฺสม มหาวีร, ยทิตฺตสฺส ปกฺกเปยฺย, พุทฺธติ ทิสานํ เมโส, โย มิตฺตานํ น พุทฺธติ, โย อปฺปพฺภุจฺจสฺส นรฺสฺส พุทฺธติ, ญฺยานํ อญฺยานํ อปรฺชฺคามิ, อิตฺตยฺยนฺติ สมณานํ ติตฺติยา, ฐมฺเมณ นยฺมานานํ กา อญฺญา ญญโธ ภาคฺยมาเรชฺชติ, ญญโธ ภาคฺยมิทฺชเต, เตเน ยาจิตฺ อยาจิตฺ วา ตสฺส คาโว ปฏิสฺสณฺติ, คาโว อาสฺสณฺติ, ภาควโต ปจฺจสฺสโส, โหตุ ปตฺติคณฺติ, โหตุณฺนคณฺติ, อาโรจยามี โว ปตฺติเวทยามี โว, ฐมฺมํ เต เทเสสฺสสามิ, ยถา โว ภาควา พุทฺธกรฺเรยฺย, อลํ เต อธิ วาเสน, กิ เต ชฎาหิ พุเมธ, อรหติ มลฺโล มลฺลสฺสชาติ. ดูตามความต่อเนื่องแล้วท่านแสดง การลงญจจี้วิภตติในอรรถสัมพันธ์หรือจตุตถิวิภตติในอรรถสัมพันธ์ที่ไม่ใช่ตัดตะชื่อว่า เป็นอุทาหรณ์ โดยอ้อมของสูตรนี้

อนุตติและอุทาหรณ์ว่า ชีวิตฺ ตินายปี น มณฺญมาโนติ ตาทตฺถเย จตฺตติ, ตินน โย อตฺถโก ตทตฺถายปีติ อตฺถโก, “โย จ สิตฺตญฺจ อญฺญญ, ตินา ภียโย น มณฺญมติ” ตินมิว ชีวิตฺ มณฺญมาโนติ สวิสยาว วิภตฺติโย. สคฺคาย คจฺจตฺติ ตาทตฺถเย จตฺตติ, โย หิ สคฺคํ คจฺจติ ตทตฺถํ ตสฺส คมนฺนติ, กมฺมวณฺณจฺจายนฺตุ พุติยาว สคฺคํ คจฺจตฺติ. เป็นการวินิจฉัยศัพท์ที่เป็นตาทัตถยะจัดเข้าในปริหาโร

อุทาหรณ์ว่า อายุ โภโต โหตุ, จิริ ชีวิตฺ, ภาทํ กุลฺยาณํ อตฺถํ ปโยชนํ, กุสล์ อนามยํ, ทิตฺ ปญฺญํ สุขํ สาทํ โภโต โหตุ, สาธุ สมฺมุติ เม ตสฺส, ปุตฺตสฺสวาภิเรยฺย คุยฺหมตฺถํ, ตสฺส เม สกฺโก ปาตรฺโหสิ, ตสฺส ปหิณฺเยย, ภิกฺขุณฺนํ พุตฺ ปาเหสิ, กปฺปติ สมณานํ อาโยโค, เอกสฺส พุทฺธนํ ตินฺนํ วา ปโหติ, อูปมํ เต กริสฺสามิ, อญฺชลิ เต ปคฺคณฺหามิ, ตสฺส ฆาสฺ, โลกสฺสตุโธ, นโม เต ปุริสาชฺชณฺ, โสตุติ ตสฺส, อลํ มลฺโล มลฺลสฺส, สมตฺถโธ มลฺโล มลฺลสฺส, ตสฺส ทิตฺ, ตสฺส สุขํ, สุวาคํ เต มหาราชาติ สพฺพตฺถ ญจจี้ สมพนุทธ, เอววิธมณฺญมฺเปว วิญญะยฺย ยถาคม. ท่านวินิจฉัยว่าเป็นญจจี้ สัมพันธ์ซึ่งต่างจากกัจจายนไวยากรณ์แสดงเป็นสัมพันธ์ ท่านชื่อว่า เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม

๒๖. ปญจมยวธิสฺมา. เป็นวิภตติวิธีสูตร แสดงการลงปัญจมีวิภตติในอรรถอวชิการก

วุตติว่า ปทตฺถาวธิสฺมา ปญจมีวิภตติ โหติ. แสดงการตัดบทในสูตรชื่อว่า ปทจฺเจโท.



อุทาหรณ์ว่า กิจฺเณ เม อธิคตฺนฺติ (เหตุมุํหิ กรเณ วา ตติยา). (เอวํ) โภกา มฺุโต, โภเกน มฺุโตติ. โภกํ จลตีติ (กิริยาวิเสสเน กมฺุณิ พฺุติยา). เป็นการแสดงตติยวิภตฺติในอรรถเหตุและ พฺุติยวิภตฺติในอรรถกรรมที่เป็นกิริยาวิเสสนะ ซึ่งอํวเป็นอุทาหรณ์โดยอํม

อนุตติและอุทาหรณ์ว่า พุทธนิคตโยเคปี สวิสเยว ปญจมีญจโย สียุ่, พุริ์ ความสมา, อนุตติ, ความสมา, พุริ์ ความสมา, อนุตติ, ความสมา, เป็นการแสดงรายละเอียดการลงวิภัตติหลังนามศัพท์ที่สัมพันธ์กับพุทธศัพท์ ซึ่งถือว่าเป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ ส่วนอนุตติและอุทาหรณ์ว่า พุทธนิคตโยเคปี สวิสเยว สวิสเย สียุ่ พาทกาภาวา พุริ์ คาโม, อนุตติโก คาโมเตเวมาทิ. เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม

อนุตติและอุทาหรณ์ว่า เกจิ ปนาหุ 'อสตฺตวจนเหเตหิ ปาฏิปทิกตเถ พุติยาตติยา- ปญจมีสตุตมโย, สตฺตวจนเหติ สฺ พุพพา สวิสเย'ติ, เต ปนญญเหว ปฏิจิตตา. พุริ์ มคโค, อนุตติ, มคโคติ กิริยาวิเสสน... ฐาตุสสุ คมฺมมานตฺตา. วิสุทฺโธ โลกนีเยหิ ธมฺเมหิ, ปริมุตฺโต โส ทุกฺขสฺมา วิวิจฺเจว กาเมหิ, คมฺภีโรโต จ ปุณฺณโต จ โยชนํ, อายาเมน โยชนํ, ตโต ปฏฺติ, ยโต สวามี อุตฺตานนฺติ สวิสเยว วิภตฺติโย. เป็นการแสดงความเห็นจัดเข้าได้ในปริหาโร

๒๗. อปปริหิ วชฺชเน. เป็นวิภัตติวิสูตร แสดงการลงบัญญัติวิภัตติหลังศัพท์ที่สัมพันธ์กับอุปและปริศัพท์ที่เป็นไปในอรรถว่าเว้น

วุตติว่า วชฺชเน วตฺตมานเหติ อปปริหิ โยเค ปญจมี โหติ. มีศัพท์ คือ อปปริหิ โยเค ปญจมี โหติ ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรก่อนชื่อว่า สมฺพนฺโ

อุทาหรณ์ว่า อป สาลาย อายนฺติ วาณิชา, ปริ สาลาย อายนฺติ วาณิชา, สาลํ วชฺเชตฺวาติ อตฺถุ เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

วุตติว่า วชฺชเนติ ก็. เป็นการตั้งคำถามชื่อว่า โจทนา อุทาหรณ์ว่า รุกฺโข ปริวิชฺชิตเต วิชฺช. อา ปาฏฺลิปฺตฺตสฺมา วสฺสิ เทโวติ (มรียาทาภิวีธีสฺววริ วิสเยว ปญจมี), วินา ปาฏฺลิปฺตฺตเตน สห เวติ วิเสโส, เอรํ ยาว ปาฏฺลิปฺตฺตสฺมา วสฺสิ เทโวติ. เป็นการตอบคำถามชื่อว่า ปริหาโร

๒๘. ปฏฺนิธิปฏิทาเนสุ ปตินา. เป็นวิภัตติวิสูตร แสดงการลงบัญญัติวิภัตติหลังปริศัพท์ที่เป็นไปในอรรถแต่งตั้งและทำการแทน

วุตติว่า ปฏฺนิธิมิหิ ปฏิทาเน จ วตฺตมานเนน ปตินา โยเค นามสฺมา ปญจมี วิภตฺติ โหติ. มี ๒ ประเภท คือ ปฏฺนิธิมิหิ ปฏิทาเน จ เป็นการแยกบท ชื่อว่า ปทฺจเจโท โยเค นามสฺมา ปญจมี วิภตฺติ โหติ ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรอื่น ชื่อว่า สมฺพนฺโ

วุตติว่า ปฏฺนิธิปฏิทาเนสุติ ก็. เป็นการตั้งคำถาม ชื่อว่า โจทนา

อุทาหรณ์ว่า รุกฺโข ปติ วิชฺชิตเต. เป็นการตอบคำถาม ชื่อว่า ปริหาโร และเป็นการแสดงอุทาหรณ์โดยอ้อม

อุทาหรณ์ว่า พุทธสุม่า ปติ สาริปุตโต, สมตมสฺส เตสสุม่า ปติ ททาติ เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๒๙. ฐิตะ พุติยา จ. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงพุติยาวิภัติและปัญจมีวิภัติหลังนาม เพราะสัมพันธ์กับปริเตศัพท

วุตติว่า ฐิตะสทุเทเน โยเค นามสุม่า พุติยา โหติ ปญจมี จ. มีศัพท์ คือ ปญจมี ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรอื่น ชื่อว่า สมุพฺนโร

อุทาหรณ์ว่า ฐิตะ สทุธมฺม, ฐิตะ สทุธมฺมา. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๓๐. วินาญบุตร ตติยา จ. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงตติยาวิภัติ พุติยาวิภัติ และปัญจมีวิภัติหลังนาม เพราะสัมพันธ์กับวินาและอญฺญบุตรศัพท์

วุตติว่า วินาญบุตรสทุเทเห โยเค นามสุม่า ตติยา จ โหติ พุติยาปญจมีโย จ. มีศัพท์ คือ พุติยาปญจมีโย จ ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรอื่น ชื่อว่า สมุพฺนโร

อุทาหรณ์ว่า วินา วาเตน, วินา วาตํ, วินา วาตสุม่า, อญฺญบุตร เอเกน ปิณฺฑปาตนิหารเกน, อญฺญบุตร ฐมฺม, อญฺญบุตร ฐมฺมา. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๓๑. ปุณฺณานาหิ. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงตติยาวิภัติและปัญจมีวิภัติหลังนาม ที่สัมพันธ์กับปุณฺณและนานาศัพท์

วุตติว่า เอเตเห โยเค ตติยา โหติ ปญจมี จ. มีศัพท์ คือ ตติยา โหติ ปญจมี จ ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรอื่น ชื่อว่า สมุพฺนโร

อุทาหรณ์ว่า ปุณฺณเคว ชเนน, ปุณฺณเคว ชนสุม่า, ชเนน นานา, ชนสุม่า นานา. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๓๒. สตุตฺตมฺยาธาเร. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงสตุตฺตมีวิภัติหลังนามในอรรถาธารการก

วุตติว่า กิริยาธารภูตกตฺตุมฺมานํ ธารเณน โย กิริยาธาราโร ตสฺมี การเก นามสุม่า สตุตฺตมี โหติ. เป็นการแสดงการวิเคราะห์ศัพท์ ชื่อว่า ปทวิคฺคโ

อุทาหรณ์ว่า กณฺฐ นิสีทติ (เทวทฺตโต), ถาลียํ โอทณํ ปจติ, อากาเส สกฺขนฺา, ติเลสุ เตลํ, คงฺคายํ วไซ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๓๓. นิमितฺเต. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงสัตตมวิภัติในอรรถเหตุ

วุตติว่า นิमितฺเต สุตตมมี โหติ. มีศัพท์ที่ตามมาจากสูตรก่อน คือ สุตตมมี แสดงความสัมพันธ์กับสูตรก่อน ชื่อว่า สมุพฺนุโร

อุทาหรณ์ว่า อชินมฺหิ หนฺนเต ทิปิ, มุสาวาเท ปาจิตฺติยํ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๓๔. ยพฺภาโวภาวลกฺขณํ. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงสัตตมวิภัติหลังศัพท์ที่เป็นภาวลักษณะ

วุตติในสูตรนี้จำแนกประเภทเป็น ๔ อย่างคือ ๑. ยสฺส ภาโว ภาวนฺตรสฺส ลกฺขณํ ภวติ, ตโต เป็นการแสดงรูปวิเคราะห์ของศัพท์ในสูตร ชื่อว่า ปทวิคฺคโห ๒. สุตตมมี โหติ. เป็นศัพท์ที่ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรก่อน ชื่อว่า สมุพฺนุโร ๓. ภาโวติ กิ. และ ภาวลกฺขณํติ กิ. เป็นการตั้งคำถาม ชื่อว่า โจทนา ๔. โย ชฺญาหิ โส ภุณฺขติ. และ โย ภุณฺขติ โส เทวตฺตโต, “อกาเล วสฺสติ ตสฺส, กาเล ตสฺส น วสฺสติ”ติ วิสยสฺสตุตฺตมมี. เป็นการตอบคำถามด้วยการยกอุทาหรณ์ที่ไม่ใช่ของสูตรนี้ ชื่อว่า ปริหาโร

อุทาหรณ์ว่า คาวีสุ พุຍမာနํ คโต, พุຍาสุ อาคโต. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๓๕. ฦจฺจํ ฦจนาทเร. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงฦจฺจวิภัติและสัตตมวิภัติในภาวลักษณะที่เป็นอนาทร

วุตติว่า ยสฺส ภาโว ภาวนฺตรสฺส ลกฺขณํ ภวติ, ตโต ฦจฺจํ ภวติ สุตตมมี ฦ ฦจนาทเร คมฺยมาเน. มีศัพท์คือ ยสฺส ภาโว ภาวนฺตรสฺส ลกฺขณํ ภวติ, ตโต สุตตมมี ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรก่อน ชื่อว่า สมุพฺนุโร

อุทาหรณ์ว่า อาโกญฺยนฺโต โส เนติ, สิริราชสฺส เปกฺขโต, มจฺจุ คจฺจติ อาทาย, เปกฺขมาเน มหฺขเน. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า คฺนฺนํ สามีติ สมฺพฺนุโร ฦจฺจํ, โคสุ สามีติ วิสยสฺสตุตฺตมมี, เหวํ คฺนฺนํมิสฺสโร, โคสุวิสฺสโร, คฺนฺนํ อธิปติ, โคสุ อธิปติ, คฺนฺนํ ทายาโท, โคสุ ทายาโท, คฺนฺนํ สกฺขิ, โคสุ สกฺขิ, คฺนฺนํ ปติฏฺ, โคสุ ปติฏฺ, คฺนฺนํ ปสฺสโต, โคสุ ปสฺสโต, กุสลา นจฺจคฺคิตฺตสฺส, กุสลา นจฺจคฺคิตฺ, อายุตฺโต กฏฺกรณสฺส, อายุตฺโต กฏฺกรณเณติ. และ ตถาธารวณฺณจฺจํ สุตตมมี, ภิกฺขุสฺส อภิวาเทนฺติ, มุทฺธนิ จมฺพิตฺวา, พาหาสุ คเหตุวา, หตฺถสฺส ปิณฺฑาทาย จรฺนฺติ, ปณฺธุ คจฺจณฺติ, กทลีสฺส คเช รกฺขณฺติ. ฦจฺจํมิสฺสโร ปสนฺโนติ วิสยสฺสตุตฺตมมี, ฦจฺจํ ปสนฺโนติ กรณฺ ตติยา, เหวํ ฦจฺจํมิสฺสโร อุกฺกุฏโก ฦจฺจํมิสฺสโร ปสนฺโนติ. เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อมเพราะไม่ใช่อุทาหรณ์ของสูตรนี้ แต่เป็นการแสดงการลงฦจฺจ สัตตมมี และตติยาในอรรถอื่น

๓๖. ยโต นิพธารณ. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงบัญญัติวิภัติและสัตตมวิภัติในอรรถนิพธารณะ

จุดติของสูตรนี้ มี ๒ ประเภทคือ ๑. ขาติคุณกิริยาหิ สมุทนายเตกเทศสสุ ปุณฺณกณฺนิพธารณ. ยโต ตํ กิริยติ, ตโต เป็นการแสดงรูปวิเคราะหฺศัพท์ในสูตร ชื่อว่า ปทวิคฺคโห ๒. ญฺจิสฺสตุตฺตมฺมโย โหณฺติ. เป็นศัพท์ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรก่อน ชื่อว่า สมุพฺนฺโห

อุทาหรณ์ว่า สาลโย สุกฺกณฺณวนํ ปยุตฺตมา, สาลโย สุกฺกณฺณเวสฺส ปยุตฺตมา, กณฺหา คาวินํ สมุพฺนฺชรีตฺตมา, กณฺหา คาวิสฺส สมุพฺนฺชรีตฺตมา, คจฺจตํ ธาวนฺโต สีสฺมตฺโม, คจฺจนฺตสฺส ธาวนฺโต สีสฺมตฺโม. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า สีสฺเมว สุตฺตา เสยฺยโยติ อวธิมฺหิเยว ปญฺจมี. เป็นอุทาหรณ์ที่ยกมาแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างนิพธารณะกับอวธิ ชื่อว่า อุทาหรณ์โดยอ้อม

๓๗. ปจฺมาตุตฺตมตฺเต. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงปฐมวิภัติหลังนามเพื่อแสดงความหมายแห่งศัพท์ เรียกชื่อทางสัมพันธ์ว่าลึงค์ตเถ

จุดติว่า นามสุสาภิเยยฺยมตฺเต ปจฺมาวิภตฺติ โหติ. แสดงความหมายของศัพท์ในสูตร ชื่อว่า ปทตฺโถ อุทาหรณ์ว่า รุกฺโข. อิตฺถิ ปุมา นปฺสกนฺติ (ลึงฺคมฺปิ สทฺทตฺโถว), (ตถา) โทณฺ ชาริ อพฺพกนฺติ (ปริมาณมฺปิ สทฺทตฺโถว), เอโก เทว พหฺวติ (สงฺขยาปิ สทฺทตฺโถว). เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๓๘. อามนฺตณ. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงปฐมวิภัติในอรรถอามนฺตณะหรืออาลปนะ เพื่อใช้ร้องเรียกบุคคลที่อยู่ตรงหน้าหรือในระยะที่สามารถได้ยินเสียงเรียก

จุดติของสูตรนี้ มี ๒ ประเภท คือ ๑. สโต สทฺเทนากิมุขิกรณมามนฺตณํ. แสดงเนื้อหาของศัพท์ในสูตร ชื่อว่า ปทตฺโถ ๒. ตสฺมี วิสเย ปจฺมาวิภตฺติ โหติ. ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรก่อน ชื่อว่า สมุพฺนฺโห

อุทาหรณ์ว่า โภา ปุริส, โภา อิตฺถิ, โภา นปฺสก. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

๓๙. ญฺจิสฺส สมุพฺนฺธ. เป็นวิภัติวิธีสูตร แสดงการลงบัญญัติวิภัติในอรรถสัมพันธ์

จุดติว่า กิริยาการกสณฺชาโต อสฺสเสทฺมภาวเหตุโก สมุพฺนฺโห นาม. ตสฺมี ญฺจิสฺส วิภตฺติ โหติ. แสดงความหมายของคำว่า สมุพฺนฺธ ชื่อว่า สมุพฺนฺโห

อุทาหรณ์ว่า รณฺโณ ปุริโส, สรติ รชฺชสฺสชาติ สมุพฺนฺธ ญฺจิสฺส, รชฺชสมุพฺนฺธินํ สติ กโรตฺติ อตฺโถ, เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

อุทาหรณ์ว่า (กมุทวณิจุฉายนตุ พุติยา) สรติ รุขฺ. ตถา รชกสฺส วตถํ ททาติ, ปหฺรโต ปิฏฺฐิ ททาติ, พาโล ปุริติ ปาปสฺส, อมฺเจ ตาต ชานาหิ, อีเร อตฺถสฺส โกวิทฺ, ทิวสสฺส ติกฺขตฺตํ, สกฺกิ ปกฺขสฺส, ปุริ หิรณฺยสฺสวณฺณสฺส กุมฺภนฺเตวมาทิ. เป็นอุทาหรณ์ที่นำมาแสดงเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างสัมพันธะกับกัมมะ

อนฺนุตติว่า (กิตกปฺปโยเค กตฺตุมเมสฺส พหุลํ สมฺพนฺธวณิจุฉายํ ญฺญูจฺ), สาธุ สมฺมโต พุทฺชนสฺส, สฺสฺสปฏิวิทฺธา พุทฺธานํ ฌมฺมธาคฺ, ฌมฺมสฺส คฺคฺตโต เมธาวี, อมตํ เตสํ ปริภุตฺตํ, ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาริ, อวิสฺวาทโก โลกสฺส, อลฺหฺชันนํ นิสฺสาย, จตฺนุนํ มหาภูตานิ อฺปาทาย ปสาโทตฺตเววมาทิ. แสดงการลงฌญฺฐิวิภัตติในอรรถกถาและกัมมเมื่อประกอบกับนามกิตก เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม

อนฺนุตติว่า กตฺตุมกมุทวณิจุฉายนตุ ตติยา พุติยาโย จ, สญฺจตฺโต ปิตฺรา อหํ, สรสิ ตฺวํ เอวรูปํ วาจํ ภาสิตา, ภควนฺตํ ทสฺสนายเตวมาทิ. แสดงการลงตติยาวิภัตติและพุติยาวิภัตติในอรรถกถาการกและกัมมการก เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างกัน เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม

๔๐. ตุลยตฺเถน วา ตติยา. เป็นวิภัตติวิสูตร แสดงการลงฌญฺฐิวิภัตติและตติยาวิภัตติหลังศัพท์ที่สัมพันธ์กับศัพท์ที่มีความหมายว่าเสมอหรือเช่นกับ

วุตติว่า ตุลยตฺเถน โยเค ญฺญูจฺ โหติ ตติยา วา, มีศัพท์คือ ญฺญูจฺ ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรก่อนชื่อว่า สมฺพนฺโธ

อุทาหรณ์ว่า ตฺลุโย ปิตุ, ตฺลุโย ปิตฺรา, สทิสฺส ปิตุ, สทิสฺส ปิตฺรา, เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้

วุตติว่า อิทฺถ กถํ ตติยานํ โหติ. เป็นการตั้งคำถามชื่อว่า โจทนา วุตติว่า อชฺชุนสฺส ตฺลฺลานตฺถิ, เกสวสฺสสฺสฺมา น เจติ, เนเต ตฺลุยตฺถา, กิฏฺฐจฺหิ ตฺลุยานโมปมฺมตฺถา. เป็นการตอบคำถามที่ตั้งไว้ชื่อว่า ปริหาโร.

๔.๒.๔ ความสัมพันธ์ของสูตร วุตติ และอุทาหรณ์

โดยทั่วไป สูตร วุตติและอุทาหรณ์ จะมีความสัมพันธ์กัน แต่ก็มีบางส่วนที่พิจารณาผิวเผินอาจจะดูว่าไม่สัมพันธ์กัน แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดก็จะเห็นว่ามีสัมพันธ์กัน ในการกล่าวถึงความสัมพันธ์นี้ผู้วิจัยจะกล่าวเพียงบางสูตรพอเป็นตัวอย่าง ถ้ากล่าวโดยรวมวุตติ จะสัมพันธ์กับสูตร ยกเว้นส่วนที่เป็นอนฺนุตติบางส่วน อุทาหรณ์โดยตรงของสูตรจะสัมพันธ์กับสูตรโดยตรง อุทาหรณ์โดยอ้อมจะสัมพันธ์โดยอ้อมกับสูตร นอกจากการสัมพันธ์กันเฉพาะสูตรแล้ว ยังมีการสัมพันธ์กันระหว่างสูตร ในวิธีของวิภัตตินั้นๆ ก็จะสัมพันธ์กันเป็นโครงข่าย

๒. กัมเม ทุตติยา. คำว่าทุตติยา ในสูตรนี้ มีความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๑ เพราะทุตติยาหมายถึง วัฏตติคูที่ ๒ คือ อัม โย ในสูตรที่ ๑

วุตติในสูตรนี้ ประโยคที่ว่า กรียติ กตตุ กิริยาภิสมฺพณฺธิยตีติ กมฺมัม, มีความสัมพันธ์กับสูตรเพราะแสดงการวิเคราะห์บทว่า กัมเม ประโยคที่ว่า ตสฺมี ทุตติยาวิภตฺติ โหติ. มีความสัมพันธ์กับสูตรเพราะแสดงความหมายของบทว่า ทุตติยา. ประโยคที่ว่า “โอทโน ปจฺจติ”ติ โอทโนสทฺทโต กมฺมตานุปฺปติยเต, กิณฺจโรหิ. เป็นการตั้งคำถาม เกี่ยวกับวุตตกัมมจึงสัมพันธ์กับสูตรนี้ ประโยคที่ว่า อาชฺยตโต. เป็นการตอบคำถามว่า ไม่นับเข้าในสูตรนี้เพราะอาชฺยตกล่าว จึงสัมพันธ์กับสูตรนี้

อุททาหรณ์ว่า กฏํ กโรติ, โอทโน ปจฺจติ, อาทิจฺจํ ปสฺสตี. “กฏํ กโรติ วิปฺลํ ทสฺสนีเยนฺ”ติ อตุเถว คุณฺยุตฺตสฺส กมฺมตานุ, อิจฺฉิตฺเตปิ กมฺมตฺตาว ทุตติยา สิทฺธา คำวํ ปโย โทหติ, โคมฺนตํ คำวํ ยาจติ, คาวมวฺรณฺตติ วชฺ, มาณวํ มคฺคํ ปุจฺจติ, โคมฺนตํ คำวํ ภิกฺขเต, รุกฺขมวฺจินาติ ผลานิ, สิสฺสํ ธมฺมํ พฺรฺหฺมเต, สิสฺสํ ธมฺมมณฺุสสาสตีติ. เอวํ อนิจฺฉิตฺเตปิ อหิ ลงฺขยติ, วิสํ ภกฺขเต. ยํเนวิจฺฉิตํ นาปิ อนิจฺฉิตํ, ตตฺถาปิ ทุตติยา สิทฺธา. คำมํ คจฺจนฺโต รุกฺขมฺลปฺสฺสปฺปติ.เป็นอุททาหรณ์โดยตรง จำแนกเรียกชื่อกัมมการก ได้ดังนี้ (๑) กฏํ, โอทโน เป็นวิภตติกมฺม (๒) อาทิจฺจํ เป็นปตฺติกมฺมหรือ ปาปนียกมฺม ประเภทจิตตสัมปตฺติกรรม (๓) คำวํ, โคมฺนตํ, วชฺ, มาณวํ โคมฺนตํ, รุกฺขํ, สิสฺสํ เป็นอกถิตกมฺม หรืออปปฺธานกมฺม (๔) ปโย, คำวํ, มคฺคํ, ผลานิ, ธมฺมํ เป็นกถิตกมฺม หรือปธานกมฺม (กรรมหลัก) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิจฺฉิตกมฺม เพราะเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา (๕) อหิ, วิสํ เป็นอนิจฺฉิต กมฺม (๖) คำมํ เป็นปตฺติกมฺม ประเภทกายสัมปตฺติกรรม (๗) รุกฺขมฺลํ เป็นเนวิจฺฉิตนานิจฺฉิตกมฺม เพราะเป็นสิ่งที่เข้าถึงโดยบังเอิญ จึงสัมพันธ์กับสูตรและวุตติ

อุททาหรณ์ว่า ปถวี อธิเสสฺสตี, คามมธิตฺถิฏฺจติ, รุกฺขมชฺฌาเสเตติ อธิสฺสีจาสานํ ปโยเคธิกรณ กมฺมวจฺนิจฺฉา, วตฺติจฺฉาโต हि การกานิ โหณฺติ. ตํ ยถา-วลาหกา วิชฺโชตเต, วลาหสฺส วิชฺโชตเต, วลาหโก วิชฺโชตเต, วลาหเก วิชฺโชตเต, วลาหเกณ วิชฺโชตเตติ. เอวมนิวิสฺสสฺส วา ธมฺมมณฺิวิสฺสเต ธมฺเม วา. ตถา อูปนฺวชฺฌาวสฺสสาโกชนนิวฺตฺติวจฺนสฺส คามมฺปวสฺสตี, คามมฺนุสสตี, ปพฺพตฺตมฺชิวสฺสตี, ชฺรมาวสฺสตี. เป็นอุททาหรณ์โดยอ้อม คือ ยกตัวอย่างทุตติยาวิภตติที่ไม่ใช่กัมมการก ปถวี, คำมํ, รุกฺขํ เป็นต้น เป็นทุตติยาอาธาร ทุตติยาวิภตติลงในอรรถสํสฺตตมีวิภตติ เพราะสัมพันธ์กับอหิเป็นต้น ที่ประกอบกับ สี ฐา สว และ วสธาตุ สัมพันธ์กับสูตรนี้โดยอ้อม เพราะเป็นตัวชี้ให้เห็นถึงข้อแตกต่างของทุตติยาวิภตติ ที่สัมพันธ์กับนิบาตและอุปสํคฺคกับทุตติยาวิภตติที่สัมพันธ์กับกิริยาที่ไม่มีนิบาตและอุปสํคฺค ข้อนี้เป็นสิ่งที่ละเอียดลงไปกำหนดได้ยากเหมือนวิปัสสนูปกิเลส หากไม่กล่าวไว้อาจทำให้เข้าใจผิดได้

อนุวัดติว่า โภชนนิวุตติวจนสุสาติ ก็ เป็นการตั้งคำถาม เรียกว่า โจทนา. คาเม อูปวสติ. โภชนนิวุตติ กโรตติ อตฺโถ. ตปฺปนาจาเรปิ กมฺมตฺตาว ทฺติยา สียา นทิมฺปิวติ, คามํ จรติ. เอวํ ‘สเจ มํ อาลปิสฺสตี’ติอาทิสฺสปี. วิหิตาว ปตฺติโยเค ทฺติยา ‘ปฏิภนตฺตํ จฺนุท โพชฺฌนํ’ติ. ตํ ปติ โพชฺฌนํ ภาสนฺตฺติ อตฺโถ, ยทา ตฺถ ธาตุนา ยุตฺโต ปติ, ตทา เตนา’โยคา สมฺพนฺธ ฌฏฺฐีว “ตสฺส นปฺปฏิภาติ”ติ. อกฺเข ทิพฺพติ, อกฺเขหิ ทิพฺพติ, อกฺเขสฺส ทิพฺพตฺติ กมฺมกฺรณาทิกรณวจฺนิจฺฉา. เป็นคำตอบและคำอธิบาย การลงวิภัตติตามอรรถของวิภัตตินั้น ๆ ที่สัมพันธ์กับกิริยาที่ประกอบกับธาตุที่ไม่มีอุปสรรคหรือนิบาต เทียบกับการลงกิริยาวิภัตติเป็นต้นหลังศัพท์ที่สัมพันธ์เข้ากับปติศัพท์ เป็นต้น จึงถือว่าสัมพันธ์กับสูตรนี้

๓. กาลทุธานมจฺจนตฺสโยเค. แสดงการลงกิริยาวิภัตติในอัจจันตสังโยคที่เกี่ยวกับกาล และการวัดระยะ สัมพันธ์กับสูตรที่ ๒ เพราะต้องเพิ่มคำว่า ทฺติยา เข้ามาจึงจะกำหนดความหมาย ของสูตรได้

วัดติว่า กิริยาคุณทพฺเพหิ สากฺลเลน กาลทุธานํ สมฺพนฺโห อจฺจนตฺสโยเค. เป็นการวิเคราะห์ บทว่า อจฺจนตฺสโยเค แสดงความสัมพันธ์กับสูตร. คำว่า ทฺติยา ในประโยคที่ว่า ตสฺมี วิญฺญายมาเน กาลสทฺเทหิ อทฺธสทฺเทหิ จ ทฺติยา โหติ. ตามมาจากสูตรก่อนแสดงความสัมพันธ์กัน ของสูตรโดยมีวัดติเป็นที่แสดง ประโยคที่ว่า อจฺจนตฺสโยเคติ ก็. เป็นการตั้งคำถามประโยชน์ของอัจจันต สังโยคศัพท์ ซึ่งปรากฏในสูตรจึงสัมพันธ์กันโดยตรง อุทาหรณ์ว่า มาสสุส ทฺวิหมีเต, โกสฺสเสกเทเส ปพฺพโต. เป็นการตอบคำถามโดยแสดงอุทาหรณ์กาลเวลาและระยะทางที่ใช้ในอัจจันตสังโยค สัมพันธ์ กับคำถาม จึงสัมพันธ์กับสูตรโดยอ้อม

อุทาหรณ์ว่า มาสมฺมิตฺเต, มาสํ กลฺยาณิ, มาสํ คุพฺพานา, โกสมฺมิตฺเต, โกสํ ญฺญิลา นที, โกสํ ปพฺพโต. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงสัมพันธ์กับวัดติและสูตรโดยตรง

อุทาหรณ์และอนุวัดติว่า ปุพฺพณฺุสมยํ นิวาเสตฺวา, เอกํ สมยํ ภควา, อิมํ รตฺตี จตฺตาโร มหาราชชาติ เอวมาทิสฺส กาลวาจฺหิ อจฺจนตฺสโยคตฺตาว ทฺติยา สีทฺธา. วิภตฺติวิปลาสเนปิ วา พหุลวิธานา. เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม ลงกิริยาวิภัตติในอรรถสัดตมวิภัตติด้วยมหาสูตร สัมพันธ์กับสูตรโดยอ้อม

อนุวัดติว่า ผลปฺปตฺติยํ กิริยาปริสมตฺตยปวคฺโค, ตสฺมี วิญฺญายมาเน กาลทุธานํ กิริยาจฺจนตฺสโยเค ตติยาภิมฺตา. สปิ กรณตฺตาว สีทฺธา “มาเสนานฺวากิธิตฺ, โกเสนานฺวากิธิตฺ”ติ. อนปวคฺเค ตฺถ อสากฺตมตฺตากรณตฺตาวาเว ทฺติยา “มาสมฺมิตฺตฺนฺวากิ, น จาเนน คหิตฺ”ติ. เป็นอนุวัดติอธิบายการลงกิริยาวิภัตติในอรรถอัจจันตสังโยค อุทาหรณ์ว่า มาเสนานฺวากิธิตฺ, โกเสนานฺวากิธิตฺ เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของอนุวัดติเป็นอุทาหรณ์โดยอ้อมของสูตร เพราะแสดง กาลเวลาและระยะทางที่ใช้วิภัตติอื่นเพื่อให้อัจจันตสังโยคชัดเจนขึ้น สัมพันธ์กับสูตรโดยอ้อม

อนุวุดติว่า การกมชฺเณ เย กาลทฺธานวาจิโน, ตโต สตุตมีปญฺจมิโย อภิมตา “อชฺช ภุตฺวา เทวทฺโต ทฺวีเห ภุณฺชิสุสฺสตี, ทฺวีหา ภุณฺชิสุสฺสตี, อตฺตมฺโงจฺย’มฺสฺสาโส โกเส ลกฺขํ วิชฺฌตฺติ, โกสา ลกฺขํ วิชฺฌตฺตี”ติ, ตาปีห สกสกการกวจนิจฺฉาเยว สิทฺธา. อธิบายการลงสัตตมีวิภัตติและปญฺจมีวิภัตติ หลังศัพท์ที่กล่าวกาลซึ่งเป็นการกของวิภัตตินั้น ๆ เพื่อให้ทราบวาศัพท์ที่เกี่ยวกับกาลสามารถลงวิภัตติ อื่นและเป็นการกอื่นได้ ทำให้อัจฉนตสังโยคชัดเจนยิ่งขึ้น จึงสัมพันธ์กับสูตรนี้โดยอ้อม

๑๖. กตตุกเรณฺสุ ตติยา. แสดงการลงตติยวิภัตติในอรรถกถาการกและกรณการก คำว่า ตติยา หมายถึง นา และ นี วิภัตติ แสดงความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๑

วุดติว่า กตฺตริ กรณ ๑ การเก ตติยา โหติ. แสดงการแยกศัพท์ในสูตรสัมพันธ์กับสูตร โดยตรง

อุทาหรณ์ว่า ปุริเสน กตฺ, อสินา จินฺทติ. ปกตียาภีรุโป, โคตุเตน โคตโม, สุเมโห นาม นามเน, ชาตียา สตุตฺวสุสิโกติ (ภฺรฺฐาตฺสฺส สมฺภวา กรณ เหว ตติยา. เอว) สเมน ธาวติ วิสเมน ธาวติ, ทฺวิโทณน ธนฺณํ กิณฺณตฺติ, ปญฺจเกน ปสโว กิณฺณตฺติ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ จึงมีความสัมพันธ์ กับวุดติและสูตรนี้โดยตรง

๑๗. สหตฺเถน. แสดงการลงตติยวิภัตติในอรรถกถาสหตฺเถ บทว่า ตติยา ที่ตามมาในสูตรนี้ ที่ปรากฏให้ทราบได้ที่วุดติ แสดงความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๑๖

วุดติว่า สหตฺเถน โยเค ตติยา สียา. มีศัพท์คือ ตติยา ตามมาจากสูตรก่อนปรากฏในวุดติ ของสูตรนี้แสดงความสัมพันธ์กันระหว่างวุดติกับสูตรนี้และระหว่างสูตรนี้กับสูตรก่อน

อุทาหรณ์ว่า ปุตุเตน สห คโต, ปุตุเตน สทฺธี อาคโต เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ จึงมีความสัมพันธ์กับวุดติและสูตรนี้โดยตรง

อนุวุดติว่า ตติยาปิ ญฺจิว อปฺปธานเ เอว ภวติ. อธิบายความเหมือนกันของตติยวิภัตติ กับจฺญฺฐีวิภัตติในเรื่องอัปธาน จึงชื่อว่าสัมพันธ์กับสูตรนี้โดยตรง

๒๔. จตุตฺถิ สมฺปทาเน. แสดงการลงจตุตถวิภัตติในอรรถกถาสัมปทาน คำว่า จตุตฺถิ หมายถึง ส และ น วิภัตติที่ท่านกล่าวไว้ในสูตรที่ ๑ แสดงความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๑

วุดติว่า ยสุสฺ สมฺมา ปทียเต ตสฺมี จตุตฺถิ สียา. เป็นการแสดงรูปวิเคราะห์พบว่า สมฺปทาเน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรโดยตรง

อุทาหรณ์ว่า สงฺฆสุสฺ ททาติ. เป็นอุทาหรณ์ของสัมปทานการกสัมพันธ์กับสูตรและวุดติ นี้โดยตรง

อนุวุดติว่า อาธารวิวกุชาย์ สตุตมีปี ลียา แสดงการลงสัตตมีวิวัตติหลังศัพท์ที่สัมพันธ์กับกิริยาที่สำเร็จมาจากธาตุมีอรรถว่าให้ เพื่อให้ทราบว่าจะวิวัตติอื่นได้บ้าง เพื่อให้สัมพันธ์กับการกัตตเจเนยงขึ้น สัมพันธ์กับสูตรโดยอ้อม อุทาหรณ์ว่า สงฆ เทติ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของอนุวุดติ

๒๕. ตาทตฤเย. แสดงการลงจตุตถีวิวัตติในอรรถเพื่อประโยชน์แก่สิ่งนั้น เป็นสัมปทานการก คำว่า จตุตถี ในสูตร ๒๔ ตามมาในสูตรนี้แม้ไม่ปรากฏในตัวสูตร แต่ก็ปรากฏให้รู้ในวุดติของสูตร แสดงความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๒๔

วุดติว่า ตสฺเสทํ ตทตฺถํ, ตทตฺถภาเว โขตนิเย แสดงรูปวิเคราะห์ของบทว่า ตทตฺถํ สัมพันธ์กับสูตรโดยตรง คำว่า นามสมา จตุตถี ลียา. เป็นศัพท์ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรก่อน โดยมีวุดติเป็นที่ปรากฏ จึงสัมพันธ์กับสูตรนี้โดยตรงและสัมพันธ์กับวุดติของสูตรก่อนโดยตรงด้วย เพราะมีรูปศัพท์เหมือนวุดติของสูตรก่อน

อุทาหรณ์ว่า สีสฺสส ปฏิมายาย, อตฺถาย หิตาย (สฺขาย) เทวมานุสฺสานํ, นาลํ ทารภณาย, ยฺยปาย ทารุ, ปากาย วชตฺติเวมมาทิ. เป็นอุทาหรณ์ของสูตรนี้โดยตรงจึงสัมพันธ์กับทั้งสูตรและวุดติของสูตรนี้โดยตรง

อนุวุดติและอุทาหรณ์ว่า กสฺส สาหํ น รุจฺจติ, มายสมฺมุตฺตานมฺปี สงฺฆเภโท รุจฺจติถ, ขมฺติ สงฺฆสฺส, ภตฺตมสฺส นจฺฉาเทสฺสิติ ญฺญจฺจิ สมฺพนฺธวณฺณจฺฉายํ, น เจวํ วิโรโธ ลียา สทิสฺสรูปตฺตา, เอวํ วิเรสุ ๑ สมฺพนฺธสฺส สทฺธิกานุมตฺตตฺตา, กสฺส วา ตวํ ฐมฺมํ โรเจสฺสิติ อตฺถมตฺเต ปจฺมา. เป็นการแสดงการวินิจฉัย ส วิวัตติ ที่มีรูปเหมือนกันในจตุตถีและฉฺฉจฺจิวิวัตติจึงไม่ควรมีข้อโต้แย้งกัน จึงสัมพันธ์กับสูตรโดยตรง

อนุวุดติและอุทาหรณ์ว่า เอมณฺณปาปี วิญญเญยา, ปโรตฺปิ ยถาคมฺ. รณฺโณ สตํ ธาเรติ, รณฺโณ จตฺตํ ธาเรตฺติติ สมฺพนฺธ ญฺญจฺจิ, แสดงการลงฉฺฉจฺจิวิวัตติในอรรถสัมพันธ์เพื่อให้เห็นความที่ ส วิวัตติ ที่พิจารณาแล้วเป็นไปได้ทั้ง ๒ วิวัตติ เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อมของสูตร จึงสัมพันธ์กับสูตรโดยอ้อม

อุทาหรณ์ว่า เอวํ รณฺโณ สิลามเต, รณฺโณ หนฺเต, รณฺโณ อฺปติฏฺจเต, รณฺโณ สปเต, เทวาปีตสฺส ปิยนฺติ ตาทิโน, ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร, ยทิตฺตสฺส ปกฺกฺเปยฺยํ, ทุหฺยติ ทิสานํ เมโฆ, โย มิตฺตานํ น ทฺวติ, โย อปฺปทฺวฺจสฺส นรสฺส ทฺวสฺสติ, กฺยาหํ อญฺยานํ อปรชฺฌามิ, อิสฺสยณฺติ สมณานํ ติตฺถิยา, ฐมฺเมน นยมานานํ กา อฺสุยา รณฺโณ ภาคฺยมารชฺฌติ, รณฺโณ ภาคฺยมิกฺขเต, เตเน ยาจิโต อฺยาจิโต วา ตสฺส คาโว ปฏิสฺสณฺติ, คาโว อาสฺสณฺติ, ภควโต ปจฺจสฺสสฺสํ, โหตุ ปตฺติคฺคณฺติ, โหตุวณฺณคฺคณฺติ, อาโรจยามิ โว ปตฺติเวทยามิ โว, ฐมฺมํ เต เทเสสฺสสฺสํ, ยถา โว ภควา พฺยากรเมยฺย, อลํ เต อธิ วาเสน, กิเต ชฺวาทิ ทุมฺเมธ, อรหติ มลฺโล มลฺลสฺสชาติ. ดูตามความต่อเนื่องแล้วท่านแสดงคล้ายว่าเป็นการแสดง

การลงบัญญัติในอรรถสัมพันธ์หรือจตุตถวิภัตติในอรรถสัมพันธ์ที่ไม่ใช่ตัทธะ ชื่อว่าเป็นอุทาหรณ์ โดยอ้อมของสูตรนี้ ชื่อว่าสัมพันธ์กับสูตรโดยอ้อม

อนุวตติและอุทาหรณ์ว่า ชีวิต์ ตินายปี น มนุมาโนติ ตาทตฺถเย จตฺตฺเถ, ตินณ โย อตฺถิ ตทตฺถายปีติ อตฺถิ, “โย จ สัตถุจ อญฺญญ, ตินา ภียโย น มนุมาโนติ” ตินมิว ชีวิต์ มนุมาโนติ สวิสยาว วิภตฺติโย. สคฺคาเย คจฺจตฺติ ตาทตฺถเย จตฺตฺเถ, โย หิ สคฺคํ คจฺจตฺติ ตทตฺถิ ตสฺส คมนนฺติ, กมฺมวจฺจิจฺฉายนฺตุ พุติยาว สคฺคํ คจฺจตฺติ. เป็นการวินิจฉัยศัพท์ที่เป็นตาทตฺถเย จึงสัมพันธ์กับสูตรโดยตรง

อุทาหรณ์ว่า อายุ โภโต โหตุ, จิร ชีวิต์, ภพฺพํ กุลยาณํ อตฺถิ ปโยชนํ, กุสลํ อนามยํ, หิตํ ปญฺญํ สุขํ สาธํ โภโต โหตุ, สาธุ สมฺมุติ เม ตสฺส, ปุตฺตสฺสาวิกเรยุย คุยมฺมตฺถํ, ตสฺส เม สกฺโก ปาตฺรโหสิ, ตสฺส ปหิณฺเอย, ภิกฺขุณฺํ พุตฺ ปาเหสิ, กปฺปติ สมณานํ อาโยโค, เอกสฺส พุริณฺณํ ตินฺนํ ภาโว, อูปมํ เต กริสฺสามิ, อญฺชลิ เต ปคฺคณฺหามิ, ตสฺส ฆาสุ, โลกสฺส ตฺถิ, นโม เต ปุริสาชฺฌ, โสตฺถิ ตสฺส, อลํ มลฺโล มลฺลสฺส, สมตฺถิ มลฺโล มลฺลสฺส, ตสฺส หิตํ, ตสฺส สุขํ, สุวาคํ เต มหาราชชาติ สพฺพตฺถ ญฺจ สมนฺนํ, เอวํ วิมฺมมฺมเปว วิญญฺเยยฺย ยถาคมํ. ท่านวินิจฉัยว่าเป็นบัญญัติสัมพันธ์ซึ่งต่างจากกัจจายนไวยากรณ์แสดงเป็นสัมพันธ์ เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม จึงสัมพันธ์กับสูตรนี้โดยอ้อม

๒๖. ปญฺจมยวธิสฺมา. แสดงการลงบัญญัติในอรรถอภิการก บทว่า ปญฺจมี ระบุถึง สฺมา และ หิ วิภัตติ แสดงความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๑

วตฺติว่า ปทฺถาววธิสฺมา ปญฺจมีวิภตฺติ โหติ. แสดงการตัดบทในสูตร สัมพันธ์กับสูตรโดยตรง

อุทาหรณ์ว่า ความสฺมา อาคจฺจติ, เอวํ โจรสฺมา ภายติ, โจรสฺมา อุตฺตสฺติ, โอรสฺมา ตายติ, โจรสฺมา รกฺขตฺติ, เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ สัมพันธ์กับวตฺติและสูตรโดยตรง

อุทาหรณ์ว่า สเจ ภาเยท พุทฺธสฺส, ปมาเท ภาเยท สฺวา, ตสนฺติ ทนฺตสฺสชาติ ญฺจ สตฺตมฺปิ โยนฺเตว สมฺพนฺธาวจฺฉาย. อชฺฌเนนา ปราเชติ, ปฏฺฐาเปชฺช ปราเชตฺติ สวิสยาว วิภตฺติโย. สเจ เกวญฺญสฺส ปรัชฺชิสฺสามิติ ญฺจปี โหติ สมฺพนฺธาวจฺฉาย. เป็นอุทาหรณ์ที่ยกมาเปรียบเทียบให้รู้ว่า บัญญัติวิภัตติและสัตตมวิภัตติ ที่สัมพันธ์เข้ากับกิริยาที่สำเร็จมาจาก ภาเยทและตสนฺตํ ก็มีอยู่บ้าง จึงเป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม ทำให้เห็นอรรถชัดเจนยิ่งขึ้น จึงชื่อว่าสัมพันธ์กับสูตรนี้โดยอ้อม

อุทาหรณ์ว่า ยเวหิ คาโว วาเรติ, ปาปา จิตฺตํ นิวารเย, กาเก รกฺขติ ตณฺฑุลาติ สวิสเยว ปญฺจมี. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ สัมพันธ์กับวตฺติและสูตรนี้โดยตรง อุทาหรณ์ว่า จิตฺตํ รกฺขเยธ เมธาวิตติ พุติยาว ทิสฺสติ กมฺมตฺถ. เป็นอุทาหรณ์ที่ยกมาเปรียบเทียบว่ามีวิภัตติอื่นก็มี ชื่อว่าอุทาหรณ์โดยอ้อม สัมพันธ์กับสูตรนี้โดยอ้อม

อุทาหรณ์ว่า อุปชฎาชา อนนตรชาตติ, อุปชฎาชา อธิเต, กามโต ชายเต โสโกติ สวิสเย ปรญจมี. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ สัมพันธ์กับบวตติและสูตรนี้โดยตรง ส่วนอุทาหรณ์ว่า ตตถณนตรชาตติ, นนุสส สุนนติ, ปทุม ตตถ ชาเยถาติ สตตมีฉนุจโยปี โหนเตว สวิสเย. เป็นอุทาหรณ์ ยกมาเปรียบเทียบให้เห็นว่าใช้สัจตมีและฉนุจวิภตติก็มี ชื่อว่าเป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม สัมพันธ์กับสูตรนี้ โดยอ้อม

อุทาหรณ์ว่า หิมวนตา ปภาติ คงคา, ปาณาติปาตา วิรมสสุ ชิปโป, อญโณ เทวตตตา, ภินโน เทวตตตาติ สวิสเยว ปรญจมี. เอว อารา โส อาสวกุชยา, อิตโร เทวตตตา, อุทฺธ ปาทตลา อโธ เกสมตถกา, ปุพฺโพ คามา, ปุพฺเพว สมุโพธา, ตโต ปรี, ตโต อปเรน สมเยน, ตตตตตริณติ. เป็นอุทาหรณ์ โดยตรงของสูตรนี้ สัมพันธ์กับบวตติและสูตรนี้โดยตรง

อุทาหรณ์ว่า (สมพฺพนฺธวณฺณจฺฉายํ ฉนุจโย) ปฺรโต คามสฺส, ทกฺขินฺโต คามสฺส, อุปริ ปพฺพตสฺส, เหมจฺจา ปาสาทสฺสาติ. เป็นอุทาหรณ์ที่นำมาเปรียบเทียบว่ามีใช้ฉนุจวิภตติบ้าง ชื่อว่าเป็นอุทาหรณ์โดยอ้อมของสูตรนี้ สัมพันธ์กับสูตรนี้โดยอ้อม ส่วนอุทาหรณ์ว่า ปาสาทมารุญฺเห เปกฺขติ ปาสาทา เปกฺขติ, อาสเน อุปวิสิตฺวา เปกฺขติ อาสนา เปกฺขติ อธิวณฺณจฺฉายํ ปรญจมี. เป็นการแสดง การเปรียบเทียบการลงทัตติวิภตติและปัญจมีวิภตติในอรรถาธิบาย ชื่อว่าเป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ สัมพันธ์กับบวตติและสูตรนี้โดยตรง

อุทาหรณ์ว่า ปุจฺฉานาขฺยานสฺส กุโต ภวํ. ปาฏลิปฺตตสฺมาติ. ตถา เทสกาลมาเนปิ ปาฏลิ- ปฺตตสฺมา ราชคหํ สตฺต โยชนานิ, สตฺตสฺส โยชนสฺสติ วา. เอวํ อิติ ติณฺณํ มาसानมฺจเยนาติ, กิจฺจาลทฺถนฺติ คฺคณ ปรญจมี. เป็นการแสดงการลงปัญจมีวิภตติในอรรถเหตุ ชื่อว่าเป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม สัมพันธ์กับสูตรโดยอ้อม

อุทาหรณ์ว่า กิจฺจเน เม อธิคตฺนติ เหตุมนฺหิ กรณ วา ตติยา. เอวํ โถกา มฺตฺโต, โถเกน มฺตฺโตติ. โถกํ จลตฺติ กิริยาวิเสสเน กมฺมนิ ทฺติยา. เป็นการแสดงตติยาวิภตติในอรรถเหตุและ ทุตติยาวิภตติ ในอรรถกรรมที่เป็นกิริยาวิเสสนะ ชื่อว่าเป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม ทุตติยาวิเสสนะที่ท่านนำมา แสดงตรงนี้ เพราะต้องการให้ทราบว่า โถก ศัพท์นอกจากใช้เป็นตติยาวิภตติแล้ว ยังใช้เป็นทุตติยาวิภตติ ในอรรถอื่น ด้วย จึงสัมพันธ์กับบวตติและสูตรนี้โดยอ้อม

อนฺนุตติและอุทาหรณ์ว่า ทฺรณฺติ กตฺถโยเคปิ สวิสเยว ปรญจมีฉนุจโย สิญฺ, ทฺริ คามสฺมา, อนฺติกํ คามสฺมา, ทฺริ คามสฺส, อนฺติกํ คามสฺสาติ, เป็นการแสดงรายละเอียดการลงวิภตติหลังนามศัพท์ ที่สัมพันธ์กับทฺรศัพท์ ชื่อว่าเป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ สัมพันธ์กับบวตติและสูตรนี้โดยตรง ส่วนบวตติและอุทาหรณ์ว่า ทฺรณฺติ กตฺถเอหิ ตฺ สพฺพาว สวิสเย สิญฺ พาทกาภาวา ทฺโร คาโม, อนฺติโก คาโมตฺตเววมาทิ. เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม จึงสัมพันธ์กับบวตติและสูตรนี้โดยอ้อม

อนุวุดติและอุทาหรณ์ว่า เกจิ ปนาหุ ‘อสตตวจนเหเตหิ ปาฏิทิกตเถ พุติยาตติยา-
ปญจมีสตุตมีโย, สตุตวจเนหิ ตุ สพุพาว สวิสเย’ติ, เต ปนญญเหว ปฏิทิตตา. พุริ มคฺโค, อนุตฺกั
มคฺโคติ กิริยาวิเสสน... ฐาตุสสุ คมฺมมานตฺตา. วิสุทฺโธ โลกนีเยหิ ฐมฺเมหิ, ปริมุโต โส ทุกฺขสฺมา
วิวิจุจฺว กาเมหิ, คมฺภีโรโต จ ปุณฺณโต จ โยชนํ, อายาเมณ โยชนํ, ตโต ปฏฺติ, ยโต สรามี อตฺตานนฺติ
สวิสเยว วิภาตฺติโย. เป็นการแสดงความเห็นเรื่องพุทฺธิยา ตติยา ปญฺจมี และสัตตมีวิภตฺติ สัมพันธ์กับสูตร
นี้โดยย่อ

๒๗. อปปริหิ วชฺชเน. แสดงการลงบัญญัติวิภตฺติหลังศัพท์ที่สัมพันธ์กับอุปและปริศัพท์
ที่เป็นไปในอรรถว่าเว้น บทว่า ปญฺจมีที่ตามมาในสูตรนี้ แสดงความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๒๖

วุดติว่า วชฺชเน วตฺตมานเนหิ อปปริหิ โยเค ปญฺจมี โหติ. มีศัพท์ คือ โยเค ปญฺจมี โหติ
ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรนี้และสูตรก่อน

อุทาหรณ์ว่า อป สาลาย อายนฺติ วาณิชา, ปริ สาลาย อายนฺติ วาณิชา, สาลํ วชฺเชตฺวาติ
อตุโธ เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ แสดงความสัมพันธ์กับวุดติและสูตรนี้

วุดติว่า วชฺชเนติ ก็. เป็นการตั้งคำถามเกี่ยวกับวชฺชเน บทในสูตร แสดงความสัมพันธ์กับ
สูตรโดยตรง วุดติว่า รุกฺโข ปริวิสุทฺเตเต วิชฺช. อา ปาฏฺลิปฺตสฺมา วสุลฺล เทโวติ มรียาทาภิวีสุววิ
วิสเยว ปญฺจมี, วินา ปาฏฺลิปฺตเตน สห เวติ วิเสโส, เหว ยาว ปาฏฺลิปฺตสฺมา วสุลฺล เทโวติ. เป็นการตอบ
คำถามจึงสัมพันธ์กับวุดติและสูตรนี้โดยตรง

๓๒. สตุตฺมยาธาเร. แสดงการลงสัตตมีวิภตฺติหลังนามในอรรถอาธารการก บทว่า สตุตฺมี
บงถึง สุมฺม และ สุ วิภตฺติในสูตรที่ ๑ แสดงความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๑

วุดติว่า กิริยาธาร ภูต กตฺตุ กมฺมานํ ธารเณน โย กิริยาธาโร ตสฺมี การเก นามสฺมา
สตุตฺมี โหติ. เป็นการแสดงการวิเคราะห์ศัพท์ในสูตร จึงสัมพันธ์กับสูตรโดยตรง

อุทาหรณ์ว่า กญฺเญ นิสิตฺติ (เทวทตฺโต), ถาลิยํ โยทณํ ปจฺติ, อากาเส สกฺขนฺา, ติเลสุ เตลล์,
คฺงคฺายํ วไซ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ จึงสัมพันธ์กับวุดติและสูตรโดยตรง

๓๓. นิमितฺเต. แสดงการลงสัตตมีวิภตฺติในอรรถเหตุ บทว่า สตุตฺมี ที่ตามมาในสูตร ซึ่งรู้ได้
เพราะปรากฏในวุดติ แสดงความสัมพันธ์กับสูตร ๓๒

วุดติว่า นิमितฺตเต สตุตฺมี โหติ. มีศัพท์ที่ตามมาจากสูตรก่อน คือ สตุตฺมี แสดง
ความสัมพันธ์กับสูตรก่อน จึงสัมพันธ์กับสูตรนี้และสูตรก่อน

อุทาหรณ์ว่า อชินมฺหิ หนฺนุเต ทีปํ, มุสฺสวาเท ปาจิตฺตํ. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ สัมพันธ์กับวุดติและสูตรนี้โดยตรง

๓๕. ญฺญจฺ จานาหเร. แสดงการลงบัญญัติวิภัติและสัตตมวิภัติในภาวลักษณะที่เป็น อนาทร บทว่า สตุตฺมํ ที่ตามมาจากสูตรก่อนที่ปรากฏให้ทราบในวุดติ แสดงความสัมพันธ์กับสูตรก่อน

วุดติว่า ยสฺส ภาโว ภาวนฺตรสฺส ลกฺขณํ ภวติ, ตโต ญฺญจฺ ภวติ สตุตฺมํ จ อนาหเร คมฺยมาเน. มีศัพท์คือ ยสฺส ภาโว ภาวนฺตรสฺส ลกฺขณํ ภวติ, ตโต สตุตฺมํ ตามมาจากสูตรก่อน แสดงความสัมพันธ์กับสูตรนี้และสูตรก่อน

อุทาหรณ์ว่า อาโกฏยนฺโต โส เนติ, สิริราชสฺส เปกฺขโต, มจฺจุ คจฺจติ อาทาย, เปกฺขมาเน มหาชน. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ จึงสัมพันธ์กับวุดติและสูตรนี้โดยตรง

อุทาหรณ์ว่า คฺคฺคฺ สามีติ (สมฺพนฺธ ญฺญจฺ), โคสุ สามีติ (วิสยสตุตฺมํ, เหวํ) คฺคฺคฺมิสฺสโร, โคสุวิสฺสโร, คฺคฺคฺ อธิปติ, โคสุ อธิปติ, คฺคฺคฺ ทายาโท, โคสุ ทายาโท, คฺคฺคฺ สกฺขิ, โคสุ สกฺขิ, คฺคฺคฺ ปติฏฺ, โคสุ ปติฏฺ, คฺคฺคฺ ปสฺสโต, โคสุ ปสฺสโต, กุสลา นจฺจคฺตสฺส, กุสลา นจฺจคฺเต, อายุตฺโต กฏฺกรณสฺส, อายุตฺโต กฏฺกรณเณติ. และ (ตถาธารวณฺนิจฺจายํ สตุตฺมํ), ภิกฺขุสฺส อภิวาเทเนติ, มุทฺธนิ จมฺพิตฺวา, พาหาสุ คเหตฺวา, หตฺถสฺส ปิณฺฑทาย จรณฺติ, ปถสฺส คจฺจณฺติ, กทลีสฺส คเช รกฺขณฺตีติ. ภาณสฺมํ ปสนฺโนติ วิสยสตุตฺมํ, ภาณน ปสนฺโนติ (กรณ ตติยา), เหวํ ภาณสฺมํ อสฺสสุโก ภาณน อสฺสสุโกติ. เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อมเพราะไม่ใช่อุทาหรณ์ของสูตรนี้ แต่เป็นการแสดงการลงบัญญัติ สัตตม และตติยา ในอรรถอื่น สัมพันธ์กับวุดติและสูตรโดยอ้อมในแง่ที่เป็นการแสดงการลงวิภัติทั้งสามในอรรถอื่น

๓๗. ปจฺมาตุถมฺตเต. แสดงการลงปฐมวิภัติหลังนามเพื่อแสดงความหมายแห่งศัพท์ บทว่า ปจฺมา บงฺถึงฺ สฺ และ โย วิภัติ แสดงความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๑

วุดติว่า นามสฺสาภิเชยฺยมตฺเต ปจฺมาวิภฺติ โหติ. แสดงความหมายของศัพท์ในสูตร สัมพันธ์กับสูตรโดยตรง อุทาหรณ์ว่า รุกฺโข. อิตฺถิ ปุมา นปฺสกนฺติ (ลึงฺคฺมฺปี สทฺทฺโต, ตถา) โทณฺ ขาริ อาพฺหกนฺติ (ปริมาณมฺปี สทฺทฺโต), เอโก ทฺเว พหฺโวติ (สงฺขยาปี สทฺทฺโต). เป็นอุทาหรณ์ของวุดติและสูตรโดยตรง จึงสัมพันธ์กับวุดติและสูตรโดยตรง

๓๘. อามนฺตเณ. แสดงการลงปฐมวิภัติในอรรถอามันตนะหรือออลปนะ บทว่า ปจฺมา ที่ตามมาในสูตรนี้ แสดงความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๓๗

วุดติว่า สโต สทฺเทนากิมีกฺรณมามนฺตณํ. ตสฺมํ วิสเย ปจฺมาวิภฺติ โหติ. แสดงเนื้อหา ของศัพท์ในสูตร บทว่า ปจฺมาวิภฺติ โหติ ตามมาจากสูตรก่อน และมีรูปเหมือนในวุดติสูตรก่อน จึงสัมพันธ์กับสูตรนี้และวุดติของสูตรก่อนโดยตรง

อุทาหรณ์ว่า โภ ปุริส, โภ อิตฺติ, โภ นปุสก. เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ จึงสัมพันธ์กับ
วุดติและสูตรนี้โดยตรง

๓๙. ญจฺจี้ สมฺพนฺธ. แสดงการลงบัญญัติวิภัติในอรรถสัมพันธ์ บทว่า ญจฺจี้ บ่งถึง ส
และ น วิภัติ แสดงความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๑

วุดติว่า กิริยาการกสพชาโต อสฺสเทมฺภาวเหตุโก สมฺพนฺธ นาม. ตสฺมี ญจฺจี้ วิภตฺติ
โหติ. แสดงความหมายของคำว่า สมฺพนฺธ จึงสัมพันธ์กับสูตรนี้โดยตรง

อุทาหรณ์ว่า รณฺโณ ปุริโส, สรติ รชฺชสฺสาติ (สมฺพนฺธ ญจฺจี้, รชฺชสมฺพนฺธินํ สติ กโรตฺติ
อตุโธ), เป็นอุทาหรณ์โดยตรงของสูตรนี้ จึงสัมพันธ์กับวุดติและสูตรนี้โดยตรง

อุทาหรณ์ว่า (กมฺมวณฺณิจฺฉายนฺตุ พุติยา) สรติ รชฺช. (ตถา) รชฺชสฺส วตฺถํ ททาติ, ปหฺรโต
ปิฏจี้ ททาติ, พาโล ปุริติ ปาปสฺส, อมฺจเจ ตาต ชานาหิ, อีเร อตฺถสฺส โกวิทฺ, ทิวสฺส ติกฺขตฺตํ, สกั
ปฺกชฺส, ปุริ ทิรณฺณสฺสวณฺณสฺส กุมฺภนฺตุเวมาหิ. เป็นอุทาหรณ์ที่นำมาแสดงเปรียบเทียบให้เห็น
ความแตกต่างระหว่างสัมพันธ์กับกัมมะ เป็นอุทาหรณ์ของสูตรนี้โดยตรง จึงสัมพันธ์กับสูตรนี้โดยตรง

อนวุดติว่า กิตกปฺปโยเค กตฺตุมฺเมสฺส พหุลํ สมฺพนฺธวณฺณิจฺฉายํ ญจฺจี้, สาธุ สมฺมโต
พหุชนสฺส, สฺสปฺปวิวิธฺชา พุทฺธานํ ธมฺมธฺตา, ธมฺมสฺส คฺคฺคฺโต เมธาวี, อมตํ เตสํ ปริภุตํ, ตสฺส ภวนฺติ
วตฺตาโร, อวิสฺวาทโก โลกสฺส, อลชฺชินํ นิสฺสาเย, จตฺตุนํ มหาภูตานิ อฺปาทาย ปสาโทตฺเวมาหิ.
แสดงการลงบัญญัติวิภัติในอรรถกัฏฐและกัมมะเมื่อประกอบกับนามกิตก เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม จึง
สัมพันธ์กับสูตรนี้โดยอ้อม

อนวุดติว่า กตฺตุมฺมวณฺณิจฺฉายนฺตุ ตติยา พุติยาโย จ, สลฺลจฺตฺโต ปิตฺรา อหํ, สรสิ ตฺวํ
เอวรูปํ วาจํ ภาสิตา, ภควนฺตํ ทสฺสนายตฺเวมาหิ. แสดงการลงตติยาวิภัติและพุติยาวิภัติในอรรถ
กัฏฐการกและกัมมการก เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างกัน เป็นอุทาหรณ์โดยอ้อม จึงสัมพันธ์
กับสูตรนี้โดยอ้อม

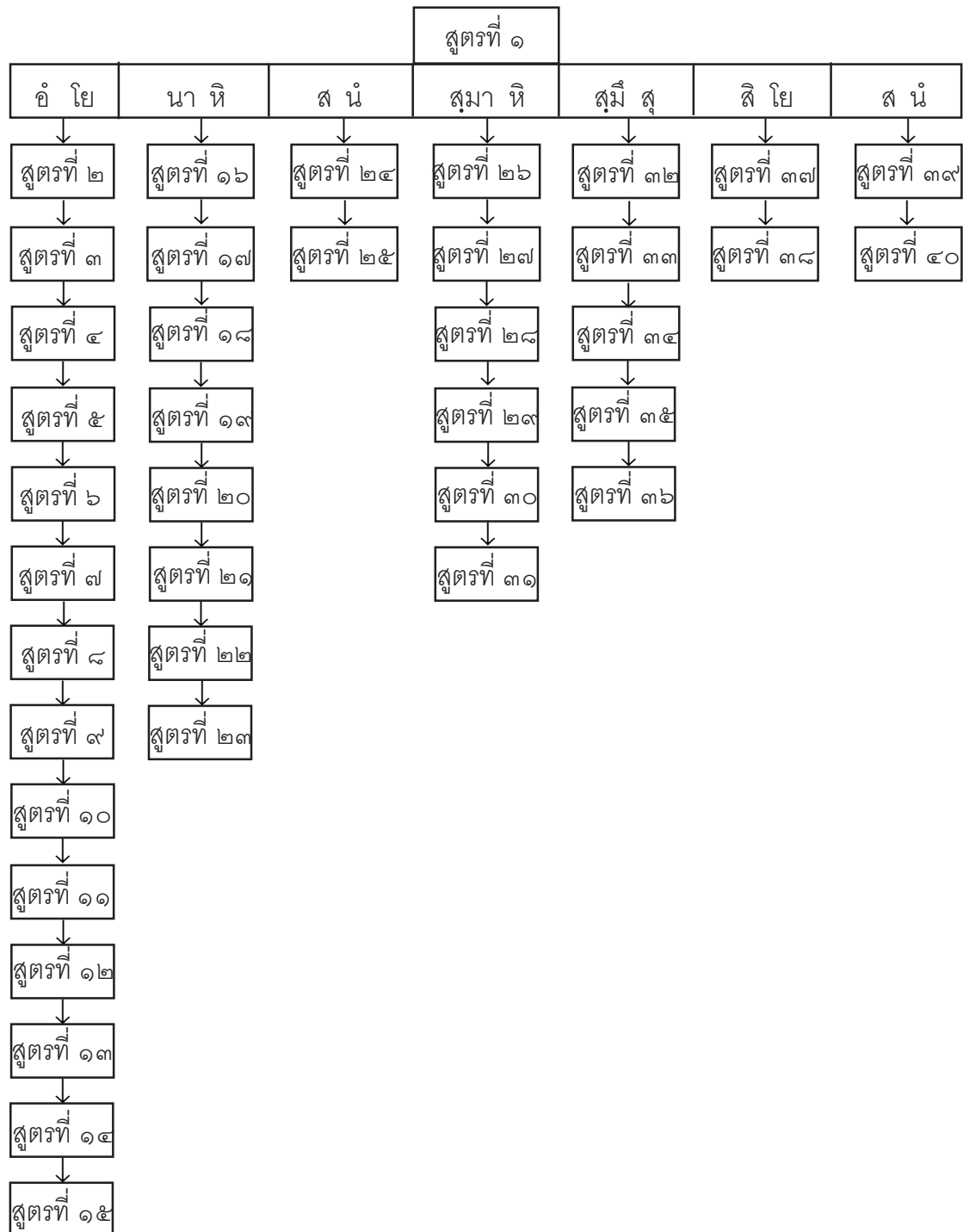
๔๐. ตฺลฺยตฺเถน วา ตติยา. แสดงการลงบัญญัติวิภัติและตติยาวิภัติหลังนามที่สัมพันธ์
กับศัพท์ที่มีความหมายว่าเสมอ บทว่า ญจฺจี้ ที่ตามมาในสูตรนี้ แสดงความสัมพันธ์กับสูตรที่ ๓๙

วุดติว่า ตฺลฺยตฺเถน โยเค ญจฺจี้ โหติ ตติยา วา. แสดงเนื้อหาของศัพท์ในสูตร บทว่า
ญจฺจี้ ตามมาจากสูตรก่อน มีรูปเหมือนในสูตรก่อน จึงสัมพันธ์กับสูตรนี้และสูตรก่อนโดยตรง

อุทาหรณ์ว่า ตฺลฺโย ปิตุ, ตฺลฺโย ปิตฺรา, สทิสฺส ปิตุ, สทิสฺส ปิตฺรา เป็นอุทาหรณ์ของสูตรนี้
จึงสัมพันธ์กับสูตรนี้และวุดติของสูตรนี้โดยตรง

อนุตตติว่า อิท กถํ ตติยาน โหติ. อชฺชนสฺส ตฺลภา นตฺถิ, เกสวสฺสูปมา น เจติ, เนเต ตฺลยตฺลภา, กิณฺจริหิ ตฺลยฺยานโมปมฺมตฺลภา. ทามและตอเหตุการไม่ลงตติยาวิภคิตีในบางศัพท์ จึงสัมพันธ์ กับสูตรและวุตติของสูตรนี้โดยตรง

แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของสูตร



๔.๓ เปรียบเทียบสูตรการกโมคคัลลานไวยากรณ์กับกัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์

๔.๓.๑ เปรียบเทียบจำนวนสูตรการกในคัมภีร์ทั้งสามสาย

บรรดาคัมภีร์ไวยากรณ์ ๓ สาย คือ กัจจายนไวยากรณ์ โมคคัลลานไวยากรณ์ และ สัททนีติปกรณ์ พิจารณาตามการจัดหมวดหมู่แล้ว โมคคัลลานไวยากรณ์ให้ความสำคัญ แก่กฎเกณฑ์การกน้อยกว่าคัมภีร์อื่น แต่ถ้าพิจารณาตามการจัดลำดับเนื้อหาแล้วโมคคัลลาน ไวยากรณ์ให้ความสำคัญแก่กฎเกณฑ์ของการกมากกว่าคัมภีร์อื่น เพราะจัดเนื้อหาไว้ตอนต้นนามกัณฑ์ ส่วนกัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์ จัดการกกัณฑ์ไว้หลังนามกัณฑ์

จำนวนสูตรการกในบรรดาคัมภีร์ ๓ สาย สัททนีติปกรณ์มีมากกว่าคัมภีร์อื่น โดยมีจำนวน เรียงจากน้อยไปหามากดังต่อไปนี้

โมคคัลลานไวยากรณ์จัดเนื้อหาการกไว้ตอนต้นสยatikกัณฑ์ จำนวน ๓๙ สูตร ตั้งแต่สูตร ที่ ๒ ถึง สูตรที่ ๔๐ แต่มีสูตรย่อยอยู่ในสูตรที่ ๖ น ขาที่ ๒ สูตร จึงนับเป็น ๔๑ สูตรก็ได้

กัจจายนไวยากรณ์จัดเนื้อหาการกไว้ในการกกับปี ตั้งแต่สูตรที่ ๒๗๑ ถึง สูตรที่ ๓๑๕ รวมเป็น ๔๕ สูตร

สัททนีติปกรณ์จัดเนื้อหาการกไว้ในการกกัณฑ์ ตั้งแต่สูตรที่ ๕๔๗ ถึงสูตรที่ ๖๗๔ รวม ๑๒๘ สูตร สัททนีติปกรณ์นี้มีสูตรมากเพราะท่านนำเอาวิธีจำแนกประเภทการก ๖ ประเภทและ หลักเกณฑ์อันเป็นส่วนย่อยมาตั้งเป็นสูตร คล้ายกับท่านทำการวิจัยโดยอาศัยกัจจายนไวยากรณ์ และโมคคัลลานไวยากรณ์ ตัวอย่างเช่น อปาทานการก ท่านตั้งสูตรไว้ ๑๘ สูตร คือ

๕๕๕. ยโต อเปติ ยโต วา อาคจุตติ ตปาทาน.

๕๕๖. ภายาทุยุปุตติเหตุ.

๕๕๗. ยโต ปจติ วิชิตติ วา.

๕๕๘. ปราทิปปุพพิธาทาติปปโยเค.

๕๕๙. อญญาทินามปปโยเค

๕๖๐. วชฺชนตุถาปปริโยเค.

๕๖๑. อุทุสมนุตตุปปริโยเค.

๕๖๒. มรียาทาวิวิธตุถายาวโยเค.

๕๖๓. ปตินิธิปัตติทานตถปติโยเค
๕๖๔. วิสุฎฺโณโยเค.
๕๖๕. อญฺญตฺรโยเค ปญฺจมี ตติยา จ.
๕๖๖. ริเตวินาโยเค ทุตติยา จ.
๕๖๗. ปฏฺตยาทฺยตฺถ ตทตฺถปฺปโยเค จ.
๕๖๘. การกกริยานํ มชฺฌญฺจา กาลทฺธา จ.
๕๖๙. รกฺขณตฺถานมิจฺจิตฺตมฺนิจฺจิตฺตญฺจ.
๕๗๐. ยสฺสสาทสฺสนมิจฺจมนฺตรธายติ.
๕๗๑. ทูรณฺติกทฺธกาสนิมฺมานตฺวาโลปทิสายคฺวิภตฺตารปฺปโยคสฺสทฺธปฺปโมจฺนเหตุวิวิตฺตปฺป-
 มาณพฺพุพาทีโยคพฺพนฺธคฺคณวจนปฺญหกฺคณโลกกิจฺจกตฺติปยากตฺตฺตฺส จ.
๖๐๗. อปาทานเ ปญฺจมี.
- ส่วนในกัจจายนไวยากรณ์ท่านตั้งสูตร อปาทานไว้ ๖ สูตร คือ
๒๗๑. ยสฺมาทเปติ ภยมาทตฺเต วา ตทปาทานํ.
๒๗๒. ธาตุณามานมฺปสฺสคฺค-โยคาคีสุวปี จ.
๒๗๓. รกฺขณตฺถานมิจฺจิตฺ.
๒๗๔. เยน วา ทสฺสนํ
๒๗๕. ทูรณฺติกทฺธกาสนิมฺมานตฺวาโลปทิสายคฺวิภตฺตารปฺปโยคสฺสทฺธปฺปโมจฺนเหตุวิวิตฺตปฺป-
 มาณพฺพุพโยคพฺพนฺธคฺคณวจนปฺญหกฺคณโลกากตฺตฺตฺส จ.
๒๙๕. อปาทานเ ปญฺจมี.
- และในโมคคัลลานไวยากรณ์ ตั้งอวธิไว้ ๖ สูตร คือ
๒๖. ปญฺจมฺยวธิสฺมา.
๒๗. อปปริหิวชฺชเน.
๒๘. ปฏฺนิธิปฏฺิทาเนสฺส ปตฺตินา.

๒๙. วิเต พุติยา จ.

๓๐. วินาญบุตร ตติยา จ.

๓๑. ปุณนานาหิ.

จากข้อมูลสูตรที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า กัจจายนไวยากรณ์และโมคคัลลานไวยากรณ์ รวมกันเป็น ๑๒ สูตร แต่ก็มีสูตรที่ตรงกันโดยตรง คือ สูตรที่ ๒๙๕ กับ ๒๖ เหลือรวมกันเป็น ๑๑ สูตร แต่ก็ยังมีสูตรที่ตรงกันโดยอ้อม คือ ตรงกันบางส่วน สัททนีติปกรณ์จึงมากกว่า ๒ คัมภีร์รวมกัน ๕-๘ สูตร ซึ่งเกิดจากท่านตั้งขึ้นมาโดยอาศัยการแบ่งสูตรและนำวิธีที่กัจจายนไวยากรณ์กล่าวไว้ด้วยอาทิสัพพ มาตั้งเป็นสูตร ดังนี้

๑. สูตรว่า ภายาทุยฺยุปฺปติเหตุ ท่านแยกคำว่า ภา มาจากสูตรว่า ยสมฺมาทเปติ ภาสมาทตฺเตวา.

๒. สูตรว่า ปราทิปฺพพชิตาติปฺปโยเค ๓. สูตรว่า อญฺญาทินามปฺปโยเค ๔. สูตรว่า อุทฺธสมฺมตฺตฺถุปรียโยเค และ ๕. มรียาทาภิวิตฺตถายาวโยเค แยกมาจากสูตรว่า ธาตุณามานมฺปสฺสคฺคโยคาทีสุวปี จ.

๖. การกรักริยานํ มชฺฌญฺจา กาลทฺธา จ. มาจากอาทิสัพพในสูตรว่า ธาตุณามานมฺปสฺสคฺคโยคาทีสุวปี จ. ดังท่านกล่าวไว้ว่า อาทิสฺสคฺคณณ การกมชฺฌเมปี ปญฺจมีวีกตฺติ โหติ.^{๑๑๐}

๗. ปฏฺฐยาทุยฺยุเต ตทตฺถปฺปโยเค จ. มาจาก จ ศัพท์ในสูตรว่า ธาตุณามานมฺปสฺสคฺคโยคาทีสุวปี จ. ดังท่านกล่าวไว้ว่า จคฺคณณ อญฺญตฺถาปี ปญฺจมีวีกตฺติ โหติ. ยโตหํ ภคินี อรียายชาตียา ชาโต.^{๑๑๑}

ส่วนสูตรว่า ยโต ปจติ วิชฺชิตฺติ วา. มีอุทาหรณ์ว่า วลาหกา วิชฺชิตฺติ จฺนฺโท ตรงกับอุทาหรณ์ท่านกล่าวไว้ในอนุตฺตติของสูตรว่า กมฺเม พุติยา. ในโมคคัลลานไวยากรณ์. บทอาทตฺเต เรื่องการศึกษาท่านไม่ได้กล่าวไว้ในที่นี้ แต่ท่านตั้งสูตรที่ ๖๔๗ ขึ้นมาว่า อุกฺขาตาริ อุปโยเค ปญฺจมี. เพื่อให้เห็นความแตกต่างของจำนวนสูตรที่เกี่ยวข้องกับแต่ละวิภัตติ ผู้วิจัยจะได้นำตารางแสดงจำนวนสูตรของวิภัตติทั้ง ๗ มาแสดงไว้ ในสัททนีติท่านกล่าววิธีที่ไม่จัดเข้าในวิภัตติโดยตรงก็มีจะรวมไว้ในปฐมา

^{๑๑๐} กจ. ๒๗๒/๗๖.

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน.

ตารางเปรียบเทียบจำนวนสูตรการกตามวิภัติทั้ง ๗

ชื่อคัมภีร์	จำนวนสูตร							
	ทุติยา	ตติยา	จตุตถี	ปัญจมี	สัตตมี	ปฐมา	ฉัฏฐี	รวม
โมคคัลลานะ	๑๔	๘	๒	๖	๕	๒	๒	๓๙
กัจจายนะ	๗	๑๐	๔	๗	๑๑	๒	๔	๔๕
สัททนีติ	๑๒	๑๘	๔	๒๓	๑๔	๒๕	๓๒	๑๒๘

๔.๓.๒ สูตรที่เหมือนกันในคัมภีร์ทั้งสามหรือคู่ใดคู่หนึ่ง

คำว่า “เหมือนกัน” ในที่นี้ ผู้วิจัยกำหนดความเหมือนกัน ๓ ประเภท คือ เหมือนกันโดยความหมาย เหมือนกันโดยวิธีการ และเหมือนกันโดยอักขระ เพราะบางคัมภีร์วางสูตรไว้สั้นพอเป็นแนวทางแล้วไปขยายในอุตติและอุทาหรณ์ บางคัมภีร์อาจเพิ่มเติมศัพท์เข้ามาให้ครอบคลุมทุกอุทาหรณ์ที่นำมากล่าว ฉะนั้นการเปรียบเทียบสูตรในที่นี้ ผู้วิจัยจะเปรียบเทียบสูตรโดยจัดลำดับตามการกและอการก หากวิธีการใดไม่มีสูตรปรากฏ แต่มีวิธีการปรากฏในอุตติ จะนำอุตติมาแสดงไว้เพื่อประมวลสูตรมาไว้ในข้อนี้ให้มากที่สุด แสดงไว้ในส่วนที่แตกต่างกันให้น้อยที่สุด อีกอย่างหนึ่งในการเปรียบเทียบนี้ จะแสดงอุทาหรณ์และคำแปลในสูตรที่อาจทำให้เกิดข้อสงสัยเท่านั้น

การจำแนกประเภทการกเป็น ๖ คือ กตตุการก กมมการก กรณการก สมุปทานการก อปาทานการก และอาธารการกหรือโอกาสการก

๑. กตตุการก ในกตตุการกนี้ในกัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์ท่านแสดงสูตรสัญญาสูตร คือ สูตรตั้งชื่อการกไว้ ส่วนในโมคคัลลานไวยากรณ์ไม่ได้แสดงไว้

กจ. ๒๘๑. โย กโรติ, ส กตุตา.

นีติ. ๕๔๘. โย กุรุเต โย วา ชายเต, โส กตุตา.

สองสูตรนี้เป็นสูตรตั้งชื่อ กตตุการก ที่เป็นสุทถกตตุตา หรือ สยกตตุตา

กจ. ๒๘๒. โย กาเรติ ส เหตุ.

นีติ. ๕๕๐. โย กาเรติ โย วา อญฺจาปยติ, โส เหตุ.

วิภัติวิธีสูตรโมคคัลลานไวยากรณ์และกัจจายนไวยากรณ์แสดงไว้เฉพาะตติยาวิภัติ
ส่วนสัทพจน์ตีปรณ์แสดงปจมาวิภัติด้วย แม้มีความแตกต่างก็แสดงไว้ในที่นี้เพื่อให้เกิดการชัดเจน

โมค. ๒/๑๖. กตตุกรณสุ ตติยา.

กจ. ๒๘๘. กตตุริ จ.

นิตติ. ๕๙๔. กตตุริ ปจมา ตติยา จ.

๒. กัมมการก ในกัมมการกก็เช่นกันกับกัตตุการกแสดงสูตรตั้งชื่อสองคัมภีร์

กจ. ๒๘๐. ยัม กโรติ ตัม กมฺม.

นิตติ. ๕๕๑. ยัม กุโรเต ยัม วา ปสุสตี, ตัม กมฺม.

วิภัติวิธีสูตรเหมือนกันโดยอรรถสามคัมภีร์ เหมือนกันทุกตัวอักษรสองคัมภีร์

โมค. ๒/๒. กมฺเม ทุตติยา.

กจ. ๒๙๗. กมฺมตฺเต ทุตติยา

นิตติ. ๕๘๐. กมฺมตฺเต ทุตติยา

โมค. ๒/๔. คติโพธาหารสทฺตฺตฺถากมฺมกษุชาทินํ ปโยชฺเช.

โมค. ๒/๕. หราทินํ วา

กจ. ๓๐๐. คติพุทฺธิชฺชปฺจหฺรกรสยาทินํ การิตฺเต วา.

นิตติ. ๕๘๗. คติพุทฺธิชฺชปฺจหฺรกรสยาทินํ การิตฺเต วา.

ทั้งสามคัมภีร์อธิบายว่า ด้วยว่า ศัพท์ในสูตร ลงตติยาวิภัติในอรรถการิตกัมมะได้บ้าง
ตัวอย่างเช่น ปุริโส ปุริเสน คามํ คมยติ.

๓. กรณการก กรณการกก็เช่นเดียวกันกับกัตตุการกแสดงสูตรตั้งชื่อไว้สองคัมภีร์

กจ. ๒๗๙. เยน วา กยฺริเต ตัม กรณ.

นิตติ. ๕๕๒. เยน กุโรเต เยน วา ปสุสตี ตมฺปิ กรณ.

วิภัติวิธีสูตรเหมือนกันทุกตัวอักษรสองคัมภีร์ อีกคัมภีร์รวมกัตตุการกไว้ด้วย

โมค. ๒/๑๖. กตตุกรณสุ ตติยา.

กจ. ๒๘๖. กรณ ตติยา.

นิตติ. ๕๙๑. กรณ ตติยา.

๔. สมปทานการก สัมปทานการกก็เช่นเดียวกันกับสามการกข้างต้น มีสูตรตั้งชื่อการกในสองคัมภีร์เท่านั้น โดยตั้งชื่อโดยตรงคัมภีร์ละ ๑ สูตร ตั้งชื่อโดยอ้อมคัมภีร์ละ ๑ สูตร

กจ. ๒๗๖. ยสฺส ทาตุกาโม โวเจเต ธารยเต วา ตํ สมฺปทานํ.

นิตติ. ๕๕๓. ยสฺส ทาตุกาโม ยสฺส วา รุจฺจติ, ตํ สมฺปทานํ.

กจ. ๒๗๗. สิลาฆนฺนุจาสปธารปีหุฏฐุหิสฺสสุยราธิกุขปฺจุจาสฺสณฺณูปติคิณฺนุพฺพุทฺตาทาโรจนตฺถตฺตตฺตมตฺถาลมตฺถมณฺณวนาทรปฺปาณินิ คตฺถยตฺถกมฺมุนิ อาสึสฺสตฺถสมฺมุติภิกฺขุสฺสตฺถมยตฺถเสฏฺฐจ.

นิตติ. ๕๕๔. สิลาฆนฺนุจาสปธารปีหุฏฐุหิสฺสสุยราธิกุขปฺจุจาสฺสณฺณูปติคิณฺนุพฺพุทฺตาทาโรจนตฺถตฺตตฺตมตฺถาลมตฺถมณฺณวนาทรปฺปาณินิ นยฺนคตฺถยตฺถกมฺมุนิ อาสึสฺสตฺถสมฺมุติตติยตฺถาทิสฺสจ.

วิภคฺติวิธิสฺสสูตรเหมือนกันทุกตัวอักษรสองคัมภีร์ อีกคัมภีร์หนึ่งวางบทต่างจากสองคัมภีร์

โมคฺ. ๒/๒๔. จตฺตุถิ สมฺปทานเ.

กจ. ๒๙๓. สมฺปทานเ จตฺตุถิ.

นิตติ. ๖๐๕. สมฺปทานเ จตฺตุถิ.

กจ. ๓๑๑. สมฺปทานเ จ.

นิตติ. ๖๔๒. สมฺปทานเ จ. ลงสัตตมีวิภคฺติในอรรถสัมปทานการก. ตัวอย่างเช่น สัมเทินฺนํ มหปฺพล^{๑๑๒} สัมเ โคตมิ เทหิ.^{๑๑๓}

โมคฺ. แสดงรวมไว้ในวุตติของสูตร จตฺตุถิ สมฺปทานเ.ว่า อาธารวิวกุขาญฺ สตฺถมปี สียา สัมเ เทหิ.

^{๑๑๒}พ.วิ. (บาลี) ๒๖/๖๓๔/๕๙ (๒๖/๖๐)

^{๑๑๓}ม.พ. (บาลี) ๑๔/๓๗๖/๓๒๑ (๑๔/๓๒๒)

เหมือนกันโดยอรรถของคัมภีร์

โมค. ๒/๒๕. ตพาทถุเย.

กจ. แสดงไว้เป็นส่วนหนึ่งของสูตร ๒๗๗. -ตพตถุมตถาลมตถ-

กจ. ๒๙๔. นโมโยคาที่สุวปี จ.

นิตติ. ๖๐๖. นโมโสติสสุวาคตาทีโยเค จ.

๕. อปาทนาการก อปาทนาการกก็เช่นเดียวกันกับสี่การกข้างต้น มีสูตรตั้งชื่อการกในสองคัมภีร์เท่านั้น กัจจายนไวยากรณ์ตั้งไว้ ๕ สูตร สัททนีติปกรณ์ตั้งไว้ ๑๔ สูตร

กจ. ๒๗๑. ยสุมาทเปติ ภยมาทตเต วา ตทปาทาน.

นิตติ. ๕๕๕. ยโต อเปติ ยโต วา อาคจจติ, ตทปาทาน.

นิตติ. ๕๕๖. ภยาทยุปฺปตฺติเหตุ.

กจ. ๒๗๒. ธาตุนามานมฺปสคฺคโยคาที่สุวปี จ.

นิตติ. ๕๕๘. ปราทิปฺพุพฺพิธาทาทีปโยเค.

นิตติ. ๕๕๙. อญฺญาทีนามปฺปโยเค.

นิตติ. ๕๖๐. วชฺชนตฺถาปปริโยเค.

นิตติ. ๕๖๑. อุทฺธสมฺนตฺถุปริโยเค.

นิตติ. ๕๖๒. มรียาทาภิวิตฺตถายาวโยเค.

นิตติ. ๕๖๓. ปตฺตินิธิปตฺตานตฺถปติโยเค.

นิตติ. ๕๖๔. วิสฺสุปฺปโยเค.

กจ. ๒๗๓. รกฺขณตฺถานมิจฺจติ.

นิตติ. ๕๖๙. รกฺขณตฺถานมิจฺจติมนิจฺจติญฺจ.

กจ. ๒๗๔. เยน วาทสฺสน.

นิตติ. ๕๗๐. ยสฺสสาทสฺสนมิจฺจมนตฺถายติ.



កិច្ច. ៣១២. បណ្ណបណ្ណបណ្ណ ឧ.

นิตติ. ๖๔๓. ปญจมิตฺเต จ. ลงสัจจตมมิมิวัตติโนอรรณพมิมิวัตติ. ตัวอย่างเช่น กทลีสสุคเช รุกขนุตติ.

โมค. แสดงไว้ในวุตติของสูตร ฌฐี จานาถเรว่า ตถาธารวณิจุญญ สตุตมมี กทลีสสุคเช รุกขนุตติ.

โมค. ๒/๒๗. อปปริหิ วชฺชเน. เป็นวิภัตติวิสูตร

นิตติ. ๕๖๐. วชฺชนตฺถาปปริโยเค. เป็นสัญญาสูตร เป็นความเหมือนที่แตกต่าง คือเหมือนกันในด้านความหมาย แตกต่างกันในด้านประเภทสูตร

โมค. ๒/๒๘. ปฏินิธิปฏิทานนุส ปตินา. เป็นวิภัตติวิสูตร

นิตติ. ๕๖๓. ปตินิธิปฏิทานตฺถปติโยเค. เป็นสัญญาสูตร เป็นความเหมือนที่แตกต่าง

โมค. ๒/๒๙. วิเต ทุตติยา จ. วินาทานนำไปไว้กับวิเตศัพท

นิตติ. ๕๖๖. วิเตวินาโยเค ทุตติยา.

โมค. ๒/๓๐. วินาญญตฺร ตติยา จ.

นิตติ. ๕๖๕. อญญตฺรโยเค ปญจมี ตติยา จ.

โมค. ๒/๓๑. ปุณฺณนาหิ. เป็นวิภัตติวิสูตร

นิตติ. ๕๖๔. วิสุปฺปโยเค. เป็นสัญญาสูตร เป็นความเหมือนที่แตกต่าง คือ เหมือนกันในด้านความหมาย แตกต่างกันในด้านประเภทสูตร

๖. โอกาสการก หรือ อาธารการก อาธารการกก็เช่นเดียวกันกับหาคารกข้างต้น มีสูตรตั้งชื่อการก ในสองคัมภีร์เท่านั้น ก็จายนไวยการกตั้งไว้ ๑ สูตร สัททนีติปรกณตั้งไว้ ๒ สูตร

กจ. ๒๗๘. โยธาโร ตโมกาฬ.

นิตติ. ๕๗๒. โย อาธาโร, ตโมกาฬ.

วิภัตติวิเหมือนกันโดยอรรถทั้งสามคัมภีร์ เหมือนกันทุกอักษรสองคัมภีร์

โมค. ๒/๓๒. สตุตมฺยาธาเร.

กจ. ๓๐๒. โอกาเส สตุตมมี.

นิตติ. ๖๓๐. โอกาเส สตุตมมี.

อการก

อการก ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปทวิจาร ๑๒ คือ สัมพันธะ ลิงคัตถ อาลปนะ สหาทิโยคะ เหตุ อิตถัมภูตลักษณะ วิเสสนะ อัจฉนตสังโยค กัมมปาวจณียะ นิพธารณะ อนาทร และ ภาวลักษณะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. สัมพันธะ

สัญญาสูตรสองคัมภีร์

กจ. ๒๘๓. ยสฺส วา ปริคฺคโห ตํ สามี.

นิตฺติ. ๕๗๕. ยสฺส สํ ยสฺส วา ปติ, ตํ สามี.

วิภัตติวิธีสูตรเหมือนกันโดยอรรถสองคัมภีร์

กจ. ๓๐๑. สามิสฺมี ญฺจฺจฺ. ลงฺขณฺฐีวิภัตติโนอรรถสามีสัมพันธะ ตัวอย่างเช่น ตสฺส ภิกฺขุโน, ตสฺส ภิกฺขุโน ปตฺโต, ตสฺส ภิกฺขุโน จีวรํ, อตฺตโน มุขํ.

นิตฺติ. ๖๐๙. ญฺจฺจฺ สามิมฺหิ. ลงฺขณฺฐีวิภัตติโนอรรถสามีสัมพันธะ ตัวอย่างเช่น ญฺญโธ ธนํ, เทวานมินฺโท, อมฺพวนสฺส อวิทุเร, ราสี สุวณฺณสฺส. ตัวอย่างต่างกัน.

โมค. ๒/๓๙. ญฺจฺจฺ สมฺพนฺธ. ลงฺขณฺฐีวิภัตติโนอรรถสัมพันธะ ตัวอย่างเช่น ญฺญโธ ปุริโส. สูตรนี้ความหมายกว้างครอบคลุมสัมพันธะทั้งหมด

นิตฺติ. ๖๑๐. กุริยาการกชาเต อสฺสเสทมิติภาวเหตุมฺหิ. ลงฺขณฺฐีวิภัตติทักขณฺทํอันเป็นเหตุ แสดงความเกี่ยวข้องกันว่า “สิ่งนี้เป็นของสิ่งนี้” ดังนี้ อันเกิดจากกิริยาและการก. ตัวอย่างเช่น ญฺญโธ ปุริโส, เทวานํ ราชา.

๒. ลิงคัตถะ

เหมือนกันโดยความหมายทั้งสามคัมภีร์ เหมือนกันทุกตัวอักษรสองคัมภีร์

โมค. ๒/๓๗. ปจฺมาตุถมตฺเต

กจ. ๒๘๔. ลิงฺคตฺถ ปจฺมา.

นิตฺติ. ๕๗๗. ลิงฺคตฺถ ปจฺมา.

๓. อาลปนะ

เหมือนกันโดยความหมายทั้งสามคัมภีร์ เหมือนกันทุกตัวอักษรสองคัมภีร์

โมค. ๒/๓๘. อามนุตเถน.

กจ. ๒๘๕. อาลปนเ จ.

นิตติ. ๕๗๘. อาลปนเ จ.

๔. สหาทิโยคะ (สมวายะ)

เหมือนกันทุกตัวอักษรสองคัมภีร์ เหมือนกันโดยอรรถทั้งสามคัมภีร์

โมค. ๒/๑๗. สหตุเถน.

กจ. ๒๘๗. สหาทิโยเค จ.

นิตติ. ๕๙๒. สหาทิโยเค จ.

๕. เหตุ

เหมือนกันโดยอรรถทั้งสามคัมภีร์ แต่โมคคัลลานไวยากรณ์มีอรรถแคบกว่า

โมค. ๒/๑๙. เหตุมุหิ. ลงตติยาวิภัตติในอรรถเหตุ

กจ. ๒๘๙. เหตุวุตเถ จ.

นิตติ. ๖๐๑. เหตุตุปปโยเค.

เหมือนกันโดยอรรถทั้งสามคัมภีร์ เหมือนกันทุกตัวอักษรสองคัมภีร์

โมค. ๒/๒๑. คุณเ. ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถเหตุที่แสดงลักษณะของสิ่งอื่น

กจ. ๒๙๖. การณตุเถ จ. ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถเหตุ.

นิตติ. ๖๐๘. การณตุเถ จ.

เหมือนกันโดยอรรถสองคัมภีร์

โมค. ๒/๒๒. ญจิจิ เหตุวุตเถหิ. ตัวอย่างเช่น อุทรสฺส เหตุ, อุทรสฺส การณา.

นิตติ. ๖๒๔. เหตุโยเค. ตัวอย่างเช่น พุทธสุส เหตุ วสติ, เอกสุส การณา มยุห์ หีเสยุย
พหูโก ชโน.^{๑๑๔}

ศัพท์นิตติปกรณ์กล่าวไว้ ๔ สูตร โมคคัลลานไวยากรณ์กล่าวไว้เพียง ๑ สูตรครอบคลุมหมด

นิตติ. ๕๗๙. เหตุมุหิ. ปฐมาวิภัตติลงในอรรถเหตุ ตัวอย่างเช่น น อตฺตเหตุ อลิก
ภณนฺติ,^{๑๑๕} ก็ นุ ชาตี น โรเจสิ.

นิตติ. ๖๔๘. ยํตํโยเค การณโต กุวจิ. ลงบัญญัติวิภัตติหลัง การณ ศัพท์ที่สัมพันธ์กับ ยํ ตํ
และ ก็ ศัพท์. ตัวอย่างเช่น ยํ การณา, ตํ การณา, ก็ การณา.

นิตติ. ๖๔๙. การณตุเถ เหตุกียเตหิ ปจมา. ลงปฐมาวิภัตติท้ายศัพท์ เหตุ ก็ ย และ ต
ศัพท์ ในอรรถเหตุ. ตัวอย่างเช่น น อตฺตเหตุ อลิก ภณนฺติ.^{๑๑๖} ก็ การณ
ภควนฺตํ นิินฺทาม, ก็ นุ ชาตี น โรเจสิ,^{๑๑๗} ยญฺจ ปุตุเต น ปสุสามิ,^{๑๑๘} ตํ
ตํ โคตม ปุจฺฉามิ.^{๑๑๙} ตัวอย่างและความหมายซ้ำกันกับสูตร๕๗๙.

นิตติ. ๖๕๐. ก็สุมา ญฺจสิ. ลงบัญญัติท้าย ก็ ศัพท์ที่เป็นไปในอรรถเหตุบ้าง. ตัวอย่าง
เช่น ตํ กิสุส เหตุ.

โมค. ๒/๒๓. สพฺพาทิโต สพฺพทา. ลงวิภัตติทั้งปวงหลังจากศัพท์นามมีสัพพศัพท์เป็นต้น
ที่เป็นไปในอรรถเหตุ.

๖. อิตถัมภุตลักษณะ

เหมือนกันโดยอรรถสองคัมภีร์

โมค. ๒/๑๘. ลกฺขณ.

^{๑๑๔}ฐ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๘๙๘/๓๓๒

^{๑๑๕}ฐ.ชา. (บาลี) ๒๗/๗๖/๔๓๖

^{๑๑๖}ฐ.ชา. (บาลี) ๒๗/๗๖/๔๓๖

^{๑๑๗}สํ.ส. (บาลี) ๑๕/๑๖๗/๑๕๙

^{๑๑๘}ฐ.ชา. (บาลี) ๒๘/๒๒๒๓/๓๖๓

^{๑๑๙}สํ.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖

นิตติ. ๕๙๘. อิตถมมุตลกขณ.

เหมือนกันทุกอักขระสองคัมภีร์

กจ. ๒๙๑. เยนงควิกาโร.

นิตติ. ๖๐๓. เยนงควิกาโร.

โมค. แสดงไว้รวมไว้ในนวุตติของสูตร ๒/๑๘. ลกขณ. ว่า ลกขณ. วตฺตมานโต ตติยา สียา
..... อกฺขินา กาโณ. เตน หิ องฺเคน องฺคิโน วิกาโร ลกฺขียเต.

๗. วิเสสนะ

เหมือนกันโดยอรรถสองคัมภีร์

กจ. ๒๙๒. วิเสสเน จ.

นิตติ. ๖๐๔. วิเสสเน ปติอาทิสฺส จ.

โมค. แสดงไว้ในนวุตติของสูตร ๒/๑๖ กตฺตกรณสฺส ตติยา.ว่า โคตฺเตน โคตโม, สุมโห
นาม นาเมน, ชาติยา สตฺตวิสุตฺติโกติ ฐาตฺตสฺส สมฺภวา กรณ เหว ตติยา.
ดูเหมือนกันท่านจะมองว่าเป็นกรณการกโดยสัมพันธ์เข้ากับ อตฺถิ

๘. อัจฉนตสํโยค

เหมือนกันทั้งสามคัมภีร์ทุกตัวอักษร

โมค. ๒/๓. กาลทุธานมจฺจนฺตสํโยเค.

กจ. ๒๙๔. กาลทุธานมจฺจนฺตสํโยเค.

นิตติ. ๕๘๑. กาลทุธานมจฺจนฺตสํโยเค.

นิตติ. ๕๙๙. กุริยาปวคฺเค. ลงตติยาวิภัตติในการกระทำกิริยาสำเร็จอย่างรวดเร็ว.

โมค. แสดงไว้ในนวุตติของสูตร ๒/๓ กาลทุธานมจฺจนฺตสํโยเค.ว่า ผลปฺปตฺตียํ กุริยา-
ปรีสมตฺตยาปวคฺโค. ตสฺมี วิญฺญายมาเน กาลทุธานํ กุริยาจฺจนฺตสํโยเค
ตติยาภิมา. ส่าปี กรณตฺตาว สิหฺธา “มาเสนาณฺวโก ธีโต, โกเสนาณ-
วโกธีโต”ติ. อนปวคฺเค. ตฺ อสํภกตมตฺตาทกรณตฺตาทาเว พุติยา -
“มาสมธิโตณฺวโก, น จาเนน คหิโต”ติ.

๙. กัมมปุปพจน์ียะ

เหมือนกันทุกตัวอักษรสองคัมภีร์

กจ. ๒๙๙. กัมมปุปพจน์ียะยตุเต.

นิตติ. ๕๘๖. กัมมปุปพจน์ียะยตุเต.

เหมือนกันโดยอรรถสองคัมภีร์

โมค. ๒/๗. ธุยาทีหิ ยตุตา.

นิตติ. แสดงไว้ในวุตติของสูตร ลกฺขณวิจฺจิตฺตมฺภูเตสุวภิ.ว่า นิปาเต ธิ พุราหุณฺณสุส หนุตาริ

โมค. ๒/๘. ลกฺขณิตฺตมฺภูตวิจฺจาสวภินา. เป็นวิภัตติวิสูตรแสดงการลงทุติยาวิภัตติ
ในอรรถกัมมปุปพจน์ียะประเภทลักษณะ อิตถัมภูต และวิจจา

นิตติ. ๕๘๕. ลกฺขณวิจฺจิตฺตมฺภูเตสุวภิ. เป็นสัญญาสูตร เป็นความเหมือนที่แตกต่าง

โมคคัลลานไวยากรณ์มี ๕ สูตร สัททนีติปกรณ์มี ๒ สูตร

โมค. ๒/๙. ปติปริหิ ภาเค จ.

โมค. ๒/๑๐. อนุนา.

โมค. ๒/๑๑. สหตุเถ.

โมค. ๒/๑๒. หีเน.

โมค. ๒/๑๓. อุเปน.

นิตติ. ๕๘๓. ลกฺขณสหตุเถ หีเน จานุ.

นิตติ. ๕๘๔. อิตฺตมฺภูตฺกฺขานภาควิจฺจาสุ จ ปติปรานุ.

๑๐. นิทธารณะ

เหมือนกันโดยอรรถทั้งสามคัมภีร์

โมค. ๒/๓๖. ยโต นิทฺธารณํ.

กจ. ๓๐๔. นิทฺธารณ จ.

นิตี. ๖๓๒. อุพุพาหนะ จ. ลงฉัญฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติในอรรถนิทธารณะ. ตัวอย่างเช่น กณฺหา คาวิเน สมฺปนฺนชรีตมา, กณฺหา คาวิสุ สมฺปนฺนชรีตมา. ท่านอธิบายไว้ใน วุตติด้วยว่า ศัพท์ว่า อุพุพาหนะ เป็นศัพท์ทางศาสนา ส่วนศัพท์ว่า นิทธารณ เป็นศัพท์ในคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต.

๑๑. อนาทร

เหมือนกันโดยอรรถทั้งสามคัมภีร์

โมค. ๒/๓๕. ฉญฺจี้ จานาทร.

กจ. ๓๐๕. อนาทร จ.

นิตี. ๖๓๓. อนาทรมฺหิ จ. ลงฉัญฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติในอรรถอนาทร. ตัวอย่างเช่น รุทโต ทารกสฺส ปพฺพชิ, รุทนต์สฺมี ทารเก ปพฺพชิ.

๑๒. ภาวลักษณะ

เหมือนกันโดยอรรถทั้งสามคัมภีร์ เหมือนกันทุกอักษรสองคัมภีร์

โมค. ๒/๓๔ ยพฺภาโว ภาวลกฺขณํ. ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถภาวลักษณะ. ตัวอย่างเช่น คาวิสุ พุยมานาสฺ คโต พุทฺธาสุ อาคโต. แสดงแต่ภาวะไม่แสดงกาล

กจ. ๓๑๓. กาลภาเวสุ จ.

นิตี. ๖๔๔. กาลภาเวสุ จ. ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถกาลและภาวกิริยา. ตัวอย่างเช่น ปุพฺพณฺุสมเย คโต, สายนฺุสมเย อาคโต.

ประมวลสูตรลงวิภัตติในสองอรรถทั้งที่เป็นการกและการกที่เหมือนกัน

กจ. ๓๐๗. ตติยาสตฺตมฺินญจ.

นิตี. ๕๘๙. ตติยาสตฺตมฺินญจ. ลงพุทฺธยาวิภัตติในอรรถตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ. ตัวอย่างเช่น สเจ มํ สมโณ โคตโม อาลปิสฺสติ, ปุพฺพณฺุสมยํ นิวาเสตฺวา, คามํ อุปวสฺติ, ปถวี อธิเสสฺสติ, นที ปิวดิ คามํ จรติ.

โมค. แสดงไว้ในอนุวตฺติของสูตรว่า กมฺเม พุทฺธยา ว่า ... ปถวี อธิเสสฺสติ, คามมฺิทธิภูจฺติ, รุกฺขมชฺฌาสยเตติ อธิสิญฺจาสานํ ปโยเคธิกรณ กมฺมปฺปวจฺนิจฺฉา. และ ตถา อุปนฺุชฌาวสฺสสาโกชนินฺุชฌิตฺวาจฺนสฺสา คามมฺุปวสฺติ, คามมฺุชฺชวสฺติ, ปพฺพตฺมวสฺติ, ชฺรมาวสฺติ. ตปฺปานาจาเรปี กมฺมตฺตาว พุทฺธยา สียา

นทิมปิวติ, คามิ จรติ. เอวํ “สเจ มํ อาลปิสุสตีติ อาทิสุปิ. และ
อนุวตติขของสูตว่า กาลทุธานมจจนุตสโยเค. ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา, เอกํ
สมยํ ภควา, อิมํ รตฺตํ จตฺตาโร มหาวราชาติ เอวมาทิสฺส กาลวาจีหิ
อจจนุตสโยคตฺตาเว ทุตติยา สิทฺธา. วิภตฺติวิปลลาเสนปี วา พหํ วิธานา.

กจ. ๒๙๐. สตุตฺตมยตฺเถ จ. ลงตติยาวิภตฺติในอรรถสํตตมีวิภตฺติ ตัวอย่างเช่น เตน
กาเลน,^{๑๒๐} เตน สมเณ,^{๑๒๑} เตน โข ปน สมเณ.^{๑๒๒}

นิตติ. ๖๐๒. สตุตฺตมยตฺเถ.

กจจ. ๓๐๖. กฺวจิ ทุตติยา ญฺจินมตฺเถ.

นิตติ. ๕๘๘. กฺวจิ ญฺจินมตฺเถ อนุตฺตราทียเค.

โมค. แสดงไว้ด้วยอาทิศัพท์ในสูตรที่ ๒/๗. ฐยาทีหิ ยุตฺตา. อนุตฺรา จ ราชคฺหํ อนุตฺรา จ
นาลนฺทํ, สมาธานมนฺตเรน, มุจฺจลินฺทมภิตฺโต สรมฺมจฺจาติ ญฺจียา ปวาโทยํ.

กจ. ๓๐๓. สามิสฺสราธิปติทายาทสกุขิปติญฺญปฺสฺตกุสเลหิ จ.

นิตติ. ๓๓๑. สามิสฺสราธิปติทายาทสกุขิปติญฺญปฺสฺตกุสลาทีหิ. ลงฉฺฉฐีวิภตฺติและสํตตมี
วิภตฺติท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับ อิสฺสว, อธิปติ, ทายาท, สกุขิ, ปติญฺ, ปสฺต
และกุสล เป็นต้น. ตัวอย่างเช่น โคณานํ สามิ, โคณฺเณสุ สามิ.

โมค. แสดงอุทาหรณ์เหล่านี้ไว้ในอนุวตติขของสูตร ๒/๓๕ ญฺจิจิ จานาทเว. ว่า คุณนํ สามิตฺติ
สมฺพนฺเต ญฺจิจิ. โคสุ สามิตฺติ วิสยสตุตฺตมี. เป็นต้น

กจ. ๓๐๘. ญฺจิจิ จ. ลงฉฺฉฐีวิภตฺติในอรรถตติยาและสํตตมีวิภตฺติ. ตัวอย่างเช่น กโต
เม กลฺยาโณ, กุสลา นจฺจคฺคิตฺตสฺส สิทฺธิตา จาตุรุตฺติโย.^{๑๒๓}

นิตติ. ๖๓๔. กฺวจิ ตติยาสตุตฺตมยตฺเถ ญฺจิจิ. สองสูตรนี้เป็นอรรถกัฏฏการกและโอกาสการก

^{๑๒๐}ช.อป. (บาลี) ๓๒/๓๕

^{๑๒๑}วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑

^{๑๒๒}วิ.มหา. (บาลี) ๑/๗

^{๑๒๓}ช.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๓๕/๑๓๗

โมค. ๒/๔๐ ตุลยตุเถน วา ตติยา.

นิตติ. ๖๓๘. ตุลยตุเถกิมลมาทียเค. ลงัญฐีวิวัฏติท้ายศัพทที่มีความเกี่ยวข้องกับอรรถ
 ตุลย กิศัพท์ และ อลั ศัพทเป็นต้น. ตัวอย่างเช่น ปิตุสสุ ตุลโย, ปิตรา
 ตุลโย วา, กิ ตสสุ จตุมฏจสสุ, อลั ตสสุ จตุมฏจสสุ.

กจ. ๓๐๙. ทุตียาปญจมีนญจ.

นิตติ. ๖๔๐. ทุตียาปญจมีนญจ. ลงัญฐีวิวัฏติในอรรถทุตียาวิวัฏติและปญจมีวิวัฏติ.
 ตัวอย่างเช่น ตสสุ ภวนติ วตฺตารโ,^{๑๒๔} อสฺสวณตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ.^{๑๒๕}

โมค. ท่านแสดงัญฐีกัตตุและัญฐีกัมมะไว้ในนวุตติของสูตร ญฐี จานาทาเร.ว่า กิตกป-
 ปโยเค กตฺตุมเมสฺส พหุลํ สมฺพนฺธวณฺิจฉายํ ญฐี-สาธุ สมฺมโต พหุชนสฺส,
 สุปฺปฏิวิทฺธา พุทฺธานํ ธมฺมธฺาตุ, ... ตสฺส ภวนติ วตฺตารโ ฯลฯ

กจ. ๓๑๐. กมฺมกรณนิมิตฺตตฺเถสฺส สตฺตมี.

นิตติ. ๖๔๑. กมฺมกรณนิมิตฺตตฺเถสฺส สตฺตมี. ลงสัตตมีวิวัฏติในอรรถกรม อรรถกรณะ
 และอรรถนิมิต. ตัวอย่างเช่น สุนทรา อาวุโส อิม อาชีวกา ภิกฺขุสฺส
 อภิวาเทนฺติ,^{๑๒๖} หตฺเถสฺส ปิณฺฑาทาย จรณฺติ,^{๑๒๗} อชินฺมุหิ หนฺนฺเต ปี.^{๑๒๘}

โมค. ๒/๓๓. นิมิตฺเต. ลงสัตตมีวิวัฏติในอรรถนิมิต. แสดงไว้เพียงอรรถเดียว. แต่แสดง
 ตัวอย่างอื่นไว้ในนวุตติของสูตร ญฐี จานาทาเร.ว่า ตถาธารวณฺิจฉายํ สตฺตมี
 - ภิกฺขุสฺส อภิวาเทนฺติ,... หตฺเถสฺส ปิณฺฑาทาย จรณฺติ...

โมคคัลลนไวยากรณ์แสดง ๒ สูตร กัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์แสดง ๑ สูตร

โมค. ๒/๑๔. สตฺตมฺยาธิเกย.

^{๑๒๔}ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๗๓/๑๔๕

^{๑๒๕}ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๖๖/๓๒

^{๑๒๖}วิ.มหา. (บาลี) ๒/๕๑๗/๒๔

^{๑๒๗}วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑๘/๑๓๐

^{๑๒๘}สุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๓๐๕/๑๕๕

โมค. ๒/๑๕. สามิตเตธินา.

กจ. ๓๑๔. อุปุยาธิกิสฺสรวจเน.

นิตติ. ๖๔๕. อุปาธิโยโค อธิกิสฺสรวจเน. ตัวอย่างเช่น อุป ขาริโย โทเณ. อธิ เทเวสุ
พุทุโธ.

กจ. ๓๑๕. มณฺฑิตุสฺสกุเกสุ ตติยา.

นิตติ. ๖๔๖. อุตฺตกุกมณฺฑิตุสฺส ตติยา จ. ตัวอย่างเช่น ภาณน อุตฺตกุโก ภาณสุมิ วา
อุตฺตกุโก, ภาณน ปสฺสีโต ภาณสุมิ วา ปสฺสีโต.

โมค. แสดงไว้ในอนุตติของสูตร ฌฐี จานาพเร.ว่า ตถาธารวณิจุณายํ สดฺตมึ.... ภาณสุมิ
ปสนฺโนติ วิสยสดฺตมึ ภาณน ปสนฺโนติ กรณ ตติยา. เหว ภาณสุมิ
อุตฺตกุโก ภาณน อุตฺตกุโกติ.

สรุปการเปรียบเทียบสูตร สูตรที่เหมือนกันทุกตัวอักษรส่วนมากเป็นสูตรของกัจจายน ไวยากรณ์กับสูตรของสัททนีติปกรณ์ ที่เหมือนทั้งสามคัมภีร์ทุกตัวอักษรมี ๑ สูตร เป็นสูตรของ อัจจันตะ และคล้ายคลึงกันทั้งสามคัมภีร์ต่างแต่การเรียกชื่อการกในโมคคัลลานไวยากรณ์มี ๑๒ สูตร ที่เหมือนกันและแตกต่างกันเล็กน้อยสองคัมภีร์มี ๑๕ สูตร และสูตรที่เหมือนกันโดยอรรถทั้งสามคัมภีร์ มีอยู่ ๓ สูตร ส่วนที่เหมือนกันโดยอรรถสองคัมภีร์มีอยู่ ๒๔ สูตร เพื่อให้เห็นความเหมือนกันชัดเจน ผู้วิจัยจะแสดงตารางเปรียบเทียบสูตรที่เหมือนกันทุกตัวอักษรและสูตรที่เหมือนกันโดยอรรถดังต่อไปนี้

ตารางแสดงสูตรที่เหมือนกันทุกตัวอักษรทั้งสามคัมภีร์และแตกต่างเล็กน้อยหนึ่งคัมภีร์

ที่	โมคคัลลานไวยากรณ์	กัจจายนไวยากรณ์	สัททนีติปกรณ์
๑	๒/๓. กาลทุธานมจฺจนฺต- สํโยเค.	๒๙๖. กาลทุธานมจฺจนฺต- สํโยเค.	๕๘๑. กาลทุธานมจฺจนฺต- สํโยเค.
๒	๒/๒. กุมฺเม พฺตฺติยา.	๒๙๗. กุมฺมตฺเต พฺตฺติยา.	๕๘๐. กุมฺมตฺเต พฺตฺติยา.
๓	๒/๔. คติโพธาหารสทฺทตฺตา- กมฺมกษฺชาทึนํ ปโยชฺเช. ๒/๕. หราทึนํ วา.	๓๐๐. คติพฺพุทฺธิขฺปจฺหรกร- สยาทึนํ การิตฺเต วา.	๕๘๗. คติพฺพุทฺธิขฺปจฺหรกร- สยาทึนํ การิตฺเต วา.
๔	๒/๑๖. กตฺตฺกรณฺสฺส ตตฺติยา.	๒๘๖. กรณฺ ตตฺติยา.	๕๙๑. กรณฺ ตตฺติยา.
๕	๒/๒๔. จตฺตฺถิ สมฺปทาเน.	๒๙๓. สมฺปทาเน จตฺตฺถิ.	๓๑๑. สมฺปทาเน จตฺตฺถิ.
๖	๒/๒๖. ปญฺจมฺยวาทิสฺมา.	๒๙๕. อปาทาเน ปญฺจมฺ.	๖๐๗. อปาทาเน ปญฺจมฺ.
๗	๒/๓๒. สตฺตมฺยธาเร.	๓๐๒. โยกาเส สตฺตมฺ.	๖๓๐. โยกาเส สตฺตมฺ.
๘	๒/๓๗. ปจฺมาตฺตมฺตฺเต.	๒๘๔. ลิงฺคตฺเต ปจฺมา.	๕๗๗. ลิงฺคตฺเต ปจฺมา.
๙	๒/๓๘. อามนฺตฺเต.	๒๘๕. อาลปเน จ.	๕๗๘. อาลปเน จ.
๑๐	๒/๑๗. สหตฺเตน	๒๘๗. สหาทียเค จ.	๕๙๒. สหาทียเค จ.
๑๑	๒/๒๑. คุเณ.	๒๙๖. การณฺตฺเต จ.	๖๐๘. การณฺตฺเต จ.
๑๒	๒/๓๔. ยพฺภาโว ภาวลฺกฺขณํ.	๓๑๓. กาลภาเวสฺส จ.	๖๔๔. กาลภาเวสฺส จ.
๑๓	๒/๓๓. นิमितฺเต.	๓๑๐. กุมฺมกรณฺนิमितฺตฺเต สตฺตมฺ.	๖๔๑. กุมฺมกรณฺนิमितฺตฺเต สตฺตมฺ.

ตารางแสดงสูตรที่เหมือนกันสองคัมภีร์และแตกต่างกันที่ตัวอักษรเล็กน้อย

ที่	โมคคัลลานไวยากรณ์	กัจจายนไวยากรณ์	สัททนีติปกรณ์
๑	แสดงไว้ในนวุตติสูตร ๒/๒๔	๓๑๑. สมุปทาเน จ.	๖๔๒. สมุปทาเน จ.
๒	แสดงไว้ในนวุตติสูตร ๒/๑๘	๒๙๑. เยนงุควิกาโร.	๖๐๓. เยนงุควิกาโร.
๓	แสดงไว้เป็นสูตรย่อย ๆ	๒๙๙. กมมุปจันนียยุตเต.	๕๘๖. กมมุปจันนียยุตเต.
๔	แสดงไว้ในอนนวุตติสูตร ๒/๒	๓๐๗. ตติยาสตุตมึณญจ.	๕๘๙. ตติยาสตุตมึณญจ.
๕	แสดงไว้ในนวุตติสูตร ๒/๓๕	๓๐๙. พุติยาปญจมึณญจ.	๖๔๐. พุติยาปญจมึณญจ.
๖	แสดงไว้ในนวุตติสูตร ๒/๓๙	๓๑๒. ปญจมยตุเถ จ.	๖๔๓. ปญจมยตุเถ จ.
๗	๒/๒๕. ตทาตุเถย. แสดงไว้ อรรถเดียว ขยายไว้ในนวุตติ และมีความเห็นต่างกันเรื่อง การลงวิภัตติเป็นฉัฏฐีวิภัตติ	๒๗๗. สิลาฆ...พุทิสุไสสุย... ตทตตุตมตุถาลมตุถ ... คตยตตุถกมมุนิ อาสีสตุถ- สมมุติปริยสตุตมยตุเถสุ จ.	๕๕๔. สิลาฆ...พุทิสุไสสุย... ตทตตุตมตุถาลมตุถ ... นยนคตยตตุถกมมุนิ อาสีสตุถ- สมมุติตติยตุถาทิสุ จ.
๘	แสดงไว้ในอนนวุตติของสูตร ๒/๒๖ ไม่มีสัญญาสูตร	๒๗๕. พุรณติกพุธ...ปญห- กถนโกกาตตุสุ จ.	๕๗๑. พุรณติกพุธ ... ปญห- กถนโกกกิจกตติปยากตตุสุ จ.
๙	-	๒๗๘. โยธาโร ตโมกาสิ.	๕๗๒. โย อาธาโร ตโมกาสิ.
๑๐	๒/๑๘. ลกขณเ.	-	๕๙๘. อิตถมฏตลกขณเ.
๑๑	๒/๓๕. ญจจี จานาเท.	๓๐๕. อนาธาเร จ.	๖๓๓. อนาทรุมหิ จ.
๑๒	-	๒๙๐. สตุตมยตุเถ จ.	๖๐๒. สตุตมยตุเถ.
๑๓	แสดงไว้ในอนนวุตติของสูตร ๒/๓๕ ญจจี จานาเท.	๓๐๓. สามิสฺสวราธิปติทาเย- สกุขิปติฏปสฺตกุสเลหิ จ.	๓๓๑. สามิสฺสวราธิปติทาเย- สกุขิปติฏปสฺตกุสลาทีหิ.
๑๔	แสดงไว้ในอนนวุตติของสูตร ๒/๓๕ ญจจี จานาเท.	๓๑๕. มณฺฑิตุสฺสกุสเกสุ ตติยา.	๖๔๖. อุตฺตมกุสกุสกุส ตติยา จ.
๑๕	๒/๑๔. สตุตมยธาภิเกย. ๒/๑๕. สามิตุเทธินา	๓๑๔. อุตฺตมยธาภิเกย. ๒/๑๕. สามิตุเทธินา	๖๔๕. อุตฺตมยธาภิเกย. ๒/๑๕. สามิตุเทธินา

ตารางแสดงสูตรที่เหมือนกันโดยอรรถทั้งสามคัมภีร์และสองคัมภีร์

ที่	โมคคัลลานไวยากรณ์	กัจจายนไวยากรณ์	สังฆনীติปกรณ์
๑	๒/๑๖. กตตุกรณสุ ตติยา.	๒๘๘. กตตุริ จ.	๕๙๔. กตตุริ ปจมา ตติยา จ.
๒	๒/๑๙. เหตุมุหิ.	๒๘๙. เหตุตุเถ จ.	๖๐๑. เหตุตุปปโยเค.
๓	๒/๓๖. ยโต นิทุธารณ.	๓๐๔. นิทุธารณ จ.	๖๓๒. อุพุพาหเน จ.
๔	-	๒๘๑. โย กโรติ, ส กตฺตา.	๕๔๘. โย กุรุเต โย วา ชายเต, โส กตฺตา.
๕	-	๒๘๒. โย กาเรติ ส เหตุ.	๕๕๐. โย กาเรติ โย วา อุฏฺฐายติ, โส เหตุ.
๖	-	๒๘๐. ยํ กโรติ ตํ กมฺม.	๕๕๑. ยํ กุรุเต ยํ วา ปสฺสติ, ตํ กมฺม.
๗	-	๒๗๙. เยน วา กิริเต ตํ กรณ.	๕๕๒. เยน กุรุเต เยน วา ปสฺสติ, ตมฺปิ กรณ.
๘	-	๒๗๖. ยสฺส ทาทฺกาโม โรจเต ธารยเต วา ตํ สมฺปทาน.	๕๕๓. ยสฺส ทาทฺกาโม ยสฺส วา รุจฺจติ, ตํ สมฺปทาน.
๙	-	๒๙๔. นโมโยคาทีสุวปี จ.	๖๐๖. นโมโสตุสฺสวาคตาที-โยเค จ.
๑๐	-	๒๗๑. ยสฺมาทเปติ ภยมา-ทตฺเต วา ตทปาทาน.	๕๕๕. ยโต อเปติ ยโต วา อาคจฺจติ, ตทปาทาน. ๕๕๖. ภายาทุปปตฺติเหตุ.
๑๑	- ๒/๒๗. อปปริหิ วชฺชน.	๒๗๒. ธาตุณามานมุสฺสคฺ-โยคาทีสุวปี จ. สูตรนี้มีอรรถ ครอบคลุมสังฆনীติปกรณ์ ๗ สูตร โมคคัลลานไวยากรณ์ ๓ สูตร.	๕๕๘. ปราทีพุพฺพชฺชาตาทีป-โยเค. ๕๕๙. อญฺญาทินามปฺโยเค. ๕๖๐. วชฺชนตฺถาปปริโยเค. ๕๖๑. อุทฺธสมฺนตฺตฺถุปริโยเค.

ที่	โมคคัลลานไวยากรณ์	กัจจายนไวยากรณ์	สัททนีติปกรณ์
	๒/๒๘. ปฏินิธิปฏิทาเนสุ ปตินา. ๒/๓๑. ปุณณานาหิ.		๕๖๒. มริยาทาวิวิตตุถายาว- โยเค ๕๖๓. ปตินิธิปติทานตถปติ- โยเค ๕๖๔. วิสุฏโยเค.
๑๒	-	๒๗๓. รกฺขณตฺถานมิจฺจิตฺ.	๕๖๕. รกฺขณตฺถานมิจฺจิต- มนิจฺจิตญฺจ.
๑๓	-	๒๗๔. เยน วาทสฺสนํ. วา ศัพฺทํลสฺสํตตมํได้บ้าง	๕๗๐. ยสฺสวาทสฺสนมฺจฺจ- มนฺตรธายติ.
๑๔	-	แสดงไว้ด้วย จ ศัพท์ในสูตร ๒๗๒	๕๖๗. ปฏฺตุยาทุยฺตฺเถ ตตตถปฺปโยเค จ.
๑๕	แสดงไว้ในอนุตติสูตร ๒/๓.	แสดงไว้ด้วยอาทิสัพท์ในสูตร	๕๖๘. การกกริยานํ มชฺฌญฺจา กาลทฺธา จ.
๑๖	-	แสดงไว้ด้วย วา ศัพท์ในสูตร ที่ ๒๗๔	๕๗๓. ยตฺถิทิยฺนฺตรธายติ.
๑๗	๒/๒๙. วิเต ทุติยา จ.	-	๕๖๖. วิเตวินาโยเค ทุติยา.
๑๘	๒/๓๐. วินาญตฺร ตติยา จ.	-	๕๖๕. อญฺญตฺรโยเค ปญฺจมี ตติยา จ.
๑๙	-	๒๘๓. ยสฺส วา ปริคฺคโห ตํ สามี.	๕๗๕. ยสฺส สํ ยสฺส วา ปติ, ตํ สามิ.
๒๐	แสดงไว้ในอนุตติสูตร ๒/๓๙	๓๐๑. สามิสฺสํ ญฺจ.	๖๐๙. ญฺจ สามิมฺหิ.
๒๑	๒/๓๙. ญฺจ สมนุญฺ. สูตรนี้ควรอุปคฤมสัมพันธะ	-	๖๑๐. กุริยาการกขาเต อสุเสทมิติภาวเหตุมนฺหิ.
๒๒	๒/๒๒. ญฺจ เหตุวตฺถุ.	-	๖๒๔. เหตุโยเค.

ที่	โมคคัลลานไวยากรณ์	กัจจายนไวยากรณ์	สัททนีติปกรณ์
๒๓	๒/๒๓. สพุพาทีโต สพุพา.	-	๕๗๙. เหตุมุหิ. ๖๔๘. ยัตกียเค การณโต กวจิ. ๖๔๙. การณตุเถ เหตุกียเตหิ ปจมา. ๖๕๐. กัสุมมา ฌฏจี.
๒๔	แสดงไว้ในวุตติสูตร ๒/๑๖	๒๙๒. วิเสสเน จ.	๖๐๔. วิเสสเน ปติอาทิสู จ.
๒๕	แสดงไว้ในอนุตติสูตร ๒/๓	-	๕๙๙. กุริยาปวคเค.
๒๖	๒/๘. ลกขณิตถมฤต- วิจฺจนสาวินา.	-	๕๘๕. ลกขณวิจฺจนิตถมฤ- เตสุวมิ.
๒๗	๒/๗. ฎยาทีหิ ยุตุตา.	-	แสดงไว้ในวุตติสูตร ๕๘๕
๒๘	๒/๙. ปติปริหิ ภาเค จ. ๒/๑๐. อนุนา. ๒/๑๑. สหตุเถ. ๒/๑๒. หีเน ๒/๑๓. อุเปเน.	- - - -	๕๘๓. ลกขณสหตุเถ หีเน จานุ. ๕๘๔. อิตถมฤตกฺขานภาค- วิจฺจนาสู จ ปติปฺรานุ.
๒๙	แสดงไว้ด้วยอาทิสัพทสูตร ๒/๗. ฎยาทีหิ ยุตุตา.	๓๐๖. กวจิ พุติยา ฌฏจี- มตุเถ.	๕๘๘. กวจิ ฌฏจีมตุเถ อนฺตราทิโยเค.
๓๐	-	๓๐๘. ฌฏจี จ.	๖๓๔. กวจิ ตติยาสตฺตมิ- ยตุเถ ฌฏจี.
๓๑	๒/๔๐. ตฺลฺยตฺถเนน วา ตติยา.	-	๖๓๘. ตฺลฺยตฺถกิมลมาทิโยเค.



Page 162 of 192

ในคัมภีร์สัททนต์ที่ท่านแสดงคำวินิจฉัยสัมปทานการกัโสรูปความได้ว่า “นักไวยากรณ์ สันสกฤตมีความเห็นว่า คำว่า รัชกสุส ในข้อความว่า รัชกสุส วตุถิ ททาติ และ เทวทตฺตสุส ในข้อความว่า ยญฺญทตฺโต เทวทตฺตสุส อธิ ททาติ ไม่ควรได้ชื่อว่าสัมปทาน เพราะสัมปทานมีความหมายว่า ยสุส สมฺมาปฺปชาพุทธิยา อนุคฺคหพุทธิยา วา ทียเต, ตํ สมฺปทาน^{๑๒๙} บุคคลให้แก่การกัโสรูป เพื่อรู้ว่าเป็นการบูชา หรือเพื่อรู้ว่าเป็นการอนุเคราะห์ การกันั้นชื่อว่า สมฺปทาน. การให้ผ้าแก่ช่างย้อมและการให้เทวทตฺตกันั้น ไม่ใช่เป็นการให้เพื่อบูชาหรือเพื่ออนุเคราะห์อย่างแน่นอน จึงไม่ชื่อว่าสัมปทาน ดังนั้นจึงไม่ลงจุดตติวิภัตติท้าย รัชก และ เทวทตฺต เป็นรูปว่า รัชกาย และเทวทตฺตตาย แต่ลงฉฺฌวิภัตติเป็นรูปศัพท์ว่า รัชกสุส, เทวทตฺตสุส ลงพิจารณาคุณาสองศัพท์นี้เป็นสัมพันธะ ก็จะต้องมีความหมายว่า ให้ผ้าของช่างย้อมแก่ผู้ใดคนหนึ่ง แต่ถ้าเป็นสัมปทาน ก็จะต้องมีความหมายว่า ให้ผ้าแก่ช่างย้อมเพื่อประโยชน์แก่การย้อมหรือซัก [มีความหมายที่ตรงกว่า] ดังนั้นในคัมภีร์ฝ่ายศาสนาจึงมีข้อยุติว่า สัมปทาน หมายถึงผู้รับทั้งหมด อีกอย่างหนึ่งในคัมภีร์ทางฝ่ายศาสนานอกจากตัวอย่างที่เป็นตัตตสัมปทาน เช่น อตุถาย นิตาย และตัวอย่างที่เป็นวิภัตติวิบลาสนัย เช่น ทกาย เนติ และ สคฺคาย คจฺจติ, อสฺกุกตา จสฺมรณญฺชยาย, ภิโยโยโส มตฺตตาย, คณาย ภตฺตตา เหล่านี้แล้ว ท้ายศัพท์สัมพันธกับ นโม และ ทาน เป็นต้น ไม่มีการแปลง ส จตฺตติวิภัตติ เอกวจนะ เป็น อาย เหตุนี้ในพระพุทฺธพจน์ที่ได้รับยกขึ้นสังคายนาทั้ง ๓ ครั้ง จึงไม่มีบทว่า พุทฺธาย เทติ, นโม พุทฺธาย เป็นต้น ปรากฏเฉพาะที่ไม่แปลงเป็น อาย เท่านั้น ตัวอย่างเช่น พุทฺธเสฏฺฐสุส'ทาสาหิ, นโม กโรหิ นาคสุส.^{๑๓๐} ดังนั้น บทว่า รัชกสุส ที่มีปรากฏในคัมภีร์อัฐสุสาสินี ว่า เอโก ปุริโส กิลฺยจวตฺถิ รัชกสุส อทาสิ^{๑๓๑} จึงควรเป็นบทที่ลงจุดตติวิภัตติ เพราะ ส และ น จตฺตติวิภัตติ และฉฺฌวิภัตติใช้รูปเหมือนกันทุกประการ. จริงอย่างนั้น พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย เมื่อจะอธิบายพระบาลีว่า อคฺคสุส ทาตา เมธาวิ ก็ได้อธิบายเป็นจุดตติวิภัตติและฉฺฌวิภัตติว่า อคฺคสุส ทาตาติ อคฺคสุส รตนตฺตยสุส ทาตา. อถ วา อคฺคสุส เทยฺยธมฺมสุส ทาตา. ด้วยเหตุดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่า ตามมติของคัมภีร์ไวยากรณ์ สันสกฤต รัชก ศัพท์ จะต้องเป็นสามีสัมพันธะ เพราะท่านแสดงไว้เป็นรูปฉฺฌวิภัตติ. ตามมติ ของคัมภีร์ฝ่ายพระศาสนา รัชก จะต้องเป็นสัมปทานเท่านั้น เพราะรูปศัพท์ที่เป็นจุดตติวิภัตติและฉฺฌวิภัตติ ท่านแสดงไว้ไม่ต่างกัน. ในที่นี้ผู้วิจัยเห็นตามกัจจายน์ไวยากรณ์และสัททนต์ปกรณ บาลีสนามหลวงไทย ก็คงยึดตามกัจจายน์ไวยากรณ์และสัททนต์ปกรณ ตัวอย่างเช่น โย อปฺปทฺฐจฺจสุส นรสุส พุสฺสติ แปลว่า บุคคลใด ประทุษร้าย ต่อคนผู้ไม่ประทุษร้าย.

^{๑๒๙}กา. ๒/๔/๑๐

^{๑๓๐}ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๙/๒๑๑

^{๑๓๑}อภ.อ. (บาลี) ๑/๓๐๐

๔.๓.๔ สูตรที่มีเฉพาะคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่ง

นิตติ. ๕๔๗. กุเรียนิมิตต์ การกัม. เป็นสัญญาสูตรตั้งชื่อการก

นิตติ. ๕๔๘. อสนตัม สนตัม กปฺปิยติ, ตณฺณจ. เป็นสัญญาสูตรตั้งชื่อกัตตุการกสำหรับสิ่ง
ที่ไม่มีปรากฏ แต่สมมติให้มีเพื่อประโยชน์ในการกล่าวถึงสิ่งนั้น

โมคฺ. ๒/๕. น ชาทาทีนํ. เป็นวิภัตติวิสูตรห้ามลงทุติยวิภัตติในอรรถการิตกัมม อนุญาต
ลงได้เฉพาะตติยวิภัตติเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ชาทยติ เทวทตฺเตน.

นิตติ. ๕๕๗. ยโต ปจติ วิชฺโชตติ วา. เป็นสัญญาสูตรตั้งชื่ออุปาทานเกี่ยวกับการหุงต้ม
และการส่องแสง

นิตติ. ๕๗๔. น จญฺหิวิหิตตฺถิ การโก ยถามนฺตณํ. เป็นปฏิเสธสูตร ปฏิเสธการเป็นการก
ของจญฺหิวิภัตติโดยเปรียบเทียบกับอามันตนะ

นิตติ. ๕๗๖. ยํ อาลปติ, ตทามนฺตณํ. เป็นสัญญาสูตรตั้งชื่อ อามันตนะ

นิตติ. ๕๘๒. อนฺวาทิธราทโย กมฺมปฺปวจนฺยา. เป็นสัญญาสูตรตั้งชื่อกัมมปฺปวจนฺยา

นิตติ. ๕๙๐. ภาวนปฺสเก ทุติยาเยกวจนํ. ลงทุติยวิภัตติเอกวจนะในศัพท์ภาวนปฺสกะ
(กิริยวิเสสนะ)

นิตติ. ๕๙๕. ทุติยตฺเถ ตติยา. ลงตติยวิภัตติในอรรถทุติยวิภัตติ สูตรนี้ค่อนข้างมี
ประโยชน์น้อย เพราะแม้ในอนุตติเองท่านก็กล่าวไว้ ๒ นัยว่า เอตฺถ จ ติเลหิตี
ติลลani, อถ วา หิตี นิปาตมตฺตํ, ติเลติ อูปโยควจฺจนฺตํ, “จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ
รูปเป จ อูปปฺพชติ จกฺขุวิญญฺวาณนฺ”ติ เอตฺถ “รูปเป”ติ ปทํ วิย.

นิตติ. ๕๙๖. ปญฺจมียตฺเถ. วิภัตติวิสูตร ลงตติยวิภัตติในอรรถปญฺจมียวิภัตติ ตัวอย่างเช่น
สมุตฺตฺตา มยฺ เตน มหาสมณฺณ.^{๑๓๒}

นิตติ. ๕๙๗. ปจฺจตฺเต. เป็นวิภัตติวิสูตร ลงตติยวิภัตติในอรรถปฐมาวิภัตติ ตัวอย่าง
เช่น มณินา เม อตฺถิ.^{๑๓๓}

^{๑๓๒}ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๒๓๒/๑๔๒

^{๑๓๓}วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๔๔/๒๕๙

โมค. ๒/๒๐. ปญจมีเถ วา. ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถเหตุที่เป็นหนี้ ตัวอย่างเช่น สตสุมมา พทุโร, สเตน วา.

นิตติ. แสดงอุทาหรณ์ไว้วัดติของสูตร ๖๐๑. เหตุตถูปปโยเค. ว่า สเตน พทุโร นโร.

นิตติ. ๖๐๐. ปุพฺพทิสสมฺปนฺนกลหนิปฺปนมิสฺสกกสขิลาทีโยเค. ลงตติยาวิภัตติท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์เข้ากับกับศัพท์มี ปุพฺพ ทิส สม ฐน กลน นิปฺปน มิสฺสก และสขิล เป็นต้น

นิตติ. ๖๑๑. ภาวเหตุมตฺเต. ลงฉฐวิภัตติท้ายศัพท์ที่สักว่าเป็นเหตุแสดงความเกี่ยวข้องกันระหว่างวิเสสนะกับวิเสสยะ. ตัวอย่างเช่น ภิกฺขุโน ปฏิวีสํ, ภิกฺขุโน มุขํ, ปพฺพตญฺญสฺส ฉายา, กุเวรสฺส พลี. ตัวอย่างเหล่านี้คล้ายกับ ตัวอย่างในสูตร สามิสฺมี ญฺจจี. สูตรนี้ค่อนข้างสร้างความสับสน

นิตติ. ๖๑๒. สมฺพนฺธสมฺพนฺธิสมฺพนฺเธสุ. ลงฉฐวิภัตติ ในสูตรสัมพันธ์และสัมพันธ์ที่เป็นสัมพันธ์ทั้งหลาย. ใช้ในกรณีที่มีสัมพันธ์ซ้อนกันสองตัว.

นิตติ. ๖๑๓. วิเสสนวิเสสิตพฺพานํ วา สมฺพนฺธํ สมฺพนฺโธ. อีกนัยหนึ่ง ความเกี่ยวข้องกันแห่งวิเสสนะและวิเสสยะทั้งหลาย ชื่อว่า สัมพันธ์ะ. เป็นสัญญาสูตร

นิตติ. ๖๑๔. สมฺพนฺธทฺวาราเร. ลงฉฐวิภัตติท้ายศัพท์อันเป็นที่รองรับสัมพันธ์ทั้งสอง. ตัวอย่างเช่น รณฺโณ ปุริเสน. สูตรนี้ค่อนข้างมีประโยชน์น้อยเพราะลงด้วยสูตรว่า กุริยาการกชาเต อสฺสเทมิตติภาวเหตุมุหิ. ก็ได้

นิตติ. ๖๑๕. ภาควิสฺสิฏฺฐตฺเต. ลงฉฐวิภัตติท้ายศัพท์ที่ถูกจำแนกเป็นส่วน. ตัวอย่างเช่น คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส, วสฺसानํ ตติเย มาเส, กปฺปสฺส ตติโย ภาโค.

นิตติ. ๖๑๖. อเนเก เกโทปจาเร. ฉฐวิภัตติท้ายศัพท์ที่เป็นอเนกาทูปจาวะ. ตัวอย่างเช่น สีลาปุตฺตสฺส สรีรํ, ปาสาณสสารํ ขณฺติ กณฺนิการสฺส ทารุณา.^{๑๓๔}

นิตติ. ๖๑๗. จวสฺสโต ตกฺกตภาชเน. ลงฉฐวิภัตติท้าย จวสฺส ศัพท์ ในการกล่าวถึงภาษาที่ไปแล้วจากกระโหลกคนตายนั้น. ตั้งขึ้นมาเพื่อศัพท์เดียวคือ จวสฺสสฺส ปตฺโต.^{๑๓๕}

^{๑๓๔}ฐ.ชา. (บาลี) ๒๔/๘/๔๐

^{๑๓๕}วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๕๕/๑๕

- นิติ. ๖๑๘. วิสิเลเส. ลงบัญญัติท้ายศัพท์ที่แสดงการแยกสิ่งทีต่อกัน. ตัวอย่างเช่น
สนธิโน โมกโช.
- นิติ. ๖๑๙. รุชติโยเค. ลงบัญญัติท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับ รุช ชาติ ตัวอย่างเช่น
เทวตตตตต รุชติ.
- นิติ. ๖๒๐. ปริมาณคณนโยเค. ลงบัญญัติท้ายศัพท์อันประกอบด้วยปริมาณและ
การนับ. ตัวอย่างเช่น ตีลำน มุฏิจิ, สิปปิกานํ สติ นตฺติ.^{๑๓๖}
- นิติ. ๖๒๑. อพฺยยทิสายเค. ลงบัญญัติท้ายศัพท์อันประกอบด้วยอภัยยศัพท์และ
ศัพท์ที่แสดงทิส. ตัวอย่างเช่น วสลลสฺส กตฺวา, ตสฺส ปฺรโต ปาตุโรหสิ.^{๑๓๗}
- นิติ. ๖๒๒. ปทโยเค. ลงบัญญัติท้ายศัพท์อันประกอบด้วย ปท ศัพท์. ตัวอย่างเช่น
ปมาโท มจฺจุโน ปท,^{๑๓๘} สพฺพธมฺมานํ ปทํ สีสํ.
- นิติ. ๖๒๓. ภาวตฺถโยเค. ลงบัญญัติท้ายศัพท์อันประกอบด้วยภาวศัพท์และปัจจัยที่
แสดงอรรถภาวะ. ตัวอย่างเช่น ปญฺญา ย ปญฺญาโว, รูปสฺส ลหฺตา.^{๑๓๙}
- นิติ. ๖๒๔. อฺชฺฌมาปนาทโยเค. ลงบัญญัติท้ายศัพท์อันประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถ
การดำเนินโทษเป็นต้น. ตัวอย่างเช่น มหาเสนาปตฺนํ อฺชฺฌมาเปตพฺพํ
วิกฺกนฺทิตพฺพํ วิรวิตพฺพํ.^{๑๔๐} ปฏฺวิสกาณํ อฺชฺฌมาเปสิ.^{๑๔๑}
- นิติ. ๖๒๖. ภาวสาธนาทโยเค. ลงบัญญัติท้ายศัพท์อันประกอบด้วยกิริยาภาวสาธนะ
เป็นต้น. ตัวอย่างเช่น รูปสฺส อฺปจโย,^{๑๔๒} ขนฺธานํ ชรณํ เภโท.^{๑๔๓}

^{๑๓๖}ฐ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๑๓/๒๘

^{๑๓๗}ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๒/๑๖๕

^{๑๓๘}ฐ.ภ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙

^{๑๓๙}อภิ.สงฺ (บาลี) ๓๔/๖๓๘/๑๙๕

^{๑๔๐}ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๘๒/๑๗๗

^{๑๔๑}ม.มฺ. (บาลี) ๑๒/๒๒๖/๑๙๑

^{๑๔๒}อภิ.สงฺ. (บาลี) ๓๔/๕๘๔/๑๗๐

^{๑๔๓}ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๓๙๐/๒๖๐

- นิตติ. ๖๒๗. ลงบัญญัติในอรรถกรรมของศัพท์ที่มีความเกี่ยวข้องกับศัพท์ที่ประกอบ ด้วย
ยุ ญุ และ ตู ปัจจัย ตัวอย่างเช่น โมโห เภยยุสสุวารโณ, อวิสวาทโก
โลกสุส,^{๑๔๕} สหสา กมฺมสุส กตฺตารโ.
- นิตติ. ๖๒๘. ภีรุตายเค ทุตียาตติยาโย จ. ลงบัญญัติ ทุตียาวิภัตติและตติยาวิภัตติ
ท้ายศัพท์ที่มีความเกี่ยวข้องกับศัพท์ที่มีความหมายว่ากลัว. ตัวอย่างเช่น มา
ภิกฺขเว ปุณฺณนํ ภายิตฺถ,^{๑๔๕} ภีโต จตุณฺนํ อาสวีสานํ.^{๑๔๖} น ตํ ภายามิ
อาวุโส,^{๑๔๗} โอตฺตปฺปติ โอตฺตปฺปิตฺตพฺเพน.^{๑๔๘}
- นิตติ. ๖๒๙. อาคมิจฺจานิโต จ. ลงบัญญัติท้ายศัพท์ที่จะมีการลงอาคมและท้ายศัพท์
ที่จะเป็นอาเทสี. ตัวอย่างเช่น ปุณฺณสุส คาคโม, โอ อวสุส.
- นิตติ. ๖๓๕. ตติยตุเถ วา ตติยา. ลงตติยาวิภัตติในอรรถตติยาวิภัตติได้บ้าง
- นิตติ. ๖๓๖. ยชสุส กรณ. ลงบัญญัติหรือตติยาวิภัตติในกรณการกแห่ง ยช ธาตุ
ตัวอย่างเช่น สมตฺตสุส อคฺคิ ยชติ, หรือ สมเตน อคฺคิ ยชติ.
- นิตติ. ๖๓๗. ปุริตตุโยเค. ลงบัญญัติหรือตติยาวิภัตติในสัมพันธกับบทที่มีอรรถว่า
เต็ม. ตัวอย่างเช่น ปุริติ อีโร ปุณฺณสุส.^{๑๔๙} หรือ ปุริติ อีโร ปุณฺณเณน.
- นิตติ. ๖๓๙. สตุตฺตมียตุเถ กุสลาทียเค. ลงบัญญัติท้ายศัพท์ที่สัมพันธกับกุศลศัพท์
เป็นต้น ในอรรถสัตตมวิภัตติ. ตัวอย่างเช่น กุสลา นจฺจคิตฺตสุส สิภฺขิตา
จาตุริตฺติโย. สูตรนี้มีประโยชน์เพราะลงด้วยสูตรที่ ๖๓๔ ก็ได้

^{๑๔๕}ที.สี. (บาลี) ๙/๙/๔

^{๑๔๕}ฐ.ยติ. (บาลี) ๒๕/๒๒/๒๔๕

^{๑๔๖}ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๓๘/๑๖๒

^{๑๔๗}ฐ.อป. (บาลี) ๓๓/๔๕๘/๓๔๗

^{๑๔๘}อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๓๑/๒๖

^{๑๔๙}ฐ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๒/๓๘

- นิตติ. ๖๔๗. อภุชาตาริ อูปโยเค ปญจมี. ในประโยคที่เป็นการสอน ลงบัญญัติวิภัติ
ในศัพท์ที่ผู้สอน. ตัวอย่างเช่น อูปชฎายา อธิเต, อูปชฎายา สุณนติ,
ยมุหา ฐมม วิชานะยุย.^{๑๕๐}
- กจ. ท่านแสดงอุทาหรณ์คล้ายกันไว้ในสูตรว่า ยสมุมาทเปติ ภยมาทตเต วา ตทปาทานิ
ว่า อจาริยุชฎายะหิ ลิกขิ คณหาติ ลิสโส.
- นิตติ. ๖๕๑. เหตุโต ญญจียา โลโปติ เกจิ. เป็นสูตรแย้งการลงบัญญัติวิภัติหลัง เหตุ ศัพท์
ในอุทาหรณ์ว่า ตํ กิสฺส เหตุ.
- นิตติ. ๖๕๒. ยถาตุนติ ญญจิปจมานํ ปาฬิ. ลำดับแห่งบัญญัติวิภัติและปฐมาวิภัติ ย่อมมี
ตามสมควรแก่พระบาลี.
- นิตติ. ๖๕๓. ปจมาปญจมีนํ. ลำดับแห่งปฐมาวิภัติและบัญญัติวิภัติ ในอรรถเหตุ ย่อมมี
ตามสมควรแก่พระบาลี. ตัวอย่างเช่น ยํ การณา.
- นิตติ. ๖๕๔. ตพพิปริตตานญจ. ลำดับแห่งบัญญัติวิภัติและปฐมาวิภัติในอรรถเหตุ
ที่สลับลำดับกัน ย่อมมีได้ตามสมควรแก่พระบาลี. ตัวอย่างเช่น โส ตโต
นิทานํ มรณํ วา นิคฺคฺเขยฺย มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ.^{๑๕๑}
- นิตติ. ๖๕๕. ยํ การณิจจาติ นิปาตสมุททาโยติ วา. อีกอย่างหนึ่ง บทมี ยํ การณา
เป็นต้นนักศึกษาพึงกำหนดว่าเป็นกลุ่มนิบาต.
- นิตติ. ๖๕๖. เภยฺยุเณนิจจาตโย วิภตฺตยฺนตฺตปติรูปกา. เภยฺยุเณน ศัพท์เป็นต้น เป็นนิบาต
ที่เลียนแบบบทที่ลงวิภัติ ตัวอย่างเช่น เภยฺยุเณน สตฺตา นิพฺพุตฺตุนฺติ.
- นิตติ. ๖๕๗. สหสฺสทฺธิโยเค ตติยตฺเถ กุวจิ ปญจมี. ลงบัญญัติวิภัติในอรรถตติยาวิภัติ
ท้ายศัพท์ที่สัมพันธ์กับ สห และสทฺธิ ศัพท์ได้บ้าง. ตัวอย่างเช่น ปริณฺพุตฺเต
ภควติ สห ปริณฺพุทฺตานา พุรฺรหฺมา สหฺมปฺติ คากาย อชฺฌมภาสิ.^{๑๕๒}

^{๑๕๐}ฐ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๙๒/๘๕

^{๑๕๑}ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๙/๒๐๑

^{๑๕๒}ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๒๒๐/๑๓๖

- นีติ. ๖๕๘. สหโยเค ตติยตุเถ สตุตมี. ลงสัตตมวีรัตติในอรรถตติยาวิรัตติท้ายศัพท์
 ที่สัมพันธ์กับ สห ศัพท์. ตัวอย่างเช่น สห สจุเจ กเต มยุห์.^{๑๕๓}
- นีติ. ๖๕๙. ปจฺมตฺเถ ตติยาสตุตมโย. ลงสัตตมวีรัตติและตติยาวิรัตติในอรรถปฐมา
 วิรัตติ. ตัวอย่างเช่น มณินา เม อตุโธ,^{๑๕๔} อิทมฺปิสุส โหติ สีสฺสุมี.^{๑๕๕}
- นีติ. ๖๖๐. ตติยตุเถ ปจฺมา. ลงปฐมาวิรัตติในอรรถแห่งตติยาวิรัตติ. ตัวอย่างเช่น
 อชฺฌมาสยฺ อาทิพฺรหฺมจฺริยํ,^{๑๕๖} อนาคาเรหิ จฺญายฺ.^{๑๕๗}
- นีติ. ๖๖๑. ตติยตุเถ สตุตมี. ลงสัตตมวีรัตติในอรรถแห่งตติยาวิรัตติ. ตัวอย่างเช่น
 มณิมฺหิ ปสุส นิมฺมิตฺ.^{๑๕๘}
- นีติ. ๖๖๒. สมเย กรโณปโยคกฺกมฺมวจนานิ ปิฏกทุกฺกเมน. ลงตติยาวิรัตติ พุติยาวิรัตติ
 และสัตตมวีรัตติใน สมย ศัพท์ ตามลำดับแห่งปิฏก. ตัวอย่างเช่น เตน
 สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรฺณชาเย วิหฺรติ นเพรฺฐปฺจิมฺนฺทฺมฺเล.^{๑๕๙} เอกํ สมยํ
 ภควา อนฺตฺรา จ ราชคฺห์ อนฺตฺรา จ นาลนฺทํ อทฺธามคฺคฺคฺปฺปฏิปฺนฺโน โหติ.^{๑๖๐}
 ยสฺมี สมเย กามาวจํ กุสฺลํ อฺปฺปนฺนํ โหติ.^{๑๖๑}
- นีติ. ๖๖๓. สงฺขยาลิงคฺตฺถาวกรณตฺถมฺปฺปตฺติ วิภตฺตีนํ. การลงวิรัตติย่อมมีเพื่อแสดง
 อรรถวจนะและอรรถของลิงค์ให้ปรากฏ. ตัวอย่างเช่น ปุริโส ติฏฺฐติ. ปุริสา
 ติฏฺฐนฺติ, เอกํ, เทว, ตีณิ.

^{๑๕๓}ฐ.จริยา. (บาลี) ๓๓/๘๒/๖๒๑

^{๑๕๔}วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๔๔/๒๕๙

^{๑๕๕}ที.สี. (บาลี) ๙/๑๙๔/๖๔

^{๑๕๖}ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๒๙๖/๑๙๒

^{๑๕๗}ฐ.ภ. (บาลี) ๒๖/๕๘๑/๓๕๔

^{๑๕๘}ฐ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๓๙๔/๒๗๔

^{๑๕๙}วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑/๑

^{๑๖๐}ที.สี. (บาลี) ๙/๑/๑

^{๑๖๑}อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑/๒๑

นิตติ. ๖๖๔. เอกมฺหิ เอกวจนํ. ลงเอกวจนะในเมื่อประสงค์จะกล่าวถึงสิ่งเดียว. ตัวอย่างเช่น อิตฺถิ, ปุริโส, จิตฺตํ.

นิตติ. ๖๖๕. เอกมฺหิ วีย พหุมฺหิปี. ลงเอกวจนะในเมื่อประสงค์จะกล่าวเนื้อความอันมากให้เป็นเหมือนกับเนื้อความเดียว. ตัวอย่างเช่น สํ เสนา มหตี อาสิ.^{๖๖๒}

นิตติ. ๖๖๖. พหุมฺหิ พหุวจนํ. ลงพหุวจนะในเมื่อประสงค์จะกล่าวเนื้อความจำนวนมาก. ตัวอย่างเช่น อิตฺถิโย, ปุริสา, จิตฺตานิ.

นิตติ. ๖๖๗. พหุมฺหิ วีย เอกมฺหิปี. ลงพหุวจนะเมื่อประสงค์จะกล่าวเนื้อความเดียวให้เป็นราวกะเนื้อความมาก. ตัวอย่างเช่น อปฺปจฺจยา ธมฺมา,^{๖๖๓}

นิตติ. ๖๖๘. สมุทฺทายชาตินิสฺสเยกตฺตลฺกฺขณเสววจนํ. ลงเอกวจนะเมื่อประสงค์จะพูดถึงหมู่ชาติ ที่อาศัย และลักษณะที่เหมือนกัน. ตัวอย่างเช่น เทวสํโฆ, สพุโพชนิ, สญฺญิจฺจุ ปาโณ ชีวิตา น โวรโปกตฺตพุโพ,^{๖๖๔} อโย ภาณเต นาพินฺหา อิทฺธา เจว ฆีตา จ พหุชนา อากิณฺณมนุสฺสสา ภควติ อภิปปสนฺนา,^{๖๖๕} อาคตฺติคฺติ.^{๖๖๖}

นิตติ. ๖๖๙. พหุมฺหิ สมุทฺทาย พหุวจนํ. ลงพหุวจนะเมื่อประสงค์จะระบุถึงหมู่หลายๆหมู่. ตัวอย่างเช่น ปุชิตา ญฺาติสํเฆหิ,^{๖๖๗} เทวกายา สมากตา.^{๖๖๘}

นิตติ. ๖๗๐. กฺวจิ ชาติอตุตฺตคฺคฺรฺสุ จ. ลงพหุวจนะเมื่อประสงค์จะระบุถึงสิ่งที่เป็นประเภทเดียวกัน ยกย่องตน และแสดงความเคารพผู้อื่นได้บ้าง. ตัวอย่างเช่น สมิตฺฐายาวา, สมิตฺฐโร ยโว, อมฺหากํ ปกฺติ, มม ปกฺติ, อพฺภาคตานาสนํ อทาสี.^{๖๖๙}

^{๖๖๒}พ.ช. (บาลี) ๒๘/๒๓๖๑/๓๗๗

^{๖๖๓}อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๗/๖

^{๖๖๔}วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒๙/๑๔๐

^{๖๖๕}ที.สี. (บาลี) ๙/๔๘๑/๒๑๕

^{๖๖๖}ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๘๗/๕๖

^{๖๖๗}พ.ช. (บาลี) ๒๘/๔๙/๔๔

^{๖๖๘}ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๓๓๒/๒๑๖

^{๖๖๙}พ.ว. (บาลี) ๒๖/๕/๒

นิติ. ๖๗๑. อปริจเจตมัตติกานุสนธิญปุจฉานุสนธิญปุจฉาสภาคปุจฉิตตสมายคปุจฉ-
อารมมณตนิवास ตปุตเตกาภิธานตนิสสิตาเปกขารมมณ กิจจเนเทศุ จ.
ลงพหุวจนะใน ๑๑ ฐานะดังต่อไปนี้ คือ (๑) ในฐานะที่ยังไม่จำกัด
ความหมายโดยเจาะจง ตัวอย่างเช่น อปฺปจฺจยา ธมฺมา (๒) ในฐานะที่
แสดงการเชื่อมมัตติกา ตัวอย่างเช่น กตเม ธมฺมา อปฺปจฺจยา (๓) ในฐานะ
ที่แสดงคำตอบของคำถามที่เป็นพหุวจนะ ตัวอย่างเช่น อิเม ธมฺมา
อปฺปจฺจยา (๔) ในฐานะที่แสดงคำถามที่มีลักษณะเดียวกันกับคำถามแรก
ตัวอย่างเช่น กตเม ธมฺมา โนปฺรามาสา (๕) ในฐานะที่เกี่ยวข้องกับจิต
หลายดวง ตัวอย่างเช่น อตฺถิ ภิกฺขเว อญฺเฏว ธมฺมา คมฺภีรา พุทฺธสา
(๖) ในฐานะที่แสดงสถานที่อยู่ของคนจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น สกฺเกสุวิหริติ
(๗) ในฐานะที่เป็นคนของมหาชน ตัวอย่างเช่น สนฺติ ปุตฺตา วิเทหानํ
(๘) ในฐานะที่กล่าวรวมสิ่งอื่นเข้าด้วยกัน ตัวอย่างเช่น คจฺจนฺต ตฺมุเห
สวริปุตฺตา (๙) ในฐานะที่มุ่งถึงสิ่งหลายอย่างที่อาศัยอยู่ในที่นั้น ตัวอย่างเช่น
มญฺจา อุกฺกุจฺสี กโรนฺติ (๑๐) ในฐานะที่ถูกจำแนกไว้ตามประเภทของ
อารมณ์ ตัวอย่างเช่น จตฺตาโร สติปฺภฺจนา (๑๑) ในฐานะที่ถูกจำแนกไว้
ตามประเภทของกิจ ตัวอย่างเช่น จตฺตาโร สมนฺนปฺปธานา.

นิติ. ๖๗๒. ลิงฺควิตฺตฺตฺวจนกาลปฺริสฺสขรณํ วิปลฺลาโส. การวิปลาสแห่งลิงค์ วิภตฺติ
วจนะ กาล บุรุษ และอักขระทั้งหลาย ย่อมมีได้. ตัวอย่างเช่น สฺวิ ปุตฺตานิ
จาวฺหฺย, อยํ ปฺริโส มม อตฺถกาโม, โย มํ คเหตฺวาน ทกาย เนติ. เป็นต้น

นิติ. ๖๗๓. คาถาสฺส อิตฺถิยํ มฺหิกาโร. มฺหิ อักษรย่อปรากฏท้ายศัพท์อิตถิลิงค์ ในคาถา
ทั้งหลาย. ตัวอย่างเช่น กุสวตฺติมฺหิ นคเร, พุทฺธา สนฺนิมฺหิ วตฺตติ.

นิติ. ๖๗๔. กฺวจฺจิ อฏฺฐกถาสฺส จฺณณียปเท. มฺหิ อักษรย่อปรากฏท้ายศัพท์อิตถิลิงค์
ในจฺณณียปท ในคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลาย. ตัวอย่างเช่น สนฺนิมฺหิ, ปฏฺฐิสนฺนิมฺหิ

บทที่ ๕

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัย เรื่อง การศึกษาเรื่องการก ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจากคัมภีร์ไวยากรณ์สายโมคคัลลานไวยากรณ์ สายกัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์ ในส่วนอธิบายเรื่องการกเพื่อให้เกิดความหลากหลายทางหลักการและวิธีการเรื่องการกจึงได้นำมาจากคัมภีร์ปทวิจารย์แล้วสอดแทรกเนื้อหาในคัมภีร์ไวยากรณ์สามสายลงไป ส่วนอุทาหรณ์อ้างอิงพระไตรปิฎกจะเป็นอุทาหรณ์จากคัมภีร์นiruttiที่ป็นนำมาเสริมเพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรมในการใช้หลักการดังกล่าวในคัมภีร์ทางศาสนา

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์แต่งโดยพระโมคคัลลานเถระ พระภิกษุชาวลังกา สังกัดนิกายอุตรมุล ไม่ใช่พระอัครสาวกเบื้องซ้าย เป็นพระภิกษุในยุคหลัง มีสำนักอยู่ที่ภูปาราม เมืองอนูราธปุระ บางตำราถือว่า ท่านเป็นศิษย์ของพระมหากัสสปะ วัดอุทุมพรศิวิวิหาร ประเทศลังกาคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์แต่งในสมัยของพระเจ้าปราคัมพาที่ ๑ หลัง พุทธศักราช ๑๗๐๘ เพื่อจัดอธิติพลการศึกษาบาลีแบบสันสกฤต

โมคคัลลานไวยากรณ์แบ่งเนื้อหาเป็น ๖ กัณฑ์ คือ สัญญาทิกัณฑ์ สยาทิกัณฑ์ สมาสกัณฑ์ ณาทิกัณฑ์ ขาทิกัณฑ์ ตยาทิกัณฑ์ การจำแนกส่วนเนื้อหาจะมีน้อยกว่ากัจจายนไวยากรณ์ ๒ กัณฑ์ คือ ไม่มีการกัณฑ์และอุณาทิกัณฑ์ แต่มีเนื้อหาของการกอยู่ในตอนต้นของสยาทิกัณฑ์ ๔๐ สูตร ส่วนอุณาทินั้นเดิมไม่มีเนื้อหาในโมคคัลลานไวยากรณ์ แต่ภายหลังได้มีการแต่งเนื้อหาส่วนที่เหมือนอุณาทิกัณฑ์ในกัจจายนไวยากรณ์เพิ่มเติมเรียกชื่อว่า ฌวาติโมคคัลลานะ หรือ ฌวาทิกัณฑ์มี ๑๑๙ สูตร การเรียกชื่อกัณฑ์ในโมคคัลลานไวยากรณ์เรียกชื่อกัณฑ์ตามชื่อของวิภัติและปัจจัยเริ่มต้นของกัณฑ์นั้น ส่วนกัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์เรียกชื่อกัณฑ์ตามความหมายของบทสำเร็จนั้น ๆ ตัวอย่างเช่น กัณฑ์ที่ ๒ โมคคัลลานไวยากรณ์เรียกว่า สยาทิกัณฑ์ หมายถึงกัณฑ์ว่าด้วยวิภัตินามมีวิภัติเป็นต้น ส่วนกัจจายนไวยากรณ์เรียกว่า นามกัณฑ์ หมายถึง กัณฑ์ว่าด้วยนามบทโมคคัลลานไวยากรณ์จัดลำดับกัณฑ์แตกต่างจากคัมภีร์อื่นคือจัดขาทิกัณฑ์(กิตก)ไว้ก่อนตยาทิกัณฑ์(อาขยาต) อาจเป็นเพราะท่านประสงค์จะจัดกัณฑ์ที่เกี่ยวกับนามบทไว้ต่อเนื่องกันแล้วจึงกล่าวถึงอาขยาตบทซึ่งเป็นกิริยา เพราะกิตกมีทั้งนามกิตกและกิริยากิตก

แนวทางการเขียนตำราไวยากรณ์ พระโมคคัลลานเถระได้อาศัยแนวทางที่นักปราชญ์ทั้งหลายกระทำกันมา ในด้านการใช้ภาษาและการใช้ศัพท์สำนวนต่าง ๆ ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตพอสมควร เพราะแต่งในยุคที่การศึกษาสันสกฤตรุ่งเรือง คัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดของท่านมากที่สุดคือจันทรไวยากรณ์ ซึ่งแต่งโดยอุบาสกชื่อจันทรโคมิน

คัมภีร์อธิบายคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ มี ๑๐ คัมภีร์ คือ (๑) คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา แต่งโดยพระโมคคัลลานะ ผู้แต่งคัมภีร์โมคคัลลานะ (๒) คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาปทีปะ แต่งโดยพระราหุลเถระ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐ เป็นฎีกาของคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา (๓) คัมภีร์นิรุติทีปนี แต่งโดยพระญาณธระเถระ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๖ เป็นคัมภีร์ที่นำเอาสูตรของโมคคัลลานไวยากรณ์มาอธิบายใหม่ตามแนวทางแบบไวยากรณ์บาลี (๔) ปโยคสิทธิ แต่งโดยพระสังฆรักขิตเถระ แต่งประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐ มีรูปแบบการอธิบายคล้ายกับปทปฐปสิทธิปกรณ์ (๕) ปทสาธนะ เป็นผลงานของพระปิยทัสสี ศิษย์ของพระโมคคัลลานะ แต่งประมวลเนื้อหาสาระในโมคคัลลานไวยากรณ์อย่างกระชับสั้นง่าย (๖) ปทสาธนฎีกา เป็นผลงานของพระราหุลเถระผู้เป็นพระสังฆราชในสมัยพระเจ้าปรากรมพาวุที่ ๖ ราว พ.ศ. ๑๙๕๕-๒๐๐๗ (๗) สัมพันธจินตา แต่งโดยพระสังฆรักขิตเถระ แต่งรวมสมัยกับปโยคสิทธิ เป็นคัมภีร์อธิบายจาก ๔ และการก ๖ เขียนเป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยไม่ตั้งสูตรเหมือนคัมภีร์อธิบายคัมภีร์อื่น (๘) สัมพันธจินตาฎีกา เป็นผลงานของพระสิงหลรูปหนึ่ง ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่งอธิบายสัมพันธจินตาโดยย่อ (๙) สารัตถวิลลาสินี หรือ โมคคัลลานปัญจิกาฎีกา เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตเถระ (๑๐) สุตตทสิทธิ เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตเถระ

การกมี ๖ คือ กัตตุการก กัมมการก กรณการก สัมปทานการก อวธิการก อาธารการก อการกมี ๑๒ คือ สัมพันธะ ลิงคัตตะ อาลปนะ สหาทิโยคะ เหตุ อิตถัมภูตลักษณะ วิเสสนะ อัจฉินตสังโยคะ กัมมปปวจนียะ นิทธารณะ อนาทร และภาวลักษณะ

โครงสร้างของสูตรการกทั้งหมดท่านจัดโครงสร้างตามลำดับวิภัติ แต่ท่านแสดงปฐมวิภัติและฉฐวิภัติ เพราะสองวิภัตินี้ท่านแสดงเฉพาะส่วนที่เป็นอาการ ปฐมวิภัติแม้จะนับเป็นกัตตุการก แต่เนื่องจากเป็นการกที่อาชยาตและกิตกกล่าวแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องตั้งสูตรการกที่เป็นปฐมวิภัติ ดังท่านกล่าวถึงจุดตกัมมะไว้ในจุดติของสูตร กมฺเม พุติยา ว่า “โอทโน ปจฺจตฺติ โอทนสพฺพโต กมฺมกา นปฺปติยเต, กิณฺณจฺริ. อาชฺยาตโต. การจัดลำดับสูตรท่านจัดตามลำดับการกอาการจัดเป็นหมวดหมู่ตามวิภัติ เป็นระบบมากกว่ากระจายไวยากรณ์และสัทพินิติปกรณ์ สูตรวุตติและอุทาหรณ์ ส่วนมากมีความสัมพันธ์กัน แต่การอธิบายค่อนข้างใช้สำนวนภาษาที่ยาก จำนวนสูตรการก โมคคัลลานไวยากรณ์มี ๓๙ สูตร กระจายไวยากรณ์มี ๔๕ สูตร สัทพินิติปกรณ์มี ๑๒๘ สูตร สูตรที่ตรงกันทุกตัวอักษรทั้งสามคัมภีร์มี ๑ สูตรและคล้ายคลึงกันทั้งสามคัมภีร์ต่างแต่การเรียกชื่อ

การกในโมคคัลลานไวยากรณ์มี ๑๒ สูตร ที่เหมือนกันและแตกต่างกันเล็กน้อยสองคัมภีร์มี ๑๕ สูตร และสูตรที่เหมือนกันโดยอรรถทั้งสามคัมภีร์มี ๓ สูตร ส่วนที่เหมือนกันโดยอรรถสองคัมภีร์มี ๒๔ สูตร สูตรที่ตรงกันทุกตัวอักษรของกัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์มี ๑๔ สูตร แม้จะตั้งสูตรแตกต่างกัน เนื้อหาทางไวยากรณ์ก็สอดคล้องกันทั้งสามคัมภีร์ ยกเว้นเรื่องสัมปทานการก โมคคัลลานไวยากรณ์ ยึดตามแนวไวยากรณ์สันสกฤตมีความเห็นว่า สัมปทาน หมายถึง ผู้รับสิ่งของที่เขาให้เพื่อบูชา และให้ เพื่ออนุเคราะห์เท่านั้น ส่วนกัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์ยึดตามคัมภีร์ฝ่ายพุทธศาสนาว่า “สัมปทาน หมายถึงผู้รับทั้งหมด ไม่ว่าผู้นั้นจักรับก็ดี กำลังรับก็ดี ซึ่งสิ่งของ ที่เขาประสงค์จะให้ หรือที่เขาให้โดยไม่เคารพก็ตาม”.

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องการกในโมคคัลลานไวยากรณ์นี้ ประมวลเนื้อเกี่ยวกับประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง โครงสร้างเนื้อหา แนวทางการเขียนตำราไวยากรณ์ ของโมคคัลลานไวยากรณ์และคัมภีร์อธิบาย ๑๐ คัมภีร์ และอธิบายเนื้อหาเรื่องการกไว้อย่างครบถ้วนหลากหลายนัย ตัวอย่างเช่น การก ๖ การก ๕ การก ๓ การก ๒ กัตตุการกตักนัยและทุกนัยเป็นต้น นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้เปรียบเทียบสูตรการก ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์กับกัจจายนไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์ให้เห็นความเหมือนและความแตกต่าง ตัวอย่างเช่น เรื่องอัจจันตสังโยคะ ท่านกล่าวไว้เหมือนกันโดยสูตรทั้งสามคัมภีร์ เรื่องสัมพันธะ โมคคัลลานไวยากรณ์และสัททนีติปกรณ์กล่าวถึงฉฐฐวิภัติที่สัมพันธ์เข้ากับทั้งนาม และกิริยา ส่วนกัจจายนไวยากรณ์กล่าวถึงฉฐฐวิภัติที่สัมพันธ์เข้ากับนามเท่านั้น จึงมีประโยชน์อย่างยิ่งแก่ผู้สนใจศึกษาเรื่องการก

การศึกษาเรื่องการกในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์นี้ เป็นงานวิจัยชิ้นแรกที่ศึกษาคัมภีร์ โมคคัลลานไวยากรณ์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ยังมีเนื้อหาในคัมภีร์นี้อีกมาก ที่ยังไม่ได้ศึกษาวิจัย คือ สัญญาทิกัณฑ์ สยาทิกัณฑ์ (เริ่มตั้งแต่สูตร ๔๑) สมาสัณห์ ฌาติกัณฑ์ ขาทิกัณฑ์ ตยาทิกัณฑ์ และณวาทิกัณฑ์ แต่ละกัณฑ์สามารถนำมาเสนอเป็นหัวข้อวิจัยได้ ตัวอย่างเช่น “การศึกษาเปรียบเทียบสัญญาทิกัณฑ์ในโมคคัลลานไวยากรณ์กับสนธิกัณฑ์ในกัจจายนไวยากรณ์ และสัททนีติปกรณ์” สำหรับผู้ที่ต้องการทำวิจัยแบบปริวรรตและตรวจชำระคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ ฉบับโบราณอักษรขอม ในสำนักหอสมุดแห่งชาติมีคัมภีร์โบราณอักษรขอม ส่วนที่เป็นณวาทิกัณฑ์ เท่านั้น หากจะศึกษาควรเปรียบเทียบกับอุณาทิกัณฑ์ในกัจจายนไวยากรณ์ด้วย โดยใช้ชื่อหัวข้อวิจัยว่า “การตรวจชำระและศึกษาเปรียบเทียบณวาทิกัณฑ์ในโมคคัลลานไวยากรณ์กับอุณาทิกัณฑ์ในกัจจายนไวยากรณ์”

บรรณานุกรม

๑. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

โมคคัลลานมหาเถร. **โมคคัลลานพยานุกรณ**. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์พุทธศาสนสภา, ๒๕๒๕.

_____. **โมคคัลลานวุดติวิวรรณปัญญา**. ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๒๑ (เอกสารอัดสำเนา).

_____. **โมคคัลลานวุดติวิวรรณปัญญา**. เอกสารประกอบการสอนวิชาเปรียบเทียบบาลีไวยากรณ์, ๒๕๓๗ (เอกสารอัดสำเนา).

_____. **สททโมคคัลลาน**. ฉบับทองทิพย์ เลขที่ ๕๑๙๔/ก/๑-๒ ตู๋ ๑๗๒ ชั้น ๕/๑๓ มี ๒ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หอสมุดแห่งชาติ, พระยาพิศาลสุภผล สร้าง, พ.ศ. ๒๔๑๑ (ร.๕). (คัมภีร์โบราณ).

_____. **สททโมคคัลลาน**. ฉบับทองทิพย์ เลขที่ ๘๖๗๗/ข/๑-๒ ตู๋ ๙๔ ชั้น ๖/๑ มี ๒ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หอสมุดแห่งชาติ, พระยาศรีสทเทพ (เพ็ง) สร้าง, ม.ป.ป. (คัมภีร์โบราณ).

_____. **โมคคัลลานวุดติ**. ฉบับทองทิพย์ เลขที่ ๕๑๙๔/ข/๑-๒ ตู๋ ๑๗๒ ชั้น ๕/๑๓ มี ๒ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หอสมุดแห่งชาติ, พระยาพิศาลสุภผล สร้าง, พ.ศ. ๒๔๑๑ (ร.๕). (คัมภีร์โบราณ).

_____. **โมคคัลลานวุดติ**. ฉบับทองทิพย์ เลขที่ ๘๖๗๗/ข/๑-๒ ตู๋ ๙๔ มี ๒ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หอสมุดแห่งชาติ, พระยาศรีสทเทพ (เพ็ง) สร้าง, ม.ป.ป. (คัมภีร์โบราณ).

๒. ข้อมูลทุติยภูมิ

ก. ภาษาบาลี

พระกัจจายนมหาเถร. **กัจจายนพยานุกรณ**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, ๒๕๔๐.

พระญาณธมมหาเถร. **นิรุติทีปนี**. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์พุทธสาสนสภา, ๒๕๑๓.

พระปิยทัสสีมหาเถร. **ปทสาธนปกรณ์**. มัณฑเล : โรงพิมพ์ธนวดิ, ๒๕๑๐

พระพุทธรูปนิยมมหาเถร. **ปทรุปลิทธิ**. ลำปาง, วัดท่ามะโอ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

—————. **ปทรุปลิทธิฎีกา**. มัณฑเล : โรงพิมพ์ปเทศา, ๒๕๐๙.

พระวชิรพุทธิเถร. **นุยาสปกรณ์**. ลำปาง, วัดท่ามะโอ, ๒๕๒๒ (เอกสารอัดสำเนา).

พระวิฑิตาวิ. **กัจจายนวัณณนา**. พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานิมิตร ทุมสาโร ปริวรรต.
มจร. วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม. กรุงเทพมหานคร : หจก. ไทยรายวัน,
๒๕๔๗.

พระสังฆรักขิตมหาสคามิเถร. **ปโยคสิทธิ**. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์พุทธสาสนสภา, ๒๕๒๕.

—————. **ปโยคสิทธิ**. ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๓๓ (เอกสารอัดสำเนา).

พระอัครคัมภีร์วิมวสเถร. **โมคคัลลานนิสสัย**. มัณฑเล : โรงพิมพ์เมื่อยะซอ, ๒๕๑๔.

ข. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ

กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ. **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**.
กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓.

กลุ่มนิรุติศาสตร์. **ปทรุปลิทธิแปลและอธิบาย เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อุษาการพิมพ์,
๒๕๓๖.

คุณารักษ์ นพคุณ. **การก วิภัตยัตถะ สัมพันธ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. **พจนานุกรม บาลี - ไทย - อังกฤษ**. ฉบับภูมิพลโลกิขุ. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, ๒๕๓๐.

นาคะประทีป. **อภิธานปฎิปปิกา และ อภิธานปฎิปปิกาสุจิ**. มหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระคันธสาราภิวังศ์. **พระอภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์ และ ประวัติคัมภีร์สัททาวิเสส**.
กรุงเทพมหานคร : หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.

- พระญาณาลังการเถระ. **ปทิจาร [คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี]**. พระธรรมโมลี และ พระมหานิมิตฺต ธรรมสาโร ตรวจชำระ จำรูญ ธรรมดา แปลเรียบเรียง. มจร. วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๔.
- พระมหาสมใจ ปญญาปทีโป. **กัจจายนสูตร และ ปทูปลิตติ แปล**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์การพิมพ์, ๒๕๒๘.
- พระสัทธัมมโชติपालเถระ. **กัจจายนสูตรนิเทศ**. พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานิมิตฺต ธรรมสาโร ปรีวรต. มจร. วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยรายวัน, ๒๕๔๕.
- พระสัทธัมมสิริเถระ. **สัทธัตถเภทจินตา**. พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานิมิตฺต ธรรมสาโร แปล. มจร. วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.
- พระโสภิตมหาเถระ. **วากยสังสยวิโสธนี [คัมภีร์ว่าด้วยหลักการใช้ประโยคภาษาบาลี]**. พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานิมิตฺต ธรรมสาโร และ จำรูญ ธรรมดา แปล. มจร. วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.
- พระอริยวงศ์ และ พระชาคราภวงศ์. **คันทาภรณ์มัญชรี และ คันทาภรณ์วรรณนา**. พระธรรมโมลี ตรวจชำระ พระคันทาภรณ์ภักดิ์ เรียบเรียง พระมหานิมิตฺต ธรรมสาโร แปล. มจร. วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.
- พระอัครวังสเถระ. **สัททนีติสูตรมัลล**. พระมหานิมิตฺต ธรรมสาโร, จำรูญ ธรรมดา แปล. มจร. วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.
- พัฒน์ เพ็งผลา, รศ.. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. มหาวิทยาลัยรามคำแหง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๖.
- มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ. **แบบเรียนอ่านและเขียน อักษรขอม อักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน อักษรมอญ อักษรพม่า อักษรสิงหล อักษรโรมัน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๔.
- ศรีสุรวรรณเทวปฐนีตม. **กาดนตฺตวยาकरणมฺ กลาปวยาकरणมฺ**. พระธรรมโมลี ตรวจชำระ ดร.พระมหาสุรชัย วราสโม แปล. มจร. วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม. กรุงเทพมหานคร : หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.

สุภาพพรรณ ณ บางช้าง, รศ.ดร.. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
กรุงเทพมหานคร : ศักดิโสภณการพิมพ์, ๒๕๒๖.

_____. **ไวยากรณ์บาลี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

แสง มนวิฑูร, ศ. ร.ต.ท.. **บาลีมหาไวยากรณ์**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘.

(๒) วิทยานิพนธ์

ทองพูน บุญยมาลิก. “สนธิและสมาสในคัมภีร์กัจจายน์”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร
มหาบัณฑิต**. ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๒๒.

มานิต ชาวโพธิ์เอน. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์สัมพันธจินตา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร
มหาบัณฑิต**. ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๓๒.

ค. ภาษาอังกฤษ

(1) Book

Dode Mabel Haynes. **Pali Literature of Burma**. London : Royal Asiatic Society, 1909.

Geiger, Wilthelm. **Pali Literature and Language**. Calcutta : Univesity of Calcutta, 1943.

Hinuber, O.V. **A Handbook of Pāli Literature**. Berlin New York : Walter Degruter,
1996.

Law, B.C. **A History of Pāli Literature**. Varanasi : Indica Books, 2000.

Malalasekera, G.P. **The Pāli Literature of Ceylon**. Candy : Buddhist Publication Society,
repr. 1994.

Sein, U Hok, B.L. **The Universal Burmes - English - Pali Dictionary**. The Union of
Burma : U Tun Aung Lin Daily Gazette Press Reg, 1981.

(2) Thesis.

Phramaha Thiab Malai. “Kaccāyana - Vayākarana : A Critical Study Vols. I,II”. **Ph.D. Thesis**, Department of Sanskrit and Prakrit languages, University of Pune, Pune, 1997.

Phramaha Sriporn Rachiwong. “Rupasiddhi : A Study of Some Aspects”. **Ph.D. Thesis**, Department of Sanskrit and Prakrit languages, University of Pune, Pune, 1995.



ภาคผนวก



อิมินา การณน อนุวิจารณ์โกปสฺสติ “มยา สยามภาสาย ปริตฺเตตฺวา เจว โมคฺคฺลฺลฺลน-
วณฺณนํนํณญจ อาทาย พุยากรณตฺถํ กเถตฺวา สุโพธิตฺถํ ปาลิพุยากรณํ สฺสรุเปณ รจิตฺตพฺพํ. ตสฺมา
ปณิธิ สฺยาทิกณฺเฑ การกสฺสฺสฺสฺสเมว อุกฺคณฺหามิ, ยสฺมา การโก นิรุตฺติยา นามวิภตฺตี อนุโยเค จ
นามกิริยาสมฺพนฺธวณฺ ๑ ตตฺถตฺถปาลิธิชน ๑ อตฺถธเสน สฺยามภาสาย มาคฺคภาสาปริตฺตตนสฺสํ ๑
พหฺพกาโร โหติ.

๒. วิจัยวิสัย

๒.๑ ไมค์คุณุลานพยากรณสุส เจว สัณณนาย จ วจิตปวตฺตวิจิตกาลอตุฎภาคณนุจรณ-
วิธีญจ อคฺคหิตุ

๒.๒ สยามภาสาย ไมค์คุณุลานการกสุตตสุส ปริวตฺตณญเจว พยากรณนิตินญจ กจฺจายน-
พยากรณสทฺทนีติปกรณนิตินญจ สทฺทนี สนฺทนี

๓. วิจัยปริจเฉท

มรณมกฺขไมค์คุณุลานพยากรณ ปญฺจวิสาทิปญฺจสทฺทวิสสุส พุทฺธสุส ยํกัณนคเร
พุทฺธสาสนสภาย มุทฺทาปิตญเจว ทามะโอะอารามสุส ไมค์คุณุลานนุตฺตวิจฺจณปญฺจิกญจ นิสฺสาย
สฺยามภาสาย ทุตฺตยณญเจว จตฺตาลีส การกสุตตสุตฺตวิโย ปริวตฺตสุสสามิ.

๔. วิจัยสทฺทตฺโต

สฺยาทิณญฺเทติ การกนามตฺตโก สิทฺทวิจฺจิตฺตวิจฺจโก ปริจเฉท. นิสฺสทฺทนีปนี เจว ปโยคสิทฺธิ
จ นามกณฺโฑ จ การกณฺโฑ จาติ ทฺวิภาเคน สฺยาทิณญํ กโรนติ.

๕. วจิตปกรณานิ

ร.ศ. พัฒน์ เพ็งผลาติลทฺธนามเยโย อฺปาสโก ไมค์คุณุลานพยากรณ กเถสิ “ไมค์คุณุลาน-
พยากรณ กจฺจายนโต อุตฺตรจานิกํ นิสฺสทฺทนีอตุฎกณญจ สฺขมคมกัณญญจ สวตฺตปาลิสาสาลกฺขณ-
ณานนฺติ ทฺวินฺ ปน คนฺถานํ อตุฎกณญญกมฺสฺสทฺทวิจฺจณสนฺทเทหิ นานตฺตํ อตุฎกณญญ.

สฺภาพวณ ณ บางช้างอิตฺตลทฺธนามเยโย อฺปาสโก กเถสิ “อัย ปจฺมปกรณมพาทฺธวาทฺธกาเล
อฺฐจาลิ. ไมค์คุณุลานพยากรณ อิมสุส คนฺโถ อโหสิ อถวา สทฺทลทฺทณญญ วุจฺจเต. อิตฺ พยากรณ
สทฺทกณญญณนิยมนิสฺเต ปตฺติ. วจนาภาสา สทฺทกณญญณนิยมนิสฺเต. W. Geiger อิตฺลทฺธนามเยโย
อฺปาสโก สัณนทฺตวา กเถสิ ตสมฺมา ไมค์คุณุลานพยากรณ กจฺจายนโต เสยฺย ยสมฺมา ตสุส วิคฺคโ
ปจฺจกณญญโต ปาลิสาสา นิสฺสทฺทนีเทสิกํ โหติ อถวา ไมค์คุณุลานสุส พยากรณลกฺขณวณนปณทกัณญญวิจฺจณ
นิสฺสทฺทเนหิ สฺโพธิตฺ. ไมค์คุณุลาน ปาณินิยาทฺธิ นยํ นิสฺสาย อิมํ คนฺถํ วจิต. จนฺทโคมิโน
สทฺทกณญญณ จิตฺตํ อชฺฌิมเชสิ”.

จิตฺตปญฺจตฺเถโร (พระเทพเมธาจารย์,เจ้า) ไมค์คุณุลาน กเถสิ “ไมค์คุณุลาน สทฺทโต
อิตฺสจฺจิตฺตํ โหติ อตุฎโต ปน อิตฺวิปฺลํ ไมค์คุณุลาน อกฺขรปาทย โเอกจตฺตาลีสนฺติ สนฺนิทฺทป
ทุตฺตยณญญทํ กจฺจายนสุส กิณฺญจ สุตฺตํ ปฏฺฐาหิตฺวา เอตฺโอะ อิตฺ เทว สเร ปกฺขิเปตฺวา ออาทย
ตฺตาลีส วณฺณนาติ สุตฺตํ กเถสิ.



Page 184 of 192

๘.๑ โมคคัลลานพยากรณ์กถา

โมคคัลลานพยากรณ์ เยน โมคคัลลานตเถเรน วจิตํ, โส อุตฺตรมฺหุณิกายิกิ สึหฬิกิขุ อโหสิ. น ทุตฺติยสาวโก. ปจฺจิมกาลิ. ภิกฺขุ หุตฺวา อนุรธาปฺปเร ฐปารามมชฺฌาวสิ. โกจิ โส สึหฬิที่เป อุตฺมพรวิหารวาสิกิสฺส มหากิสฺสสฺส สิสฺโส โหติติ กเถสิ. โมคคัลลานพยากรณ์ สกุกตปาลิสสิกาไสตํ วิหฺรึเสตฺถํ อฏฺฐาณิกิสฺสตฺสทสฺสสฺส พุทฺธวสฺสสฺส ปจฺฉา ปจฺมปรกฺกมพาหุกาเล วจิตํ. โมคคัลลานพยากรณ์ ๑ กณฺฐา โหนฺติ. สญฺญาทิกณฺโฑ นาม ปจฺโม กณฺโฑ, อธิ อฏฺฐปณฺณาส สุตฺตานิ โหนฺติ, สฺยาทิกณฺโฑ นาม ทุตฺติโย, อธิ เอกจตฺตาสึญฺจ สุตฺตานิ เทว ๑ สุตฺตสฺตานิ, สมาสกณฺโฑ นาม ตุตฺติโย, อธิ ทส ๑ สุตฺตานิ สุตฺตสฺตญฺจ, ฌาติกณฺโฑ นาม จตฺตโธ, อธิ ทฺวิจตฺตาสึญฺจ สุตฺตานิ สุตฺตสฺตญฺจ, ขาทิกณฺโฑ นาม ปณฺจโม, อธิ เอกุณสีติ ๑ สุตฺตานิ, ตฺยาทิกณฺโฑ นาม ฌญฺโจ, อธิ อฏฺฐสฺสตฺติ สุตฺตานีติ อฏฺฐ ๑ สุตฺตานิ อฏฺฐ ๑ สุตฺตสฺตานิ. กณฺเฑน อตฺถวิภาโค กจฺจายนโต ทฺวิกณฺฐนฺนโต โหติ การกณฺโฑ ๑ ฌณฺาทิกณฺโฑ ๑ นตฺถิ. อตฺถโต ปน จตฺตาสึ การกสฺสฺตานิ สฺยาทิกณฺฐอาทิมฺหิ โหนฺติ. ฌณฺาทิสฺสตฺตญฺหิ โมคคัลลานพยากรณ์ นตฺถิ, ตสฺมา ปจฺฉา กจฺจายนพยากรณ์ ฌณฺาทิสฺสตฺตานิ เอกุณสีติ ๑ สุตฺตานิ สุตฺตสฺตญฺจ วจิตฺตานิ. อโย กณฺโฑ ฌณฺาทิมคคัลลนํ วา ฌณฺาทิกณฺโฑ วาติ วุจฺจติ. โมคคัลลนํ กณฺเฑนํ ตสฺส กณฺเฑสฺส อาทิวฺกตฺติปจฺจยนาเมน กตํ. กจฺจายนสทฺทนีตฺส ปน ปทฺเถน กตํ. ยถา ตํ โมคคัลลานพยากรณ์ ทุตฺติโย กณฺโฑ สฺยาทิกณฺโฑ นาม. สฺยาทิกณฺโฑติ สิวฺกตฺติอาทิกณฺโฑ. กจฺจายนพยากรณ์ ปน ทุตฺติโย กณฺโฑ นามกณฺโฑ นาม. นามกณฺโฑติ นามปทาทิกณฺโฑ. โมคคัลลานพยากรณ์ กณฺเฑนํทุกโม อปรคฺคณฺโต วิสฺสิโส โหติ. ขาทิกณฺโฑ ตฺยาทิกณฺเฑสฺส ปฺรโต จปิโต. อธิ ปน โส เอกานุกฺกเมน นามปทานิ กเถตฺวา ปจฺฉา อาชฺยาตปทํ กเถตฺวาโม โหติติ สนฺนิฏฺฐานํ คจฺจามิ. กิตฺตํ ทิ นามปทญฺจ โหติ กิริยาปทญฺจ.

คณฺธจณฺวิธิ โมคคัลลานตเถเรน ปณฺเฑติเตหิ กตฺวิธี นิสฺสาย วจิตํ. เตน สุตฺตํ อปฺปฏฺขรํ อสนฺเทสํ สารตฺถํ คฺพฺหิณฺนํ นิทฺโธสํ เหนตฺมํ ตณฺเฑติ สุตฺตพฺพิรํ สุตฺตลฺกขณํ นิสฺสาย ลิกฺขิตํ. เตน วุตฺติ สมฺพนฺโธ ปทฺจเจทํ ปทฺตโธ ปทฺวิคฺคโห จิตฺตนา ปรีหาโร จาติ ฌพฺพิรํ สุตฺตวณฺณนํ นิสฺสาย ลิกฺขิตา. ภาสาโวหาโร สกุกตสฺส ไซตฺติกาเล สทฺทสฺสตาปฺรานุสาโร โหติ. ยถา ตํ สกุกตสทฺทสฺสเถ อนุกฺตอติ สทฺโท โมคคัลลานพยากรณ์ อนุตฺตาติอาทิ. โมคคัลลนํ สกุกตนิรุตฺติ ปากฺกฺวา ยถา ตํ ปาลิภาสา ปทฺนตฺสวา โหติ โมคคัลลนํ ปน งม อนฺพนฺโธ ปากฺกฺว งามฺพนฺโธ. งกาโร อนฺพนฺโธ ยสฺส, โส อนฺตสฺส โหติ “โคสฺสวํ” ควาสฺสํ อิจฺจาติ.

๘.๒ โมคคัลลานสํวณฺณนาคนฺถกถา

ทส โมคคัลลานพยากรณ์านุสาสนา โหนฺติ อิติ :-

๘.๒.๑ ไมคฺคฺลฺลฺลฺนปญฺจิกา ไมคฺคฺลฺลฺลฺนคณฺธรจฺเตน ไมคฺคฺลฺลฺลฺนตฺถเณน รจฺจิตา. อโย คนฺโถ ไมคฺคฺลฺลฺลฺนสํวณฺณนา โหติ. ตสฺมา อโย คนฺโถ รจฺจิตอ ยสฺมา สงฺเขปรจฺจิตํ ไมคฺคฺลฺลฺลฺนพฺยากรณํ พุทฺโธติโต โหติ ยนฺนุนาหํ วิตุถารโต ไมคฺคฺลฺลฺลฺนพฺยากรณสฺส สุตตฺวตฺตติสํวณฺณนํ ปญฺจิกํ รเจยฺยนฺตฺติ จินฺตเตสิ.

๘.๒.๒ ไมคฺคฺลฺลฺลฺนปญฺจิกาปทีโป ราหุลตฺถเณน ทฺวิสหสฺสเส พุทฺธวสฺสเส วิรจฺจิตอ ไมคฺคฺลฺลฺลฺนปญฺจิกาฎีกา อโหสิ. สทฺทนีติปกรณโต พนฺนุลลตฺถํ อาเนสิ.

๘.๒.๓ นิรุตฺตติปนี ภาณธชตฺถเณน รจฺจิตา. มรฺมมฺชนา ตํ วสฺสิตารามเณ แลตฺตีสยาดอติติ โวรฺหนฺตฺติ. ภาณธชตฺถเณโร ปญฺจตฺตติสํวณฺณสาธุกาเล นิรุตฺตติปนี รจฺยํ จจตฺตตฺตลีสํวณฺณจตฺตตฺตทฺวิสหสฺสเส พุทฺธวสฺสเส รจฺจิตอ ทส วสฺสเส อติฏฺกามาตฺวา รจฺจิตอ โส สทฺโท จ ไมคฺคฺลฺลฺลฺนพฺยากรณสฺส คุณฺถํ ปสฺสสิตฺวา นิรุตฺตติปนี รจฺจิตอ. เตน ปาฬินิทานํ วุตฺตํ ไมคฺคฺลฺลฺลฺนพฺยากรณํ นาม สทฺทโต อติสงฺขิตฺตํ โหติ. อตฺถโต ปน อติวิปฺลํ ตีณิ ปฏิกานิ จ พุทฺธวจฺจนาณฺกุลานิ สกฺกฏสทฺทสทฺธวิธานานิ พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐตฺติ. อถวา วิธานนามานิ กจฺจายนปฺพสสิฏฺกเณน สฺสโฬตฺตํ กจฺจายนพฺยากรณนเณน วุตฺตานิ กถามฺขณฺจ ทิสฺวา สิกฺขิตฺตํกมตฺยา วุตฺตํ เอวํ ปาฬํ วิสฺสุทฺธํ กตฺวา กจฺจายนณฺจ ปทฺธปสฺสทฺธิณฺจ สทฺทนีติญฺจจติ ตีณิ ปกรณานิ เจตํ ปกรณํ กโรนฺโต วีย อิมํ นิรุตฺตติปนี นาม ไมคฺคฺลฺลฺลฺนพฺยากรณทปนี อกาสิณฺตฺติ. ตสฺมา นิรุตฺตติปนียา อตฺถวิภาโค กจฺจายนสทฺทนีตีหิ สทฺทิสลฺกฺขเณน โหติ. ตนฺตฺติอติปฺปาया เยภฺยเณน ปทฺธปสฺสทฺธิยา สทฺทิสสา โหณฺตฺติ. สนฺนิทฺถนฺจ จ นามกณฺฑนฺจ จ การกณฺฑนฺจ จ สมาสกณฺฑนฺจ จ ตทฺธิตกณฺฑนฺจ จ อาชยตกณฺฑนฺจ จ กิตกณฺฑนฺจ จติ สตฺตฺติ กณฺฑนฺจ อตฺถเณ วิภจฺจติ.

๘.๒.๔ ปโยคสิทฺธิรจฺจิมติ พุทฺธภาเคน โหติ. ปจฺมมติ ปสฺสติ อโย สงฺฆรฺกฺขิตตฺถเณน รจฺจิตอ. โส ลฺงกาทีปสฺส ทาโจปตฺติรณฺโณ ราชนตฺตา จ โหติ. เสนนฺตรายตฺนมนฺลนิกายสฺส ปมฺโข จ มหาสํมํ อิจฺจุปฺธิวาริ จ. ตสฺมา สงฺฆรฺกฺขิตมฺหาสํมํติ ลทฺธนามเชยฺโย โหติ. โส ปจฺมปฺรฏฺกมพาทฺทกัลลํ อาที กตฺวา ยาว ปจฺมปฺรฏฺกมพาทฺทรณฺโณ นตฺตฺติโน ตติยปฺรฏฺกมพาทฺทรณฺโณ กาลโต ชีวติ. โส สิริลฺงกาปเทเส อนฺธราปฺเร อุมฺพพฺรคิริวiharํ อชฺฌมาวสฺสตีติ. ทฺติยมติ ปสฺสติ ปโยคสิทฺธิ อญฺจสทฺทสสฺส พุทฺธวสฺสเส ตติยญฺวเนกราชกาเล ชีวเณน วนฺรตฺเมธฺรฺกตฺถเณน วิรจฺจิตาติ. อโย คนฺโถ ปทฺธปสฺสทฺธิปกรณํ กจฺจายนพฺยากรณ สวารตฺถํ อาทาย กโรนฺโต รจฺยนฺโต วีย ไมคฺคฺลฺลฺลฺนพฺยากรณ สวารตฺถํ อาทาย นวํ ราสี กโต เจว อตฺถาธิปฺปาญฺทาหรณฺณจ เทสิโต.

๘.๒.๕ ปทฺธสาธนํ ไมคฺคฺลฺลฺลฺนพฺยากรณน สทฺธี เอกกาเล วา อจฺริปจฺจิมกาเล วา ไมคฺคฺลฺลฺลฺนสฺส สิสฺสยตฺตินา ปียทฺสฺสินา สมฺปาทีติ. อโย พาลาวตารคนฺโถ สงฺขิตฺตเณน กจฺจายนตฺถํ กเถนโต วีย สฺสเณน สทฺทญฺญชิตฺตํ สุตฺตํ อาทาย อุทฺทาหรณานฺนุกมเณน นวํ อนฺนุกมํ กมฺเมเนน ไมคฺคฺลฺลฺลฺน สวารตฺถํ อาทาย สงฺขิตฺตเณน จ สฺสขาวโฬตฺติเนน จ สมฺปาทีติ.

๘.๒.๖ **ปทสาธณฎีกา** สงฆราเชน สิริราหุเลน ฌฏฐปรกมพาหุกาเล อนนตรา จ ปญจปญญาสาริกนทสทสสสั พุทฺธวสสั อนนตรา จ สตฺตาทิกทวิสทสสั พุทฺธวสสั วิหิตา.

๘.๒.๗ **สมพนฺธจินฺดา** สงฆรทฺตตฺเถเรน ปโยคสิทฺธิยา สทฺธี เอกกาเล วิรจิตา. อิมสฺมึ คนฺเถ โมคฺคฺคฺลลนานิปปาเยน วิตุถารโต จตุวาทเก เจว ฌ การเก จ กเถสิ. สุตฺตํ อสเปตฺวา คชฺเชน จ ปชฺเชน จ อตฺถเมว กเถสิ.

๘.๒.๘ **สมพนฺธจินฺดาฎีกา** เอเกน อปากฏนาเมน สีนฬฺภิกฺขุณา สงฺเขเปน สมพนฺธจินฺตํ อธิปปายิตฺถํ วิรจิตา.

๘.๒.๙ **สารตถวิลาสินี** วา โมคฺคฺคฺลลนปญฺจิกาฎีกา วา สงฆรทฺตตฺเถเรน วิรจิตา. อयํ โมคฺคฺคฺลลนปญฺจิกาย ฎีกา อโหสิ.

๘.๒.๑๐ **สุสทฺทสิทฺธิ** สงฆรทฺตตฺเถริกฺขุณา วิรจิตา. อยํ คนฺโถ สงฆรทฺตตฺเถรวิรจิตคนฺธนาเม ปากฏ. โส สุสทฺทสิทฺธิ โย โยคนฺจฺจนํ สฬฺภิกฺกณฺณนิตํ อกา สุโพธาถฺงการํ วุตฺโตทยมนากุลนฺติ สมพนฺธจินฺตานิคฺมคฺคาถาย อิมสฺส คนฺธสฺส นามํ กเถสิ. อยํ มรฺมมกฺขรปาลิภาสาย วา สยามกฺขรปาลิภาสาย วา อมฺพุทฺทาปิโต. ตสฺมา อิมสฺส คนฺธสฺส อตฺถเ น ปากฏ.

๘.๓ การกาการกา

เย การกา โมคฺคฺคฺลลนพฺยากรเณ สฺยาทิกณฺเฑ เอฏฺฐจตุตฺทาลีสาย สุตฺเตหิ วุตฺตา, เต ฌ จ การกา ทฺวาทส จ อการกาติ อฏฺฐารสฺวิวิทฺวาเคน วุจฺจฺนฺเต

๘.๓.๑ **กตฺตการโก** ตติยาวิทฺติยา เทสิยเต ปฺริเสน กตํ. กจฺจายนพฺยากรเณปิ สทฺธิโส, รณฺญา หโต โปโส. สทฺทนีติปกรเณ ปน สฺทฺทกตฺตา เหตุกตฺตา กมฺมกตฺตา อภิหิตกตฺตา จาติ จตฺพุทฺธิถาย ปจฺมาวิทฺติยา เจว อนภิหิตกตฺตาติ ตติยาวิทฺติยา จ เทสิยเต.

๘.๓.๒ **ติวิธํ กมฺมํ** อิจฺฉิตานิจฺฉิตเนวิจฺฉิตนานิจฺฉิตเภาเทน เทสิตํ. อถวา ปโยชกตฺตา วา ปโยชกมฺมํ วา วุตฺตํ. ปญฺจิกาย ติวิธํ กมฺมํ นิพฺพตฺติวิทฺติปตฺติเภาเทน. อถวา ทฺวิธํ กมฺมํ กมฺมการิตกมฺมเภาเทน วุตฺตํ. กจฺจายนพฺยากรเณ ทฺวิธํ กมฺมํ กมฺมการิตกมฺมเภาเทเนว เทสิตํ. สทฺทนีติปกรเณ ปน ปญฺจิกาสทฺธิสํ ติวิธํ กมฺมํ นิพฺพตฺตนิยวิทฺติปาปนียเภาเทน เทสิตํ. กจฺจายนสทฺธิสญฺจ ทฺวิธํ กมฺมํ เทสิตํ. อถวา ปเรหิ วุตฺตํ อิจฺฉิตกมฺมํ อนิจฺฉิตกมฺมํ เนวิจฺฉิตนานิจฺฉิตกมฺมํ อกถิตกมฺมํ กตฺตกมฺมํ กมฺมวาทเก ปจฺมาวิทฺติภูตํ อภิหิตกมฺมญฺจาติ สตฺตวิธญฺจ กมฺมํ อนภิหิตกมฺมญฺจ สงฺคหิตานิ. อิมสฺส อฏฺฐเจสุ ฌ กมฺมานิ โมคฺคฺคฺลลนเนน จ ปญฺจิกาย จ สทฺธิสานิ อเหตุสํ. อภิหิตกมฺมํ อภิหิตกมฺมาทินิสฺสเยสุปฺปติ โมคฺคฺคฺลลนพฺยากรณํ กถิยฺนฺตํ วิย เทเสสิ.



๘.๓.๔ จตุตถีสถิตมรรวิภคตียุตตนาเทน ทวิธญจ สมปะทานํ ตทตถสมปะทานญจ เทสิตานิ.

๘.๓.๕ อวธิการโก อภิวิชเชน เทสิติโต. กัจจายนพุยากรณปิ สทิสเ. สพุทนีติปกรณเ

๘.๓.๖ จตุพฺพโร อาธารโ ปญฺจิกาย โขปสฺสโณสฺสิกาภิปุยาปิกสสามิกภทโต เทสฺสโต.

๘.๓.๗ สมบูรณ์ โอวาทะเซน วุฒิต. กจ.จายนพยากรณปี สทิส. สทพณิตปกรณ

๘.๓.๘ **ลึงคตุโถ** อวิภทฺชเชน วุตฺโต. กจฺจายนพฺยากรณेषิ สทิสฺส. สทฺทพฺนีติปกรณ ปน

๘.๓.๙ อาลปนํ อภิวิภูษณํ วุตตํ. กัจจายนพญากวรรณสหพันธิปกรณสุปิ สทิสเมว.

นิรุฒที่ดินปิ่นป่า ปน จตุพพิชทุกภะเทณ วุตตัม. ปรมัม ทูริฉิ สาทธานาทรวเสน วุตตัม ทุติยัม สชีวนิหิตชีวเสน.
ตติยัม ปจจกขาปจจกขวเสน. จตตถัม นิยมานิยมวเสน.



๘.๓.๑๐ **ตีวโธ สหตถโยโค ปญฺจิกาย กุริยาคุณทพพสมุพฺพนุณเฑน วุตฺโต. กจฺจายเน**

๘.๓.๑๑ เหตุ อตฺถาธิปฺปายวิฆฺขณ วุตฺตํ. สุตฺตโต ปน เหตุ ตกฺกิริยาโยคฺเค ตติยา

๘.๓.๑๒ อิตฺถมฺภุตลฺกขณํ ลกฺขณฺเหติ วุตฺตํ. กจฺจายนพฺยากรณฺเณ เยนํควิกาวโรติ. อุทาหรณํ

๘.๓.๑๓ วิเสสน์ สัตเตน อวุตตํ. กัมเม กัม กโรติ วิปลํ พสฺสนียนติ อตเถว คณยตตสฺส

๘.๓.๑๔ อจจนตสโยโค ตีส คนเถล กาลทธานมจจนตสโยเคติ กาลทธานภะแทน

๘.๓.๑๕ กัมมปุปพจณีย์ สุตตฺถิ สุตเตหิ วุตฺตํ. กจฺจายนพฺยากรณํ กัมมปุปพจณียุตเตติ เอกเมว สุตฺตํ วุตฺตํ. สทฺทนีติปกรณํ อุนิณฺณํ คนฺถานํ นยํ สฺมาหริตฺวา กถเณโต วิย จตฺตาริ สุตฺตานิ เทเสติ. เตสุ อตฺถเก เทเสตฺวา ลกฺขณิตถมฺมฏฺฐายานวิจฺจณภาสสเหินฺนครหาเวสน สุตฺตวิธํ กัมมปุปพจณียํ กเถสิ.

๘.๓.๑๖ ติวิธํ นิพฺพาราณํ ชาตિકุณฺดกิริยาเกเพน วุตฺตํ. กจฺจายนพฺยากรณํ อวิภชฺเชน วุตฺตํ. สทฺทนีติปกรณํ ติวิธเมว. ปทฺรปสฺสิทฺธินินฺรุตฺติทึปนีสุ สทฺทนีติวุตฺตนเยน ติวิธํ นิพฺพาราณํ นามานิพฺพาราณญฺจาติ จตฺตพฺพิธํ นิพฺพาราณํ วุตฺตํ.

๘.๓.๑๗ อนาถโร ตีสุ คนฺถesu ญฺจิสฺสตุตฺถมีเกเพน เทสิโต.

๘.๓.๑๘ ภาวลกฺขณํ ตีสุ คนฺถesu เอกนเยเนว วุตฺตํ. กจฺจายนสทฺทนีติปกรณํ อิมสมฺมํ สุตฺเต กาลสตุตฺถมี วุตฺตา. โมคฺคฺลฺลนพฺยากรณํ น วุตฺตา.

๔. สุตฺตวุตฺติอุททาหรณวิคฺคหสงฺเขปตฺถो

การกสุตฺตวิภาโค วิภตฺติยานุกฺกเมเน วุตฺโต. ปจฺมาญฺจวิภตฺติโย อการกภาเวเน ทฺวินฺนํ วิภตฺตินํ วุตฺตตฺตฺตา สกานุกฺกเม น วุตฺตา. ปจฺมาวิภตฺติ กตฺตวุตฺตมกฺกการกาปิ โหติ. เต ปน อาชฺยาเตเน วุตฺตา. ตสฺมา ปจฺมาวิภตฺติสฺส ตฺนํ วุตฺตํ. วุตฺตมกฺกํ หิ กมฺเม ทฺติยาติ สุตฺตสฺส วุตฺติยา วุตฺตํ โยทโน ปจฺจตฺติติ โยทนสทฺทโต กมฺมกา นปฺปตฺติยเต, กิณฺจจฺหิ. อาชฺยาตโตติ. สุตฺตานุกฺกโม การกาการกานุกฺกเมเน จ วิภตฺติราสียา จ วุตฺโต. อยํ สุตฺตานุกฺกโม กจฺจายนสทฺทนีติปกรณโต ปสฺตถตฺตรฏฺโต. อธิปฺปาโย ปน ทฺกฺชาวโฬิตฺโหวหาโร โหติ. โมคฺคฺลฺลนพฺยากรณํ เอญฺนจตฺตาสีลํ การกสุตฺตานิ โหณฺติ. กจฺจายนพฺยากรณํ จตฺจตฺตาสีลํ. สทฺทนีติปกรณํ ญฺจวิสาธิกสุตฺตสฺส. ตีสุ คนฺถesu เอกํ สุตฺตํ สทฺทพฺกฺขรสฺสทิสํ โหติ. ทฺวาทส สุตฺตานิ สทิสานิ โหณฺติ, เตสุ โมคฺคฺลฺลนพฺยากรณํ การกสญฺญานํ นานตฺตํ โหติ. ปญฺจทส สุตฺตานิ อิตฺรํ วิสทิสานิ โหณฺติ. ตีสุ คนฺถesu ตีณิ สุตฺตานิ อตฺถสทิสานิ โหณฺติ. ทฺวีสุ คนฺถesu ญฺจวิสํ สุตฺตานิ อตฺถสทิสานิ โหณฺติ. กจฺจายนสทฺทนีติปกรณํ ญฺจจารส สุตฺตานิ สทฺทพฺกฺขรสทิสานิ โหณฺติ. ติณฺณํ คนฺถานํ สุตฺตานํ นานตฺตมฺปิ โหติ. นินฺรุตฺติอตฺถอ ปน พฺพฺเลน สทิสํ โหติ. สมฺปทานสฺสเว นานตฺตํ โหติ. โมคฺคฺลฺลนตฺถโร กจฺจายนพฺยากรณํ จ สีลาฆนฺุจาสปฺจารปิภุทฺทฺทิสฺสสุยฺยวาทิกฺขปจฺจาสฺสณฺอนุปตฺติคิณฺปฺพทฺตฺตาโรจฺนตฺถตฺตตฺตมฺตฺถาล-มตฺถมญฺญานาทฺรปฺปาณินิ คตฺถตฺตมฺมณิ อาสีสฺสตฺถสมฺมุติภิกฺขสฺสตฺถมตฺถเตสุ จาติ สทฺทนีติปกรณํ สีลาฆนฺุจาสปฺจารปิภุทฺทฺทิสฺสสุยฺยวาทิกฺขปจฺจาสฺสณฺอนุปตฺติคิณฺปฺพทฺตฺตาโรจฺนตฺถตฺตตฺตมฺตฺถาล-มตฺถมญฺญานาทฺรปฺปาณินิ นยฺนคตฺถตฺตมฺมณิ อาสีสฺสตฺถสมฺมุติภิกฺขสฺสตฺถมตฺถเตสุ จาติ สมฺปทานุททาหรณานิ ญฺจวิภตฺติยาญฺตํ วา ญฺจวิสมฺพฺนํ วา กเถสิ.

เอวเมตถ วิณิจโย เวทิตพุโพ “สททสตุถวิทูนํ มติวเสน หิ “รชกสฺส วตถํ ททาติ, ยญญทตฺโต เทวทตฺตสฺส อธิํ ททาตีติอาทิสฺส สมฺปทานสญฺญา น ภวิตพุพฺ. สททตฺเตสฺส หิ “ยสฺส สมฺมาปฺชาพุทฺธิยา อนุคฺคหพุทฺธิยา วา ทียเต, ตํ สมฺปทานนฺติ วุตฺตํ. รชกสฺส วตฺถทานญฺเจว เทวทตฺตสฺส อธิํทานญฺจ ปฺชาวเสน วา อนุคฺคหวเสน วา น โหติ, อจฺจนฺตวจฺนญฺจ น โหติ, ตสฺมา “สมฺมา ปกาเรน อสฺส ททาตีติ สมฺปทานนฺติ อตฺเถน วิโรธนโต สมฺปทานสญฺญา น โหตีติ เตสํ ลหฺติ. เอตฺถ อสมฺมาภํ วิณิจโย เอว เวทิตพุโพ ยทิ รชกสทฺโท วตฺถสทฺเทน สมฺพนฺธนีโย สียิ, รชกสฺส วตถํ อญฺญสฺส กสฺสจฺจ ททาตีติ อตฺถเ สียา, รชโก จ สามิ สียา. ยทิ ปน โธวาทนตฺถาย วตถํ รชกสฺส ททาตีติ ทาเนน รชโก สมฺพนฺธนีโย สียา, โส รชโก กถํ สมฺปทานํ นาม น สียา ทานกฺริยาย ปฏิกฺคาหกาเว จิตตฺตา. ตถา หิ “ยสฺส ทาตุกาไมติ จ “อจฺติเต กตฺวา อสฺกฏกตฺวา ภิกฺขุสฺส ภตฺตํ อทาสิตี จ อาทิสฺสปี ทาตุกามตามตฺเตน วา อสฺกฏกจฺจทานมตฺเตน วา โย ทานํ คณฺหิสฺสตี, โย จ ทานํ คณฺหาติ, เต สพุเพ สมฺปทานา โหนฺติเยว สาสนญฺตฺติวเสน. ตสฺมา ยํ อญฺจสาลินียา อาคตํ “เอโก ปุริโส กิลฺมฺจวตถํ รชกสฺส อทาสิตี ปทํ, ตตฺถ รชกสฺสาติ จตฺตติยา ภวิตพุพฺ จตฺตติจฺญจฺจํ สพุพฺปกาเรน สนิวิตฺตํ ฐปโต” จิตฺตฺจาเน สทิสฺตฺตา. อิติ สททสตุถวิทูนํ รชโก สามิ โหตุ ญฺจวิวิทฺติวเสน วุตตฺตา, สาสนญฺตฺติโต ปน สมฺปทานํ โหตุ จตฺตติจฺญจฺจํ อวิเสเสน วุตตฺตา, กตฺถจฺจ กตฺถจฺจ จาเน เยภฺยเยน ปาพินยสทฺทสตุถนยานํ อญฺญมญฺญํ อจฺจนฺตวิรุทฺตฺตา จาติ”.

๙. ปริกปฺปนกถา

อิมาย โมคฺคฺลฺลานพฺยากรเณ การกวิมฺสาเย มยา โมคฺคฺลฺลานพฺยากรณสฺส คณฺถการกปวตฺติวิโรจิตกาลอดฺธวิภาคสทฺทสตุถลิขณวิโย เจว ทส ตพุพฺพณฺณนาคณฺธา จ เทสิตา, จ การกา ปญฺจ การกา ตโย การกา เทว จ การกาติ การกปฺปนกถา เจว ติกทฺทนยาทิวเสน กตฺตฺการกาทโย จ การกา เทสิตา. อถว สทิสฺวิสทิสฺสวํ ทสฺสนตฺถาย โมคฺคฺลฺลานพฺยากรเณ การกสฺสฺตานิ กจฺจาณพฺยากรณสทฺทนีติปกรเณสฺ การกสฺสฺเตหิ สฺสนฺเทสิตานิ. อยํ รจนาวิโย การกํ อคฺคณฺหิตฺกามสฺส พหุพฺปกาโร โหติ.

อโย วิจโย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมหาวิชฺชาชนสฺส ปมโมคฺคฺลฺลานพฺยากรณสิกฺขา โหติ. สฺยาทิกณฺเฏ เอกจตฺตาสีลํ การกสฺสฺตานิเยว มยา รจิตานิ. สญฺาทิกณฺเฏ สฺยาทิกณฺเฏ(เอกจตฺตาสีลํ สุตฺตํ อาทึ กตฺวา) สมาสกณฺเฏ ณาทิกณฺเฏ ชาทิกณฺเฏ ตฺยาทิกณฺเฏ ญวาทิกณฺเฏ จาติ อวเสสา กณฺฐา เกณจิ น รจยนฺเต. เอกกณฺเฏ รจิตพุโพ โหติ. เตสฺ โมคฺคฺลฺลานพฺยากรเณ สญฺาทิกณฺเฏสฺส กจฺจาณพฺยากรณสทฺทนีติปกรเณสฺ สนิทิกณฺเฏน สฺสนฺทนีมฺสาติ นามเนน สญฺาทิกณฺเฏ รจิตพุโพ. กมฺโพชฺชวตฺตลปณฺเณ ญวาทิกณฺเฏ โหติ. อโย กณฺเฏ โมคฺคฺลฺลานพฺยากรณญวาทิกณฺเฏสฺส กจฺจาณพฺยากรณญวาทิกปฺปน สฺสนฺทนีมฺสาติ นามเนน รจิตพุโพ.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ พระมหาवासนา ฉายา กลฺยาณ นามสกุล เกื้อนแก้ว

ภูมิลำเนา ๔๐ หมู่ที่ ๙ ตำบลโพนแพง อำเภอบางบาล จังหวัดสุพรรณบุรี

ที่อยู่ปัจจุบัน วัดโพธิ์ศรีแก้ว ตำบลโพนแพง อำเภอบางบาล จังหวัดสุพรรณบุรี
โทรศัพท์ ๐๘๑-๙๔๔-๐๗๐๒

อุปสมบท

อุปสมบท เมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๐ ณ อุโบสถวัดศรีบุญชู บ้านเข็มน้อย ตำบลโพนแพง อำเภอบางบาล จังหวัดสุพรรณบุรี พระครูรัตนโพธิ์วัฒน์ เป็นพระอุปัชฌาย์ เจ้าอธิการบุญถึง จุกวโร เป็นกรรมวาจาจารย์ พระประทีพย์ ปญฺญาวโร เป็นอนุสาวนาจารย์

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๒๑ จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗ จากโรงเรียนบ้านเข็มน้อย ตำบลโพนแพง อำเภอบางบาล จังหวัดสุพรรณบุรี
- พ.ศ. ๒๕๓๔ สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค จากสำนักศาสนศึกษาวัดเหนือ สำนักเรียนคณะจังหวัดสุพรรณบุรี
- พ.ศ. ๒๕๓๗ สอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค จากสำนักศาสนศึกษาวัดเหนือ สำนักเรียนคณะจังหวัดสุพรรณบุรี
- พ.ศ. ๒๕๓๘ สอบได้เปรียญธรรม ๗ ประโยค จากสำนักศาสนศึกษาวัดมหาสวัสดิ์-นาครพุ่มราม สำนักเรียนคณะจังหวัดนครปฐม
- พ.ศ. ๒๕๔๒ จบปริญญาตรี สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบวรศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ประวัติการทำงาน

- พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรม ประจำสำนักศาสนศึกษาวัดเหนือ สุพรรณบุรี
- พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมประจำสำนักศาสนศึกษาวัดมหาสวัสดิ์-นาครพุ่มราม อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดนครปฐม
- พ.ศ. ๒๕๔๒ เป็นครูใหญ่โรงเรียนพระปริยัติธรรมมหาสวัสดิ์วิทยา อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดนครปฐม